

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 1.

Juridiskā zinātne

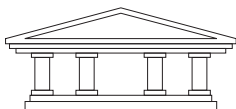
JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

No. 1

Law

UDK 34(051)
La 811

Latvijas Universitātes Žurnāls „Juridiskā zinātne”
(Journal of the University of Latvia „Law”)
ir izdots, pateicoties „Zvērināta advokāta Andra Grūtupa biroja” ziedojumam

un Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes fonda atbalstam.

LU Žurnāls „Juridiskā zinātne” ir LU Rakstu sērijas „Juridiskā zinātne” turpinājums.

Galvenais redaktors prof. *Dr. iur.* **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte, Latvija

Redkolēģija

Prof. *Dr. habil. iur.* **Kalvis Torgāns**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Ph. D.* **Pauls Varuls** (*Paul Varul*), Tartu Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Pēters Jervelāids** (*Peeter Järvelaid*), Tallinas Universitāte, Igaunija

Prof. *Dr. iur.* **Valentija Liholaja**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Naģežda Nižņika** (*Надежда Нижник*), Sanktpēterburgas IM universitāte, Krievija

Prof. *Dr. iur.* **Sanita Osipova**, Latvijas Universitāte, Latvija

Prof. *Dr. iur.* **Ingo Zaengers** (*Ingo Saenger*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Kaspars Balodis**, Latvijas Universitāte, Latvija

Asoc. prof. *Dr. iur.* **Daiga Rezevska**, Latvijas Universitāte, Latvija

Dr. iur. **Rainers Kempers** (*Rainer Kemper*), Vestfāles Vilhelma universitāte, Minstere, Vācija

Latviešu teksta literārā redaktore **Ieva Zarāne**

Angļu tekstu literārais redaktors **Imants Mežaraups**

Maketu un vāka dizainu veidojusi **Ieva Tiltiņa**

Visi krājumā ievietotie raksti ir recenzēti.

Pārpublicēšanas gadījumā nepieciešama Latvijas Universitātes atļauja.

Citējot atsauce uz izdevumu obligāta.

© Latvijas Universitāte, 2010

ISSN 1691-7677

ISBN 978-9984-45-246-3

Satura rādītājs / Contents

Uldis Krastiņš

- Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva
Ten Years for Criminal Law: Formation, Development, and Perspective 5

Ringolds Balodis, Annija Kārklīņa

- Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks
*The Development of Constitutional Law in Latvia:
The Second Period of Independence* 25

Jānis Lazdiņš

- Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas
1990.–1991. gadā
*Tendencies in the Development of Laws in the Republic of Latvia
after the Renewal of Independence in 1990–1991* 53

Sanita Osipova

- Latviešu juridiskās valodas attīstība pēc Pirmā pasaules kara
The Development of Latvian Legal Language After World War I 81

Jānis Rozenfelds

- Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā
The Concept of Property and Intellectual Property in Latvia. 101

Lauris Rasnačs

- Civillietu teritoriālā jurisdikcija un atsevišķu šīs jurisdikcijas noteikšanas principu
piemērošana
*Territorial Jurisdiction in Civil Cases and the Application of Separate Principles of
Defining This Jurisdiction*. 125

Erlens Kalniņš

- Mantas jēdziens civiltiesībās
The Concept of Property in Civil Law 141

Elīna Grigore-Bāra

- Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas guberņās
The Legal Regulation of Expropriation in Baltic Provinces 157

Ieva Roze

- Tiesību socioloģijas jautājumi un tiesību izpratne Pitirima Sorokina darbos
*Questions of Legal Sociology and the Understanding of Law
in the Works of Pitirim Sorokin* 172

Inese Nikuļceva

- Obligātā tautas nobalsošana Latvijā
Mandatory referendums in Latvia 185

Agnese Beļska

- Padomju krimināltiesību ietekme uz vainas teorijas attīstību Latvijas
krimināltiesībās
*The Influence of Soviet Criminal Law on the Development of the Theory of Guilt in
Latvia's Criminal Law* 194

Krimināllikumam 10 gadi: tapšana, attīstība un perspektīva

Ten Years for Criminal Law: Formation, Development, and Perspective

Dr. habil. iur. Uldis Krastiņš

LU Juridiskā fakultāte

Krimināltiesisko zinātņu katedras profesors

E-pasts: andak@btv.lv, tālrunis: 67034552

Pēc septiņu gadu Latvijas juristu intensīva darba 1998. gada 17. jūnijā Latvijas Republikas Saeima pieņēma Latvijā pašreiz spēkā esošo Krimināllikumu. 1998. gada 15. oktobrī LR Saeima pieņēma vēl vienu nozīmīgu likumu – „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”.¹ Tika noteikts, ka Krimināllikums stājas spēkā no 1999. gada 1. aprīļa, un līdz ar to spēku zaudēja iepriekšējais kriminālkodekss, kas bija pieņemts 1961. gada 6. janvārī un darbojās no 1961. gada 1. aprīļa kā Latvijas PSR kriminālkodekss (LPSR KK), bet kopš 1991. gada 29. augusta – kā Latvijas Kriminālkodekss (LKK).²

Desmit gadi, kas pagājuši kopš Krimināllikuma ieviešanas, nav ilgs laiks, taču pietiekams, lai izsekotu tā tapšanas gaitai un izvērtētu Krimināllikuma tālākās attīstības ceļu – tendences un praktisko realizāciju.

Krimināllikuma darbības pirmajā desmitgadē 32 LR Saeimas likumos izdarīti daudzi grozījumi un papildinājumi spēkā esošajā Krimināllikumā, un tas dod vielu pārdomām par Latvijas krimināltiesību tālākās attīstības perspektīvu.

Atslēgvārdi: Krimināllikums (KL), koncepcija, likumprojekts, jauninājumi, attīstība, papildinājumi, grozījumi, perspektīva.

Satura rādītājs

<i>1. Latvijas jaunā krimināllikuma projekta koncepcijas izstrāde.</i>	5
<i>2. Krimināllikuma projekta sākotnējās nostādnes un jauninājumi</i>	7
<i>3. Krimināllikuma turpmākā attīstība</i>	16
<i>Secinājumi un priekšlikumi.</i>	20
<i>Izmantoto avotu saraksts.</i>	21
<i>Atsauces un piezīmes</i>	22
<i>Summary</i>	23

1. Latvijas jaunā krimināllikuma projekta koncepcijas izstrāde

Doma par jauna Latvijas Kriminālkodeksa veidošanu radās līdz ar Latvijas neatkarības atjaunošanas iecerēm un norisēm. Sākotnēji pastāvēja divi viedokļi par to, kādā virzienā jāstrādā, lai taptu jauns krimināllikums.

Visvienkāršāk likās, ka, izdarot nepieciešamos grozījumus un papildinājumus, atjaunojams pirmskara neatkarīgās Latvijas 1933. gada Sodu likums³, līdzīgi kā tas tika izdarīts ar Latvijas 1937. gada Civillikumu. Doma nebija slikta, jo, kaut arī Sodu likums bija izstrādāts uz cariskās Krievijas 1903. gada Sodu likumu bāzes, tas nebija nemaz tik vecs un tika vērtēts kā savam laikam pietiekami moderns, ja ņemam vērā, ka cariskās Krievijas Sodu likumi bāzējās uz Vācijas, Itālijas, Francijas un citu Eiropas valstu tā laika jaunākajām teorētiskajām un praktiskajām atziņām, turklāt Sodu likums bija uzlabots atbilstoši Latvijas valsts vajadzībām.

Otra viedokļa pamatā bija apsvērumi, ka Latvijā kopš divdesmitā gadsimta trīsdesmitajiem gadiem ir notikušas visai būtiskas vēsturiskas izmaiņas, ievērojami izmainījušies sociāli politiskā un ekonomiskā situācija valstī, un tāpēc ir nepieciešams izstrādāt jaunu krimināllikumu (KL).

Vairāk pragmatisks izskatījās otrais viedoklis, un tas guva virsroku. Turpmākais darbs tika ieguldīts jauna krimināllikuma projekta (turpmāk tekstā – projekta) tapšanā, neaizmirstot krimināltiesību tradīcijas, tāpēc jaunajā likumā tika iestrādātas vairākas visai būtiskas Sodu likuma nostādnes.

Organizatoriskā darbība jauna krimināllikuma izstrādāšanā sākās ar krimināllikuma projekta izstrādes darba grupas apstiprināšanu.⁴ Ar LR Augstākās Padomes Prezidija 1990. gada 18. oktobra lēmumu tika izveidota darba grupa astoņu juristu sastāvā, un tie pārstāvēja visas redzamākās tā laika Latvijas tiesībsardzības institūcijas un mācību iestādes. Ņemot vērā visas darba grupas dalībnieku ieguldījumu jaunā likuma tapšanā, atzīmēšu, ka šajā darba grupā visā Krimināllikuma izstrādes laikā līdz pat tā pieņemšanai strādāja darba grupas vadītājs, tajā laikā Latvijas Advokātu kolēģijas prezidija priekšsēdētājs un Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras docents Aivars Niedre, kā arī Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieks Pāvels Gruziņš, Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Krimināltiesisko zinātņu katedras vadītājs Uldis Krastiņš un kopš 1993. gada 7. decembra tās pašas katedras pasniedzēja Agra Reigase.⁵

Tika izstrādāta jaunā krimināllikuma projekta koncepcija, un jau 1990. gada 13. decembrī to akceptēja Latvijas Republikas Augstākā padome, bet galīgā veidā to apstiprināja Augstākās Padomes Prezidijs 1991. gada februārī. Pēc tam tad arī praktiski sākās jauna Latvijas krimināllikuma projekta izstrāde.

Projekta koncepcijā bija ietvertas galvenās jaunā krimināllikuma ievirzes, uzbūves principi un darba grupas darbības virzieni. Izstrādājot krimināllikuma projektu, vajadzēja īstenot dekriminalizācijas (netiek piemērota kriminālā atbildība), humānisma, t. sk. depenelizācijas (sodu liberalizēšana; nepiemēro smagus sodus, bet tiek piedāvātas alternatīvas), un individuālās atbildības principus. Daba grupai vienlaikus bija jāstrādā divos virzienos – jāizstrādā jauns krimināllikums un jāgroza vai jāpapildina jau spēkā esošais kriminālkodekss atbilstoši Latvijas jaunajai politiskajai un ekonomiskajai sistēmai.

1993. gada jūlijā krimināllikuma vispārīgās daļas projekts tika iesniegts Tieslietu ministrijai, bet 1994. gada maijā tas jau kopā ar Sevišķo daļu kā vienots krimināllikuma projekta pirmais variants nonāca Tieslietu ministrijā.

Pavisam darba grupā tika izstrādāti trīs krimināllikuma projekta varianti (redakcijas), un katrā tika ievēroti gan projektu apspriešanas gaitā pieņemtie pašmāju juristu priekšlikumi, gan ārvalstu speciālistu ieteikumi.⁶

2. Krimināllikuma projekta sākotnējās nostādnes un jauninājumi

Laikā, kad jaunā krimināllikuma projekta izstrādes grupa ķērās pie sava darba, bija jāizvērtē, kas saglabājams vai pārveidojams no tā, ko reglamentēja LPSR 1961. gada kriminālkodekss (vēlāk Latvijas Kriminālkodekss). Jādomā bija par to, kas nekavējoties jālabo šajā likumā un ko var atstāt uz vēlāku laiku likuma projekta līmenī.

Turpmāk pakavēšos pie tām vecā likuma nostādnēm, kuras jau sākotnēji iezīmējās kā labojamas, papildināmas vai no jauna veidojamas un kuru vietā vajadzēja pieņemt citas laika prasībām atbilstošas nostādnes.

Krimināltiesību normu sadalījums kriminālkodeksa projekta vispārīgajā un sevišķajā daļā netika mainīts, bet tika veiktas izmaiņas normu izvietojumā. Atsevišķi krimināltiesību institūtu normatīvi tika paplašināti un detalizēti izstrādāti, kā arī tika mainīti uzsvāri uz apdraudēto interešu nozīmīgumu.

Vispārīgajā daļā tika izveidotas jaunas nodaļas, kurās paredzēti nosacījumi nepilngadīgo kriminālatbildībai; medicīniska rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanas nosacījumi; atsevišķā nodaļā tika sagrupēti apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, jo to skaits bija palielināts no diviem līdz pieciem; atsevišķās nodaļās tika sadalītas normas, kurās paredzēta soda noteikšana un atbrīvošana no kriminālatbildības un soda.

Sevišķajā daļā tika izveidotas jaunas nodaļas, savukārt nodaļās normas tika pārgrupētas. Tā, piemēram, nodarījumi, kas vecajā likumā tika nosaukti par citiem valsts noziegumiem, tika pārcelti uz citām nodaļām (bandītisms, kontrabanda, masu nekārtības u. c.). Sevišķās daļas pirmajā nodaļā tika atstāti noziegumi pret Republiku. Atbilstoši Latvijas valsts starptautiskajām saistībām tika izveidota jauna nodaļa – noziegumi pret cilvēci, genocīds, noziegumi pret mieru un kara noziegumi.

Divas sevišķās daļas nodaļas – noziegumi pret valsti un sabiedrisko īpašumu, kā arī noziegumi pret pilsoņu personisko īpašumu – tika apvienotas, ņemot vērā visu īpašuma formu attīstības iespējas un aizsardzības nodrošinājuma nepieciešamību atjaunotajā Latvijas valstī. Valsts saimnieciskā darbība jaunajos ekonomiskajos apstākļos prasīja noteikt atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā, un tāpēc projektā tika izveidota jauna atsevišķa sevišķās daļas nodaļa. Jau projekta izstrādāšanas laikā spēkā esošā Latvijas Kriminālkodeksa (LKK) sevišķā daļa tika papildināta ar sesto „A” nodaļu „Noziegumi uzņēmējdarbībā”.

Tika izveidota jauna nodaļa – „Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi” (sākotnējais nosaukums – „Ekoloģiskie noziedzīgie nodarījumi”), kurā iekļauts ievērojami lielāks normu skaits salīdzinājumā ar iepriekšējo likumu. Dabas vides aizsardzības interešu nozīmīguma dēļ šī nodaļa tika iekļauta sevišķās daļas trešajā vietā tūlīt aiz starptautiskajiem noziegumiem un noziegumiem pret valsti.

Vel vienā jaunā nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret satiksmes drošību” (sākotnēji – „Noziedzīgi nodarījumi transportā”) tika apvienotas normas, kurās paredzēta atbildība par noziedzīgiem nodarījumiem, ekspluatējot visu veidu transporta līdzekļus (ceļa, ūdens un gaisa transportu). Savukārt noziegumi pret personu sevišķajā daļā tika sadalīti piecās paplašinātās nodaļās, tādā veidā uzsverot cilvēka personas un viņa interešu aizsardzības īpašu nozīmīgumu.⁷

Visai būtiskas izmaiņas Krimināllikuma projektā tika iestrādātas gan krimināltiesību institūtu, gan atsevišķu normu traktējumos, pievēršot īpašu uzmanību normu satura iespējami saprotamam izklāstam. Šajā jaunrades procesā bija ievērotas Latvijas krimināltiesību teorētiskās iestrādes un netika aizmirstas krimināltiesību tradīcijas, kas veidojušās neatkarīgajā Latvijā pagājušā gadsimta divdesmitajos un

trīsdesmitajos gados, un tajā pašā laikā tika ņemta vērā arī ārvalstu pieredze krimināllikumam veidošanā.

Īpaši rūpīgi tika izvērtētas projekta normas, kurās formulēts kriminālatbildības pamats (KL 1. panta pirmā daļa) un noziedzīga nodarījuma jēdziens (KL 6. panta pirmā daļa). Noziedzīgs nodarījums Krimināllikumā, tāpat kā Latvijas 1933. gada Sodū likumā, tika formulēts pēc formālajām pazīmēm, norādot uz aizliegumu likumā un sodāmību, tas ir, soda piedraudējumu. Saskaņā ar Sodū likuma 1. pantu par noziedzīgu atzīstams nodarījums, kurš tā izdarīšanas laikā noliegts ar soda piedraudējumu. Tas ir klasisks formāls nodarījuma jēdziens, ko plaši izmanto Rietumvalstīs savos krimināllikumos. Salīdzinājumam var pieminēt, ka KL 6. pantā nav norādes uz likuma atpakaļejošā spēka nepieļaujamību. Par to ir runa īpašā normā, toties KL 6. pantā fiksēta vaina kā obligāta noziedzīga nodarījuma pazīme.

Salīdzinājumā ar LKK 3. un 7. pantu, pirmkārt, no abām iepriekšminētajām normām tika izslēgta tāda noziedzīga nodarījuma pazīme kā sabiedriskā bīstamība. Tā tika atzīta par pārāk vispārīgu vērtējuma jēdzienu, kas dod iespēju paplašinātai un subjektīvai jēdziena tulkošanai. Tā vietā projekta vispārīgajā un sevišķajā daļā tika iestrādāti tādi jēdzieni kā apdraudētā interese un nodarījuma kaitīgums (kaitējums). Jāatzīmē gan, ka Krimināllikumā dotajā noziedzīga nodarījuma jēdzienā prettiesiskās darbības vai bezdarbības kaitīgums netika iestrādāts kā nodarījuma pazīme, to nākotnē vajadzētu labot.

Otrkārt, Krimināllikumā tāpat pilnībā tiek izslēgta likuma analogija krimināltiesībās, jo abās normās uzsvēta atbildība par personas darbību vai bezdarbību tikai KL paredzētajos gadījumos. Ar to tiek īstenots senais romiešu tiesību princips – *nulum crimen sine lege* (bez likuma nav nozieguma).

Treškārt, par kriminālatbildības juridisko pamatu atzīts Krimināllikumā paredzēta noziedzīga nodarījuma sastāvs, kas agrāk īpaši nebija uzsvērts.

Jaunajā likumā nozieguma mazsvarīgums nav paredzēts kā pazīme, kas ļauj krimināllikumā paredzētu darbību vai bezdarbību neuzskatīt par noziegumu (LKK 7. panta otrā daļa), līdz ar to tiek atzīts ka mazsvarīgums kā vērtējams jēdziens ir pārāk nenoteikts. Tā vietā likumā ir iestrādāta norāde uz apstākļiem, kas izslēdz kriminālatbildību. Šādi apstākļi ir norādīti gan Krimināllikuma vispārīgajā, gan sevišķajā daļā. Savukārt KL 58. panta pirmajā daļā noteikts, ka no kriminālatbildības var atbrīvot personu, kura izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, kam gan ir šajā likumā paredzētā nodarījuma pazīmes, bet ar kuru nav radīts tāds kaitējums, lai vajadzētu piespriest kriminālsodu. Ar prettiesisko darbību vai bezdarbību nodarītais kaitējums ir reālāk uztverams vērtējums, jo ar to saprot jebkādas ar noziedzīgu nodarījumu reālajā pasaulē radītas sekas.

Par krimināllikuma spēku telpā un laikā projektā lielas izmaiņas netika piedāvātas. Nodarījuma noziedzīgumu nosaka likums, kas bijis spēkā tā izdarīšanas laikā. Likumam ir atpakaļejošs spēks šādos gadījumos:

- 1) ja jaunais likums atzīst nodarījumu par nesodāmu;
- 2) ja jaunais likums mīkstina sodu;
- 3) ja tas ir citādi labvēlīgs personai.

Pēdējā norāde ir jauninājums. Vēlāk šajā normā tika iestrādāta ierobežojoša, bet apstrīdama norāde – ja vien likumā nav noteikts citādi.

Atbilstoši projektam kriminālsodāmi nodarījumi ir nosaukti par noziedzīgiem nodarījumiem, kas, savukārt, sadalīti noziegumos un kriminālpārkāpumos, līdzīgi kā tas bija Latvijas 1933. gada Sodū likumā. LKK bija izdalīti tikai smagi noziegumi (LKK 7.¹ pants), savukārt jaunā likuma projektā noziegumi sadalīti mazāk smagos

(sākotnēji tāds nozieguma veids projektā nebija paredzēts), smagos un sevišķi smagos noziegumos, ievērojot sankciju bargumu par nodarījumu un personas vainas formu nodarījumā. Tik plaša noziedzīgu nodarījumu klasifikācija Krimināllikumā ļauj detalizēti risināt vairākus krimināltiesiskus un kriminālprocesuālus jautājumus.

Vainas formu un to veidu formulējumos īpašas izmaiņas netika ierosinātas. Tomēr pantā, kas regulē neuzmanību kā vainas formu, ir iestrādāts noteikums, ka Krimināllikumā paredzētais nodarījums nav krimināli sodāms, ja persona neparedzēja, tai nevajadzēja un tā nevarēja paredzēt savas darbības vai bezdarbības seku iestāšanās iespējamību. Krimināltiesībās šādu gadījumu dēvē par kāzusu.

Izstrādājot Krimināllikuma projektu, atbalstu neguva doma par divu vainas formu iespējamību vienā nodarījumā, un tas netika iestrādāts likumā atšķirībā no Krievijas Federācijas likumdevēja. Taču, apzinoties, ka Krimināllikuma sevišķajā daļā formulēti arī noziedzīgi nodarījumi ar saliktu sastāvu un šādos nodarījumos var būt atšķirīga vainīgā subjektīvā attieksme pret nodarījuma sastāva objektīvajām pazīmēm (saliktos sastāvos), KL 8. panta otrajā daļā tika iestrādāta kārtula, ka, nosakot noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.

Sākotnēji projektā bija iestrādāts vecums, no kura iestājas kriminālatbildība – atkarībā no noziedzīgā nodarījuma smaguma attiecīgi četrpadsmit un sešpadsmit gadi. Vēlāk tika ierosināts vienots kriminālatbildības iestāšanās vecums – no piecpadsmit gadiem. 1996. gada 30. jūlijā, kad Ministru kabinets akceptēja Latvijas Republikas krimināllikuma (ar tādu nosaukumu) projektu, tika uzdots tajā iestrādāt noteikumu, ka kriminālatbildība visos kriminālsodāmos gadījumos iestājas no četrpadsmit gadu vecuma.⁸ Atbilstoši šim noteikumam vecums, no kura iestājas kriminālatbildība, KL paredzēts šādā veidā: pie kriminālatbildības saucama (projektā – „un sodāma”) fiziska persona, kura līdz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas dienai sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu. Vēlāk KL 11. pantā iekļāva skaidrojumu, ka mazgadīgais ir persona, kura nav sasniegusi četrpadsmit gadu vecumu, un tā pie kriminālatbildības nav saucama.

Tā kā bija paredzēts, ka par noziedzīga nodarījuma subjektu var būt tikai fiziska persona, tad īpašā normā (tagad KL 12. pants) iekļāva noteikumu, ka juridiskās personas lietā (par juridiskās personas pieļautiem tiesībpārkāpumiem) atbild tā fiziskā persona, kura nodarījumu izdarījusi tās interesēs, izmantojot juridiskās personas atbilstošu pilnvarojumu. Līdzīga reglamentācija bija paredzēta arī Latvijas 1933. gada Sodū likumā (51. pants); LKK par to nekas nebija teikts.

Netika grozīts nepieskaitāmības jēdziens un šādā psihiskā stāvoklī izdarītās likumā paredzētās kriminālsodāmās darbības vai bezdarbības juridiskās sekas – personas atbrīvošana no kriminālatbildības (tagad KL 13. pants). Jauninājums projektā bija jēdziena „ierobežota pieskaitāmība” izdališana, kā arī tādā psihiskajā stāvoklī veikta nodarījuma izrietošās juridiskās sekas – piespriežamā soda mīkstināšana vai atbrīvošana no soda (KL 14. pants).

Par nepabeigtu noziedzīgu nodarījumu tāpat kā agrāk ir uzskatāma sagatavošanās nodarījumam un nodarījuma mēģinājums. Salīdzinājumā ar LKK teikto (15. pants) projektā tika ievērojami plašāk izteikts nozieguma stadiju institūts un ieviesti vairāki jauninājumi (KL 15. pants):

- 1) sniegts pabeigta noziedzīga nodarījuma jēdziens un uzsvērta nepieciešamība konstatēt vainīgā nodarījumā visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes, kas paredzētas likumā;

- 2) noteikts, ka kriminālatbildība iestājas par sagatavošanos tikai smagiem un sevišķi smagiem noziegumiem, un pie kriminālatbildības nav saucama persona par mēģinājumu izdarīt kriminālpārkāpumu (tas bija solis dekriminalizācijas virzienā);
- 3) ietverts nodarījumu kvalifikācijas princips, ka atbildība par sagatavošanos noziegumam un par nozieguma mēģinājumu iestājas pēc tā paša panta, kas paredz atbildību par konkrēto nodarījumu; tas deva iespēju sagatavošanos noziegumam un nozieguma mēģinājumu neietvert Krimināllikuma sevišķajā daļā kā patstāvīgus nodarījumus, tāpat atkrita vajadzība sevišķās daļas pantu dispozīcijā īpaši norādīt uz atbildību par sagatavošanos un par kādu nodarījumu mēģinājumu draud kriminālatbildība, kā tas bija praktizēts Latvijas 1933. gada Sodulu likumā (47. un 48. pants);
- 4) jēdziena „sagatavošanās noziegumam” formulējumā (tāpat kā mēģinājuma jēdziena formulējumā) pamatoti tika iekļauta norāde, ka noziegums nav turpināts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ; tas atvieglo risināt jautājumu par labprātīgu atteikšanos no nozieguma izdarīšanas līdz galam, jo tikai ārpus personas gribas pastāvoši apstākļi izslēdz labprātīgu atteikšanos.

Labprātīgas atteikšanās institūts jaunajā likumā saglabāts, papildus norādot uz pilnīgu nodarījuma pārtraukšanu pēc paša izdarītāja gribas un tai apzinoties, ka patstāvīgi iespēja to izdarīt līdz galam.

Lielas izmaiņas projektā tika iestrādātas līdz tam LKK pastāvošajā līdzdalības institūtā (17. pants):

- 1) viena panta vietā, kas LKK regulēja līdzdalību (17. pants), projektā tika iekļauti pieci panti (pašreiz KL 17.–21. pants);
- 2) no līdzdalībnieku skaita atsevišķi izdalīts noziedzīga nodarījuma izdarītājs (LKK dēvēts par izpildītāju, un kā līdzdalībnieks tas minēts kopā ar organizētāju, uzskūditāju un atbalstītāju); norādīti divi nodarījumu veicēju veidi: persona, kas pati tieši izdarījusi noziedzīgu nodarījumu, vai persona, kas nodarījumā izmantojusi citu personu, kura saskaņā ar likuma nosacījumiem nav saucama pie kriminālatbildības (pastarpināta izdarīšana); saistībā ar līdzdalību atstāti trīs līdzdalībnieku veidi – organizētājs, uzskūditājs un atbalstītājs, bet projektā vēl tika iestrādāti skaidri formulēti dalības un līdzdalības jēdzieni, līdzīgi kā tas bija Latvijas 1933. gada Sodulu likumā (49. pants);
- 3) projektā tika skaidri pateikts, ka divu vai vairāku personu apzināta piedalīšanās tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanā ir dalība (līdzizdarīšana) vai līdzdalība (pašreiz KL 18. pants); tāpat šajā pantā pateikts, ka dalība un līdzdalība nav iespējama nodarījumos aiz neuzmanības;
- 4) projektā ietverts noteikums par to, ka dalība ir noziedzīga grupējuma pazīme un visi šādu grupējumu dalībnieki ir līdzizdarītāji; dots arī organizētas grupas jēdziens, no kura izriet, ka organizētos grupējumos visas personas, kas veido šādus grupējumus, neatkarīgi no viņu lomas kopīgi izdarītajā nodarījumā ir līdzizdarītāji, nevis līdzdalībnieki – organizētāji, uzskūditāji vai atbalstītāji;
- 5) normā iekļauta norāde, ka līdzdalībnieki noziedzīgos nodarījumos saucami pie atbildības pēc tā paša krimināllikuma panta, kas atbilst izdarītāja nodarījumam;
- 6) attiecīgajā panta daļā iestrādāts izdarītāja ekscesa saturs – līdzdalībnieki nav saucami pie atbildības par izdarītāja un citu līdzdalībnieku izdarītajiem nodarījumiem, kurus tie nav apzinājušies;

- 7) pantā tika paredzēti nosacījumi līdzdalībnieku – organizētāja, uzskūditāja un atbalstītāja – labprātīgam atteikumam no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas līdz galam.

Projektā netika dots jēdziens „piesaistība noziedzīgam nodarījumam”, bet tika paredzēti piesaistības kriminālsodāmie gadījumi (iepriekš neapsolīta slēpšana un neziņošana), kas tika izteikti citā redakcijā. Abos pantos izteikts humāns nosacījums, ka par iepriekš neapsolītu slēpšanu un neziņošanu neatbild noziegumu izdarījušās personas saderinātais, laulātais, vecāki, bērni, adoptētāji un adoptētie, brāļi un māsas, vecvecāki un mazbērni (KL 22. panta otrā daļa). Šie divi piesaistības noziegumam gadījumi tika saistīti tikai ar citas personas izdarītu smagu vai sevišķi smagu noziegumu (KL 313. un 315. pants).

Iepriekšējā krimināllikumā (LKK) bija runa tikai par vienu no daudzējādības veidiem – nodarījumu kopību – un tikai saistībā ar soda noteikšanu vairāku noziegumu izdarīšanas gadījumā (LKK 38. pants).

Pēc ilgstošas un nopietnas apspriešanās spēkā esošajā Krimināllikumā tika iekļautas piecas ļoti plaša satura normas, kas reglamentē svarīgu krimināltiesību institūtu – noziedzīgu nodarījumu daudzējādību (KL 23.–27. pants). Projektā tika ietverts noziedzīgu nodarījumu daudzējādības jēdziens, kā arī izskaidrots, ko saprast ar atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu, kas veido noziedzīgu nodarījumu daudzējādību, ja izdarīti vismaz divi nodarījumi (KL 23. un 24. pants). Dotas atsevišķu (vienotu) nodarījumu veidu, tajā skaitā turpināta un ilgstoša noziedzīga nodarījuma, pazīmes. Tika izskaidrots, ka atsevišķu (vienotu) noziedzīgu nodarījumu krimināllikumā paredzētos gadījumos veido atkārtoti gada laikā izdarīti tādi paši likumpārkāpumi. Jāatzīmē gan, ka īpaši pēdējā laikā ir izteikti nopietni iebildumi pret administratīvi sodāmu tiesībpārkāpumu kriminalizēšanu, kaut arī tie izdarīti atkārtoti.⁹

Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības jēdziens satur norādi uz triju daudzējādības veidu – nodarījumu atkārtotību, nodarījumu kopību un nodarījumu recidīvu – veidojošām vispārējām pazīmēm, bet sekojošajos pantos doti minēto triju daudzējādības veidu jēdzieni un izklāsts par atsevišķām to pazīmēm.

Piemēram, runājot par atkārtotību, norādīts tiesu praksei svarīgs noteikums – gadījumos, kad noziedzīga nodarījuma atkārtotība krimināllikumā paredzēta kā noziedzīga nodarījuma pazīme, visi vainīgās personas vienā un tajā pašā pantā paredzētie atkārtotie nodarījumi kvalificējami tikai pēc tās Krimināllikuma panta daļas, kurā paredzēts sods par atkārtotu noziedzīgu nodarījumu.

Nevienā no krimināllikuma sevišķās daļas pantiem kā nodarījuma kvalificējoša pazīme netika saglabāta iepriekšējā sodāmība par tādu pašu vai viena veida nodarījumu, un līdz ar to tika atzīts, ka sodāmība raksturo vainīgā personību, nevis nodarījuma objektīvo izpausmi. Tomēr no KL 25. panta satura redzams, ka atkārtotību, ja tā likumā paredzēta kā nodarījuma kvalificējoša pazīme, veido arī iepriekš izdarīts nodarījums, par kuru nav noņemta vai dzēsta sodāmība likumā noteiktā kārtībā. Tātad persona jau ir bijusi sodīta un var būt arī izcietusi piespiesto sodu. Pret tādu nostādni tagad izteikti iebildumi, saskatot, ka tādā gadījumā vainīgais par vienu un to pašu nodarījumu (iepriekšējo) tiek notiesāts divas reizes.¹⁰

Atbilstošajā normā atklātas noziedzīgu nodarījumu kopības divu veidu – ideālo un reālo kopību – raksturojošās pazīmes (KL 26. panta otrā un trešā daļa).

Latvijas Kriminālkodeksā bija paredzēti tikai divi apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību, – nepieciešamā aizstāvēšanās un galējā nepieciešamība (LKK 13. un 14. pants). Tiesu praksē bija pieņemts – nodarot personai kaitējumu un aizurot viņu

saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, jāvadās no nepieciešamās aizstāvēšanās nosacījumiem.¹¹

Krimināllikuma projektā tika piedāvāts palielināt to apstākļu skaitu, kas izslēdz kriminālatbildību, un veidot no tiem vispārīgās daļas īpašu nodaļu. Atbilstoši projektam tagad Krimināllikuma vispārīgajā daļā tā ir 3. nodaļa – „Apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību”¹², un tā sastāv no septiņiem pantiem.

Krimināllikumā ir paredzēta ne tikai nepieciešamā aizstāvēšanās un galējā nepieciešamība, bet arī aizturēšana, radot personai kaitējumu, attaisnojams profesionāls risks un attaisnojama noziedzīgas pavēles un noziedzīga rīkojuma izpildīšana. Nepieciešamās aizstāvēšanās nosacījumos paredzētas divas svarīgas norādes:

- 1) personai ir tiesības uz nepieciešamo aizstāvēšanos neatkarīgi no iespējām izvairīties no uzbrukuma vai griezties pēc palīdzības;
- 2) kaitējuma radīšana uzbrucējam aiz neuzmanības, atvairot uzbrukumu, nav krimināli sodāma.

Pēdējais nosacījums attiecas arī uz aizturēšanu, radot personai kaitējumu.

Dots šķietamās aizstāvēšanās jēdziens un nosacījumi, kad šķietamā aizstāvēšanās pielīdzināma patiesa uzbrukuma atvairīšanas gadījumam.

Krimināllikuma vispārīgās daļas nodaļa „Sods” sākas ar pantu, kurā skaidrots soda jēdziens, kas LKK nebija formulēts. Soda mērķis noteikts nedaudz grozītā veidā, uzsverot uzdevumu vainīgo sodīt un panākt, lai tiklab notiesātais, kā arī citas personas pildītu likumus un atturētos no noziedzīgu nodarījumu izdarīšanas. Iepriekšējā likumā liels uzsvars tika likts notiesātā pāraudzināšanai soda izciešanas laikā, bet tas praktiski vairumā gadījumu izrādījās nerealizējams uzdevums.

Soda veidu sistēmā tika ierosinātas lielas izmaiņas. Doma bija tāda, ka jaunajā likumā jāparedz plašas alternatīvas brīvības atņemšanas sodam. Jāatzīst, ka to pilnībā realizēt neizdevās. Soda sistēmā netika saglabāti labošanas darbi bez brīvības atņemšanas, vēlāk no LKK izslēdza atbrīvošanu no amata, sabiedrisko nopelumu, izsūtījumu un nometinājumu, militārās vai speciālās dienesta pakāpes un speciālā vai goda nosaukuma atņemšanu, vecāku tiesību atņemšanu.

Citu soda veidu, kas nebūtu saistīti ar brīvības atņemšanu, meklēšana īpaši nesekmējās; vien tika paredzēts naudas sods un piespiedu darbs kā pamatsods, tiesību ierobežošana un vēlāk policijas kontrole (arī naudas sods) kā papildsodi. Arests, kas paredzēts kā pamatsods, līdz pat šim laikam netiek piemērots, jo ir nerealizējams šāda veida soda izpildes vietu neesamības dēļ.

Īpašas diskusijas risinājās par nāves soda saglabāšanu jaunajā krimināllikumā. Nāves sods projektā tika iekļauts, ievērojami sašaurinot tā piemērošanas iespējas. Vienīgais noziegums, par kura izdarīšanu draudēja nāves sods, bija slepkavība sevišķi pastiprinošos apstākļos. Šie īpašie slepkavības gadījumi no citiem slepkavību pastiprinošiem apstākļiem tika izdalīti sevišķās daļas atsevišķā pantā (pašreiz KL 118. pants). Vēl var atzīmēt, ka priekšlikums par nāves soda saglabāšanu, akceptējot izstrādāto krimināllikuma projektu Ministru kabinetā 1996. gada 30. jūlijā, tika atbalstīts ar vienas balsis pārsvaru (par – 8, pret – 5, atturas – 2).¹³ Vēlāk projekta apspriešanas gaitā nāves soda piemērošana tika ierobežota ar noteikumu, ka nāves sods piemērojams vienīgi tad, ja noziegums izdarīts kara laikā.

Projektā tika paaugstinātas brīvības atņemšanas soda robežas. Šī soda veida minimālā robeža tika paaugstināta no trim līdz sešiem mēnešiem, bet maksimālā – no piecpadsmit līdz divdesmit gadiem par sevišķi smagiem noziegumiem. Noziedzīgu nodarījumu kopības gadījumos kopējais soda laiks tika pieļauts līdz divdesmit gadiem, nevis smagākā nodarījuma maksimālās sankcijas robežās, kā bija noteikts

iepriekšējā likumā. Maksimālais brīvības atņemšanas sods pēc spriedumu kopības pacelts līdz divdesmit pieciem gadiem (LKK – divdesmit gadi). Tika paredzēta arī beztermiņa brīvības atņemšana – mūža ieslodzījums.

Projektā netika paredzēts sevišķi bīstams recidīvs kā vairāku sevišķi smagu noziegumu kvalificējoša pazīme (LKK 24. pants). Tāpat netika saglabāta nosacīta notiesāšana ar brīvības atņemšanu, notiesāto obligāti iesaistot darbā (LKK 24.¹ pants).

Būtiskas izmaiņas projektā tika paredzētas, kā soda veidu piemērojot naudas sodu. Tika ierosināts sankcijā paredzēt nevis konkrētu naudas summu, bet gan noteikt naudas sodu Latvijas Republikā noteiktajās minimālajās mēnešalgās, kā arī tika paredzēta minimālā un maksimālā robeža naudas sodam mēnešalgās. Projektā tika iestrādāts, ka naudas soda samaksu tiesa var sadalīt termiņos vai atlikt uz laiku.

Soda noteikšanas vispārējos principos ievērojamas izmaiņas netika ierosinātas. Vienīgi netika iekļauti tādi jēdzieni kā tiesiskā apziņa un sabiedriskā bīstamība, no kā jāvadās, nosakot vainīgajam sodu. Atbildību mikstinošo un atbildību pastiprinošo apstākļu uzskaitījums un būtība īpaši netika mainīti, izņemot dažus papildinājumus šo apstākļu uzskaitījumā. Tika iestrādāts tāds svarīgs nosacījums, ka atbildību mikstinošie un atbildību pastiprinošie apstākļi, kas paredzēti likumā kā attiecīgā noziedzīgā nodarījuma sastāva pazīme, nav ņemami vērā, nosakot sodu. Tika ierosināts, ka tiesa, ņemot vērā noziedzīgā nodarījuma raksturu, var jebkuru likumā paredzēto atbildību pastiprinošu apstākli neatzīt par tādu.

Vieglāka soda noteikšana par likumā paredzēto un nosacīta notiesāšana tika saglabāta. Par nosacītu notiesāšanu gan jāsaka, ka šī norma tika ievērojami pārveidota, paplašinot tās saturu:

- 1) tā kā normas par spriedumu izpildes atlikšanu (LKK 43. un 43.¹ pants) netika saglabātas, vairāki to noteikumi tika iestrādāti nosacītas notiesāšanas nosacījumos;
- 2) LKK 42. pantā bija noteikts, ka nosacītu notiesāšanu atļauts piemērot personām, kuras notiesātas ar brīvības atņemšanu vai labošanas darbiem; projektā iestrādātā norma tādu iespēju paredzēja personām, kuras notiesātas arī ar piespiedu darbu (projektā – piespiedu iesaistīšana sabiedrībai nepieciešamos darbos), arestu vai naudas sodu;
- 3) ja iepriekšējais likums (LKK 42. panta sestā daļa) atļāva nosacīti notiesātajam kā vienīgo papildsodu piemērot naudas sodu, tad projektā tika paredzēts, ka nosacīti notiesātajam nav piemērojama vienīgi mantas konfiskācija; vēlāk arī šis ierobežojums tika atcelts, toties šāds aizliegums tika attiecināts uz policijas kontroli un izraidīšanu no Latvijas Republikas (KL 55. panta 5. daļa);
- 4) projekts paredzēja iespēju nosacīti notiesātajam pārbaudes laikā uzlikt tiesas noteiktos pienākumus;
- 5) nosacītas notiesāšanas pārbaudes laika maksimālais termiņš tika samazināts no pieciem līdz trim gadiem;
- 6) tika paredzēts, ka tiesa nosacīti notiesātajam, kas izdarījis noziedzīgu nodarījumu uz alkoholisma, narkomānijas vai toksikomānijas pamata, ar viņa piekrišanu var uzlikt pienākumu ārstēties.

Kriminālatbildības noilguma termiņi nedaudz tika grozīti sakarā ar noziedzīgu nodarījumu klasifikācijas izmaiņām. LKK 45. pantā bija paredzēta gan noilguma pārtraukšana, gan noilguma termiņa apturēšana. Projektā tika runāts tikai par noilguma pārtraukšanu sakarā ar jauna noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Tika paredzēts, ka noilguma termiņu aprēķina, sākot no dienas, kad izdarīts noziedzīgais nodarījums,

līdz kriminālvajāšanas uzsākšanas dienai. Īpašā normā paredzēja noziegumus, kuriem kriminālatbildības noilgums neiestājas (KL 56. pants).

Projektā netika saglabātas normas, kurās bija paredzēta atbrīvošana no kriminālatbildības, saucot vainīgo pie administratīvās atbildības (LKK 47.¹ pants), atbrīvošana no kriminālatbildības, nododot lietu biedru tiesai (LKK 48. pants), un atbrīvošana no kriminālatbildības pret sabiedrisko galvojumu (LKK 49. pants).

Īpašā normā tika paredzēti jauninājumi (KL 58. pants), nosakot gadījumus, kad personu var atbrīvot no kriminālatbildības:

- 1) nav radīts kaitējums, lai vajadzētu piemērot kriminālsodu;
- 2) panākts izlīgums ar cietušo;
- 3) sevišķajā daļā īpaši paredzētos gadījumos.

Ievērojami tika paplašināta norma par personas atbrīvošanu no soda. LKK 47. pants sastāvēja tikai no divām daļām un regulēja gan atbrīvošanu no kriminālatbildības, gan no soda, un saturēja norādi vienīgi uz vainīgā personību un nodarījuma raksturu izvērtējumu.

Ar precizējumiem tika saglabātas normas, kas paredzēja nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda, notiesājoša sprieduma izpildes noilgumu un sodāmības dzēšanu un noņemšanu. Īpaši tika uzsvērts, ka sodāmības dzēšana un noņemšana anulē izdarītā noziedzīgā nodarījuma visas krimināltiesiskās sekas.

Krimināllikuma projekta vispārīgā daļa sastāvēja no 64. pantiem (1996. gada 7. augusta redakcijā); LKK vispārīgajā daļā tā pieņemšanas brīdī 1961. gadā bija 58. panti. Laika gaitā to skaits nedaudz bija palielinājies, bet tomēr var teikt, ka KL projekta vispārīgā daļa normu skaita ziņā neko daudz neatšķīrās no LPSR KK vispārīgās daļas. Taču projektā krimināltiesību institūtu un normu izklāsta ziņā bija notikušas ievērojamas izmaiņas gan pēc pantu satura, gan pēc tajā iekļauto normu apjoma. Projekta izstrādāšanas laikā liels darbs tika veikts, uzlabojot un papildinot LKK. Līdz 1996. gada 30. jūlijam, kad jaunais krimināllikuma projekts kopumā tika akceptēts Ministru kabinetā, no LKK vispārīgās daļas bija izslēgti 12 panti, bet no jauna tajā iekļauti – 6 panti.¹⁴ Krimināllikuma spēkā stāšanās brīdī KL vispārējā daļa sastāvēja no 70 normām astoņās nodaļās.¹⁵

Bez jau iepriekš minētajām sevišķās daļas struktūras izmaiņām projekta izstrādes sākumā vairākas normas tika izslēgtas no LKK kā valsts politiskai vai ekonomiskai situācijai neatbilstošas vai novecojušas, kā arī atsevišķos gadījumos tika ņemtas vērā Latvijas 1933. gada Sodu likuma nostādnes.

No valsts noziegumu skaita tika izslēgta norma, kurā bija paredzēta atbildība par dzimtenes nodevību (LPSR KK 59. pants), atzīstot, ka jēdziens „dzimtene” nav juridisks jēdziens un šī vārda jēga likumpiemērošanas praksē var tikt dažādi interpretēta. Projektā netika saglabāta norma, kas saistīta ar jēdzienu „diversija” (LPSR KK 63. pants). Atbildības nosacījumi, kas bija paredzēti šajā normā, tika izmantoti, izveidojot plašāka satura normu, kas bija saistīta ar jēdzienu „terorisms”.

Īpaši lielas izmaiņas tika izdarītas, iekļaujot projekta sevišķajā daļā nodaļu „Noziedzīgi nodarījumi pret dabas vidi” (sākotnējais nosaukums – „Ekoloģiskie noziedzīgie nodarījumi”). Sākotnēji LPSR KK bija tikai dažas normas, kurās paredzēta atbildība par nodarījumiem pret dabas vidi, taču vēlāk, sākot ar pagājušā gadsimta septiņdesmitajiem gadiem, to skaits pieauga līdz divpadsmit. Savukārt projektā tādu normu skaits jau sasniedz divdesmit, un tās detalizēti aptvēra visas dabas vides jomas un iespējamās tās apdraudējumus.¹⁶

Kaut arī projektā palielinājās to normu skaits, kas attiecās uz nodarījumu pret personu, tomēr pēc būtības lielu izmaiņu nebija. Tika palielināts slepkavību

kvalificējošo apstākļu skaits un tika izdalīti divi panti – slepkavība pastiprinošos un slepkavība sevišķi pastiprinošos apstākļos. Bija palielināts privilēģēto sastāvu skaits saistībā ar dzīvības atņemšanu un miesas bojājumu nodarīšanu, kuri radušies, pārkāpjot personas aizturēšanas nosacījumus. Projekta vēlākā apspriešanā atbalstu ne-guva sākotnēji paredzētā norma „nonāvēšana uz pieprasījumu”, kurā bija paredzēta atbildība par nonāvēšanu, kas izdarīta pēc personas, kura atrodas dzīvībai bezcerīgā stāvoklī, prasības un aiz līdzcietības pret viņu.¹⁷

Līdz Krimināllikuma spēkā stāšanās brīdim LR Saeima LKK iekļāva projektā paredzētās normas, kurās noteikta atbildība par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo (LKK 111.¹ pants), personas nolaupīšanu (LKK 125.³ pants), par nelikumīgām darbībām ar autortiesībām un blakustiesību objektiem (LKK 136.¹ pants) u. c. Projektā tika paredzēti tādi noziedzīgu nodarījumu veidi kā sutenerisms, piespiešana nodarboties ar prostitūciju u. c.

Projekta nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret īpašumu” tika saglabāta atbildība par tradicionālajiem mantas nolaupīšanas veidiem – zādzību, laupīšanu, krāpšanu un piesavināšanos. Atšķirībā no LPSR KK (139. un 140. pants) atbildība par slepenu un atklātu zādzību, līdzīgi kā Sodu likumā (SL 546. pants), tika apvienota vienā normā (panta dažādās daļās), kaut arī šādam risinājumam nav ne praktiska, ne teorētiska pamatojuma, ja neskaita normas pārmantojumu no Sodu likuma.

Par jauninājumu projektā jāuzskata laupīšanas sastāva pabeigtības brīža pārņemšana no uzbrukuma sākuma uz svešas mantas iegūšanas brīdi. Līdz ar to arī laupīšana, tāpat kā visi citi mantas nolaupīšanas veidi, tika atzīta par noziegumu ar materiālu sastāvu. No krāpšanas vispārējā sastāva kā patstāvīgs nodarījums tika izdalīta apdrošināšanas krāpšana. Darbības, kas sadzīvē tika dēvētas par reketu, projektā tika izdalītas īpašā normā – izspiešana organizētā grupā.

Norma, kurā bija paredzēta atbildība par mantas iepriekš neapsolītu iegādāšanos vai realizāciju, zinot, ka tā iegūta noziedzīgā ceļā, projektā tika pārcelta no nodaļas par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu uz nodaļu par nodarījumiem pret jurisdikciju. Līdz ar to tika atzīts, ka šāda nodarījuma galvenais tiešais objekts ir jurisdikcijas intereses, bet citas personas mantiskās intereses (papildu tiešais apdraudējuma objekts) jau bija aizskartas, kad manta izgāja no tās īpašnieka valdījuma.

Projekta izstrādāšanas laikā LKK tika papildināts ar normām, kurās tika paredzēta atbildība par elektroenerģijas, siltumenerģijas un gāzes patvaļīgu izmantošanu, par maģistrālo gāzes un naftas vadu iznīcināšanu vai bojāšanu gan tīši, gan aiz neuzmanības. Krimināllikumā netika paredzēta atbildība par atrastas mantas piesavināšanos, kaut gan vienu brīdi LKK šāda satura norma pastāvēja (LKK 145.¹ pants).

Projekta sevišķās daļas nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi tautsaimniecībā” tika iekļauts plašs kriminālatbildības jautājumu kopums, kas izklāstīts vairāk nekā trīsdesmit normās, sākot ar atbildību par kontrabandu un beidzot ar normu, kurā paredzēta atbildība par augu slimību un kaitēkļu apkarošanas noteikumu pārkāpšanu. Saimnieciskajos nodarījumos parādījās agrāk krimināllikumos nepazīts vairāku šo nodarījumu subjekts – uzņēmuma vai organizācijas atbildīgs darbinieks, kura funkciju uzskaitījums ir diezgan līdzīgs valsts amatpersonas veiktajiem pienākumiem. Atšķirība ir tā, ka valsts amatpersona darbojas valsts varas un pārvaldes institūcijās, bet atbildīgais darbinieks – galvenokārt uzņēmējdarbībā.

Liela daļa no projektā paredzētajām normām jau projekta izstrādāšanas laikā tika iekļautas spēkā esošā LKK divās nodaļās – „Saimnieciskie noziegumi” un

„Noziegumi uzņēmējdarbībā”. Projektā netika saglabātas tādas normas kā „spekulācija”, „fiktīvi pierakstījumi un citi pārskata datu sagrozījumi”, „sējumu noganišana un stādījumu bojāšana”, „patvaļīga zemes apstrādāšana” u. c.¹⁸

Amatnoziegumi projektā tika iekļauti jaunā nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju un to uzņēmumu dienestā”, vēlāk tika izņemta norāde uz valsts uzņēmumiem. Nodaļas nosaukumā tika uzsvērts ne tik daudz nodarījuma subjekts, cik norāde uz viņa darbības jomu – valsts varas un pārvaldes institūcijas, kurām ar valsts amatpersonu prettiesisko darbību ticis nodarīts kaitējums. Līdzīga apsvērums dēļ nodaļa, kurā iekļāva nodarījumus, kas vērsti pret militārā dienesta pildīšanas kārtību, tika nosaukta „Noziedzīgi nodarījumi militārajā dienestā”. Abas minētās nodaļas projektā tika pārstrādātas tikai nedaudz – tika uzlabots normu definējums. Tomēr jāatzīmē, ka valsts institūciju dienestā izdarīto nodarījumu skaits tika papildināts. Piemēram, tika iekļauta norma par amatpersonai noteikto ierobežojumu pārkāpšanu, neatļautu piedalīšanos mantiskos darījumos. Šīs normas tika iekļautas jau tajā laikā spēkā esošajā LKK. Praktiska nozīme bija projektā iekļautajai normai, kurā paredzēta atbildība par kukuļa piesavināšanos un kura līdz tam tiesu praksē tika kvalificēta kā krāpšana kopībā ar kukuļošanu. Paredzot atbildību par šādu darbību atsevišķā normā un nosakot atbilstošu sankciju, tika uzsvērtā piesavināšanās saistība tieši ar kukuļošanu kā patstāvīgu nodarījumu, kas apdraud valsts institūciju likumam atbilstošu darbību.

Projektā galvenokārt saturiska rakstura precizējumi tika izdarīti normās, kurās paredzēta atbildība par nodarījumiem pret jurisdikciju. Projektā netika iekļautas normas, kuras neatbilda jaunajām krimināllikuma vispārīgās daļas nostādņiem, piemēram, izsūtītās personas patvaļīga atgriešanās apvidos, kur tai aizliegts dzīvot (LPSR KK 179. pants), bēgšana no nometinājuma vietas vai no ārstnieciskā darba profilaktorijs (LPSR KK 180. pants). Projekta izstrādāšanas laikā spēkā esošais LKK tika papildināts ar normu, kurā paredzēja atbildību par personu procesuālās aizsardzības noteikumu pārkāpšanu (LKK 177.¹ pants).

Papildinājumi un izmaiņas salīdzinājumā ar spēkā esošo kriminālkodeksu tika izdarītas arī sevišķās daļas nodaļās „Noziedzīgi nodarījumi pret vispārējo drošību un sabiedrisko kārtību” un „Noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldības kārtību”.¹⁹

Šā raksta ierobežotā apjoma dēļ nav iespējams norādīt uz visiem jauninājumiem un uzlabojumiem, kas tika iestrādāti projektā, kā arī uz tiem spēkā esošā kriminālkodeksa uzlabojumiem, kurus likumdevējs izdarīja līdz jaunā Krimināllikuma pieņemšanai. Šajā raksta sadaļā esmu mēģinājis parādīt jaunā krimināllikuma projekta izstrādes darba galvenos virzienus, kādi bija noteikti šāda likuma projekta izstrādes koncepcijā – izstrādāt jauna krimināllikuma projektu un vienlaikus uzlabot spēkā esošo kriminālkodeksu, atmetot nevajadzīgās normas, veidojot jaunas vai uzlabojot jau esošās atbilstoši valsts politiskajai un ekonomiskajai situācijai.

Salīdzinājumam var atzīmēt, ka LPSR KK sevišķajā daļā, kad to pieņēma 1961. gadā 6. janvārī, bija 99 normas. Latvijas Republikas Krimināllikuma projekta 1996. gada 7. augusta oficiālajā variantā sevišķā daļa sastāvēja no 276 normām.²⁰ Krimināllikuma sevišķajā daļā, kad LR Saeima to pieņēma 1998. gada 17. jūnijā, bija 286 normas. No šo skaitļu salīdzinājuma var izdarīt tikai vienu secinājumu – Latvijas valstī kriminalizācija bija pieaugusi, neskatoties uz to, ka Latvijas teritorijā darbojās arī 1984. gada 7. decembra Latvijas (PSR) Administratīvo pārkāpumu kodekss, kam vajadzēja atslēgt Krimināllikumu.

3. Krimināllikuma turpmākā attīstība

Pirms atspoguļoju Krimināllikuma turpmāko attīstību pēc tā spēkā stāšanās brīža, atsaukos uz šā perioda Krimināllikuma normu papildinājumu un grozījumu vispārējo novērtējumu, kādu devis *Dr. iur. A. Niedre*. Viņš raksta, ka ir attaisnojami sākotnējie daudzie grozījumi un papildinājumi LKK, kas veikti līdz Krimināllikuma pieņemšanai, kad bija nepieciešamība grozīt padomju laika kriminālkodeksu, bet daudzie grozījumi pēc 1998. gada 17. jūnija, kad Saeima pieņēma Krimināllikumu, vairs nav attaisnojami, tie negatīvi ietekmē likuma stabilitāti. A. Niedre atzīmē, ka pēc Krimināllikuma spēkā stāšanās pieņemti 32 likuma grozījumi, kuros kopumā ir veikti apmēram pustūkstotis grozījumu dažādos KL pantos, turklāt likums ir vēl papildināts ar vairāk nekā 50 jauniem pantiem.²¹

Tādam vispārējam šā laika kriminālās likumdošanas vērtējumam ir jāpiekrīt, bet konkrētāks izvērtējums būtu iespējams, ja tiktu izpētīta Krimināllikuma normu grozījumu un papildinājumu efektivitāte – to nepieciešamība un praktiskā izmantošana. Tomēr jāsecina, ka valsts vadošajās institūcijās joprojām lielā mērā valda tiesme valstī un sabiedrībā notiekošās negācijas atrisināt ar krimināltiesību piespiedu ietekmēšanas līdzekļiem. Par to liecina fakts, ka likumdevējs nemitīgi papildina KL ar jaunām normām vai pastiprina sankciju bardzību jau esošajās normās. Turklāt arī Eiropas Savienības institūciju nostāja atbalsta tiesībpārkāpumu kriminalizācijas tendenci.

Viena raksta ietvaros nav iespējams analizēt visus KL papildinājumus un grozījumus pēc to pieņemšanas, tāpēc norādīšu tikai uz svarīgākajiem un apkopojošā veidā. Mēģināšu atspoguļot krimināltiesību teorētiskās nostādnes, kas juristu publikācijās paustas par atsevišķu KL nostiprinātajiem krimināltiesību institūtiem un krimināltiesību normu saturu likumā.

Runājot par Krimināllikuma vispārīgo daļu, par pozitīvu ir jāatzīst juridiskajām personām piemērojamo piespiedu ietekmēšanas līdzekļu reglamentācija īpašā nodaļā „Juridiskajām personām piemērojamie piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”. Ar šī institūta reglamentāciju Krimināllikumā izdevās atvairīt Eiropas Savienības institūciju un daļas pašmāju juristu spēcīgo spiedienu par juridisko personu vainīguma atzīšanu noziedzīgos nodarījumos un kriminālatbildības noteikšanu juridiskajām personām. Pašreizējā traktējumā, ja konstatēta tādas fiziskas personas vaina, kas darbojusies juridiskās personas interesēs, arī juridiskajai personai ir pamats piemērot piespiedu ietekmēšanas līdzekļus, kas nav kriminālsodi, un netiek risināts juridisko personu vainas jautājums krimināltiesiskā nozīmē, jo saskaņā ar Krimināllikuma nostādņēm izdarītāja psihiskā attieksme pret nodarījumu vērtējama tikai fiziskai personai.²² Krimināltiesiskais regulējums ir dots, bet praktiskā pielietojuma, var teikt, nav. To var izskaidrot vai nu ar likuma neizpratni, vai papildu slodzi, kas rodas pirmstiesas procesā, rosinot un pamatojot nepieciešamību juridiskajām personām piemērot likumā paredzētos piespiedu ietekmēšanas līdzekļus.

Ievērojot to, ka KL ir atsevišķa nodaļa – „Medicīniska rakstura piespiedu līdzekļi” (VIII nodaļa) – un vairākas normas (KL 66., 55. panta sestā daļa, 58.¹ panta ceturtdaļa, 59. panta ceturtdaļa, 61. panta ceturtdaļa), kurās risināti jautājumi par piespiedu ietekmēšanas līdzekļu piemērošanu personām sakarā ar noziedzīgu nodarījumu izdarīšanu, bet kas nav kriminālsodi, apsverams būtu ierosinājums KL vispārējā daļā iekļaut atsevišķu nodaļu ar nosaukumu „Citi piespiedu ietekmēšanas līdzekļi”.²³

Ievērojot to, ka Krimināllikuma sodu sistēmā ir maz iespēju vainīgajam noteikt sodu, reāli neatņemot brīvību, tad attaisnojama ir plaša nosacītas notiesāšanas piemērošana. KL 55. panta (nosacīta notiesāšana) piemērošana tiesu praksē tad arī ir

radījusi vajadzību šo pantu arvien pilnveidot (sākotnējā panta redakcija ir papildināta un grozīta piecas reizes, un ir sagaidāmi jauni papildinājumi). Cits jautājums – vai iepriekš ir pietiekami prognozētas šī krimināltiesību institūta attīstības tendences un praktiskās vajadzības.

Nosacītai notiesāšanai satura ziņā tuva ir norma, kas paredz prokuroram tiesības personas atbrīvojot no kriminālatbildības nosacīti, ja izdarīts kriminālpārkāpums vai mazāk smags noziegums (KL 58.¹ pants). Ievērojamas izmaiņas izdarītas KL 61. pantā, kas paredz nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda, ievērojami paplašinot nosacījumus pirmstermiņa atbrīvošanai un sašaurinot personu loku, kurām var piemērot nosacītu pirmstermiņa atbrīvošanu no soda.

Positīvi vērtējams LR Saeimas 2007. gada 13. decembra likuma risinājums, izslēdzot no KL 49. panta 4. daļu, kura aizliedza vieglāka soda noteikšanu, nekā tas likumā paredzēts personām, kuras vainīgas smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanā.²⁴ Pamatojums šādam likumdevēja risinājumam varētu būt tas, ka daudzās Krimināllikuma sevišķās daļas normās par noziegumiem ir noteiktas nesamērīgi bargas sankcijas, kas kavēja tiesām realizēt soda individualizācijas principu.

Ne visai pārdomāts ir pamatsodu skaita papildinājums ar mantas konfiskāciju, jo tā rada gan teorētiska rakstura iebildumus, gan praktiskas dabas realizācijas grūtības.²⁵ Izvērtējams būtu priekšlikums par vispārējās un daļējās mantas konfiskācijas izslēgšanu no KL sodu sistēmas, tā vietā iekļaujot normu par speciālo mantas konfiskāciju, kas nozīmētu noziedzīgi iegūtā, noziedzīga nodarījuma izdarīšanā izmantoto priekšmetu un nodarījumu izdarīšanai paredzēto līdzekļu konfiskāciju, līdzīgi kā tas ir praktizēts lielākajā daļā Eiropas Savienības valstu krimināllikumos.

Apkopojot KL vispārīgajā daļā izdarītos papildinājumus un grozījumus, var teikt, ka lielākā daļa no tiem attiecas uz nodaļām, kurās reglamentēti soda noteikšanas, atbrīvošanas no kriminālatbildības un soda jautājumi. Tas zināmā mērā izskaidrojams ar daudzajām izmaiņām KL sevišķās daļas normās un nemitīgi mainīgajām konceptuālajām nostādnēm sodu piemērošanas jautājumos.

Izmaiņas nav skārušas tādus galvenos krimināltiesību institūtus kā kriminālatbildības pamats, noziedzīga nodarījuma jēdziens, vaina un tās formas, nodarījuma subjekts, pabeigts un nepabeigts nodarījums, dalība un līdzdalība, noziedzīgu nodarījumu daudzējādība un atsevišķi tās veidi, kā arī apstākļi, kas izslēdz kriminālatbildību. Tas liecina, ka galvenās krimināltiesību nostādnes, kas bijušas iestrādātas Krimināllikumā jau tā pieņemšanas brīdī, ir izturējušas laika un praktiskā lietojuma prasības.

Tomēr tas nenozīmē, ka atsevišķu normu saturiskā puse nebūtu uzlabojama. Piemēram, būtu nepieciešams precīzāks tieša un netieša nodoma formulējums KL 9. pantā.²⁶ Vajadzētu izslēgt no KL 23. panta piekto daļu, kurā kā atsevišķs (vienota) noziedzīga nodarījuma veids ir paredzēti vienādi likumpārkāpumi, kuri ir izdarīti atkārtoti gada laikā un kuri katrs atsevišķi nav kriminālsodāmi. Domāju, ka ir laiks atzīt atkārtotu administratīvi sodāmu pārkāpumu kriminalizēšanu par nepieņemamu risinājumu krimināltiesībās.

Krietni vien lielāks Krimināllikuma papildinājumu un grozījumu skaits attiecas uz sevišķo daļu. To nepieciešamību ir grūti izvērtēt, jo papildinājumi un grozījumi ir dažāda rakstura – ir parādījušās pilnīgi jaunas normas, papildinātas un grozītas jau spēkā esošās normas, arī to satura izmaiņas ir visai atšķirīgas, jo tās attiecas gan uz konkrētu nodarījumu kvalificējošiem apstākļiem un atsevišķām sastāva pazīmēm, gan sankcijām, kas paredzētas par konkrētiem noziedzīgiem nodarījumiem. Krimināllikumā ietvertas daudzas jaunas normas, kuru nepieciešamību un efektivitāti varēs izvērtēt tikai ilgākā laika periodā.

Atbilstoši starptautiskajiem tiesību aktiem, kuriem Latvija pievienojusies, KL ir iekļauta virkne jaunu normu, kā arī ievērojami papildināts esošo normu saturs. Tādas normas ir, piemēram, kriminālatbildība par aicinājumu uz genocīdu (KL 71.¹ pants), nacionālā, etniskā un rasu naida izraisīšanu (KL 78. pants). Ir izveidota jauna norma, kurā noteikta atbildība par diskriminācijas aizlieguma pārkāpšanu, t. sk. rases un etniskās piederības dēļ (KL 149.¹ pants). Sakarā ar to, ka ir nepieciešams stingrāk vērsties pret organizētās noziedzības aktivizēšanos starptautiskā mērogā, KL tika ietverts 89.¹ pants. Tajā noteikta atbildība par noziedzīgas organizācijas izveidošanu un piedalīšanos šādas organizācijas izdarītajos noziegumos. Vairākkārt tika uzlabota KL 88. panta (terorisms) redakcija, un saistībā ar terorismu radītas vēl citas normas – atbildība par terorisma finansēšanu (KL 88.¹ pants), aicinājumu uz terorismu un terorisma draudiem (KL 88.² pants), kā arī par personas vervēšanu un apmācīšanu terora aktu veikšanai (KL 88.³ pants).

Arvien plašāka automatizēto datu apstrādes sistēmu izmantošana nelikumīgām darbībām izsauca vajadzību Krimināllikumā iekļaut tādas normas kā krāpšana automatizētā datu apstrādes sistēmā (KL 177.¹ pants), datu, programmatūras un iekārtu iegūšana, izgatavošana, izmantošana un glabāšana nelikumīgām darbībām ar elektronisko sakaru galiekārtām (KL 244.¹ pants), datu, programmatūras un iekārtu iegūšana, izgatavošana, izplatīšana, izmantošana un glabāšana nelikumīgām darbībām ar finanšu instrumentiem un maksāšanas līdzekļiem (KL 193.¹ pants). Jāatzīmē, ka no KL izslēgts 242. pants – datortehnikas programmatūras neatļauta iegūšana, bet ievērojami papildināts KL 241., 243. un 244. panta saturs, un ir iekļauts jau minētais 244.¹ pants.

Latvijas finanšu sistēmas aizsardzības interesēs KL ieviesta norma – nepatiesu datu un ziņu izplatīšana par Latvijas Republikas finanšu sistēmas stāvokli (KL 194.¹ pants), turklāt tās praktiskais lietojums jau ir izsaucis neizpratni. Saskaroties ar praktiskā lietojuma grūtībām, vairākkārt grozīts KL 195. pants – noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizācija. Ar noziedzīgi iegūtu līdzekļu un mantas legalizēšanas apkarošanas problēmu risināšanu saistītas divas jaunas normas – apzināti nepatiesu ziņu sniegšana par līdzekļu piederību (KL 195.¹ pants) un izvairīšanās no skaidras naudas deklarēšanas (KL 195.² pants).

Saistībā ar alkoholisma un narkomānijas palielināšanos valstī pēc KL pieņemšanas tajā iekļautas tādas normas, kurās paredzēta atbildība par nelikumīgām darbībām ar narkotiskām un psihotropām vielām. KL 253.¹ pantā izdalīta pastiprināta atbildība par nolūku realizēt šādas vielas, bet 253.² pants paredz atbildību par nelikumīgām darbībām ar minētajām vielām nelielā apmērā bez ārsta nozīmējuma. Krimināllikums papildināts ar piecām jaunām normām, kurās detalizēti reglamentēta atbildība par nelikumīgām darbībām ar alkoholiskiem dzērieniem (KL 221.¹⁻⁵). Te var pieskaitīt arī KL 262.¹ pantu – atteikšanās no alkohola, narkotisko, psihotropo, toksisko un citu apreibinošu vielu ietekmes pārbaudes.

KL ir izdarītas izmaiņas saistībā ar prostitūcijas ierobežošanas pasākumiem. Kaut arī KL 166. pants – pornogrāfiska vai erotiska rakstura materiālu ievēšanas, izgatavošanas un izplatīšanas noteikumu pārkāpšana – redakcionāli grozīts piecas reizes, tā piemērošana arvien ir problemātiska pašu jēdzienu „pornogrāfiski un erotiski materiāli” neskaidrību dēļ. Praktisku lietojumu ir guvušas jaunās KL normas – cilvēku tirdzniecība (KL 154.¹ pants) un personas nosūtīšana seksuālai izmantošanai (KL 165.¹ pants), kaut arī redakcionāli šo normu norobežošana būtu labāk izstrādājama.

Vairākas jaunas normas iekļautas KL sevišķās daļas nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret pārvaldības kārtību”. Šādi nodarījumi ir, piemēram, piespiešana dot nepatiesu paskaidrojumu, atzinumu vai tulkojumu parlamentārās izmeklēšanas

komisijai (KL 272.¹ pants), uzdošanās par citu personu (KL 281.¹ pants), izvairīšanās no mobilizācijas (KL 282.¹ pants), mobilizācijas darbību kavēšana un mobilizācijas pieprasījuma neizpildīšana (KL 282.² pants), nodrošināšana ar iespēju nelikumīgi uzturēties Latvijas Republikā (KL 285.¹ pants), radio un televīzijas programmu raidīšanai un izplatīšanai normatīvajos aktos paredzētās iekārtu uzstādīšanas un lietošanas kārtības pārkāpšana (KL 288.¹ pants) un politisko organizāciju (partiju) finansēšana, izmantojot starpniecību (KL 288.² pants).

Citās KL sevišķās daļas nodaļās nav notikušas tik lielas izmaiņas. Piemēram, nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju” iekļauta tikai viena jauna norma – iekļaušanās lietu izmeklēšanā (KL 294.¹ pants). Ir izdarīti precizējumi dažās normās, un jāatzīmē, ka šādi precizējumi ir sagaidāmi arī saistībā ar Kriminālprocesa likuma normu saturu. Nodaļā „Noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju dienestā” iekļautas divas jaunas normas – tirgošanās ar ietekmi (KL 326.¹ pants) un prettiesiska labuma pieprasīšana un pieņemšana (KL 326.² pants).

No KL sevišķās daļas izslēgto normu skaits ir neliels. Papildus jau minētajām vēl tādas ir apzināti nepatiesu ziņu izplatīšana par deputāta kandidātu (KL 91. pants), varas pārstāvja un citas valsts amatpersonas goda un cieņas aizskaršana (KL 271. pants), kā arī izvairīšanās no iesaukuma obligātajā militārajā dienestā (KL 282. pants), izvairīšanās no alternatīvā dienesta pildīšanas (KL 282.³ pants), valsts robežas režīma pārkāpšana (KL 283. pants).

Runājot par sankciju izmaiņām, no vienas puses, nenoliedzama tendence ir bijusi sankciju pastiprināšana, ja runa ir par brīvības atņemšanu, bet, no otras puses, ir redzami meklējumi dot iespēju tiesām piemērot sodus, kas nebūtu saistīti ar reālu brīvības atņemšanu. Brīvības atņemšanas robežu samazinājums redzams tikai dažos gadījumos. Toties daudzās sankcijās kā alternatīva brīvības atņemšanai vai naudas sodam tika paredzēts tāds soda veids kā piespiedu darbs. Sankciju izmaiņas situāciju ietekmē negatīvi, jo tās ne vienmēr ir savstarpēji saskaņotas ar tām sankcijām, kas paredzētas par līdzīga kaitīguma nodarījumiem vai atsevišķās pantu daļās paredzētajiem sodiem.

Daudzas normas papildinātas ar tādu kvalificējošu pazīmi kā noziedzīga nodarījuma izdarīšana organizētā grupā, piemēram, zādzība (KL 175. panta ceturtā daļa), laupīšana (KL 176. panta trešā daļa), krāpšana (KL 177. panta trešā daļa), patvaļīga koku ciršana un bojāšana (KL 109. panta trešā daļa) u. c. Pantos, kuros paredzēta atbildība par seksuāliem noziegumiem, iekļauta tāda pazīme kā šo darbību izdarīšana pret mazgadīgajiem. Pavisam nesen KL iekļauta jauna norma, kurā paredzēta atbildība par nepilngadīgo un mazgadīgo pamudināšanu iesaistīties seksuālās darbībās (KL 162.¹ pants).²⁷

Secinājumi un priekšlikumi

Atzīstot KL iestrādāto pamatnostādņu pozitīvo nozīmi krimināltiesību attīstībā un praktisko uzdevumu risināšanā noziedzības apkarošanā, izvērtējot lielās izmaiņas KL pēc tā spēkā stāšanās un krimināltiesību teorijas jaunās nostādnes, domāju, ka ir nobriedusi vajadzība izstrādāt Krimināllikumu jaunā redakcijā (piemēram, Krimināllikums 2015. gada redakcijā), saglabājot spēkā esošā likuma galvenās teorētiskās un praktiskās izmantošanas nostādnes. Jau tagad iezīmējušies KL jaunās redakcijas izstrādes ierosinājumi. Tie, manuprāt, varētu būt šādi:

- sakārtot KL sevišķās daļas normu numerāciju un noziedzīgu nodarījumu sistēmu pa nodaļām;

- izvērtēt un izveidot jaunu sodu veidu sistēmu un atsevišķā KL vispārīgās daļas nodaļā paredzēt citus piespiedu ietekmēšanas līdzekļus;
- izslēgt no sodu veidu sistēmas mantas konfiskāciju, aizvietojojot to ar „speciālo mantas konfiskāciju”;
- izvērtēt un veikt atsevišķu sodu veidu savstarpējo saskaņošanu alternatīvajās sankcijās un salīdzinājumā ar līdzīga kaitīgumu nodarījumu sankcijām;
- izslēgt no KL normas, kurās ietverti noziedzīgu nodarījumu sastāvi, kas formulēti kā administratīvi sodāmu pārkāpumu izdarīšana atkārtoti gada laikā, atzīstot, ka kriminālsodāma nodarījuma norobežošanu no administratīvā tiespārkāpuma nosaka vienīgi darbības vai bezdarbības kaitīguma smagums, bet ne personību raksturojošie dati;
- apsvērt jautājumu par noziedzīgu nodarījumu speciālās atkārtotības (KL 25. panta pirmā daļa) kā kvalificējošas pazīmes izslēgšanu, jo tas pašlaik dod iespēju personu sodīt divas reizes par vienu un to pašu nodarījumu arī tad, kad par iepriekšējo nodarījumu tā jau bijusi sodīta un sodu ir izcietusi, ja vien juridiskās sekas sodāmībai ir saglabājušās (KL 25. panta otrā daļa un pašreizējā tiesu prakse);
- ievērot nepieciešamību pilnveidot jau esošās KL normas un veidot jaunas atbilstoši Latvijas ekonomiskai un politiskai situācijai;
- izslēgt no KL normas, kuras ilgākā laika periodā nav guvušas praktisku pielietojumu.

Pamatojoties uz Kriminālsodu politikas koncepcijas atzinumiem, LR Ministru kabinets jau virzījis izskatīšanai Saeimā Tieslietu ministrijas apstiprinātās darba grupas izstrādāto likumprojektu „Grozījumi Krimināllikumā”, kurā paredzēts plašs Krimināllikuma grozījumu un papildinājumu klāsts, kas attiecas gan uz KL vispārīgo, gan sevišķo daļu.²⁸

Pašlaik dažādās stadijās pastāv vēl vairāki citi Krimināllikuma normu grozījumu un papildinājumu projekti, un tādi vēl radīsies, kā arī jaunas KL redakcijas varianta izstrāde izraisīs vēl citus priekšlikumus KL pilnveidošanai.

Izmantoto avotu saraksts

1. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa. 3. papild. izd. Rīga : TNA, 2008. 504 lpp.
2. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. 3. papild. izd. Rīga : TNA, 2009. 866 lpp.
3. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 1. Vispārīgā daļa. Rīga : Firma „AFS”, 2007. 432 lpp.
4. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. Sevišķā daļa. Rīga : Firma „AFS”, 2007. 408 lpp.
5. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 3. Sevišķā daļa. Rīga : Firma „AFS”, 2007. 503 lpp.
6. Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Rīga : „Liesma”, 1965. 494 lpp.
7. Latvijas PSR kriminālkodeksa komentāri. Rīga : „Avots”, 1982. 747 lpp.
8. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss. Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : TNA, 2005. 351 lpp.
9. *Mincs, P.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Ar V. Liholajas komentāriem. Rīga : TNA, 2005. 422 lpp.

Tiesību normatīvie akti

1. Sodulikums (1936. g. izdevums) ar komentāriem. Sastād. P. Mincs un J. Lauva. Rīga : Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936.
2. Latvijas PSR kriminālkodekss. *Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33/34, 1961.
3. Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūl.; *LR Saeimas un Ministru kabineta Ziņotājs*, Nr. 15, 1998.

4. Grozījumi Krimināllikumā : LR 18.05.2000. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 197/200, 2000.
5. Grozījumi Krimināllikumā : LR 01.06.2000. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 223/225, 2000.
6. Grozījumi Krimināllikumā : LR 20.06.2001. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 2001.
7. Grozījumi Krimināllikumā : LR 25.04.2002. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002.
8. Grozījumi Krimināllikumā : LR 20.06.2002. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 104, 2002.
9. Grozījumi Krimināllikumā : LR 17.10.2002. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 161, 2002.
10. Grozījumi Krimināllikumā : LR 31.10.2002. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168, 2002.
11. Grozījumi Krimināllikumā : LR 31.10.2002. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168, 2002.
12. Grozījumi Krimināllikumā : LR 10.04.2003. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2003.
13. Grozījumi Krimināllikumā : LR 12.06.2003. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 97, 2003.
14. Grozījumi Krimināllikumā : LR 11.12.2003. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 180, 2003.
15. Grozījumi Krimināllikumā : LR 18.12.2003. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2003.
16. Grozījumi Krimināllikumā : LR 18.12.2003. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 183, 2003.
17. Grozījumi Krimināllikumā : LR 15.01.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 8, 2004.
18. Grozījumi Krimināllikumā : LR 15.01.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 8, 2004.
19. Grozījumi Krimināllikumā : LR 22.01.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 15, 2004.
20. Grozījumi Krimināllikumā : LR 12.02.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2004.
21. Grozījumi Krimināllikumā : LR 29.04.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2004.
22. Grozījumi Krimināllikumā : LR 20.05.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 90, 2004.
23. Grozījumi Krimināllikumā : LR 27.05.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 2004.
24. Grozījumi Krimināllikumā : LR 28.12.2004. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2004.
25. Grozījumi Krimināllikumā : LR 28.04.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 78, 2005.
26. Grozījumi Krimināllikumā : LR 05.05.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2005.
27. Grozījumi Krimināllikumā : LR 26.05.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 92, 2005.
28. Grozījumi Krimināllikumā : LR 28.09.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 156, 2005.
29. Grozījumi Krimināllikumā : LR 06.10.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 167, 2005.
30. Grozījumi Krimināllikumā : LR 06.10.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 167, 2005.
31. Grozījumi Krimināllikumā : LR 08.12.2005. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 205, 2005.
32. Grozījumi Krimināllikumā : LR 16.02.2006. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39, 2006.
33. Grozījumi Krimināllikumā : LR 12.10.2006. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 174, 2006.
34. Grozījumi Krimināllikumā : LR 14.12.2006. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 207, 2006.
35. Grozījumi Krimināllikumā : LR 21.06.2007. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 107, 2007.
36. Grozījumi Krimināllikumā : LR 08.11.2007. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 188, 2007.
37. Grozījumi Krimināllikumā : LR 13.12.2007. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2007.
38. Grozījumi Krimināllikumā : LR 13.12.2007. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2007.
39. Grozījumi Krimināllikumā : LR 30.10.2008. likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2008.
40. Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”. U. Krastiņš. Par Latvijas krimināllikumu. A. Niedre Latvijas kriminālkodekss un Krimināllikums. Sevišķā daļa. Atšķirīgais un kopīgais. Latvijas kriminālkodeksa un Krimināllikuma pantu salīdzinājums. – Rīga : TNA, 1998.
41. Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. Komentārs par Krimināllikuma grozījumiem, kas izdarīti pēc 2007. gada 1. jūnija (*Dr. jur.* A. Niedre). Rīga : Firma „AFS”, 2010.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998, 8. jūlijs; Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Prof. *Dr. habil. iur.* U. Krastiņa un *Dr. iur.* A. Niedres komentāri. Rīga : TNA, 1998; Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1998, 4. nov. Atbilstoši LR Saeimas 2002. gada 24. oktobra likumam 1998. gada 15. oktobra likums ieguva citu nosaukumu „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 165, 2002.
- ² Latvijas PSR kriminālkodekss. Rīga : LVI, 1962; *LR Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33/34, 1991.
- ³ Sodliikums (1936. g. izd.) ar komentāriem. Sastādījuši Pauls Mincis un Jānis Lauva. Rīga : Valsts tipogrāfijas izdevums, 1936.
- ⁴ Krimināllikuma nosaukums projekta izstrādes gaitā vairākkārt tika mainīts – Latvijas Republikas Kriminālkodekss, Latvijas Kriminālkodekss, Latvijas krimināllikums, līdz tas ieguva tagadējo apzīmējumu – Krimināllikums, līdzīgi kā Civillikums, kas jau bija spēkā.
- ⁵ Vairāk par darba grupas izveidošanu, tās sastāvu un projekta izstrādes koncepcijām sk. A. Reigases rakstu „Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 2, 1998, 22. janv.

- ⁶ Par darba grupas izstrādātajiem krimināllikumprojektu variantiem vairāk sk. A. Regases rakstā „Par Latvijas Republikas Krimināllikuma tapšanu”.
- ⁷ Vairāk par izstrādātā likuma sistēmiskajām izmaiņām sk. A. Niedres rakstu „Latvijas kriminālkodekss un Krimināllikums. Sevišķā daļa. Atšķirīgais un kopīgais. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 261/264, 1998, 10. sept. Par sākotnējām iestrādēm likumprojekta vispārējā daļā sk. U. Krastiņa rakstu „Kāds lai būtu mūsu Kriminālkodekss”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 59, 61, 63 un 65, 1993. gada 4., 7., 14. un 19. aug.
- ⁸ Ministru kabineta 1996. gada 30. jūlija protokollēmums (prot. Nr. 39, 29. §). *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 6. aug.
- ⁹ Krastiņš, U. Noziedzīgu nodarījumu daudzējādības kvalifikācijas problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 47, 2007, 20. nov.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Par tiesu praksi, piemērojot likumus par nepieciešamo aizstāvēšanos: Latvijas Republikas Augstākās tiesas plēnuma lēmumu krājums. Rīga : [b.i.], 2002, 50. lpp.
- ¹² Uzskatu, ka pareizāk būtu šo nodaļu nosaukt „Apstākļi, kas izslēdz noziedzīgumu”, lai norobežotu šajā nodaļā paredzētos apstākļus no citiem KL paredzētajiem gadījumiem, kad personu var atbrīvot no kriminālatbildības.
- ¹³ Ministru kabineta 1996. gada 30. jūlija protokollēmums (prot. Nr. 39, 29. §). *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 6. aug.
- ¹⁴ Latvijas kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas kriminālkodeksa pantiem (*Dr. iur. A. Niedre*). Rīga : Valsts SIA „TIC”, 1997.
- ¹⁵ Krastiņš, U. Ekonomisko noziegumu krimināltiesiskais aspekts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1997, 19. febr..
- ¹⁶ Krastiņš, U. Latvijas kriminālkodeksa likumdošanas pēctecība nodarījumos pret dabas vidi. *Jurista Vārds*, Nr. 29 un 30, 2000, 26. sept. un 10. okt.
- ¹⁷ Latvijas Republikas Krimināllikums. Projekts 1996. gada 7. augusta red. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, augusts (pirmpublikācija *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 125, 126, 127, 128, 1996, 25.–31. jūlijs).
- ¹⁸ Krastiņš, U. Ekonomisko noziegumu krimināltiesiskais aspekts. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1997, 19. febr.
- ¹⁹ Niedre, A. Latvijas kriminālkodekss un Krimināllikums. Sevišķā daļa. Atšķirīgais un kopīgais. Nr. 26, 1998, 10. sept.
- ²⁰ Latvijas PSR kriminālkodekss. Rīga : LVI, 1962; Latvijas Republikas Krimināllikums. Projekts 1996. gada 7. augusta red. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, augusts (pirmpublikācija *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 125, 126, 127, 128, 1996, 25.–31. jūlijs); Krimināllikums. Likums „Par Krimināllikuma spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Prof. *Dr. habil. iur. U. Krastiņa* un *Dr. iur. A. Niedres* komentāri. Rīga : TNA, 1998.
- ²¹ Niedre, A. Finanšu sistēmas apdraudējums, izplatot nepatiesas ziņas. *Jurista Vārds*, Nr. 48, 2008, 23. dec. Par Krimināllikuma stabilitātes problēmu sk. arī A. Niedres rakstu „Vai izdosies saglabāt Krimināllikuma stabilitāti”. *Jurista Vārds*, Nr. 203, 2001, 3. apr.
- ²² Krastiņš, U. Konceptuāli par juridisko personu kriminālatbildību. *Jurista Vārds*, Nr. 33, 2004, 31. aug.
- ²³ Krastiņš, U. Krimināllikuma vispārīgās daļas sistēmas problēmas. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 1. Rīga : LPA, 2008, 10. lpp.
- ²⁴ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas 2007. gada 13. decembra likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 208, 2007, 29. dec.
- ²⁵ Reigase, A. Jā vai nē – mantas konfiskācijai. *Jurista Vārds*, Nr. 39, 2004, 12. okt.; Krastiņš, U. Krimināllikuma vispārīgās daļas sistēmas problēmas. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, Nr. 1. Rīga : LPA, 2008, 12. lpp.
- ²⁶ Krastiņš, U. Vaina kā obligāts kriminālatbildības nosacījums. *Jurista Vārds*, Nr. 45, 2008, 2. dec.
- ²⁷ Grozījumi Krimināllikumā: Latvijas Republikas 2008. gada 30. oktobra likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 177, 2008, 13. nov.
- ²⁸ Ministru kabineta 2009. gada 9. janvāra rīkojums Nr. 6 (prot. Nr. 1 32. §). *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 6, 2009, 13. janv.

Summary

After the restoration of Latvia's independence late in 1990, work began on drafting a new Criminal Law for Latvia. A working group was set up to do the task. This group worked intensively on several drafts of the law so as to improve the Criminal Code that was in effect at that time – the 1961 Criminal Code of Soviet Latvia. The draft law included several new chapters. In the general section, there was a chapter

on circumstances which exempt one from criminal liability, as well as one on the specifics of the criminal liability of juveniles. In the special section, new language was added on subjects such as crimes against humanity, crimes against peace, war crimes, genocide, crimes against the environment, and crimes against traffic safety. The general section of the Criminal Law was also amended broadly to deal with issues such as the diversity of criminal offences, participation in criminal offences, etc. Parliament approved the Criminal Law on June 17, 1998, and it took force on April 1, 1999. Since that time, Parliament has amended the law 32 times. Some new norms have been implemented, and existing norms have been supplemented. In many cases, sanctions spoken to in sections of the Criminal Law have been changed. Particular attention is devoted to the implementation of requirements from international legal acts. For instance, the general section of the Criminal Law has been supplemented with a new chapter on compulsory means of influencing legal entities. The Criminal Law has been amended several times in recent years as well. After the Cabinet of Ministers approved a new conceptual document on punitive policies, for instance, major changes were made to the law. A new version of the law should be prepared so as to correlate and systematise the many changes that have been made. This could be done, perhaps, by the year 2015.

Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks

The Development of Constitutional Law in Latvia: The Second Period of Independence

Dr. iur. Ringolds Balodis

LU Juridiskā fakultāte
Valststiesību zinātņu katedras profesors
E-pasts: Ringolds.Balodis@lu.lv

Dr. iur. Annija Kārklīņa

LU Juridiskā fakultāte
Valststiesību zinātņu katedras docente
E-pasts: Annija.Karklina@lu.lv

Publikācija veltīta valststiesību attīstībai Latvijā kopš 1990. gada 4. maija, t. i., brīža kad tika pieņemta LPSR AP deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, ar kuru tiek atzīta Latvijas valsts tiesiskā nepārtrauktība un atjaunota 1918. gada 18. novembrī dibinātā republika. Rakstā hronoloģiskā secībā tiek analizēti būtiskākie notikumi valststiesību attīstībā no 1990. gada 4. maija līdz 2010. gadam.

Autori valststiesību attīstībā pēc neatkarības atjaunošanas izdala četrus posmus, kuru laikā Latvijas Republikā notikuši būtiski konstitucionāla rakstura pārvērsieni.

Rakstā sniegts autoru vērtējums par pozitīvajiem un negatīvajiem aspektiem, kuri notikuši šajā periodā, kā arī tiek ieskicēti Latvijas valststiesību turpmākās attīstības virzieni.

Atslēgvārdi: otrais neatkarības laiks, deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”, Pilsoņu kongress, valsts pārvaldes reforma, Latvijas normatīvā regulējuma attīstība, Satversmes grozījumi, konstitucionālo tiesību saturs, valsts institucionālās sistēmas uzlabošana, Latvijas normatīvā regulējuma un prakses vājās vietas, cilvēktiesību un tiesiskuma stiprināšana, tiesību modernizācija, tautas vēlēta prezidenta institūts

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	26
1. <i>Otrā neatkarības laika pirmais posms (1990–1993)</i>	26
2. <i>Otrā neatkarības laika otrais posms (1993–1995)</i>	30
3. <i>Otrā neatkarības laika trešais posms (1995–2000)</i>	32
4. <i>Otrā neatkarības laika ceturtais posms (2000–2009)</i>	34
5. <i>Problēmas un to iespējamie risinājumi</i>	38
<i>Kopsavilkums</i>	41
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	41
<i>Literatūra</i>	41
<i>Normatīvie akti</i>	44
<i>Judikatūra</i>	45
<i>Atsauces</i>	45
<i>Summary</i>	52

levads

2009. gadu var uzskatīt par Latvijas otrā neatkarības laika pilngadības sasniegšanu – ir pagājuši 18 gadi kopš 1991. gada 21. augusta, kad Latvija atguva pilnu valstisko neatkarību un demokrātiskas valsts statusu. Lai arī pilna neatkarība tika atgūta 1991. gadā, šajā rakstā valststiesību attīstība Latvijā aplūkota, sākot ar 1990. gadu, kad līdz ar 1990. gada 4. maija deklarācijas pieņemšanu tika nosprausts kurss uz mērķtiecīgu Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu.

Šī raksta mērķis ir atskatīties uz šiem relatīvi neseniajiem notikumiem Latvijas valstī un ieskicēt būtisko, kas šajā laikā noticis valststiesību jomā un ļauj konstatēt gan pieļautās kļūdas, gan sasniegumus.

Rakstā laiks kopš 1990. gada tiks apzīmēts ar terminu *otrais neatkarības laiks*. Lai arī pirmajā brīdī attiecībā uz neatkarīgās Latvijas periodu nošķiršanu saprotamākais šķiet iedalījums Pirmajā un Otrajā republikā (līdzīgi francūžiem, kuriem šobrīd kopš 1958. gada ir Piektā republika¹), tomēr pret šādu iedalījumu ir konceptuāli iebildumi. Vairums Rietumvalstu nav nekad atzinušas Latvijas okupāciju², un, kā pamatoti norāda Saeimas Juridiskā biroja vadītājs Gunārs Kusiņš, iedalījums „republikās” nozīmētu „saišu saraušanu ar pagātni”³. Arī bijušais Satversmes tiesas priekšsēdētājs Aivars Endziņš šai sakarā ir noraižējis par kontinuitātes apšaubīšanu.⁴ Tāpēc Latvijā pareizāk būtu runāt par pirmo un otro neatkarības laiku, jo, bez šaubām, no Latvijas konstitucionālo tiesību viedokļa Latvijas valsts atguva neatkarību, nevis tika nodibināta no jauna.⁵

No iedalījuma nevar izvairīties, jo pirmā un otrā neatkarības laika periodi gan kvalitatīvi, gan seku analogijas ziņā, gan tiesiskās pieredzes jomā ir atšķirīgi. Starp 4. un 5. Saeimu⁶ ir „Satversmes apturēšanas” laiks un trīs okupācijas periodi, no kuriem viens ilga gandrīz piecdesmit gadus. Latvijas Republika nav viendabīgs veselums atšķirībā no Vācijas Federatīvās Republikas, kura pēc Veimāras Republikas kļuva par nacistisko Trešo reihu, bet pēc kara – par Vācijas Federatīvo Republiku, neskatoties uz to, ka daļa tās teritorijas (piecas zemes) atradās „citā” valstiskā statusā (Vācijas Demokrātiskā Republika). Līdzīgi varētu par piemēriem runāt Spānijas, Francijas, Krievijas un citos gadījumos.

Turpmāk rakstā, ņemot vērā pastāvošo praksi,⁷ Latvijas otrā neatkarības laika valststiesību attīstība aplūkota šādos posmos:

- 1) no 1990. gada līdz 1993. gadam;
- 2) no 1993. gada līdz 1995. gadam;
- 3) no 1995. gada līdz 2000. gadam;
- 4) no 2000. gada līdz 2009. gadam.

1. Otrā neatkarības laika pirmais posms (1990–1993)

Otrais neatkarības laiks sākas ar 1990. gada 4. maija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (LPSR AP) deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” (turpmāk – Neatkarības deklarācija) pieņemšanu.⁸ Neapšaubāmi, tas bija nozīmīgs pagrieziena punkts Latvijas valstiskuma attīstībā.

Neatkarības deklarācijas būtība ir 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas atjaunošana uz tiesiskās pēctecības pamata.⁹ Deklarācijā visaugstākajā līmenī tiek atzīta tiesiskā nepārtrauktība un atjaunota 1918. gada 18. novembrī dibinātā Latvijas valsts.¹⁰ Neatkarības pasludināšana balstījās uz tēzi, ka Latvijas valsts un tās Satversme *de iure* savu darbību nav pārtraukusi un pārejas periodā tiek ievērots kontinuitātes (valstiskās pēctecības) princips attiecībā uz pirmā neatkarības

laika tiesību aktiem. Deklarācijas galvenā funkcija tādējādi nav valsts proklamēšana, bet gan atjaunošana, līdz ar to Neatkarības deklarācija Latvijas tiesību sistēmā nostiprināja nepārtrauktības doktrīnu. Arī piecpadsmit gadus pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas Latvijas Republikas Satversmes tiesa savā spriedumā norāda, ka par Neatkarības deklarācijas preambulas galveno funkciju ir uzskatāma tieši Latvijas nepārtrauktības doktrīnas nostiprināšana Latvijas tiesību sistēmā.¹¹ No tiesību teorijas viedokļa raugoties, Neatkarības deklarācijai ir konstitucionāla likuma statuss.¹² Deklarācijā pirmo reizi okupācija tiek atzīta kā juridisks fakts,¹³ jo Latvijas „dalība” PSRS sastāvā atzīta kā prettiesiska no paša sākuma, – 1940. gada 21. jūlija deklarācija „Par Latvijas iestāšanos Padomju Sociālistisko Republiku Savienībā” tiek atzīta par spēkā neesošu kopš tās pieņemšanas brīža. Neatkarības deklarācija pasludina, ka Latvijas un Krievijas attiecības tiks veidotas uz joprojām spēkā esošā 1920. gada 11. augusta Miera līguma pamata, kurā uz mūžīgiem laikiem ir atzīta Latvijas valsts neatkarība.

Kā būtisks pavērsiens jānorāda Deklarācijā ietvertais lēmums atjaunot Satversmes darbību visā Latvijas teritorijā, bet līdz Satversmes jaunās redakcijas pieņemšanai apturēt Satversmi, izņemot Satversmes 1., 2., 3. un 6. pantu, t. i., Satversmes konstitucionāli tiesisko pamatu, kurš ir grozāms tikai tautas nobalsošanā.

Tas liecina, ka Neatkarības deklarācijas autori bija pārliecināti, ka ir nepieciešams izstrādāt jaunu valsts konstitūciju, jo Satversme ir novecojusi, pārāk īsa, nekonkrēta. Tādēļ deklarācijas 7. punktā minēts izveidot komisiju, kas izstrādātu Satversmes jaunu redakciju, kura atbilstu „pašreizējam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim”.

Balstoties uz Neatkarības deklarāciju, LPSR AP visai drīz sāka darbu pie jaunas konstitūcijas izstrādāšanas. 1990. gada 31. jūlijā AP izveidoja speciālu darba grupu,¹⁴ iekļaujot tajā 22 deputātus. Darba grupai tika uzdots iesniegt projektu Augstākās Padomes Prezidijam līdz 1991. gada 1. janvārim. Minētajā termiņā uzdevums netika izpildīts, jo darbu kavēja konceptuālas neskaidrības un arvien pieaugošie Latvijas Tautas frontes (LTF) frakcijas deputātu protesti grozīt 1922. gada Satversmi. Rezultātā tika nolemts nevis grozīt Satversmi, bet izstrādāt projektu „Pamatlikums pārejas periodam”. Pārejas perioda pamatlikuma projekts sastāvēja no 95 pantiem, un to 1991. gada 20. jūnijā izdevās pieņemt pirmajā lasījumā, taču, kā norāda profesors Romāns Apsītis, „svitru pārejas perioda Pamatlikumam pārvilka” 1991. gada 19. augusta PSRS valsts apvērsuma mēģinājums un vēlāk 21. augustā pieņemtā Konstitucionālā likuma 1. pants, kas noteica, ka Latvijas Republikas valstisko statusu nosaka 1922. gada 15. februāra Satversme. Līdz ar to tika uzņemta virzība uz Satversmes pilnīgu atjaunošanu.¹⁵

*Nullum simile est idem*¹⁶ – Eiropas Kopienas tiesnesis un viens no Neatkarības deklarācijas autoriem Egils Levits, salīdzinot deklarāciju ar Lietuvas un Igaunijas analogiska rakstura konstitucionālajiem dokumentiem, atzīst, ka deklarācija ir visprecīzāk formulētais dokuments.¹⁷

Pilsoņu Kongresa (turpmāk – PK) Komiteja, iepazinusies ar Neatkarības deklarāciju, 1990. gada 15. maijā konstatēja, ka tas ir tiesiski korekts un politiski izsvērts dokuments, kura pamatnostādnes atbilst arī PK gribai.¹⁸ Līdz ar to PK virzienam kā neatkarības atjaunotājam zuda jēga, jo uzdevums bija izpildīts un mērķis – Latvijas valsts atjaunošana – bija sasniegts.

Neapšaubāmi, 4. maija deklarācija vērtējama kā viens no neatkarīgās Latvijas valsts atjaunošanas svarīgākajiem konstitucionālo tiesību aktiem. Tas ir fundamentāls pamatakmens, uz kuru balstoties pamazām veidojas brīva, neatkarīga,

demokrātiska un tiesiska Latvijas valsts,¹⁹ tā ir sākums pārejai no „dozētas neatkarības” uz pilnīgu neatkarību un ir padomju tiesību sistēmas atcelšanas sākums.²⁰

Kā nākamais pavērsiens Latvijas valsts attīstībā jāizceļ 1991. gada augusta puča notikumi, kuru rezultātā 1991. gada 21. augustā AP pieņēma konstitucionālo likumu „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”.²¹ Tas ir Neatkarības deklarācijai pakārtots dokuments, jo Neatkarības deklarācija, bez šaubām, jāuzskata par atskaites punktu.²²

1991. gada 21. augusta konstitucionālais likums pieņemts laikā, kad pie Augstākās Padomes atradās OMON bruņutransportieri un OMON karaspēks fiziski ietekmēja arī vietējos iedzīvotājus, un pastāvēja reāli draudi, ka OMON iebruks Augstākās Padomes ēkā. Saspringtajā situācijā par šo likumu balsoja 111 deputāti, pret – 13.²³ Konstitucionālajā likumā tiek uzsvērts, ka 1991. gada 19. augustā PSRS valsts apvērsuma rezultātā ir beigušas pastāvēt PSRS valsts varas un pārvaldes institūcijas un PSRS valdība ir apliecinājusi savu nespēju risināt konstruktīvas sarunas par Latvijas valstiskās suverenitātes atjaunošanu. Likumā tiek noteikts, ka Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras valstisko statusu nosaka 1922. gada 15. februāra Satversme. Tādējādi Latvijas PSR Konstitūcija no šī brīža vairs netika atzīta par spēkā esošu.

Konstitucionālā likuma 2. pants nosaka, ka tiek atcelts 4. maija deklarācijas 5. punkts, kas noteica pārejas periodu Latvijas Republikas valsts varas atjaunošanai *de facto*. Konstitucionālajā likumā nostiprināts regulējums, ka līdz Saeimas saaukšanai augstāko valsts varu realizē Latvijas Republikas Augstākā Padome (AP) un ka Latvijas teritorijā ir spēkā tikai tās augstāko valsts varas un pārvaldes institūciju likumi un lēmumi. Tāpēc ar šo likumu pilnībā tiek atjaunota Latvijas valstiskā suverenitāte. Līdzīgu likumu dienu iepriekš bija pieņēmusi Igaunijas AP, un, kā uzskata akadēmiķis Tālavis Jundzis, kaimiņu piemērs lika sarosīties arī Latvijas parlamentāriešiem.²⁴

Kā vērsis ņemams notikums šī laika posma vēsturē ir jāizceļ arī 1991. gada 3. martā veiktā Vislatvijas tautas aptauja, kurā varēja piedalīties visi Latvijas pastāvīgie iedzīvotāji vecumā no 18 gadiem. Aptaujas dalībniekiem bija jāatbild uz jautājumu – „Vai jūs esat par demokrātisku un valstiski neatkarīgu Latvijas Republiku?” Aptaujas rezultāti pārliecinoši parādīja iedzīvotāju atbalstu neatkarīgas valsts izveidei, jo no 87,56% balsstiesīgajiem, kuri piedalījās šajā aptaujā, 73,68% iedzīvotāju teica jāvārdu Latvijas neatkarībai,²⁵ un tas arī bija viens no faktoriem, kas Augstāko Padomi mudināja veikt nākamās darbības valstiskuma atjaunošanai.

Kā pamatoti norāda T. Jundzis, valsts atjaunošanas posmu no 1990. gada 4. maija līdz 1991. gada 21. augustam var definēt kā tipisku divvaldības periodu.²⁶ Šis periods raksturojams kā divu valdību laiks, jo Latvijas Republikas rīcībā vēl nebija pietiekamu resursu, lai spētu pilnībā nodrošināt valsts varu, un valstī joprojām atradās iespaidīgs padomju karaspēka kontingents. Šī laika sarežģīto situāciju apliecina arī tas, ka vēl pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas valstī pastāvēja Latvijas PSR Prokuratūra, kura atradās PSRS ģenerālprokurora pakļautībā un kura konsekvēnti darbojās pret Latvijas neatkarību. Arī pēc tam, kad 1990. gada 26. septembrī Augstākā Padome pieņēma likumu „Par prokurora uzraudzību Latvijas Republikā”, saskaņā ar kuru tika izveidota Latvijas Republikas Prokuratūra, valstī darbojās gan jaunizveidotā, gan Latvijas PSR prokuratūra, turklāt pēdējā no tām bija finansiāli un materiāli izdevīgākā situācijā.²⁷

Izvērtējot šo periodu, jāsecina – tā kā savulaik Satversme tika „iesaldēta”²⁸ un K. Ulmaņa režīms to nenomainīja ar citu konstitūciju, mums bija iespējams atšķirīgs

konstitucionāls risinājums salīdzinājumā ar Igauniju un Lietuvu. Kaimiņvalstīm bija jāveido un jāapstiprina jauna konstitūcija,²⁹ bet Latvija varēja atjaunot savu Satversmi.

Šajā periodā „pārejas parlaments” (AP) plānveidīgi aizstāja PSRS un citus tiesību aktus ar jaunradītiem Latvijas Republikas tiesību aktiem. Tika pieņemta virkne likumu, kas kardināli grozīja līdzšinējo dzīvi, un juridiski tika nostiprinātas sociālistiskajām tiesībām neraksturīgās pilsoniskās brīvības. Jau uzreiz pēc Neatkarības deklarācijas pieņemšanas Latvija pievienojās 51 starptautiskam dokumentam cilvēktiesību jomā.³⁰ Tikai viena gada laikā AP, aizpildot tiesisko vakuumu, steigā pieņēma 140 likumus un 349 lēmumus.³¹

No cilvēka pamattiesību viedokļa svarīgs ir 1991. gada 10. decembrī pieņemtais konstitucionālais likums „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”³². (No konstitucionālo tiesību aspekta tas gan ir diskutabls.³³) Šis likums līdz 1998. gada oktobrim, kad spēkā stājās Satversmes 8. nodaļa, aizpildīja tukšo cilvēka pamattiesību regulējuma nišu. Konstitucionālais likums sastāvēja no 44 pantiem, kas bija sadalīti trīs nodaļās: vispārējos noteikumos, pilsoņu tiesībās un pienākumos un visu cilvēku tiesībās un pienākumos. Lai gan, izstrādājot šo likumu, tā autori bija vadījušies no starptautisko cilvēktiesību dokumentiem, eksperti ir norādījuši, ka tas savu uzdevumu pildīja vāji, un viens no tā galvenajiem vājuma iemesliem bija „formāla konstitucionāla statusa trūkums”³⁴.

Šajā laikā sākās valsts pārvaldes reorganizācija. 1992. gada 18. martā tika pieņemts likums, kas regulē valdības darbu, t. i., likums „Par Latvijas Republikas Ministru Padomi”, bet pēc vairākiem mēnešiem tika aizpildīts „robs” likumdevēja institūcijas regulējumā, jo 1992. gada 25. augustā spēkā stājās pieņemtais LR AP likums „Par Latvijas Republikas Augstākās Padomes darba organizāciju līdz Saeimas sanāksšanai”.

No 1990. gada līdz 1993. gadam Latvijā tika likvidētas, pārveidotas un apvienotas daudzas padomju varas laikā izveidotās institūcijas.³⁵ Vairākas pirmskara laikā Latvijā pastāvējušās institūcijas tika atjaunotas, bet daudzas – radītas no jauna. Latvijas Republikas izpildvara neatzina tādas padomju laika ministrijas kā Valsts celtniecības ministriju, Latvijas Materiālo resursu ministriju, Komunālās saimniecības ministriju un Agrorūpniecisko ministriju. Tiesa, liela daļa pieņemto lēmumu bija pagaidu raksturs un pārkārtojumi bija fragmentāri.³⁶

Lai gan kopumā valsts pārvaldes process šai laikā bija pretrunīgs un likumu izstrādāšana visai nekonsekventa,³⁷ ņemot vērā tik radikālu un strauju tiesību transformāciju, tas ir saprotams. Problēmas pamatā bija saistītas ar PSRS laika normu atcelšanu un, kā norāda profesors Ilmārs Bišers, – „ar nespēju tos aizstāt ar funkcionēspējīgiem jauniem aktiem”³⁸. Daudzi no likumiem tika pieņemti lielā steigā, bija profesionāli vāji izstrādāti, un tāpēc visai drīz tie tika atcelti un to vietā tika pieņemti jauni. Tāds, piemēram, bija 1990. gada 11. septembra likums „Par reliģiskajām organizācijām”, kuru atcēla, un tā vietā 1995. gada 7. septembrī pieņēma Reliģisko organizāciju likumu³⁹, 1992. gada 15. decembra likumu „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”⁴⁰ vēlāk aizvietoja ar Biedrību un nodibinājumu likumu⁴¹ u. c. Tikai daži no sākotnējiem likumiem ir atstāti savā pirmējā neveiklā formā un saglabā neskaidro regulējumu. Tāds, piemēram, ir jau sākotnēji grūti lietojamais 1990. gada 13. decembra likums „Par arodbiedrībām”⁴², kura pārstrāde, bez šaubām, ir saistīta ar partiju finansētāju ekonomisko neieinteresētību.

Tiesu varas jomā šis valsts attīstības periods ir būtisks ar to, ka 1992. gada 15. decembrī LR AP pieņēma likumu „Par tiesu varu”⁴³, kas bija normatīvs pamats tiesu varas reformai. Šis likums joprojām ir spēkā, un tas nostiprināja būtisku principu,

ka valstī līdzās likumdevēja varai un izpildvarai pastāv arī neatkarīga tiesu vara, un tas radīja pozitīvu pavērsienu tiesnešu neatkarības aspektā.⁴⁴ Atbilstoši Rietumeiropas tiesu modelim, arī Latvijā tika izveidota trīspakāpju tiesu sistēma – rajonu un pilsētu tiesas, apgabaltiesas un Augstākā tiesa. Augstākajā tiesā tika izveidota kasācijas instance – Senāts, kā arī tiesu palātas kā apelācijas instances. Pēc pusgada, 1993. gada 27. aprīlī, tika pieņemts arī Advokatūras likums, 1993. gada 1. jūlijā stājās spēkā grozījumi Kriminālprocesa kodeksā, kuri turklāt ieviesa kriminālprocesā sacīkstes principu. Šis likums pamatoti uzskatāms par būtisku soli tiesu reformas kontekstā, jo tas noteica, ka neviena krimināllieta tiesā nav izskatāma bez prokurora kā apsūdzības uzturētāja piedalīšanās, un līdz ar to tiesas zaudēja padomju tiesībās raksturīgo apsūdzētāja funkciju.⁴⁵

Šajā periodā tika sagatavoti visi nepieciešamie priekšnoteikumi Saeimas darbības uzsākšanai. Ņemot vērā tik radikālu tiesību transformāciju, ko var nosaukt arī par revolucionāru, nav brīnums, ka dažkārt nopietnas problēmas izraisīja veco PSRS laika normu atcelšana, un tas bija saistīts ar nespēju tos aizstāt ar funkcionēspējīgiem jauniem aktiem.⁴⁶

Šai periodā, protams, tika pieļautas arī daudzas kļūdas, tomēr nevar noliegt, ka tika nosprausts pareizs stratēģisks mērķis – pārkārtot īpašuma attiecības no sociālistiskām uz kapitālistiskām, tika restaurēts privātīpašuma jēdziens un dzīve pārveidota atbilstoši tirgus ekonomikas principiem. Šai laikā beidza pastāvēt sociālistiskā īpašuma forma un tika likvidēta padomju plānveida ekonomika. To panāca, atjaunojot 1937. gada Civillikumu⁴⁷ un uzsākot privatizāciju.

1992. gadā Augstākā Padome pieņēma lēmumu pakāpeniski atjaunot LR 1937. gada Civillikumu. Līdz ar to bija jāatjauno arī citi likumi, piemēram, 1937. gada Zemesgrāmatu likums, un tā spēkā stāšanās savukārt radīja pamatu pie tiesu varas pieskaitāmā Zemesgrāmatu institūta atjaunošanai.⁴⁸

Pēc neatkarības pasludināšanas sākās pašvaldību reforma. 1991. un 1992. gadā tika pieņemti vairāki normatīvie akti, kuri reglamentēja pašvaldību statusu. Šo likumu pieņemšanas rezultātā notika būtiska funkciju pārdale starp Ministru Padomi un vietējām pašvaldībām. Palielinājās pašvaldību autonomija, un tām salīdzinājumā ar padomju tiesību periodu tika piešķirta plašāka kompetence.

2. Otrā neatkarības laika otrais posms (1993–1995)

Otrā neatkarības laika nākamā posma sākums datējams ar 1993. gadu, kad 5. un 6. jūnijā tika ievēlēta 5. Saeima. Šo vēlēšanu juridiskais pamats bija 1992. gada 20. oktobrī AP pieņemtais likums „Par 5. Saeimas vēlēšanām”, kas būtībā bija nedaudz grozīts un papildināts 1922. gada likums par Saeimas vēlēšanām. Būtiskās atšķirības no pirmskara Saeimas vēlēšanām ir tās, ka 5. Saeimas vēlēšanās pirmo reizi Latvijas vēsturē tiek noteikta vēlēšanu barjera – 4%, un vairs netika izmantoti t. s. „grozāmie saraksti”. 5. Saeimas vēlēšanās piedalījās 89,9% balsstiesīgo Latvijas pilsoņu, un tas joprojām ir nepārspēts aktivitātes rekords Latvijas demokrātisko likumdevēju vēlēšanu vēsturē.⁴⁹ Šīs vēlēšanas bija pirmās īstēni demokrātiskās vēlēšanas Latvijā pēc 62 gadu pārtraukuma.⁵⁰

5. Saeima sanāca uz pirmo sēdi 1993. gada 6. jūlijā,⁵¹ līdz ar to Latvijas Republikas Augstākā Padome savu darbību izbeidza, un, kā saka franči, – *les institution perssent par leurs victoires*.⁵² 5. Saeima atjaunoja Latvijas Republikas Satversmi. Tā pilnā apjomā stājās spēkā 1993. gada 6. jūlijā. Tādējādi līdz ar Satversmes darbības atjaunošanu pēc 59 gadu pārtraukuma Latvijā visaugstākajā līmenī tika atzīta

demokrātiska valsts iekārta, parlamentāra republika un varas dališana, kas garantē līdzsvaru un valsts varas atzaru (likumdevējvaras, izpildvaras un tiesu varas) savstarpēju kontroli, kā arī veicina varas mērenību. Satversmes atjaunošana vēl ciešāk iezīmēja Latvijas pirmskara tiesību kontinuitāti.

Jāpiekrīt tiesību zinātnē izteiktajam secinājumam⁵³ – lai gan Satversme tika atjaunota, tā faktiski atradās līdzīgā situācijā kā jauna konstitūcija, jo tajā brīdī pastāvošās valsts institūcijas un to darbība neatbilda Satversmē noteiktajam modelim. Taču jau tuvāko mēnešu laikā pēc Satversmes atjaunošanas tika izveidotas un darbu sāka visas Satversmē paredzētās institūcijas. Var uzskatīt, ka ar šo brīdi pārejas laiks bija noslēdzies un sākās jauns valsts normatīvās sistēmas pilnveidošanas process.

Jau nākamajā dienā pēc Satversmes atjaunošanas, t. i., 7. jūlijā, Saeima ievēlēja Valsts prezidentu Gunti Ulmani,⁵⁴ bet 15. jūlijā atjaunoja 1925. gada likumu „Par Ministru kabineta iekārtu”⁵⁵. Izveidotais Ministru kabinets pārņēma funkcijas un pilnvaras no LR Ministru Padomes. Jaunizveidotais Ministru kabinets savā pirmajā sēdē 1993. gada 3. augustā noteica, ka līdzšinējais gandrīz visu ministriju personāls tiek atlaists un tiks formēts no jauna. Tas ļāva veidot jaunajai valstij, nevis padomju sistēmai lojālu ierēdņu korpusu.⁵⁶

Līdz ar Satversmes atjaunošanu kļuva nepieciešams veikt izmaiņas arī Satversmē nostiprinātā Valsts kontroles institūta regulējumā, tādēļ 1993. gada 28. oktobrī tika atjaunots 1923. gada likums „Par Valsts kontroli”.⁵⁷ Jāatzīmē, ka laika gaitā šis likums ir aizstāts ar jaunu likumu – 2002. gada 9. maijā Saeima pieņēma jauno Valsts kontroles likumu⁵⁸, kas paplašinājis Valsts kontroles darba apjomu, iekļaujot tajā arī Eiropas Savienības piešķirto līdzekļu revīziju un revīzijas kvalitātes uzlabošanu, kā arī Valsts kontrolei šajā likumā vairs nav paredzēta administratīvās sodīšanas funkcija.

No 1993. līdz 1995. gadam tika veikta radikāla valsts pārvaldes sistēmas reforma. Par valsts institucionālās reformas norises veicinātāju un procesa virzītāju kļuva jaunizveidotā Valsts reformu ministrija.⁵⁹ 1994. gada 21. aprīlī tiek pieņemts likums „Par Valsts civildienestu”⁶⁰, kas būtiski ietekmē izpildvaras reformu. Vēlāk gan šis likums tiek aizstāts ar jaunāku versiju,⁶¹ taču tas nemaina lietas būtību: pārmaiņu sākšanās valsts administrācijas aparātā ieliek treknu punktu stāstā, kurā Latvija no sociālistiskās valsts kļuvusi par demokrātisku valsti ar likumam pakļautu valsts pārvaldi.

Visai drīz tika pieņemts arī Saeimas kārtības rullis, un tas normatīvi sakārtoja parlamenta darbības pamatu.⁶² Līdztekus šiem procesiem reformas tiek uzsākas arī pašvaldībās, un 1994. gada 19. maijā tiek pieņemts likums „Par pašvaldībām”⁶³, kurš piešķir pašvaldībām ievērojamu patstāvību.

Latvijas normatīvā regulējuma attīstību šai laika posmā jāuzskata par dinamisku, jo tiek realizētas revolucionāras izmaiņas sabiedrības tiesiskajā apziņā, kas pēc bijušā Saeimas Juridiskās komisijas vadītāja Linarda Muciņa domām, pirmkārt, saistījās ar pāreju no sociālistiskā principa „kas atļauts” uz „atļauts viss, kas nav aizliegts”⁶⁴. Bijušais Augstākās tiesas priekšsēdētājs Andris Guļāns par deviņdesmito gadu pirmo pusi raksta, ka tas ir laiks ar ļoti strauju materiālo un procesuālo likumu jaunrades procesu, kad tika radīta tiesiskā bāze tiesu sistēmas reformai.⁶⁵ Šai laikā tiesību attīstība mūsu valstī noris divējādi:

- 1) daļēji atjaunojot likumus, kas bija spēkā pirmajā neatkarības laikā (piemēram, Civillikums, Valsts kontroles likums, likums par Ministru kabineta iekārtu);
- 2) pieņemot jaunus likumus, kuru tiesiskais regulējums bija nepieredzēts (reprezēto personu īpašumu atgūšana, denacionalizācija, banku veidošana un uzņēmmumu privatizācija).⁶⁶

No konstitucionālo tiesību aspekta nozīmīgs notikums bija arī Pilsonības likuma pieņemšana 1994. gadā⁶⁷ un noslēgtais līgums par Krievijas Federācijas Bruņoto spēku pilnīgu izvešanu, kas nodrošināja to, ka 1994. gada 31. augustā Latvijas teritoriju atstāja Krievijas karaspēks.

1994. gadā tika pieņemti arī pirmie pēc neatkarības atgūšanas Satversmes grozījumi (kopumā Satversmē tie gan ir otrie grozījumi pēc kārtas, jo pirmo reizi Satversme tika grozīta 1933. gadā, kad notika izmaiņas Satversmes 74. un 79. pantā). 1994. gada Satversmes grozījumi ieviesa izmaiņas Satversmes 8. pantā, samazinot aktīvo vēlēšanu sliekšni no 21 gada vecuma uz 18 gadiem.⁶⁸

Apkopojot šī posma nozīmi Latvijas valststiesību jomā, secināms, ka šajā periodā notikušie procesi, bez šaubām, radīja stabilu tiesisko pamatu Latvijas turpmākajai attīstībai par demokrātisku un tiesisku valsti.

3. Otrā neatkarības laika trešais posms (1995–2000)

1995. gadu var uzskatīt arī par otrā neatkarības laika „lūzuma punktu”, jo pirms tam izdarītās izmaiņas kļūst neatgriezeniskas. Tieši šajā laika posmā norisinās notikumi, kas ietekmē mūsdienas. 1995. gada 12. jūnijā Latvija ar Eiropas Savienību paraksta Asociācijas līgumu. Pastāv uzskats, ka tieši šis dokuments kontekstā ar Satversmes 1. pantu neatvairāmi un mērķtiecīgi liek Latvijai virzīties uz Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību loku.⁶⁹

1995. gada 10. februārī Latvija kļūst par Eiropas Padomes dalībvalsti, un šajā periodā Latvija pievienojas vēl daudziem būtiskiem starptautiskiem dokumentiem: 1997. gada 4. jūnijā Saeima ratificē 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un vairākus tās protokolus⁷⁰, 1999. gadā tiek ratificēts arī Konvencijas 6. protokols par nāvessoda atcelšanu⁷¹. Aplūkojot tā laika notikumu virzību, ir redzams, ka politiskais faktors (skaidra ārpolitiska mērķa nosprašana saistībā ar Latvijas iekļaušanos Eiropas Savienībā) sāk neapšaubāmi iespaidot tiesību sistēmu, jo par vienu no galvenajiem valdības uzdevumiem tiek izvirzīta Latvijas tiesību aktu tuvināšana Eiropas standartiem.⁷² Lai realizētu šo mērķi, Latvija ir arī spiesta nodrošināt to institūciju stabilu darbību, kurām valstī jāgarantē demokrātijas, likuma varas un cilvēktiesību ievērošana.⁷³

Šis periods jāizceļ arī ar to, ka Latvijas likumdevējs (Saeima) ir pieņēmis vairākus būtiskus grozījumus Satversmē.

Pirmkārt, 1996. gadā tiek pieņemti grozījumi Satversmes 85. pantā⁷⁴, kurš pēc šiem grozījumiem nosaka, ka Latvijā pastāv Satversmes tiesa, kas likumā noteiktās kompetences ietvaros izskata lietas par likumu atbilstību Satversmei, kā arī citas ar likumu tās kompetencē nodotās lietas. Šajā pašā dienā Saeimā tiek pieņemts arī Satversmes tiesas likums⁷⁵, kurš reglamentē šīs tiesas darbību. Satversmes tiesa savu pirmo lietu izskata jau 1997. gada 28. aprīlī.⁷⁶ Jaunās institūcijas aktīvā pozīcija politiķiem jau no paša sākuma šķiet neērta, tomēr, neskatoties uz konfrontāciju ar izpildvaru⁷⁷ un tiesībzinātnieku atšķirīgajiem viedokļiem par tiesas spriedumiem⁷⁸, Satversmes tiesa kļūst par cienījamu un tautā augsti respektētu institūciju. Kā norādījusi arī profesore Ineta Ziemele, tas ir

„mehānisms, kas iedzīvina konstitūciju, pārvēršot šķietami deklaratīva rakstura tiesību normas par reāli piemērojamām”⁷⁹.

Otrkārt, vairākas Satversmes normas tiek grozītas 1997. gada 4. decembrī.⁸⁰ Šie grozījumi pagarina Saeimas un Valsts prezidenta pilnvaru termiņu no 3 gadiem uz 4 gadiem; nosaka, ka turpmāk Saeimas vēlēšanas notiks tikai vienu dienu – oktobra

mēneša pirmajā sestdienā; precizē, ka par Valsts prezidentu nevar ievēlēt personu ar dubultpilsonību. Papildus tiek veikti arī vairāki redakcionāli grozījumi atsevišķās Satversmes normās.

Par nozīmīgākajiem Satversmes grozījumiem, kuri arī pieņemti šajā periodā, neapšaubāmi, uzskatāmi 1998. gada 15. oktobra grozījumi, kuri papildina Satversmi ar jaunu 8. nodaļu par personas pamattiesībām.⁸¹ Šis nodaļas pieņemšana ir īpaši būtiska no konstitucionālo tiesību viedokļa, jo personu pamattiesību regulējums no tā brīža tika ietverts hierarhijas ziņā augstākstāvošajā normatīvajā aktā – valsts Konstitūcijā. Tādējādi ar Satversmes 8. nodaļas pieņemšanu tika izpildīts tas uzdevums, kas 1922. gadā neizdevās Satversmes Sapulcei, kad tā lēma par Satversmes otrās daļas „Pamatnoteikumi par pilsoņu tiesībām un pienākumiem” pieņemšanu, bet nesavāca nepieciešamo balsu skaitu. Ar Satversmes 8. nodaļas spēkā stāšanās brīdī spēku zaudēja konstitucionālais likums „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”. Vienlaikus ar šiem grozījumiem Satversmē tika veiktas arī citas izmaiņas – nostiprināts latviešu valodas kā valsts valodas statuss, noteikts, kāda veida tiesas pastāv Latvijā, kā arī tika noteikts, ka Satversmes 77. panta grozījumi ir nododami tautas nobalsošanai.

Šis periods cilvēka pamattiesību nostiprināšanas un uzraudzības jomā ir būtisks arī tāpēc, ka gadu pēc Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas parakstīšanas tika pieņemts likums par Valsts cilvēktiesību biroju⁸², kura uzdevums ir veicināt cilvēktiesību ievērošanu. Šī iestāde darbojās līdz 2007. gadam, kad tā funkcijas pārņēma Tiesībsarga birojs.⁸³

Šī perioda raksturīga iezīme bija tā, ka notika intensīva Latvijas normatīvā regulējuma saskaņošana ar ES normām un prasībām.⁸⁴ Tas izraisīja veselu virkni procesu, kas saistīti ne tikai ar efektīvas valsts pārvaldes veidošanos vai korupcijas apkarošanu. Atklājās, ka Latvijā ir vājš publiskais sektors, var just tiesību nedrošību, ko rada neskaidrības likumos, kā arī notiek pārlieku bieža likumu grozīšana, pat nomainīšana. Atbildīgās parlamenta amatpersonas taisnojoties norādīja uz objektīviem iemesliem: ātro likumu jaunrades tempu un izpratnes trūkumu likumdošanas jomā.⁸⁵

Latvijas tiesību sistēmas eiropeizācija veicināja ražīgu jauna normatīvā regulējuma izstrādi, jo šajā periodā tika pieņemti daudzi būtiski likumi, kuri aizstāja padomju varas gados pieņemtos normatīvos aktus. Piemēram, 1998. gadā tika pieņemts un 1999. gada 1. aprīlī stājās spēkā Krimināllikums⁸⁶, 1998. gadā Saeima pieņēma Civilprocesa likumu⁸⁷, kurš nomainīja 1963. gada LPSR Civilprocesa kodeksu.

Lai gan par svarīgāko šī posma notikumu valststiesībās jāuzskata Satversmes papildināšana ar pamattiesību regulējumu, ir jāatzīmē arī attīstība administratīvo tiesību jomā, jo pēc Publisko tiesību institūta direktora Arvīda Dravnieka uzskata, administratīvās tiesības ir cilvēktiesību konkretizācija.⁸⁸ 1995. gada 13. jūnijā Ministru kabinets pieņēma Administratīvo aktu procesa noteikumus, kas bija pirmais Latvijas normatīvais akts, kas regulēja pārvaldes darbību attiecībā starp valsti un indivīdu atbilstoši tiesiskas valsts principiem un noteica atbilstošas tiesību normu tulkošanas metodes. Šie Ministru kabineta noteikumi regulēja administratīvo procesu valstī līdz pat 2004. gadam, kad stājās spēkā jau augstāka juridiskā spēka normatīvais akts – Administratīvā procesa likums.⁸⁹

Šai posmā Latvijas tiesību sistēma tika neatvairāmi virzīta uz Rietumu (kontinentālās Eiropas) tiesību sistēmu. Kā norāda viens no ievērojamākajiem šī procesa veidotājiem – politologs un jurists E. Levits, 1998. gadā Latvijas tiesību sistēma no „padomju krasta” gan jau ir attālinājusies, taču līdz „Rietumu krastam” vēl ir gabals, ko „peldēt”.⁹⁰ Par šā perioda svarīgu uzdevumu viņš min nepieciešamību pārtraukt

„lidojumu uz vietas”⁹¹, respektīvi – pārorientēt domāšanu eiropiskās kategorijās. Lai to paveiktu, ir jāpārņem tiesību izpratne, teorija, principi un metodoloģija, kas valda Eiropā.⁹² Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes docents Andrejs Vilks par šo periodu izteicies, ka Latvijas tiesību sistēma atgādinot padomju laika firmas „Latvija” šūto uzvalciņu, kam pielaikota firmas „Loid” kaklasaite un citi Eiropas un Amerikas valstu aksesuāri – visai raibi, tomēr šis komplekts saimniekam šķiet visai ērts.⁹³ Alegoriski šis tēls, pēc docenta domām, atgādina tā laika tiesiskās sistēmas atsevišķus elementus, kas apvienojumā jāsauc par Latvijas tiesību sistēmu.

Šajā periodā notika arī divas tautas nobalsošanas, kas noritēja saskaņā ar jo-projām spēkā esošo 1994. gada 31. marta likumu „Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu”⁹⁴. 1998. gada 3. oktobrī vienlaikus ar 7. Saeimas vēlēšanām notika tautas nobalsošana, kurā vēlētājiem bija jāizlemj, vai atcelt Saeimas 1998. gada 22. jūnijā pieņemto likumu „Grozījumi Pilsonības likumā”. Šie grozījumi paredzēja, ka, pamatojoties uz vecāku pieteikumu, Latvijas pilsonībā tiek uzņemti tie Latvijas nepilsoņu un bezvalstnieku bērni, kuri dzimuši pēc 1991. gada 21. augusta, nepieprasot latviešu valodas prasmi. Tāpat grozījumi paredzēja atcelt naturalizācijas kvotas jeb logus. Šajā tautas nobalsošanā piedalījās 69,8% vēlētāju (jeb 97,14% no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita), un to var uzskatīt par vienu no visplašāk apmeklētajām tautas nobalsošanām Latvijas vēsturē. Tā kā vairums balsotāju bija pret likuma atcelšanu, grozījumi Pilsonības likumā atcelti netika un stājās spēkā. Jaunpieņemtais regulējums atbilda Eiropas rekomendācijām un uzlaboja Latvijas ārpolitisko stāvokli.⁹⁵

Otra tautas nobalsošana notika 1999. gada 13. novembrī. Šajā tautas nobalsošanā vēlētāji lēma par to, vai atcelt likumu „Grozījumi likumā „Par valsts pensijām””, kuru Valsts prezidents pēc vienas trešās daļas deputātu lūguma bija apturējis. Likums paredzēja pakāpenisku pensionēšanās vecuma paaugstināšanu līdz 62 gadiem un vairākas citas izmaiņas. Pretstatā referendumam par pilsonības jautājumiem, šajā tautas nobalsošanā vēlētāju aktivitāte nebija pietiekama, lai to varētu uzskatīt par notikušu, un tāpēc apturētais likums tautas nobalsošanā atcelts netika, kaut arī 94,17% no balsotājiem bija atbalstījuši tā atcelšanu.

4. Otrā neatkarības laika ceturtais posms (2000–2009)

Lai gan šajā laikā notika dažādi diezgan revolucionāri mēģinājumi uzlabot valsts konstitucionālo tiesību saturu,⁹⁶ par svarīgāko šā posma notikumu, bez šaubām, ir jāuzskata Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā. Tas ir viens no lielākajiem notikumiem Latvijas valsts vēsturē – protams, pēc valsts nodibināšanas 1918. gadā, neatkarības zaudēšanas 1940. gadā un neatkarības atgūšanas 1990.–1991. gadā. Kā norāda E. Levits, kopš brīža, kad Latvija iestājās Eiropas Savienībā, brīvprātīgi deleģējot daļu no neatkarības, bet paturot savu suverenitāti, mūsu valsts ir atguvusi „pilnu” neatkarību.⁹⁷

Latvijas tiesību sistēma beidzot ir izgājusi sākotnējās attīstības posmus⁹⁸: pilsoniskās brīvības ir atgūtas un konstitucionāli nostiprinātas; konstitucionālā reforma pabeigta; privāttiesību reforma realizēta; ir notikusi pārorientēšanās uz Eiropas tiesību tradīcijām normatīvo aktu līmenī. Akadēmiķis, tiesību zinātņu doktors T. Jundzis pie minētā vēl pieskaita tiesu sistēmas pilnīgu depolitizēšanu un reformas pabeigšanu pamatvilcienos.⁹⁹ Šai posmā Latvijā sāka apjaust jau sen Rietumos (kontinentālajā Eiropā) akceptētas patiesības, piemēram, izpratni par to, ka cilvēktiesības var attiecināt arī uz juridiskām personām, ciktāl tās var uzskatīt par cilvēktiesību subjektiem,¹⁰⁰ tika pieņemts Fizisko personu datu aizsardzības likums¹⁰¹. Kopējo

izpratni attīstīja tiesībzinātnieku pētījumi. Labs piemērs ir asoc. prof. Daigas Iljanovas iestrādes¹⁰² par vispārējiem tiesību principiem, kas šobrīd ir ieguvuši nozīmīgu vietu daudzās juridiskās dzīves izpausmes formās, t. sk. arī likumdevēja un tiesu darbā. Satversmes tiesas ieguldījums šai jomā ir neatsverams, un par to varētu rakstīt daudz (piemēram, ka valsts varas institūciju lēmumiem ir jārada ticība, ka tie tiek pieņemti, ievērojot taisnīguma principu,¹⁰³ ka, izvērtējot pamattiesību ierobežojumus, ir jāievēro arī taisnīguma princips¹⁰⁴ u. c.). Vērā ņemamu artavu vispārējo tiesību principu piemērošanā un skaidrošanā ir devušas arī administratīvās tiesas.¹⁰⁵ Atsevišķs temats ir jautājums par labas pārvaldības principu, par kura iekļaušanu pamattiesību katalogā, šķiet, mūsdienās šaubās vien retais.¹⁰⁶ Protams, šis process ir saistīts arī ar to, ka Eiropas Cilvēktiesību tiesa veido nozīmīgu pamattiesību interpretācijas avotu mūsu valstij.

2001. gada 25. oktobrī tika pieņemts Administratīvā procesa likums¹⁰⁷, kas stājās spēkā 2004. gada 1. februārī. Tas bija pamats Latvijā līdz tam nebijušu tiesu – administratīvo tiesu – izveidošanai. To mērķis ir tiesu varas kontrole pār izpildvaras darbībām, personas tiesību aizsardzība attiecībā ar valsti. 2004. gada februārī Latvijā darbu uzsāka trīs pakāpju administratīvās tiesas: Administratīvā rajona tiesa, Administratīvā apgabaltiesa un Senāta Administratīvo lietu departaments. Administratīvo tiesību nozīmes respektēšana no valsts puses ir apsveicama. Atcerēsimies, ka administratīvo tiesu funkcija ir publiskās administrācijas rīcības kontrole un ka administratīvās procesuālās tiesības ir cilvēktiesību ievērošanas procesuālā garantija.¹⁰⁸ Administratīvā procesa likums ir šī posma ievērojamākais sniegums administratīvajās tiesībās, savukārt otrajā vietā ir ierindojams 2002. gada 6. jūnijā pieņemtais Valsts pārvaldes likums¹⁰⁹, kā arī process, kas saistīts ar korupcijas apkarošanas uzsākšanu. Lai arī Korupcijas un noziedzības apkarošanas biroja (KNAB) izveidošana un attiecīgu tiesību aktu pieņemšana¹¹⁰ vēl automātiski nenodrošina valsts amatpersonu darbību sabiedrības interesēs un pilnībā neizskaidris ieinteresētību vai ietekmēšanu valsts amatpersonu darbībā, taču šī procesa neatvairāmība ir apliecinājums valsts vēlmei atveseļoties no negācijām, kas radušās sistēmu maiņas rezultātā un nav pieņemamas tiesiskā valstī.

Šajā posmā tika pieņemti vairāki normatīvie akti personas pamattiesību jomā, un tas padarījis cilvēktiesību aizsardzības mehānismu vēl efektīvāku. 2001. gads bija jauns pavērsiens Satversmes tiesas darbības kompetencē un indivīda tiesību aizsardzības jomā, jo 2001. gada 1. jūlijā spēkā stājās grozījumi Satversmes tiesas likumā¹¹¹, tie Latvijā ieviesa konstitucionālās sūdzības institūtu. Kopš tā brīža krasi pieauga Satversmes tiesas darba apjoms. Neapšaubāmi, Satversmes tiesas spriedumi devuši pozitīvu artavu demokrātiskās valstīs atzīto vispārējo tiesību principu interpretācijā un piemērošanā.

Cilvēktiesību un tiesiskuma stiprināšanai valstī tika izveidota ombuda institūcija – 2007. gada 1. janvārī stājās spēkā Tiesībsarga likums un 1. martā tika ievēlēts tiesībsargs.¹¹² Tiesībsarga pilnvaras salīdzinājumā ar šīs institūcijas priekšteča – Valsts cilvēktiesību biroja – pilnvarām ir plašākas, jo tiesībsarga kompetencē ir ne tikai cilvēktiesību ievērošanas nodrošināšana, bet arī labas pārvaldības principa ievērošanas sekmēšana valsts pārvaldē.¹¹³ Patlaban tiesībsarga institūts nav nostiprināts Satversmē, taču vairāki konstitucionālo tiesību eksperti, t. sk. Satversmes tiesas priekšsēdētājs G. Kūtris un E. Levits uzskata – ja šis institūts tiktu nostiprināts Satversmē, tā nozīme Latvijas valsts iekārtā pieaugtu.¹¹⁴

Papildus tam ir jāatzīmē, ka tiesību modernizācija notika arī citās tiesību sfērās. Sākot ar pagājušā gadsimta deviņdesmito gadu beigām „daudzcieušie” neskaitāmus

labojumus piedzīvojošie padomju laika kodeksi tika nomainīti ar jauniem likumiem – 2002. gadā stājās spēkā jauns Darba likums¹¹⁵, 2005. gadā – ilgi tapušais Kriminālprocesa likums¹¹⁶, kurš ir apjomīgākais atjaunotajā Latvijā no jauna radītais likums, un tā pieņemšana bija būtisks solis tiesu efektivitātes veicināšanai.¹¹⁷ Tomēr, jāatzīst, minētie likumi jau tiek laboti, grozīti un papildināti, un tas, protams, neliecina par stabilitāti, lai gan to varētu uzskatīt par tiesību attīstību.

Arī šajā periodā tauta savu suverēno varu īstenoja, vairākās tautas nobalsošanās izlemjot dažāda rakstura jautājumus. Pēc 2002. gada 13. decembrī Kopenhāgenā saņemtā uzaicinājuma Latvijai iestāties Eiropas Savienībā, par vienu no svarīgākajiem iekšpolitiskajiem jautājumiem kļuva tautas nobalsošanas par dalību ES sagatavošana. 2003. gada 20. septembrī notikušajā tautas nobalsošanā 66,97% vēlētāju sniedza pozitīvu atbildi uz jautājumu „Vai jūs esat par Latvijas dalību Eiropas Savienībā?”¹¹⁸. Tā rezultātā Latvija 2004. gada 1. maijā kļuva par pilntiesīgu ES dalībvalsti, un tādējādi noslēdzās būtisks posms mērķtiecīgi īstenotās ārpolitikas jomā.

2007. gada 7. jūlijā Latvijā notika tautas nobalsošana par Valsts prezidentes Vairas Vīķes-Freibergas apturēto likumu „Grozījumi Nacionālās drošības likumā” un par „Grozījumi Valsts drošības iestāžu likumā” atcelšanu. Šis bija pirmais gadījums Latvijas vēsturē, kad Valsts prezidents pēc savas iniciatīvas apturēja likuma publicēšanu. Parakstu vākšanā tautas nobalsošanas sarīkošanu atbalstīja 14% no pēdējās Saeimas vēlēšanās balsstiesīgo pilsoņu skaita, taču tautas nobalsošanā saņemtais derīgo balsu skaits par katru no likumiem nebija pietiekams, lai tautas nobalsošanu uzskatītu par notikušu, un tāpēc apturētie likumi atcelti netika.

Tiešās demokrātijas īstenošanas ziņā īpaši aktīvs bijis 2008. gads, kad valstī viena mēneša laikā tika sarīkotas divas tautas nobalsošanas. 2. augustā notika referendums par likuma „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” pieņemšanu. Šo Satversmes grozījumu projektu bija iniciējusi Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība, un tas paredzēja grozīt Satversmes 78. un 79. pantu, nosakot, ka vēlētājiem ir tiesības rosināt Saeimas atļaušanu. Izskatot likumprojektu Saeimā, tā šo vēlētāju rosināto Satversmes grozījumu projektu noraidīja, un tāpēc likumprojekts atbilstoši Satversmei bija jānodod tautas nobalsošanai. Arī šajā tautas nobalsošanā vēlētāju aktivitāte nebija pietiekama, un līdz ar to likumprojekts tautas nobalsošanā netika pieņemts.¹¹⁹ Vēlētāju zemās aktivitātes dēļ negatīvs iznākums bija arī tautas nobalsošanai par vēlētāju ierosināto, bet Saeimā noraidīto likumprojektu „Grozījums likumā „Par valsts pensijām””, kas notika 23. augustā. Tātad redzams, ka no septiņām tautas nobalsošanām, kuras notika Latvijā laika periodā no 1991. līdz 2008. gadam, tikai trijās vēlētāju aktivitāte ir bijusi pietiekama un tautas nobalsošana uzskatāma par notikušu.

Šis periods ir bijis aktīvs arī Satversmes grozījumu pieņemšanas ziņā, jo no 2000. līdz 2009. gadam ir pieņemti vairāki Satversmes grozījumi, kuru lietderību var vērtēt dažādi. 2002. gadā Saeimā tika apstiprināti Satversmes grozījumi¹²⁰, kuri precizē Saeimas deputāta svinīgā solījuma (zvēresta) došanas kārtību un solījuma saturu, kā arī nostiprina valsts valodas statusu, nosakot, ka Saeimas un pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda un ikvienam, vēršoties valsts un pašvaldību iestādēs, ir tiesības saņemt atbildi latviešu valodā. 2003. gadā Satversmē tika veikti grozījumi¹²¹, kas nostiprina kārtību, kādā izlemjami jautājumi par Latvijas dalību Eiropas Savienībā un starptautiskās institūcijās.

Vairākas Satversmes normas tika grozītas arī 2004. gadā.¹²² Šīs izmaiņas skāra likumdošanas procesa regulējumu, tostarp nosakot arī, ka Valsts prezidents izsludina likumus ne agrāk kā desmitajā dienā un ne vēlāk kā divdesmit pirmajā dienā pēc to pieņemšanas. Arī pēc Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā turpinās darbs

tiesību harmonizācijas jomā, t. sk. radot nepieciešamību veikt izmaiņas Satversmē. Saskaņā ar 2004. gadā pieņemtajiem Satversmes grozījumiem atbilstoši Eiropas Kopenas dibināšanas līguma 19. panta pirmās daļas noteikumiem tika paplašināts to personu loks, kurām ir balsstiesības pašvaldību vēlēšanās – tika noteikts, ka pašvaldības ievēlē arī tie Eiropas Savienības pilsoņi, kas pastāvīgi uzturas Latvijā, kā arī tika noteiktas šo personu tiesības piedalīties pašvaldību darbā. Lai ievērotu Eiropas Padomes lēmumu „Par Eiropas apcietināšanas orderi un par nodošanas procedūrām starp dalībvalstīm”, grozījumi tika veikti arī Satversmes 98. pantā, nosakot kārtību, kādā Latvijas pilsoņi izdodami ārvalstīm.¹²³

Diezgan kritiski tiek vērtēti 2005. gadā pieņemtie Satversmes grozījumi, ar kuriem precizēts Satversmes 110. pants,¹²⁴ definējot, ka laulība ir savienība starp vīrieti un sievieti.¹²⁵ Bijusī Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga šos Satversmes grozījumus raksturojusi kā triviālus.¹²⁶

Plašas diskusijas tiesību zinātnieku vidū raisījuši arī pēc kārtas desmitie Satversmes grozījumi, kuri pieņemti 2007. gada 3. maijā¹²⁷ un ar kuriem no Satversmes tika izslēgts 81. pants, kas pilnvaroja Ministru kabinetu Saeimas sesiju starplaikā izdot noteikumus ar likumu spēku. Šīs normas izslēgšanu eksperti vērtē neviennozīmīgi, un nereti tiek norādīts uz nepieciešamību atjaunot šo normu, paredzot MK deleģētās likumdošanas tiesības ārkārtas gadījumos.¹²⁸

Pēdējie Satversmes grozījumi tika pieņemti 2009. gada 8. aprīlī, kad Saeimas deputāti lielā vienprātībā pieņēma Satversmes 14. un 49. panta grozījumus.¹²⁹ Šie grozījumi gan stāsies spēkā tikai ar 10. Saeimas sanākšanu. Satversmes 14. panta grozījumi Satversmē nostiprina Saeimas atsaukšanas regulējumu, nosakot, ka ne mazāk kā vienai desmitai daļai vēlētajū ir tiesības ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu. Ja tautas nobalsošanā par Saeimas atsaukšanu nobalso vairākums no balsotājiem un vismaz divas trešdaļas no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētajū skaita, tad Saeima uzskatāma par atsauktu. Tiesības ierosināt tautas nobalsošanu par Saeimas atsaukšanu nevar izmantot gadu pēc Saeimas sanākšanas, gadu pirms Saeimas pilnvaru beigām, Valsts prezidenta pilnvaru pēdējo sešu mēnešu laikā, kā arī agrāk par sešiem mēnešiem pēc iepriekšējās tautas nobalsošanas par Saeimas atsaukšanu.¹³⁰ Tādējādi pēc grozījumu spēkā stāšanās tiks paplašināts Saeimas pilnvaru pirmstermiņa izbeigšanās gadījumu skaits, jo līdzās līdzšinējam regulējumam, kas paredz tiesības *atlaist* (aut. izcēlums) Saeimu Satversmes 48. panta kārtībā, vēlētajiem būs tiesības arī *atsaukt* Saeimu.

Jānorāda, ka Satversmes grozīšana bija viens no Valsts prezidenta V. Zatlera uzdevumiem Saeimai. Ar to viņš nāca klajā pēc 2008. gada augusta referenduma, kad neizdevās savākt nepieciešamo kvorumu, lai grozītu Satversmi un iekļautu tajā tiesības vēlētajiem rosināt pirmstermiņa parlamenta atlaišanu.¹³¹

Šajā periodā turpinājās arī darbs pie jaunu normatīvo aktu izstrādes, t. sk. vairāki no tiem attiecas uz konstitucionālo tiesību jautājumiem. 2005. gadā tika pieņemts Kara tiesu likums¹³², kurš paredz kara tiesu darbības regulējumu situācijā, ja valstī izsludināts izņēmuma stāvoklis vai karastāvoklis. 2007. gadā Saeima pēc ilgstošas sabiedriskas apspriešanas par prezidenta ievēlēšanas kārtību¹³³ pieņēma Valsts prezidenta ievēlēšanas likumu¹³⁴, kurā reglamentēta prezidenta ievēlēšanas kārtība. Līdz šī likuma pieņemšanai prezidenta ievēlēšanas kārtību normatīvie akti tikpat kā neregulēja un ar vēlēšanām saistītos jautājumus saskaņā ar Saeimas kārtības rulli izlēja Saeimas Frakciju padome.¹³⁵ 2008. gadā tika pieņemts arī jauns Ministru kabineta iekārtas likums¹³⁶, kurš ievieša vairākas izmaiņas līdzšinējā Ministru kabineta darbības regulējumā, t. sk. vairs neparedz valsts ministru amatu.

2008. gadā tika pieņemts Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums, ar kura spēkā stāšanos noslēdzās būtisks administratīvās reformas posms. Jaunais normatīvais akts Latvijas Republiku iedala trīs veida administratīvajās teritorijās: apriņķos, republikas pilsētās un novados; savukārt kā apdzīvoto vietu veidi ir noteikti pilsētas, ciemi un viensētas.¹³⁷ 2009. gada 6. jūnijā vienlaikus ar Eiropas Parlamenta (EP) vēlēšanām notika pašvaldību vēlēšanas, kurās atbilstoši jaunajam normatīvajam regulējumam tika ievēlētas 109 novadu un 9 republikas pilsētu pašvaldības. Līdz ar to salīdzinājumā ar iepriekšējo pašvaldību pārvaldes struktūru ievēlamo deputātu skaits teritoriālās reformas rezultātā ir samazinājies vairāk nekā divas reizes.¹³⁸

Tuvojoties 10. Saeimas vēlēšanām joprojām aktuālas ir diskusijas par izmaiņām Saeimas vēlēšanu likumā. 2009. gadā tika pieņemti grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā. Tie nepieļauj t. s. „lokomotīvu” principa izmantošanu partiju deputātu kandidātu sarakstos un nosaka, ka vienu un to pašu kandidātu var pieteikt tikai viena nosaukuma kandidātu sarakstā vienā vēlēšanu apgabalā,¹³⁹ taču joprojām juristi un politologi diskutē arī par citiem uzlabojumiem vēlēšanu tiesiskajā regulējumā.¹⁴⁰

5. Problēmas un to iespējamie risinājumi

Objektīvi un vispusīgi izvērtējot pašreizējo valststiesību attīstību, ir jāatzīmē Latvijas normatīvā regulējuma un prakses vājās vietas, kuras var iedalīt šādās grupās:

- 1) kapacitatīvas problēmas;
- 2) metodoloģiskas problēmas;
- 3) ekonomiska rakstura problēmas.

1. Kapacitatīvas problēmas ir redzamas visos trijos varas atzaros: likumdevējvarā, izpildvarā un tiesu varā. Tās, pirmkārt, saistītas ar tiesiskā nihilisma strauju pieaugumu un stagnāciju politikā, ko ir ievērojusi arī bijusī Satversmes tiesas tiesnese profesore Ilma Čepāne¹⁴¹.

Problēmas, kas saistītas ar likumdevēju, labi raksturojis akadēmiķis Tālavš Jundzis, norādot, ka Saeimas darbam ir raksturīga kolektīva bezatbildība. Līdzīgi kā padomju varas gados, arī tagad tiek pieņemti lēmumi, par kuriem neatbild neviens. Akadēmiķis norāda – ja Saeimā tiek iesniegts projekts likuma grozīšanai, nevar zināt, vai tas netiks pārveidots tā, ka tam būs pretējs efekts ierosinātajam. Šāda situācija, pēc tiesību eksperta domām, ir saistīta ar partiju vājumu un nespēju nodrošināt savu priekšlikumu iekļaušanu likumos.¹⁴² Iespējams, var piekrist pašiem politiķiem, ka Latvijas valdību nestabilitātes iemesls ir nestabilās politiskās partijas.

No kapacitatīva rakstura problēmām nav pasargāta arī tiesu vara. No vienas puses, tieslietu eksperti atzīmē, ka tiesu sistēma ir kļuvusi sabiedrībai pieejamāka, ir augusi visu līmeņu tiesnešu kvalifikācija,¹⁴³ un tieslietu sistēmas pārstāvji pauž viedokli, ka Latvija virzās pretī nākotnei – tiesiskai un sakārtotai valstij, kurā iedzīvotāji jutīsies droši un pasargāti un tiesas būs iemantojošas iedzīvotāju uzticību.¹⁴⁴ No otras puses, – vēl tikai pirms dažiem gadiem visaugstākajā līmenī izskanēja pārmetumi par tiesu sistēmas „neadekvātajiem sodiem”, kas „neatbilst cilvēku izpratnei par taisnīgu tiesu” u. tml., tie arī izsauca plašu rezonansi tiesnešu un sabiedrības vidū.¹⁴⁵ Bijušais Augstākās tiesas priekšsēdētājs Andris Guļāns atzīst, ka pastāv uzskats¹⁴⁶ – tiesās ir korupcijas pazīmes, un strauji pieaug lietu skaits visu līmeņu tiesās, bet tas atkal nenovēršami ietekmē lietu izskatīšanas termiņus, turklāt joprojām nav vienas tiesu prakses. Pēc A. Guļāna domām, vaina meklējama biežajā tieslietu ministru maiņā. Ik reizi, kad mainās Tieslietu ministrijas politiskā vadība, tiesu sistēmas sakārtošana tiek sākta no jauna¹⁴⁷ bez kopēja attīstības plāna un rīcības koordinācijas.

Likumdevējvaras sakārtošanai tiek piedāvāts risinājums mainīt parlamenta veidošanās principus, izvēloties piemērotāku un modernāku vēlēšanu sistēmu,¹⁴⁸ savukārt tieslietu sistēmas sakārtošanai tiek ieteikts izveidot Tieslietu padomi. Kritiski vērtējams līdzšinējais darbs pie jaunā Tiesu iekārtas likumprojekta izstrādes. Jau 2004. gadā tika izstrādāts Tiesu iekārtas likumprojekts, kas paredzēja būtiskas izmaiņas tiesu sistēmā, t. sk. izveidot Tieslietu padomi kā institūciju, kas iesaistītos tiesu sistēmas politikas un stratēģijas izstrādē un tiesu sistēmas darba organizācijas pilnveidošanā. Taču vēl līdz šim brīdim likumprojekts nav pieņemts un tā izskatīšana turpinās Saeimas Juridiskās komisijas speciālā apakškomisijā, kas izveidota darbam ar Tiesu iekārtas likumu. Vairākas novitātes, kuras bija paredzēts noteikt jaunajā normatīvajā aktā, laika gaitā ir iestrādātas kā grozījumi joprojām spēkā esošajā likumā „Par tiesu varu”.

2. Metodoloģiskas problēmas ir skaidri saskatāmas tieslietu jomā. Pēc tieslietu eksperta A. Dravnieka uzskata, jautājums ir par nosaukumiem un to izpratni.¹⁴⁹ Šis jautājums ir saistīts arī ar administratīvā procesa efektīvizēšanu un tiesvedības procedūru pilnveidošanu administratīvajās tiesās. Jāatzīmē, ka ne tikai žurnālisti, bet pat eksperti bieži vien turpina lietot nevietā tādus jēdzienus kā „likumdošana” un „orgāns”, piepildot terminus ar jēgai neatbilstošu saturu.

3. Ekonomiska rakstura problēmas. Valdības savās politiskajās deklarācijās jau sāk iekļaut apņemšanos „pabeigt aizsākto tiesību normu kodifikāciju”¹⁵⁰, un sakarā ar liela apjoma progresīvu tiesību apgūšanu rodas cita problēma – liela daļa tiesību normu, kas prasa papildu finanšu līdzekļus, tiek tikai daļēji pildītas, jo trūkst attiecīgu resursu. Jāatzīmē, ka ekonomiska rakstura problēmas rada arī zināmu tiesību nihilismu, jo tauta nespēj adekvāti izvērtēt sistēmas efektivitāti. Kā savulaik trāpīgi teicis Vācijas impērijas kanclers Oto fon Bismarks:

„*Likums garantē tiesības uz pusdienas pārtraukumu, nevis uz pusdienām*”.

Savukārt nespēja sasniegt attīstītāko valstu ekonomiskos standartus izraisa citus demokrātijai bīstamus blakusefektus.¹⁵¹

2008. un 2009. gadā arī Latviju būtiski ir ietekmējusi ekonomiskā krīze, kas ar sarkastisku ironiju nosaukta par *dižķibeli*. Parlamentam un valdībai ir nācies pieņemt daudzus nepopulārus lēmumus, t. sk. vairāki mehānismi, kuri ir lietoti ekonomiska rakstura problēmu novēršanai, ir radījuši tiesiska rakstura problēmas un personas pamattiesību aizskārumu. Šajā laikā daudzi konstitucionālo tiesību jautājumi tiek plaši apspriesti gan sabiedrībā, gan juristu lokā. Piemēram, par tiesiskās paļāvības principa, sociāli atbildīgas valsts principa un tiesību uz atbilstošu dzīves līmeni saturu.¹⁵² Šis ir laiks, kad strauji pieaug Satversmes tiesas darba apjoms un Satversmes tiesai nākas izlemt sarežģītus sociālo tiesību jautājumus, kuri atstāj ietekmi arī uz valsts budžetu. Tādi ir, piemēram, pieteikumi par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu samazinājuma atbilstību Satversmei. Kā to vairākkārt spriedumos norādījusi Satversmes tiesa, šajā – sociālo tiesību jomā robeža starp juridiskiem un politiskiem apsvērumiem ne vienmēr ir precīzi nosakāma, un Satversmes tiesai jāatturas no politisku jautājumu izvērtēšanas, jo tie primāri ietilpst likumdevēja kompetencē.¹⁵³ Lai arī pieteikumi šajās lietās ir komplicēti, pilnībā jāpiekrīt Eiropas Kopienas tiesas tiesnesim *Dr. iur. h. c. E. Levitam*, ka Satversmes tiesai ir jāvērtē tikai tiesību jautājumi un darbojas princips – *iudex non calculat*, t. i., tiesa nerēķina.¹⁵⁴

Ekonomiska rakstura problēmas var atrisināt efektīva pārvalde, jo pārvaldei ir jākalpo pilsoņiem, nevis otrādi, un tas ir jādara godprātīgi, taisnīgi un profesionāli.¹⁵⁵ Metodoloģiskas problēmas būtu jārisina juristiem teorētiskiem, kuros savukārt būtu

jācenšas ieklausīties efektīvai pārvaldei. Visgrūtāk ir ar kapacitātīvām problēmām, kuras būtu atrisināmas, ja izpildvara būtu brīva no politisko spēku savstarpējās cīņas.

Vairāki priekšlikumi valsts institucionālās sistēmas uzlabošanā tiek saistīti ar izmaiņām Valsts prezidenta institūta regulējumā. Arī bijusī Valsts prezidente V. Viķe-Freiberga nav slēpusi uzskatu, ka prezidenta institūcija Latvijā šobrīd pēc definīcijas ir ārkārtīgi izplūdusi, neskaidra un ka Satversmē Valsts prezidentam noteikta tādas visai bālas ēnas loma un prezidenta vara „ir visai ierobežota”¹⁵⁶. Daži Latvijas juristi pat ierosina tik radikālas izmaiņas kā prezidentālas republikas modeļa ieviešanu.¹⁵⁷

Gan politiķu, gan tiesību zinātnieku vidū visbiežāk izskan idejas par nepieciešamību mainīt Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtību,¹⁵⁸ t. sk. 2009. gada nogalē ir ticis izstrādāts Satversmes grozījumu projekts, kurš piedāvā noteikt Valsts prezidenta ievēlēšanu kā vēlēšanu prerogatīvu.¹⁵⁹

Daļa ekspertu uzskata, ka Latvijā būtu nepieciešams ieviest tautas vēlēta prezidenta institūtu, bet citi uzskata, ka prezidenta ievēlēšana atstājama Saeimas ziņā, vienīgi nepieciešams noteikt augstāku ievēlēšanai nepieciešamo balsu skaitu.¹⁶⁰ Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtības maiņa ir jautājums, kam ir pakārtoti daudzi citi konstitucionālo tiesību jautājumi. Tādēļ, lai izvairītos no sasteigtu lēmumu pieņemšanas, tiesību ekspertiem būtu jāpievēršas padziļinātai šī jautājuma analīzei. Pozitīvi vērtējams fakts, ka Valsts prezidents Valdis Zatlers 2007. gada nogalē izveidojis Konstitucionālo tiesību komisiju, kura sastāv no konstitucionālo tiesību ekspertiem un kuras kompetencē ir sniegt viedokli par Satversmes interpretāciju, pilnveidošanu un veicināt zinātniskus pētījumus par konstitucionālo tiesību jautājumiem.¹⁶¹ Daudzās valstīs darbojas t. s. valsts padomes, kuru kompetencē ir šādi uzdevumi un likumprojektu konstitucionalitātes izvērtēšana, taču, kamēr Latvijā šāda institūcija nav izveidota, vismaz daļēji tās uzdevumus pilda prezidenta izveidotā ekspertu komisija.¹⁶²

Ja tiktu ieviests tautas vēlēta prezidenta institūts, tautas vēlētam prezidentam būtu jāpalielina pilnvaras. Pastāv viedoklis, ka gadījumā, ja pilnvaras netiek palielinātas, vien mainīts ievēlēšanas statuss, tiek radīta krīzes situācija.¹⁶³ Asoc. prof. Zigurds Mikainis par iespēju grozīt prezidenta ievēlēšanas kārtību, nemainot kompetenci, atzīmē, ka tā ir „tukša lieta”.¹⁶⁴ Nav šaubu, ka šādā gadījumā būs jādomā, kā sabalansēt visu varas atzaru kompetenci,¹⁶⁵ taču šo dabisko procesu nevajadzētu uztvert par „demokrātijas sašaurināšanos”¹⁶⁶ vai „valsts pārvaldes formas maiņu”¹⁶⁷ tikai tā iemesla dēļ, ka šādā veidā nedaudz pastiprinātos prezidenta prerogātas izpildvaras sfērā. Katrā ziņā noraidāms ir pieņēmums, ka tautas vēlēts prezidents ir priekšnosacījums konstitucionālai krīzei.¹⁶⁸ Drīzāk jādomā, ka Valsts prezidenta institūts ar attiecīgiem uzlabojumiem varētu būt kā svaigs varas dalīšanas elements, kas uzlabotu tautas uzticību valsts varai un ierobežotu parlamenta varu, mobilizētu izpildvaru un aizsargātu tiesu varu no abu pirmo varu mēģinājumiem to ietekmēt.

Neatkarīgi no izmaiņām Valsts prezidenta ievēlēšanas regulējumā, Satversmē būtu jāprecizē Valsts prezidenta atlaišanas kārtība, jo pašreizējā formulējuma trūkums ir tas, ka Satversme neizvirza kritērijus, kādos gadījumos Saeima ir tiesīga atlaist no amata Valsts prezidentu, un tāpēc nevar izslēgt situāciju, kad Saeima tikai politisku iemeslu pēc var pieņemt lēmumu par Valsts prezidenta atlaišanu.¹⁶⁹ Lai nodrošinātu lielāku Valsts prezidenta lēmumu pieņemšanas neatkarību, Satversmē būtu jānostiprina speciāla prezidenta atlaišanas procedūra – impīčments.

Kā norādījis profesors Kārlis Dišlers, Latvijas Valsts prezidents ir apveltīts ar asņoņām funkcijām,¹⁷⁰ kuras var apkopot trijās prerogātvās: reprezentācijas, padomdevēja un kontroles funkcija.¹⁷¹ Eksakta un racionāla loģika izvirza uzskatu, ka runa var būt nevis par funkciju maiņu, bet gan atsevišķu funkciju stiprināšanu. Lietderīgi

būtu runāt arī par Valsts prezidenta institūcijas kreatīvās funkcijas papildināšanu. Valsts prezidenta kreatīvo funkciju varētu paplašināt tieši saistībā ar tiesu varu,¹⁷² piemēram, piešķirot prezidentam tiesības izvirzīt Saeimas balsojumam ģenerālprokurora, Augstākās tiesas priekšsēdētāja un Satversmes tiesas priekšsēdētāja kandidātus. Tas dotu iespēju padarīt daudz konstruktīvāku šo amatpersonu izraudzīšanos.

Daļu no pilnveidojumiem būtu iespējams veikt, pieņemot attiecīgus likumu grozījumus, taču citas izmaiņas skar arī Satversmes grozījumus. Neapšaubāmi, ikviena likuma, bet jo īpaši Satversmes, grozījumi ir jāveic ļoti piesardzīgi, ievērojot arī konstitūcijas vienotības principu, un tādēļ, no konstitucionālās politikas viedokļa raugoties, būtu jāveic rūpīgu katra priekšlikuma analīze, lai pieņemtu tiešām nepieciešamus, pārdomātus un dzīvotspējīgus normatīvo aktu grozījumus.

Noslēgumā, rezumējot valststiesību attīstību pēc neatkarības atjaunošanas, jāsecina, ka nepilnu 20 gadu laikā Latvija ir daudz paveikusi un konstitucionālā regulējuma attīstība ir bijusi dinamiska. Būtisku ieguldījumu konstitucionālo tiesību attīstībā ir devis Latvijas ārpolitikas nospraustais kurss integrācijas jomā. Jāpiekrīt asoc. prof. V. Blūzdam, ka acīmredzot arī turpmāk globalizācijas apstākļos Latvijas tiesību sistēmas attīstību daudz vairāk nekā iepriekš turpinās ietekmēt starptautiskās tiesības un pasaules valstu tiesību sistēmu konverģences procesi.¹⁷³ Protams, Latvijā valststiesību jomā ir pieļautas arī kļūdas, taču, izvērtējot tās un pieņemot rūpīgi pārdomātus un izsvērtus lēmumus turpmāk, spēsim pilnveidot konstitucionālo regulējumu, padarot Latviju par valsti, kurā ir stabilas demokrātiskām valstīm raksturīgas konstitucionālas tradīcijas un kurā indivīds ir augstākā sabiedrības vērtība.

Kopsavilkums

Rakstā „Valsts tiesību attīstība Latvijā: otrais neatkarības laiks” aplūkots laika periods kopš Latvijas valstiskās neatkarības atgūšanas līdz mūsu dienām. Autori secina, ka pašreiz Latvijā valststiesību normatīvajā regulējumā un praksē ir konstatējamas nopietnas kvalitātes, metodoloģiskas un ekonomiska rakstura problēmas, kuras lielā mērā varētu novērst, uzlabojot valsts institucionālo sistēmu. Kā vienu no elementiem autori saskata Valsts prezidenta pilnvaru apjomu palielināšanu. Pēc autoru domām, to var izdarīt tikai pēc tam, kad grozīta ir Valsts prezidenta ievēlēšanas kārtība, kas savukārt saistīta ar Satversmes grozījumiem. Pēc autoru uzskata, šādi Satversmes grozījumi ir jāveic ļoti piesardzīgi, ievērojot konstitūcijas vienotības principu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Ālīte B., Egle I.* Eksperti: Satversmes grozījumi strādās arī tiešā veidā neiedarbināti. *Diena*, 2009, 8. aprīlis.
2. *Apsītis, R.* Neatkarības deklarācijas pieņemšanas gadadienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16(371), 2005, 3. maijs.
3. Par 9. Saeimas vēlēšanu norises tiesiskumu un pamatu vēlēšanu atzīšanai par prettiesiskām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006, 19. decembris.
4. *Balodis, R.* Francijas Republikas savdabīgā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 42(347), 2006.
5. *Balodis, R.* Kā izpaužas Valsts prezidenta kreatīvā funkcija. *Jurista Vārds*, Nr. 1(259), 2003, 7. janvāris.
6. *Balodis, R.* Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20.–21. gadsimta mijā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, 2006.
7. Baltijas valstis liktenģriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa. Rakstu krājums (T. Jundža redakcijā). 1998.
8. *Barladžana, M.* Ombudsmēņa institūts: Skandināvijas modelis. *Jurista Vārds*, Nr. 37(440), 2006, 19. septembris.

9. *Barladjana, M.* Ombudsmēņa institūts: vēsture, teorija un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2006, 20. jūnijs.
10. *Bikšiniece, L.* Tiesībsargu gaidot. *Diena*, 2006, 2. decembris.
11. *Bišers, I.* Satversmes reforma. Satversmes reforma Latvijā: par un pret [Ekspertu seminārs 1995, 15. jūnijs] Rīga : Sociāli ekonomisko pētījumu institūts „Latvija”, 1995.
12. *Blūzma, V.* Latvijas konstitucionālo tiesību vēstures teorētiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 23(528), 2008, 17. jūnijs.
13. *Blūzma, V.* Latvijas Republikas Valsts prezidenta institūcija Eiropas konstitucionālisma kultūras kontekstā. *Likums un Tiesības*, Nr. 11, 2002.
14. *Bojārs, J.* Cilvēka pamattiesības Satversmes jaunajā redakcijā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2001, 25. oktobris.
15. *Briede, J.* Latvijas Nacionālā cilvēktiesību likumdošana Eiropas Cilvēktiesību konvencijas kontekstā. Baltijas valstis liktēngriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadu simteņa sliekšņa. Rakstu krājums (T. Jundža redakcijā), 1998.
16. *Buks-Vaivads, H.* Valsts pārvaldes attīstības galvenās tendences Latvijas Republikā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, 2006.
17. *Dambergs, M.* Vēlēšanu sistēmas evolūcija, nevis revolūcija. Intervija ar Vēlēšanu reformas biedrības valdes priekšsēdētāju V. Liepiņu. *Jurista Vārds*, Nr. 6(559), 2009, 10. februāris.
18. *Daukste, A.* Satversmes tiesa nav konsultatīva iestāde. *Neatkarīgā*, 2005, 22. jūnijs.
19. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : [b.i.], 1930.
20. *Dreifelds, J.* Par ombudsmeni pasaulē un Latvijas iespējām. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 27. aprīlis.
21. *Endziņš, A.* Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā. Satversmes tiesas 2006. g. konferences materiālu krājums. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2007.
22. *Ērmiņš, A.* Satversmes 81. panta piemērošanas prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 6(510), 2008, 12. februāris.
23. *Feldhūne, G.* Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena*, 2002, 17. aprīlis.
24. *Guļāns, A.* Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīva nolemtība. *Jurista Vārds*, Nr. 39(394), 2005.
25. *Guļāns, A.* Tiesu sistēmai vajadzīga attīstības koncepcija. *Jurista Vārds*, Nr. 20(423), 2006, 23. maijs.
26. *Iļjanova, D.* Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga : Ratio iuris, 2005.
27. *Jansone, D., Reinholde, I., Ulmīcāne, I.* Latvijas publiskā pārvalde. Rīga : EuroFaculty, 2002.
28. *Jelāģins, J.* Latvijas rakstītā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 10(52), 1997, 14. maijs.
29. *Jundzis, T.* Ar Neatkarības deklarāciju ir jālepojas. *Jurista Vārds*, Nr. 18(522), 2008, 13. maijs.
30. *Jundzis, T.* Lēta likumdošana maksā dārgi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96(3254), 2005, 17. jūnijs.
31. *Jundzis, T.* Saeimas darbības pilnveidošanas iespējas. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 3(67), 2005.
32. *Jundzis, T.* Tiesību reformas tautas atmodas periodā (1986–1990). *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
33. *Jundzis, T.* Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
34. Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts.
35. *Kārklīņa, A.* Valsts prezidenta impīčmenta institūta juridiskie aspekti (II). *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 3(67), 2005, marts.
36. *Kovaļevska, A.* Tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni. *Jurista Vārds*, Nr. 51/52(594/595), 2009, 22. decembris.
37. *Kovaļevska, A.* Tiesības uz labu pārvaldību: salīdzinošs skatījums uz Eiropas Savienības valstu praksi Latvijas kontekstā (I). *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 8(84), 2006.
38. *Kukule, S.* Tautas tiesību sargs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4793> [skatīts 12.12.2009.].
39. *Kukule, S.* Valsts prezidenta vēlēšanas: tiesiskais regulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 41(444), 2006, 17. oktobris.
40. *Kusiņš, G.* Kā pilnveidot Latvijas Republikas Satversmi. *Juristu Žurnāls*, Nr. 4, 1995.
41. *Kūtris, G.* Tiesiskās pašārvības un sociāli atbildīgas valsts principi. *Jurista Vārds*, Nr. 33(576), 2009, 18. augusts.
42. *Kuzmīna, I. E.* Levits: „Prezidentu atlaist ir pārāk vienkārši”. *Latvijas Avīze*, 2007, 31. jūlijs.
43. *Labucka, I.* Augstākā tiesa kā Latvijas tiesību sistēmas sastāvdaļa. *Jurista Vārds*, Nr. 43(398), 2005, 15. novembris.
44. Latvijas Republikas Augstākās padomes (1990–1993) 1. sesijas 13. sēdes (1990. g. 28. maijs) stenogramma, 13. burtņīca. *Latvijas Vēstnesis pielikums „Dokumenti”*, 2004, 3. maijs.
45. Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga : Tieslietu ministrija, 2008.
46. *Lazdiņš, J.* Valsts prezidenta institūta tapšana Latvijā. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 22, 2001.

47. *Lēbers, D. A.* Latvijas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4. maija. *No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju.* Jundzis T. (zin. red.) Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
48. *Lēbers, D., Bišers, I.* Ministru Kabinets – komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nod. „Ministru Kabinets”. Rīga : Tiesiskās informācijas centrs, 1998.
49. *Levits, E.* 4. maija deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju, Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
50. *Levits, E.* Par administratīvā procesu vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rakstu krājums. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2005.
51. *Levits, E.* Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 6(34), 2002, jūnijs.
52. *Levits, E.* Satversme 1995. gada 18. novembrī. *Diena*, 1995, 17. novembris.
53. *Levits, E.* Satversme un Eiropas Savienība. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 213–218, 2000, 8. jūnijs.
54. *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000).* Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
55. *Libiņa-Egnere, I.* Vai tiks gatavota jauna Satversme? *Jurista Vārds*, Nr. 51(504), 2007, 18. decembris.
56. *Litvins, G.* Satversmes jautājumi ekonomiskās krīzes apstākļos. Intervija ar Eiropas Kopienu tiesas tiesnesi Dr. iur. h. c. E. Levitu. *Jurista Vārds*, Nr. 38(581), 2009, 22. septembris.
57. *Lulle, B.* Dažādi viedokļi par un pret tautas vēlētu prezidentu. *Diena*, 2001, 12. decembris.
58. *Lulle, B.* Kad nominēt isto prezidentu. *Neatkarīgā*, 2006, 11. februāris.
59. *Margēviča, A.* Nerēdz jēgu tautas vēlētam prezidentam bez plašākā pilnvarām. *Neatkarīgā*, 2007, 14. jūnijs.
60. *Meikališa, Ā.* Tiesu vara Latvijā. Rīga : Avots, 1997.
61. *Meļķis, E.* Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. Juridiskās metodes pamati 11 soļi tiesību normu piemērošanā. Rīga : TNA, 2003.
62. *Mits, M.* Satversme Eiropas cilvēktiesību standartu kontekstā. *Cilvēktiesību Žurnāls*, 1999.
63. *Muciņš, L.* Vai Latvijas likumdošana veido tiesisku valsti? *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26/27(1486/1487), 1999, 29. janvāris.
64. *Pleps, J.* Bīriņos iezīmē Konstitucionālās politikas nākotni. *Jurista Vārds*, Nr. 31(434), 2006, 8. augusts.
65. *Pleps, J.* Kāda ir tiesībsarga vieta mūsdienu valstī. *Jurista Vārds*, Nr. 49(452), 2006, 12. decembris.
66. *Pleps, J.* Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009, 28. aprīlis.
67. *Pleps, J.* Neatkarības deklarācija: toreiz un tagad. *Jurista Vārds*, Nr. 18(522), 2008, 13. maijs.
68. *Pleps, J.* Tiesībsargs vērtē un analizē gada laikā paveikto. *Jurista Vārds*, Nr. 51(504), 2007, 18. decembris.
69. *Pleps, J.* Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009, 28. aprīlis.
70. *Reine, I.* Ko aizsargā vai aizliedz Satversmes 110. pants? Pieejams: www.politika.lv, publicēts 31.01.2006. [skatīts 27.12.2009.].
71. Report on the Application of the Republic of Latvia for Membership of the Council of Europe. Eur. Consult. Ass. 44th Sess. Doc. No. 7169, app. IX, 1994.
72. Sāk parakstu vākšanu par tautas vēlētu prezidentu. www.apollo.lv, publicēts 2009, 19. novembrī [skatīts 19.11.2009.].
73. *Sandgrēns, K., Iljanova, D.* Latvijas tieslietu sistēmas vajadzību novērtējums. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 6(22), 2001, jūnijs.
74. Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 1999, LU Cilvēktiesību institūts, 2000.
75. *Serdāns, V., Mūrniece, I.* Latvijai laiks ievākt ražu. *Latvijas Avīze*, 2006, 30. decembris.
76. *Taube, C.* Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. Stockholm, Uppsala, 2001, p. 36–37.
77. Tiesībsargam ikvienu sūdzība ir svarīga. *Jurista Vārds*, Nr. 1(505), 2008, 8. janvāris.
78. Tiesu varas neatkarībai un atbildībai. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178(2753), 2002, 5. decembris.
79. Vai veidosim Valsts padomi. *Jurista Vārds*, Nr. 40(395), 2005, 25. oktobris.
80. Valsts prezidente. Runa 9. Saeimas Pavasara sesijas pēdējā sēdē 21. jūnijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(3676), 2007, 22. jūnijs.
81. Viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_1680_KTK_30042008_Viedoklis_par_Saeimas_priekslaicigu_velesanu_mehanismu_pilnveidosanu.pdf [skatīts 01.05.2009.].
82. Viķe-Freiberga: Satversmes grozījumi jau sen ir bijuši nepieciešami. Pieejams: www.delfi.lv/news/national/.../article.php?id [skatīts 29.12.2009.].
83. *Vilks, A.* Tiesības un likumi: taisnīgais un racionālais. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66(1127), 1998, 12. marts.
84. *Ziemele, I.* Satversmes tiesa – līdzeklis integrācijai vai pašizolācijai jeb atsevišķas pārdomas Satversmes tiesas sakarā. *Latvijas Vēstnesis*, 1996, 15. jūnijs.
85. *Ziemele, I.* Piezīmes pie sagatavotā lēmuma projekta. *Jurista Vārds*, Nr. 5, 2007, 30. janvāris.
86. *Zile, L.* Visu varu Satversmes tiesai? *Diena*, 2002, 27. marts.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993.
2. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66, 2009.
3. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
4. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 1, 2006.
5. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 159, 2004.
6. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 76, 2003.
7. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2002.
8. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312, 1998.
9. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1997.
10. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 1996.
11. Grozījums Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1994.
12. Par Latvijas Republikas valstisko statusu. LR konstitucionālais likums. *Ziņotājs*, Nr. 42, 1991.
13. Konstitucionālais likums *Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi*. LR AP likums, spēkā neesošs. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 4, 1992.
14. Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu. LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 20, 1990.
15. Administratīvā procesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001.
16. Fizisko personu datu aizsardzības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124, 2000.
17. Par Valsts kontroli : LR likums, spēkā neesošs.
Pieejams: <http://www.lrvk.gov.lv/index.php?id=1715> [skatīts 12.12.2009.].
18. Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2008.
19. Biedrību un nodibinājumu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 159(3107), 2003.
20. Civiltiesprocesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998.
21. Darba likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 2001.
22. Kara tiesu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005.
23. Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998.
24. Kriminālprocesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005.
25. Likums par Valsts cilvēktiesību biroju : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 221, 1996.
26. Ministru kabineta iekārtas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008.
27. Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1993.
28. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997.
29. Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokolu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 136/137, 1999.
30. Par arodbiedrībām : LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 3/4, 1991.
31. Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002.
32. Par pašvaldībām : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 1994.
33. Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām : LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
34. Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 1994.
35. Par tiesu varu. AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
36. Par valsts civildienestu : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1994.
37. Pilsonības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 1994.
38. Reliģisko organizāciju likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 146, 1995.
39. Saeimas kārtības rullis : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 1994.
40. Satversmes tiesas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996.
41. Tiesībsarga likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006.
42. Valsts civildienesta likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333, 2000.
43. Valsts kontroles likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80, 2002.
44. Valsts pārvaldes iekārtas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 94, 2002.
45. Valsts prezidenta ievēlēšanas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
46. Zemesgrāmatu likums : LR likums. *Likumu un noteikumu krājums*, Nr. 38, 1937.
47. Administratīvo aktu procesa noteikumi : MK noteikumi Nr. 154, spēkā neesoši. *Latvijas Republikas un Saeimas Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 4, 1995.

Judikatūra

1. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums lietā Nr. SA- 5/2006. Pieejams: www.at.gov.lv/info/archive/.../2006/ [skatīts 16.08.2009.].
2. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-43-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_43_01.htm [skatīts 29.12.2009.].
3. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2007-10-0102. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2007_10_0102_Robezligums.htm [skatīts 02.12.2009.].
4. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2005-02-0106. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2005-02-0106.rtf> [skatīts 28.12.2009.].
5. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-15-0106. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-15-0106.rtf [skatīts 16.08.2009.].
6. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 09-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-09-01.rtf> [skatīts 12.08.2009.].
7. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-07(99). Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07\(99\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07(99).rtf) [skatīts 12.08.2009.].
8. Latvijas Republikas Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2002-07-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_2002-07-01_tiesved_izb.htm [skatīts 12.08.2009.].

Atsauces

- ¹ Balodis, R. Francijas Republikas savdabīgā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 42(347), 2006.
- ² Report on the Application of the Republic of Latvia for Membership of the Council of Europe. Eur. Consult. Ass. 44th Sess. Doc. No. 7169, app. IX (1994).
- ³ Kusinš, G. Kā pilnveidot Latvijas Republikas Satversmi. *Juristu Žurnāls*, Nr. 4, 1995, 7. lpp.; Taube, C. Constitutionalism in Estonia, Latvia and Lithuania. Stockholm. Uppsala, 2001, p. 36–37.
- ⁴ Daukšte, A. Satversmes tiesa nav konsultatīva iestāde. *Neatkarīgā*, 2005, 22. jūnijs.
- ⁵ Balodis, R. Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību evolūcija un transformācija 20.–21. gadsimta mijā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, 2006, 450. lpp., skat. arī *Ziemele*, I. Piezīmes pie sagatavotā lēmuma projekta. *Jurista Vārds*, Nr. 5, 2007, 30. janvāris.
- ⁶ 4. Saeimas sasaukuma termiņš ir laika periods no 1931. gada 3. novembra līdz 1934. gada 15. maijam, bet 5. Saeimas periods – laika posms no 1993. gada 6. jūlija līdz 1995. gada 6. novembrim.
- ⁷ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 489. lpp.
- ⁸ Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu: LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 20, 1990.
- ⁹ Apsītis, R. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16, 2005.
- ¹⁰ Jānorāda, ka jautājums būt vai nebūt neatkarībai parlamentārā ceļā izšķīrās 1990. gada 18. martā LPSR Augstākās Padomes vēlēšanās, kad vēlētāji nobalsoja par labu Tautas Atmodas aktivistiem. No 201. Augstākās Padomes mandātiem Latvijas Tautas Fronte ieguva 122, turklāt vēlāk frakcijai pievienojās vēl 9 deputāti – visam 131 deputāts no 201. Līdz ar to LTF frakcijas pārliecinošais vairākums parlamentā tika nodrošināts, un tas bija noteicošais faktors, kāpēc netika izmantots otrs tolaik reāli iespējama neatkarības atjaunošanas ceļš – Pilsoņu Kongresa (PK) ceļš. PK balstījās uz vienkāršu situācijas konstatāciju – AP nevar būt leģitīms latviešu tautas pārstāvis, jo tā ievēlēšanas pamats ir nepareizs. Pirmkārt, jau vēlēšanu likums ir nedemokrātisks, un, otrkārt, vēlēšanās var piedalīties okupācijas valsts pilsoņi, okupācijas karaspēka militārpersonas un viņu ģimenes locekļi, kas minētajā datumā atradās Latvijas teritorijā. Pēc PK uzstādījuma, Latvijas Republikas pilsoņiem un to pēcnācējiem ir jāizvēl savi pārstāvji, kas atjaunotu valsti, Satversmi un radītu pamatu turpmākajam parlamentārajam ceļam un likvidētu okupācijas sekas. PK 1989. gada nogalē bija reģistrējusi ap 700 000 Latvijas Republikas pilsoņu, no kuriem 1990. gada 8.–23. aprīļa vēlēšanās piedalījās 678 862 pilsoņi. Tātad nobalsoja aptuveni 63% no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. PK vēlēšanās tika izvēlēti 232 delegāti, kam PK kongresā vajadzēja atjaunot Latvijas neatkarību. AP LTF frakcija, kas arī iestājās par neatkarības atjaunošanu, noraidīja sadarbību ar PK.
- ¹¹ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2004-15-0106. Pieejams: www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2004-15-0106.rtf [skatīts 16.08.2009.]. Skat. arī Levits, E. 4. maija deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju, Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 57. lpp. Par Satversmes tiesas judikatūru neatkarības deklarācijas kontekstā skat. Pleps, J. Neatkarības deklarācija: toreiz un tagad. *Jurista Vārds*, Nr. 18(522), 2008, 13. maijs. Skat. arī Jundzis, T. Ar Neatkarības deklarāciju ir jālepojas. *Jurista Vārds*, Nr. 18(522), 2008, 13. maijs.

- ¹² Protams, ka tikai ar konstitucionālu likumu varēja Latvijas teritorijā daļēji atjaunot 1922. gada Satversmi. Satversmes tiesnesis Juris Jelāgins to pamato arī ar to, ka par konstitucionālu likumu deklarācija ir atzistama tādēļ, ka par Latvijas Neatkarības atjaunošanas deklarāciju balsoja 138 deputāti, bet konstitucionāla likuma pieņemšanai bija nepieciešamas tikai 134 deputātu balsis no 201 deputātiem. (Skat. Jelāgins, J. Latvijas rakstītā konstitūcija. *Jurista Vārds*, Nr. 10(52), 1997, 14. maijs.)
- ¹³ Lēbers, D. A. Latvijas neatkarības atjaunošanas prasības dažos dokumentos pirms 1990. gada 4. maija. No: 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju. Jundzis T. (zin. red.) Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 29. lpp.
- ¹⁴ Par darba grupas izveidošanu Latvijas Republikas Satversmes jaunās redakcijas un Latvijas Republikas pilsonības koncepcijas projekta izstrādāšanai: LPSR AP lēmums. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 33, 1990.
- ¹⁵ Apsītis, R. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas gadadienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16 (371), 2005, 3. maijs.
- ¹⁶ Lat. – lieta, kas lidzinās citai lietai, tomēr nekad nav viena un tā pati lieta.
- ¹⁷ Levīts, E. 4. maija Deklarācija Latvijas tiesību sistēmā. 4. maijs Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par Neatkarības deklarāciju (red. T. Jundzis.). Rīga, LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 53. lpp.
- ¹⁸ 4. maijs. Rakstu, atmiņu un dokumentu krājums par neatkarības deklarāciju (red. T. Jundzis.). Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 403. lpp.
- ¹⁹ Apsītis, R. Neatkarības deklarācijas pieņemšanas dienā. *Jurista Vārds*, Nr. 16, 2005, 3. maijs.
- ²⁰ Meļķīsis, E. Juridiskās metodes mācības un tiesību normas piemērošanas metodoloģijas jēdziens un nozīme. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Rīga : TNA, 2003, 9. lpp.
- ²¹ Par Latvijas Republikas valstisko statusu: LR AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 42, 1991.
- ²² Taču jāpiemin arī dokumentu, kas bija pieņemts pirms Neatkarības deklarācijas. Šis dokuments ir 1989. gada 28. jūlija deklarācija „Par Latvijas valsts suverenitāti”. Deklarācija neiederas Latvijas konstitucionālo avotu hierarhijā, lai gan to pieņēma tā pati institūcija, kas Neatkarības deklarāciju, – LPSR AP. Tomēr vēsturiski deklarācija ievadīja otrā neatkarības laika juridiskās bāzes izveidošanas sākumu, jo deklarācija „Par Latvijas valsts suverenitāti” apturēja PSRS likumu automātisku attiecināšanu uz Latviju. Deklarācijas 5. pants noteica, ka PSRS likumi Latvijas teritorijā stājas spēkā pēc to ratifikācijas LPSR AP. Tika pavērts ceļš uz padomju sistēmas demontāžu un jaunas tiesību sistēmas veidošanu. Kā šo dokumentu, tā arī Neatkarības deklarāciju pieņēma vieni un tie paši AP deputāti. Deklarācijā gan tiek pasludināta LPSR suverenitāte, un tāpēc šo dokumentu drīzāk var uzskatīt par juridisku paziņojumu padomju perioda noslēgumam. Skat. arī Jundzis, T. Tiesību reformas tautas atmodas periodā (1986–1990). No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 428. lpp.
- ²³ Jundzis, T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 458. lpp.
- ²⁴ Turpat.
- ²⁵ Iedzīvotāju aptauja par Latvijas Republikas neatkarību. Pieejams: <http://www.cvk.lv> [skatīts 01.12.2009.].
- ²⁶ Jundzis, T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993). Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 449. lpp.
- ²⁷ Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga : Tieslietu ministrija, 2008, 57. lpp.
- ²⁸ Latvijas Republikas Augstākās padomes (1990–1993) 1. sesijas 13. sēdes (1990, 28. maijs) stenogramma, 13. burtņīca. *Latvijas Vēstnesis pielikums „Dokumenti”*, 2004, 3. maijs.
- ²⁹ Lai gan starptautiski atzītajai kontinuitātes principa doktrīnai seko visās trijās Baltijas valstīs, Latvija vienīgā atjaunoja savu 1922. gada Satversmi. Lietuva sākotnēji atjaunoja 1938. gada Konstitūciju (atceļot dažus autoritāra rakstura pantus), tad to atcēla, ieviešot pārejas laika konstitūciju, kas darbojās līdz 1992. gadam. Pēc tam tika pieņemta pilnīgi jauna konstitūcija. Līdzīgi notika arī Igaunijā. Tā atjaunoja savu pirmskara konstitūciju, bet 1992. gadā to aizvietoja ar pilnīgi jaunu konstitūciju. Jāsaka, ka abās kaimiņvalstīs nemaz nebija citu iespēju, jo pēdējās pirmā neatkarības laika konstitūcijas bija likumīgi pieņemtas (tautas referendumos), taču tās bija nedemokrātiskas un autoritāras pēc satura. Šādas konstitūcijas pasaulē mēdz dēvēt arī par „Bonapartiskām konstitūcijām”.
- ³⁰ Par Latvijas Republikas pievienošanas starptautisko tiesību dokumentiem cilvēktiesību jautājumos: LPSR AP deklarācija. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 21, 1990.
- ³¹ Birkavs, V. Ievads. Vītiņš, V. Vispārējs tiesību pārskats. Rīga : Verdikts, 1993, 8. lpp.
- ³² Konstitucionālais likums „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi”. LR AP likums, spēkā neesošs. *LR Saeimas un MK Ziņotājs*, Nr. 4, 1992.

- ³³ Minētais likums „Cilvēka un pilsoņa tiesības un pienākumi” pēc nosaukuma un būtības ir konstitucionāls, bet par tādu to nevar atzīt formālu kritēriju dēļ. Tas aizpilda tukšo cilvēktiesību regulējuma nišu līdz pat 1998. gada oktobrim, kad spēkā stājās Satversmes 8. nodaļa. Līdzīgs uzskats ir arī Augstākās tiesas senatorei docentei Jaurītei Briedei, kura likuma konstitucionalitāti atzīst par diskutablu tā iemesla pēc, ka šī likuma normas nevar uzskatīt par augstākām juridiskajā hierarhijā. Turklāt Latvijas Republikas Satversmē, atšķirībā no LPSR tiesiskā regulējuma, vispār nav paredzēta tāda likumu kategorija kā konstitucionālie likumi. Tas dod iespēju atsevišķiem autoriem pamatoti norādīt uz šā brīža likumdevēja apmulsumu un nekompetenci. No visa minētā var secināt, ka likumdevējam tolaik nebija istas skaidrības par konstitucionālo principu ievērošanu, jo sanāk, ka kontinuitātes principu centās ievērot nevis tikai attiecībā pret Latvijas Republiku, bet arī pret iepriekšējo okupācijas (PSRS) režīmu. Šāda situācija radīja zināmu apmulsumu, un izskanēja pat priekšlikumi atcelt LPSR konstitūciju. (Briede, J. Latvijas Nacionālā cilvēktiesību likumdošana Eiropas Cilvēktiesību konvencijas kontekstā. Baltijas valstis liktengriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa. Rakstu krājums (T. Jundža redakcijā) 1998, 276. lpp.; Mits, M. Satversme Eiropas cilvēktiesību standartu kontekstā. *Cilvēktiesību Žurnāls*, 1999, 42–43. lpp.; Bišers, I. Satversmes reforma. Satversmes reforma Latvijā: par un pret [Ekspertu seminārs 1995. 15. jūnijis] Rīga : Sociāli ekonomisko pētījumu institūts „Latvija”, 1995, 12. lpp.)
- ³⁴ Satversme un cilvēktiesības. Gadagrāmata 1999. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 1999, LU Cilvēktiesību institūts, 2000, 7. lpp.
- ³⁵ Buks-Vaivads, H. Valsts pārvaldes attīstības galvenās tendences Latvijas Republikā. Tiesību harmonizācija Baltijas jūras reģionā 20.–21. gs. mijā. Starptautiskā zinātniskā konference. Rīga, 2006, 517. lpp.
- ³⁶ Jansone, D., Reinholde, I., Ulmīcāne, I. Latvijas publiskā pārvalde. Rīga : EuroFaculty, 2002, 42. lpp.
- ³⁷ Lēbers, D., Bišers, I. Ministru Kabinets – komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nodaļai „Ministru Kabinets”. Rīga : Privatizējamā valsts SIA „Tiesiskās informācijas centrs”, 1998, 16. lpp.
- ³⁸ Turpat, 24. lpp.
- ³⁹ Reliģisko organizāciju likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 146, 1995.
- ⁴⁰ Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām : LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
- ⁴¹ Biedrību un nodibinājumu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 159(3107), 2003.
- ⁴² Par arodbiedrībām : LR likums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 3/4, 1991.
- ⁴³ Par tiesu varu: AP likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993.
- ⁴⁴ Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga : Tieslietu ministrija, 2008, 56. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 60. lpp.
- ⁴⁶ Lēbers, D., Bišers, I. Ministru Kabinets – komentārs Latvijas Republikas Satversmes IV nod. „Ministru Kabinets”. Rīga : Tiesiskās informācijas centrs, 1998, 24. lpp.
- ⁴⁷ Šajā laikā tiek sākti virzība uz īpašumu atgriešanu tā īpašniekiem un likumīgajiem mantiniekiem. Vēl ilgus gadus tā tiesību bāze, kas tika radīta šajā laikā, regulēja denacionalizāciju un privatizāciju, vienlaikus nodrošinot dažādu īpašumu eksistenci un līdzaspastāvēšanu. Valsts veica milzīgu un prātam neapmieramu reformu tiesību jomā. To izdevās panākt, atjaunojot 1937. gada Civillikumu, ko vēlāk sekmīgi papildināja Komerclikums. Civillikuma atjaunošana nozīmēja ne tikai apvērsumu civiltiesībās, bet reformu arī valststiesībās, jo līdz ar Satversmi fundamentāli tika pārgrozītas tiesiskās attiecības starp pilsoņiem.
- ⁴⁸ Zemesgrāmatu vēsture. Pieejams: <http://www.zemesgramata.lv/default.asp?cid=13> [skatīts 01.02.2009.]; Zemesgrāmatu likums. MK likums. *Likumu un noteikumu krājums*, Nr. 38, 1937.
- ⁴⁹ Pirmā tautas ievēlētā likumdevēja – Satversmes Sapulces vēlēšanās piedalījās 84,9% no balsstiesīgajiem iedzīvotājiem, 1. Saeimas vēlēšanās – 82,2%; 2. Saeimas vēlēšanās – 74,9%; 3. Saeimas vēlēšanās – 79,3%; 4. Saeimas vēlēšanās – 80,0%; LR Augstākās Padomes 1990. gada 18. marta vēlēšanās piedalījās 81,25%; 6. Saeimas vēlēšanās – 71,9%; 7. Saeimas vēlēšanās – 71,9%; 8. Saeimas vēlēšanās – 71,51%, bet pēdējās – 9. Saeimas vēlēšanās – tikai 60,98%, tādējādi sasniedzot zemāko vēletāju aktivitātes rādītāju. Skat. Likumdevēju vēsture. Pieejams: http://www.saeima.lv/Informacija/likumdevēju_vesture.html [skatīts 01.09.2009.].
- ⁵⁰ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 493. lpp.
- ⁵¹ Pieejams: www.arhivi.lv/sitedata/.../5%20saeimas%201%20sedes%20prot.PDF [skatīts 12.07.2000.].
- ⁵² Franču val. – Iestādes iet bojā pēc savām uzvarām.

- ⁵³ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 493. lpp.
- ⁵⁴ Skat. http://www.president.lv/pk/content/?cat_id=916. [skatīts 29.12.2009.]. Jāatzīmē, ka līdz Satversmes darbības atjaunošanai Valsts prezidenta institūts nepastāvēja. Interesants fakts – kad 1992. gada rudenī uz ANO kārtējo sesiju bija uzaicināts ierasties LR valsts vadītājs, radās problēma, vai par to uzskatāms Augstākās Padomes vai Ministru Padomes priekšsēdētājs. Skat. *Jundzis, T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanas periodā (1990–1993)*. No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 460. lpp.
- ⁵⁵ Par 1925. gada 1. aprīļa likuma „Ministru kabineta iekārta” atjaunošanu : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1993.
- ⁵⁶ Skat. *Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa*. No: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 494. lpp.
- ⁵⁷ Līdz 1993. gadam Valsts kontrole darbojās saskaņā ar 1991. gada 17. decembra LR AP likumu „Par Valsts kontroli”, kurš noteica, ka Valsts kontroli izveido Augstākā Padome un Valsts kontrole tai ir tieši pakļauta. Par Valsts kontroles vēsturi skat. <http://www.lrvk.gov.lv/index.php?id=1715> [skatīts 12.12.2009.].
- ⁵⁸ Valsts kontroles likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 80, 2002.
- ⁵⁹ Šī ministrija tiek likvidēta 1995. gada vidū, un, kā uzskata E. Levits, šī likvidācija bija pārsteidzīga, jo pārvaldes reformai faktiski valdībā vairs nebija politiska dzinūļa. Skat. grām. *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 493. lpp.
- ⁶⁰ Par valsts civildienestu : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 1994.
- ⁶¹ Valsts civildienesta likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/333, 2000.
- ⁶² Saeimas kārtības rullis : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96, 1994.
- ⁶³ Par pašvaldībām : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 61, 1994.
- ⁶⁴ *Muciņš, L.* Vai Latvijas likumdošana veido tiesisku valsti? *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 29. janvāris.
- ⁶⁵ *Gulāns, A.* Augstākās tiesas attīstība: evolūcija, revolūcija vai normatīva nolemtība. *Jurista Vārds*, Nr. 39(394), 2005.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Pilsonības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 93, 1994.
- ⁶⁸ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 19, 1994.
- ⁶⁹ *Levits, E.* Par administratīvā procesa vietu un funkcijām Latvijas tiesību sistēmā. Administratīvais process: likums, prakse, komentāri. Rakstu krājums. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2005, 28. lpp.
- ⁷⁰ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvenciju un tās 1., 2., 4., 7. un 11. protokolu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 143, 1997.
- ⁷¹ Par 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 6. protokolu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 136/137, 1999.
- ⁷² Ziņojums par Ministru kabineta sastādīšanu un Deklarācija par Ministru kabineta iecerēto darbību. *Diena*, 1995, 23. novembris.
- ⁷³ *Sandgrēns, K., Iljanova, D.* Latvijas tieslietu sistēmas vajadzību novērtējums. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 6(22), 2001, jūnijs.
- ⁷⁴ Grozījums Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100, 1996.
- ⁷⁵ Satversmes tiesas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 103, 1996.
- ⁷⁶ *Endziņš, A.* Latvijas Republikas Satversmes tiesas loma Latvijas Republikas Satversmē noteikto vērtību aizsardzībā. Konstitucionālās tiesas loma valsts konstitūcijā nostiprināto vērtību aizsardzībā. Satversmes tiesas 2006. g. konferences materiālu krājums. Rīga. Tiesu namu aģentūra, 2007, 9. lpp.
- ⁷⁷ *Benfelde, S.* Pāris trušuādiņu un politiska tiesa. *Neatkarīgā Rita Avīze*, 2000, 26. janvāris.
- ⁷⁸ *Sk. Zīle, L.* Visu varu Satversmes tiesai? *Diena*, 2002, 27. marts; *Feldhūne, G.* Smaga ir Satversmes tiesas roka. *Diena*, 2002, 17. aprīlis.
- ⁷⁹ *Ziemele, I.* Satversmes tiesa – līdzeklis integrācijai vai pašizolācijai jeb atsevišķas pārdomas Satversmes tiesas sakarā. *Latvijas Vēstnesis*, 1996. 15. jūnijs. Citēts pēc: *Meikališa, Ā.* Tiesu vara Latvijā. Rīga : Avots, 1997, 114. lpp.
- ⁸⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 331/332, 1997.
- ⁸¹ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312, 1998.
- ⁸² Likums par Valsts cilvēktiesību biroju : LR likums, spēkā neesošs. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 221, 1996.
- ⁸³ Tiesībsarga likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006.
- ⁸⁴ Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga : Tieslietu ministrija, 2008, 61. lpp.

- ⁸⁵ Muciņš, L. Vai Latvijas likumdošana veido tiesisku valsti? *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26/27(1486/1487), 1999, 29. janvāris.
- ⁸⁶ Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200, 1998.
- ⁸⁷ Civilprocesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330, 1998.
- ⁸⁸ Dravnieks, A. Valsts pārvaldes principu transformācija. Dišlera biedrības tiesībpolitikas konference. 2006, 2. decembris.
- ⁸⁹ Administratīvo aktu procesa noteikumi. MK noteikumi Nr. 154, spēkā neesoši. *Latvijas Republikas un Saeimas Ministru Kabineta Ziņotājs*, Nr. 4, 1995; Administratīvā procesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001.
- ⁹⁰ Levits, E. Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 6(34), 2002, jūnijs.
- ⁹¹ Turpat.
- ⁹² Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa. Rakstu krājums (T. Jundža redakcijā). 1998, 185. lpp.
- ⁹³ Vilks, A. Tiesības un likumi: tainīgnais un racionālais. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66(1127), 1998, 12. marts.
- ⁹⁴ Par tautas nobalsošanu un likumu ierosināšanu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 47, 1994.
- ⁹⁵ Tautas nobalsošana par likuma „Grozījumi Pilsonības likumā” atcelšanu. Pieejams: <http://web.cvk.lv/publ/public/27532.html> [skatīts 19.11.2009.].
- ⁹⁶ 2001. gadā notika politisks mēģinājums virzīt tautas apspriešanai jaunu Satversmi, kas gan nesekmējās ar panākumiem, jo projekts neguva atsaucību tautā. (Bojārs, J. Cilvēka pamattiesības Satversmes jaunajā redakcijā. *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 2001, 25. oktobris). Jauninājumus valsts pārvaldes jomā izraisīja arī politiskās partijas „Jaunais laiks” aktivitātes 2002.–2003. gadā.
- ⁹⁷ Levits, E. Satversme un Eiropas Savienība. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 213–218, 2000, 8. jūnijs.
- ⁹⁸ Tiesu varas neatkarībai un atbildībai. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 178(2753), 2002, 5. decembris.
- ⁹⁹ Baltijas valstis likteņgriežos. Politiskas, ekonomiskas un tiesiskas starptautiskās sadarbības problēmas uz XXI gadsimta sliekšņa. Rakstu krājums T. Jundža redakcijā. 1998, 680. lpp.
- ¹⁰⁰ Latvijas Republikas Satversmes tiesas lēmums par tiesvedības izbeigšanu lietā Nr. 2002-07-01. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/lem_2002-07-01_tiesved_izb.htm [skatīts 12.08.2009.].
- ¹⁰¹ Fizisko personu datu aizsardzības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 123/124, 2000.
- ¹⁰² Iljanova, D. Vispārējo tiesību principu nozīme un piemērošana. Rīga : Ratio iuris, 2005, 12. lpp.
- ¹⁰³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 04-07(99).Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07\(99\).rtf](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/04-07(99).rtf) [skatīts 12.08.2009.].
- ¹⁰⁴ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 09-01. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-09-01.rtf> [skatīts 12.08.2009.].
- ¹⁰⁵ Piemēru varētu būt daudz, viens no spilgtākajiem ir Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006, kur tika vērtēti Saeimas vēlēšanu kampaņas norises aspekti. (Skat. Par 9. Saeimas vēlēšanu norises tiesiskumu un pamatu vēlēšanu atzīšanai par prettiesiskām. *Jurista Vārds*, Nr. 50(453), 2006, 19. decembris)
- ¹⁰⁶ Kovaļevska, A. Tiesības uz labu pārvaldību: salīdzinošs skatījums uz Eiropas Savienības valstu praksi Latvijas kontekstā (I). *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 8(84), 2006.
- ¹⁰⁷ Administratīvā procesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 164, 2001.
- ¹⁰⁸ Dravnieks, A. Valsts pārvaldes principu transformācija. Dišlera biedrības tiesībpolitikas konference 2006. 2. decembris.
- ¹⁰⁹ Valsts pārvaldes iekārtas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*. Nr. 94, 2002.
- ¹¹⁰ Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 69, 2002.
- ¹¹¹ Grozījumi „Satversmes tiesas likumā” : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 460/464, 2000.
- ¹¹² Tiesībsarga likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 65, 2006. Jaatzīmē, ka pasaulē tiesībsarga institūcijas tiek apzīmētas ar nosaukumu „ombuds”, taču, kā atzina LZA Terminoloģijas komisija, latviešu valodā piemērotāks ir šīs institūcijas nosaukums „tiesībsargs”, un šo valodas speciālistu ierosinājumu akceptēja arī likumprojekta izstrādātāji. Skat. Tiesībsargam ikviena sūdzība ir svarīga. *Jurista Vārds*, Nr. 1(505), 2008, 8. janvāris.
- ¹¹³ Kukule, S. Tautas tiesību sargs. Pieejams: <http://www.politika.lv/index.php?id=4793> [skatīts 12.12.2008.]. Biksiniēce, L. Tiesībsargu gaidot. *Diena*, 2006, 2. decembris; Dreifelds, J. Par ombudsmeni pasaulē un Latvijas iespējām. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 27. aprīlis; Barladžana, M. Ombudsmeņa institūts: vēsture, teorija un tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, Nr. 24, 2006, 20. jūnijs; Barladžana, M. Ombudsmeņa institūts: Skandināvijas modelis. *Jurista Vārds*, Nr. 37(440), 2006, 19. septembris.
- ¹¹⁴ Pleps, J. Tiesībsargs vērtē un analizē gada laikā paveikto. *Jurista Vārds*, Nr. 51(504), 2007, 18. decembris; Pleps, J. Kāda ir tiesībsarga vieta mūsdienu valstī. *Jurista Vārds*, Nr. 49(452), 2006, 12. decembris.

- ¹¹⁵ Darba likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 2001.
- ¹¹⁶ Kriminālprocesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 74, 2005.
- ¹¹⁷ Latvijas Republikas tieslietu sistēma 1918–2008. Rīga : Tieslietu ministrija, 2008, 61. lpp.
- ¹¹⁸ Pieejams: www.cvk.lv/cgi-bin/.../sae8dev.bals_rez03e [skatīts 28.12.2009.].
- ¹¹⁹ Tautas nobalsošana par likumprojektu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://web.cvk.lv/pub/public/29108.html> [skatīts 11.12.2009.].
- ¹²⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 70, 2002.
- ¹²¹ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 76, 2003.
- ¹²² Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 159, 2004.
- ¹²³ Skat. www.saeima.lv/bi8/lasa?dd=LP0571_1 [skatīts 22.12.2009.].
- ¹²⁴ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 1, 2006.
- ¹²⁵ Skat. *Reine, I.* Ko aizsargā vai aizliedz Satversmes 110. pants? Pieejams: www.politika.lv, publicēts 31.01.2006. [skatīts 27.12.2009.].
- ¹²⁶ Viķe-Freiberga: Satversmes grozījumi jau sen ir bijuši nepieciešami. Pieejams: www.delfi.lv/news/national/.../article.php?id [skatīts 29.12.2009.].
- ¹²⁷ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007. Šie grozījumi vienlaikus precizēja Satversmes 40. pantu par Valsts prezidenta svinīgā solījuma došanu.
- ¹²⁸ Juristi analizē Valsts prezidentes rīcību un Satversmes 81. pantu. *Jurista Vārds*, Nr. 12(465), 2007, 20. marts; *Ērmiņš, A.* Satversmes 81. panta piemērošanas prakse. *Jurista Vārds*, Nr. 6(510), 2008, 12. februāris.
- ¹²⁹ Par grozījumiem nobalsoja 85 deputāti, pret bija trīs, neviens no deputātiem neatturējās. <http://www.saeima.lv/steno/Saeima9/090408/st090408.htm> [skatīts 10.04.2009.].
- ¹³⁰ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 66, 2009.
- ¹³¹ *Alīte, B., Egle, I.* Eksperti: Satversmes grozījumi strādās arī tiešā veidā neiedarbināti. *Diena*, 2009, 8. aprīlis.
- ¹³² Kara tiesu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 52, 2005.
- ¹³³ *Lulle, B.* Kad nominēt isto prezidentu. *Neatkarīgā*, 2006, 11. februāris.
- ¹³⁴ Valsts prezidenta ievēlēšanas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 79, 2007.
- ¹³⁵ Par Valsts prezidenta vēlēšanu regulējumu līdz Valsts prezidenta ievēlēšanas likuma pieņemšanai skat. *Kukule, S.* Valsts prezidenta vēlēšanas: tiesiskais regulējums. *Jurista Vārds*, Nr. 41(444), 2006, 17. oktobris.
- ¹³⁶ Ministru kabineta iekārtas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 82, 2008. Līdz tam spēkā bija 1993. gada Ministru kabineta iekārtas likums, kura pamatā bija atjaunots 1925. gada 1. aprīļa likums „Ministru kabineta iekārta”.
- ¹³⁷ Administratīvo teritoriju un apdzīvoto vietu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 202, 2008. Līdz 2009. gada 1. jūlijam Latvijā darbojās: 26 rajonu pašvaldības un 522 vietējās pašvaldības, t. sk.: 50 rajona pilsētas un 7 republikas pilsētas, 41 novads ar tajos ietilpstošajām teritoriālajām vienībām, 424 pagastu pašvaldības. Skat. <http://www.raplm.gov.lv/pub/index.php?id=1733> [skatīts 01.12.2009.].
- ¹³⁸ Skat. Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijas mājas lapu <http://www.raplm.gov.lv/pub/index.php?id=1738> [skatīts 01.12.2009.].
- ¹³⁹ Grozījumi Saeimas vēlēšanu likumā : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 2009.
- ¹⁴⁰ Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009, 28. aprīlis; *Damberg, M.* Vēlēšanu sistēmas evolūcija, nevis revolūcija. Intervija ar Vēlēšanu reformas biedrības valdes priekšsēdētāju V. Liepiņu. *Jurista Vārds*, Nr. 6(559), 2009, 10. februāris.
- ¹⁴¹ I. Čepāne: „Kā bijusi Satversmes tiesas tiesnese es bieži esmu saskārusies ar Saeimas, valdības un dažu pašvaldību apzinātu vai neapzinātu „brāķi”. Gatavojot lietas izskatīšanai, esmu redzējusi, kā, pieņemot normatīvos aktus tikai atsevišķu personu interesēs, valsts „likumīgi” tiek apzagta un pat nozagta. Pārkāpjot Satversmē noteiktās pamattiesības, tas notiek uz citu cilvēku rēķina. Diemžēl tiesiskais nihilisms ir skāris ne tikai tautu, bet arī likumu piemērotājus un valdību. Tiek privatizēta vesela pilsēta, kuras pašvaldības nepilda Satversmes tiesas spriedumus. Nerēķināšanās ar sabiedrības viedokli cilvēkus ne tikai pazemo, bet arī izraisa nicinājumu un pat naidu pret savu valsti”. Skat. Ilma Čepāne: Tikai godīga un demokrātiska valsts pārvalde var mazināt uzticības krīzi politiķiem. *Republika.lv.*, Nr. 28, 25.–31. augusts.
- ¹⁴² *Jundzis, T.* Lēta likumdošana maksā dārgi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 96(3254), 2005, 17. jūnijs.
- ¹⁴³ *Labucka, I.* Augstākā tiesa kā Latvijas tiesību sistēmas sastāvdaļa. *Jurista Vārds*, Nr. 43(398), 2005, 15. novembris.
- ¹⁴⁴ *Bičevskis, M.* Jāiemanto iedzīvotāju uzticība. *Diena*, 2005, 31. marts.
- ¹⁴⁵ Latvijas Tiesnešu biedrības paziņojums. Nav saprotami pārmēti. *Diena*, 2002, 24. maijs.
- ¹⁴⁶ *Guļāns, A.* Tiesu sistēmai vajadzīga attīstības koncepcija. *Jurista Vārds*, Nr. 20(423), 2006, 23. maijs.
- ¹⁴⁷ Turpat.

- ¹⁴⁸ Jundzis, T. Saeimas darbības pilnveidošanas iespējas. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 3(67), 2005.
- ¹⁴⁹ Dravnieks, A. Valsts pārvaldes principu transformācija. Dišlera biedrības tiesībspolitikas konference. 2006, 2. decembris.
- ¹⁵⁰ Apakšsadaļa „Likumi demokrātijas nostiprināšanai”. 12. sadaļa „Lai nodrošinātu apstākļus pilsoniskas sabiedrības veidošanai”. Deklarācija par Ministru kabineta darbu. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 16. jūlijs; 15.1.2. apakšpunkts 15. sadaļā „Tieslietas” Valdības deklarācija. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 6. maijs.
- ¹⁵¹ Saeimai uzticas ceturtdaļa. *Diena*, 2006, 13. septembris. Jānorāda, ka attiecībā uz valsts finansēm Latvijas Satversme Valsts prezidentam neparedz nekādas iespējas iespaidot valsts resursu sadali un budžeta sastāvu. Leģitīmam Latvijas prezidentam vienkārši nav tādas varas, kādu savulaik pats sev piešķīra Kārlis Ulmanis, un tādēļ pilnīgi velti un tukši ir pārņemt Valsts prezidentam, ka pensijas nav augstākas un algas lielākas. Tas vienkārši nozīmē klauvēt pie nepareizām durvīm. Izpildvara visā pilnībā ir tikai un vienīgi valdības rokās, un ir vairāk nekā mulķīgi šo Satversmē paredzēto stingro ierobežojumu iztulkot kā prezidenta neziņu, neizpratni vai garlaicību par iekšpolitikas jautājumiem (skat. Valsts prezidente. Runa 9. Saeimas Pavasara sesijas pēdējā sēdē 21. jūnijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(3676), 2007, 22. jūnijs.
- ¹⁵² Skat., piem., Kūtris, G. Tiesiskās palāvības un sociāli atbildīgas valsts principi. *Jurista Vārds*, Nr. 33(576), 2009, 18. augusts; Litvins, G. Satversmes jautājumi ekonomiskās krīzes apstākļos. Intervija ar Eiropas Kopienu tiesas tiesnesi *Dr. iur. h.c. E. Levitu. Jurista Vārds*, Nr. 38(581), 2009, 22. septembris; Kovaļevska, A. Tiesības uz atbilstošu dzīves līmeni. *Jurista Vārds*, Nr. 51/52(594/595), 2009, 22. decembris.
- ¹⁵³ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums lietā Nr. 2009-43-01; lietā Nr. 2005-02-0106. Skat. <http://www.satv.tiesa.gov.lv> [skatīts 28.12.2009.].
- ¹⁵⁴ Litvins, G. Satversmes jautājumi ekonomiskās krīzes apstākļos. Intervija ar Eiropas Kopienu tiesas tiesnesi *Dr. iur. h. c. E. Levitu. Jurista Vārds*, Nr. 38(581), 2009, 22. septembris.
- ¹⁵⁵ Valsts prezidente. Runa 9. Saeimas Pavasara sesijas pēdējā sēdē 21. jūnijā. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 100(3676), 2007, 22. jūnijs.
- ¹⁵⁶ Serdāns, V. Mūrniece, I. Latvijai laiks ievākt ražu. *Latvijas Avīze*, 2006, 30. decembris.
- ¹⁵⁷ Skat. Grūtups cer, ka Latvija būs prezidentāla; slavē Putinu un Medvedevu. *Diena*, 2009, 12. augusts.
- ¹⁵⁸ Par Latvijas Valsts prezidenta ievēlēšanas regulējuma vēsturisko attīstību skat. Lazdiņš, J. Valsts prezidenta institūta tapšana Latvijā. *Likums un Tiesības*, 3. sēj., Nr. 22, 2001, 170. lpp.; Blūzma, V. Latvijas Republikas Valsts prezidenta institūcija Eiropas konstitucionālisma kultūras kontekstā. *Likums un Tiesības*, Nr. 11, 2002, 322. lpp.
- ¹⁵⁹ 2009. gada 19. novembrī politiskā partija „Visu Latvijai” uzsāka parakstu vākšanu, lai rosinātu referendumu par izstrādātajiem Satversmes grozījumiem. Izstrādātais grozījumu projekts paredz vairākas izmaiņas Valsts prezidenta institūta regulējumā Satversmē, t.sk. paredz Valsts prezidenta funkciju paplašināšanu un izmaiņas prezidenta atļaišanas kārtībā. Skat. „Sāk parakstu vākšanu par tautas vēlēto prezidentu”. www.apollo.lv, publicēts 2009. g. 19. novembrī [skatīts 19.11.2009.]. Ar piedāvātajiem Satversmes grozījumiem iespējams iepazīties www.tautasprezidents.lv.
- ¹⁶⁰ Kuzmina, I. E. Levits: „Prezidentu atlaist ir pārāk vienkārši”. *Latvijas Avīze*, 2007, 31. jūlijs.; Pleps, J. Satversmes grozījumi juristu domās. *Jurista Vārds*, Nr. 17(570), 2009, 28. aprīlis.
- ¹⁶¹ 2008. gada 30. aprīlī konstitucionālo tiesību komisija iepazīstināja sabiedrību ar apjomīgu pētījumu par parlamenta priekšlaicīgu vēlēšanu mehānismu. Skat. „Viedoklis par Saeimas priekšlaicīgu vēlēšanu mehānisma pilnveidošanu”. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_1680_KTK_30042008_Viedoklis_par_Saeimas_priekslaicigu_velesanu_mehanismu_pilnveidosanu.pdf [skatīts 01.05.2008.].
- ¹⁶² Libiņa-Egnere, I. Vai tiks gatavota jauna Satversme? *Jurista Vārds*, Nr. 51(504), 2007, 18. decembris; Vai veidosim Valsts padomi. *Jurista Vārds*, 2005, 25. oktobris.
- ¹⁶³ Savulaik Latvijas Republikas ministru prezidents Māris Gailis ir teicis, ka ja prezidents tiks ievēlēts tiešās vēlēšanās, bet kompetences paliks tādas pašas, pret viņu radīsies politiskas pretenzijas: no viņa prasīs politisku rīcību, bet tas pārsniegtu viņa Satversmē noteiktās pilnvaras. (Gailis, M. Likumdošanas attīstība – pašvaldību reformu pamats. *Latvijas Vēstnesis*, 1995, 9. marts).
- ¹⁶⁴ Margēviča, A. Neredz jēgu tautas vēlētam prezidentam bez plašākām pilnvarām. *Neatkarīgā*, 2007, 14. jūnijs.
- ¹⁶⁵ Lulle, B. Dažādi viedokļi par un pret tautas vēlēto prezidentu. *Diena*, 2001, 12. decembris.
- ¹⁶⁶ Turpat.
- ¹⁶⁷ Margēviča, A. Neredz jēgu tautas vēlētam prezidentam bez plašākām pilnvarām. *Neatkarīgā*, 2007, 14. jūnijs.
- ¹⁶⁸ Rēcs, A. Tautas vēlēts prezidents – šķeltnieks. *Diena*, 2003, 11. janvāris.
- ¹⁶⁹ Kārklīņa, A. Valsts prezidenta impīčmenta institūta juridiskie aspekti (II). *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 3(67), 2005, marts.
- ¹⁷⁰ Dišlers, K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : [b.i.], 1930, 152.–153. lpp.

¹⁷¹ Levits, E. Satversme 1995. gada 18. novembrī. *Diena*, 1995. 17. novembris.

¹⁷² Balodis, R. Kā izpaužas Valsts prezidenta kreatīvā funkcija. *Jurista Vārds*, Nr. 1(259), 2003, 7. janvāris.

¹⁷³ Blūzma, V. Latvijas konstitucionālo tiesību vēstures teorētiskās problēmas. *Jurista Vārds*, Nr. 23(528), 2008, 17. jūnijs.

Summary

The paper „The Development of Constitutional Law in Latvia: The Second Period of Independence” covers the period from the restoration of Latvia’s independent statehood in 1991 to the present day. The authors conclude that there are serious problems in terms of capacities, methodologies and economic matters in Latvia at this time – ones that could largely be addressed by improving the country’s institutional system. In particular, the authors argue that the authority of the country’s President should be increased. They believe that this will require amendments to the procedure whereby the President is elected – something that will require constitutional amendments. The authors believe that such constitutional amendments must be approached very carefully and in full cognisance of the principle of constitutional unity.

Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā

Tendencies in the Development of Laws in the Republic of Latvia after the Renewal of Independence in 1990–1991

Dr. iur. Jānis Lazdiņš

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesors

E-pasts: Janis.Lazdins@lu.lv; tālr. 67034512

Publikācija veltīta tādai aktuālai juridiskai tēmai kā Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā. Tēmas aktualitāti nosaka fakts, ka Eiropas Savienībā vienlaikus sadzīvo angļu-amerikāņu tiesību loks un kontinentālās Eiropas tiesību loks, kuru, savukārt, sīkāk var iedalīt romāņu un ģermāņu tiesību saimē. Pēc autora domām, nosacīti pie kontinentālās Eiropas tiesību loka ir pieskaitāmas arī padomju tiesības.

Rakstā tiek izvirzīta tēze, ka Latvija pakāpeniski ir atteikusies no padomju tiesībām un atgriezās romāņu-ģermāņu tiesību saimē. Gatavošanās iestāties un iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gada 1. maijā tikai paātrināja šo procesu.

Atslēgvārdi: tiesību vēsture, tiesību filozofija, tiesību attīstības tendences, atteikšanās no padomju tiesībām, padomju tiesības, romāņu-ģermāņu tiesību loks.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	54
<i>Izklāsta daļa</i>	55
1. <i>Tiesību attīstība no 1990. gada 4. maija līdz 1998. gada 15. oktobrim</i>	55
2. <i>Tiesību attīstība pēc 1998. gada 15. oktobra</i>	61
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	68
<i>Literatūra</i>	68
<i>Uzziņu literatūra</i>	70
<i>Normatīvie akti</i>	71
<i>Judikatūra</i>	72
<i>Dokumentārie avoti</i>	72
<i>Arhīva materiāli</i>	72
<i>Stenogrammas</i>	73
<i>Statistika</i>	73
<i>Atsauces</i>	73
<i>Summary</i>	80

Ievads

Ar 1990. gada 4. maija Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (turpmāk – Latvijas PSR AP) Deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” tika uzsākta pakāpeniska atteikšanās no padomju tiesībām. Deklarācija paredzēja pārejas laiku. Tajā tika pieļauta tādu spēkā esošo padomju tiesību piemērošana, kas nerunāja preti Latvijas Republikas (turpmāk – LR) 1922. gada 15. februāra Satversmes (turpmāk – Satversme) 1., 2., 3. un 6. pantam (Deklarācijas 6. pkt.).¹ Tas nozīmēja, ka pilnīga atteikšanās no padomju tiesībām tika atlikta uz nenoteiktu laiku.

Jaunu robežas šķirtni atteikšanās procesā no padomju tiesībām iezīmēja LR Saeimas 1998. gada 15. oktobra likums „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu”². Likuma 1. pants paredzēja, ka ar 1999. gada 1. janvāri spēku zaudē Latvijas PSR likumi, kā arī Latvijas PSR AP lēmumi un Prezidija dekrēti un lēmumi, kas pieņemti pirms 1990. gada 4. maija, izņemot

- 1) Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu;
- 2) Latvijas Civilprocesa kodeksu;
- 3) Latvijas Darba likumu kodeksu;
- 4) Latvijas Kriminālkodeksu;
- 5) Latvijas Kriminālprocesa kodeksu;
- 6) Latvijas Sodū izpildes kodeksu;
- 7) Latvijas Republikas Valodu likumu.

Tādējādi tika atzīta atsevišķu vēl padomju laikā tapušu kodifikāciju (protams, ar papildinājumiem un grozījumiem) pastāvēšanas lietderība līdz atbilstošu jaunu likumu izstrādei un pieņemšanai.

Tiesību sistēmas maiņa ir laikietilpīgs process, un reformas nav realizējamas dažu gadu laikā, turklāt pārmaiņas reti kad var saistīt ar kādu konkrētu datumu vai gadu. Tāpēc jebkurš tiesību attīstības iedalījuma mēģinājums vienmēr būs vairāk formāls nekā faktiskais, ja par atskaites punktu tiks izvēlēts normatīvā akta pieņemšanas vai tā spēkā stāšanās brīdis. Tomēr autors šai publikācijā par nosacītu atskaites punktu Latvijas tiesību attīstībā pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā izvirza 1998. gada 15. oktobra likumu „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu”, kas kopumā noteica jaunu attieksmi pret padomju tiesībām. Tāpēc izklāsta daļa tiks strukturēta divās daļās – līdz 1998. gada 15. oktobra likuma pieņemšanai un pēc tam (abas daļas tiks iedalītas vēl arī īsākos laika posmos).

Autors par publikācijas mērķi izvirza ne tikai apskatīt Latvijas tiesību attīstības strukturēšanas problemātiku, bet arī uzsākt diskusiju par Latvijas tiesību sistēmas evolūciju ietekmējošo citu valstu tiesību izpratni, kurai bija nozīme, atjaunojot vai izstrādājot no jauna nozīmīgākos likumus pēc 1990. gada 4. maija Deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” pieņemšanas.

Par palīdzību publikācijas tapšanā autors izsaka sirsnīgu pateicību Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenajam loceklim, akademiķim, prof. *Dr. habil. iur.* Kalvim Torgānam, prof. *Dr. habil. iur.* Uldim Krastiņam, prof. *Dr. iur.* Valentijai Liholajai, prof. *Dr. iur.* Ilmai Čepānei, prof. *Dr. iur.* Ārijai Meikališai, prof. *Dr. iur.* Sanitai Osipovai, prof. *Dr. iur.* Jānim Rozenfendam, prof. *Dr. oec.* Kārlim Ketneram, prof. *Dr. iur.* Ringoldam Balodim, asoc. prof. *Dr. iur.* Jaurītei Briedei, asoc. prof. *Dr. iur.* Kasparam Balodim, doc. *Dr. iur.* Aivaram Lošmanim, LR Satversmes tiesas priekšsēdētājam Gunāram Kūtrim, lekt. Agrai Reigasei, lekt. Dainai Osei un zv. advokātam Erlenam Kalniņam.

1. Tiesību attīstība no 1990. gada 4. maija līdz 1998. gada 15. oktobrim

Laika posmu no 1990. gada 4. maija līdz 1998. gada 15. oktobrim nosacīti var iedalīt vēl trīs apakšposmos:

- 1) 1990. gada 4. maijs – 1991. gada 20. augusts;
- 2) 1991. gada 21. augusts – 1993. gada 5. jūlijs;
- 3) 1993. gada 6. jūlijs – 1998. gada 15. oktobris.

Pirmā posma sākumu iezīmē jau minētā 1990. gada 4. maija Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. Deklarācijas 6. punkts paredzēja saglabāt spēkā pagaidu kārtībā Latvijas PSR tiesības,³ kas nerunāja preti LR Satvermes 1., 2., 3. un 6. pantam, tomēr PSRS Konstitūcija u. c. federālie normatīvie akti Latvijā vairs nebija piemērojami. Tas iezīmēja pakāpenisku juridisko saišu saraušanu ar bijušo Padomju Savienību.

Tūlītēja atteikšanās no padomju tiesībām nebija iespējama vairāku apsvērumu dēļ. Kā rakstīja Egils Levits,

„[i]sā laikā radīt pilnīgi jaunu likumdošanas sistēmu un mainīt visu juridisko personālu nebija iespējams. Grūti akceptējamu haosu būtu radījuši arī teorētiski iespējami trīs alternatīvi risinājumi: visu padomju tiesību atcelšana, Latvijas 1940. gada 17. jūnija (okupācijas brīdī) spēkā esošo tiesību pilnīga pārņemšana vai kādas citas valsts tiesību sistēmas pilnīga pārņemšana”⁴.

Situāciju sarežģīja vēl tas apstāklis, ka 1940. gada 17. jūnijā Latvija nebija demokrātiska, bet autoritāra valsts. Savukārt citas demokrātiskas valsts tiesību pārņemšana, kā tas notika Austrumvācijā 1990. gada 3. oktobrī, kad tur spēkā stājās Vācijas Federatīvās Republikas tiesības un no Rietumvācijas uz Austrumvāciju tika komandēti ierēdņi, tiesneši, prokurori u. c., nebija iespējama, jo Latvijas rīcībā nebija šādu resursu.

„Tādēļ Latvija bez plašākām diskusijām diezgan pašsaprotami izvēlējās tiesību reformu ceļu. To pašu ceļu iet arī visas pārējās postsociālistiskās valstis.”⁵

Lai arī nebija iespējama tūlītēja atteikšanās no padomju tiesībām kopumā un nācās iet t. s. reformu ceļu, neatliekami bija jāmaina īpašuma tiesiskās attiecības. Trāpīgi par īpašuma jautājuma nozīmi ir rakstījis Klods Anrī Ruvrē, saukts par grāfu Sensimonu (*Claude Henri de Rouvroy, Graf von Saint-Simon, 1760–1825*⁶):

„[...] likumam, kas nosaka [valsts] varu un valdīšanas formu, nav tādas nozīmes un ietekmes uz nācijas labklājību kā likumam, kas nosaka īpašumu [īpašuma attiecības] un regulē tā lietošanu.”⁷

Tādējādi, ja netiktu mainītas īpašuma tiesības, ir maz ticams, ka varētu pāriet no plānsaimniecības un tirgus ekonomiku un no totalitāras valsts pārvaldes modeļa uz demokrātiski organizētas valsts pārvaldes sistēmu. Šo procesu atvieglāja mērķis atjaunot vēsturisko taisnīgumu, kas tika ignorēts padomju okupācijas gados, kad komunistiskā režīma dēļ notika īpašumu nacionalizācija. Privatizācijas (denacionalizācijas) procesu veicināja arī nepieciešamība īpašuma tiesības pieskaņot Eiropas Savienības (turpmāk – ES) prasībām.⁸ Tāpēc par valsts uzdevumu kļuva

- 1) īpašuma denacionalizācija, t. i., īpašumtiesību atjaunošana to agrākajiem īpašniekiem, kuriem padomju vara īpašumus bija atņēmusi;
- 2) valsts īpašuma nodošana pašvaldībām, lai pašvaldības varētu pildīt tām uzliktās funkcijas;

- 3) valsts un pašvaldību īpašuma privatizācija, lai notiktu atteikšanās no padomju valsts realizētās komandējoši administratīvās plānveida ekonomikas un notiktu pāreja uz brīvā tirgus ekonomikas preču-naudas attiecībām.⁹

Reformu likumos tika iestrādāti vairāki nozīmīgi principi, lai nodrošinātu īpašuma tiesību taisnīgu atjaunošanu. Par nozīmīgāko kļuva nosacījums, ka denacionalizācijas un privatizācijas process uz vieniem un tiem pašiem īpašumiem nenotiek vienlaikus, lai neaizskartu bijušo īpašnieku vai viņu mantinieku tiesības.¹⁰ Šajā sakarā nozīmīgākie normatīvie akti ir, piemēram, LR AP 1990. gada 13. jūnija lēmums „Par agrāro reformu Latvijas Republikā”¹¹, 1990. gada 21. novembra likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”¹², 1992. gada 9. jūlija likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”¹³, 1991. gada 20. novembra likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”¹⁴, 1991. gada 21. jūnija likums „Par zemes lietošanu un zemes ierīcību”¹⁵ un daudzi citi.

Saimnieciskajā darbībā izšķiroša nozīme pārejai no plānsaimniecības uz tirgus ekonomiku bija privātai uzņēmējdarbībai. Tā kā ar komercdarbību saistītie normatīvie akti, kas bija spēkā LR no 1918. līdz 1940. gadam, daudzējādā ziņā bija novecojuši, tika pieņemta virkne jaunu normatīvo aktu. Kā „jumta likums” minams LR AP 1990. gada 20. septembra likums „Par uzņēmējdarbību”¹⁶, kā arī speciālie likumi, piemēram, 1990. gada 5. decembra likums „Par akciju sabiedrībām”¹⁷, 1991. gada 23. janvāra likums „Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību”¹⁸, 1991. gada 5. marta likums „Par pašvaldību uzņēmumu”¹⁹ un daudzi citi.

1991. gada 19.–21. augustā PSRS neizdevās valsts apvērsums, t. s. Augusta pučs. Apvērsuma mērķis bija apturēt Padomju Savienības sadalīšanos neatkarīgās republikās un nepieļaut jauna Savienības līguma parakstīšanu.²⁰ Pretēji apvērsuma rīkotāju cerētajam Augusta pučs nevis apturēja, bet tieši otrādi paātrināja tā dēvēto „centrbēdzes spēku” iedarbību uz PSRS, un kā sekas tam – padomju impērijas neiedomājami ātru sabrukumu. Trāpīgi šo situāciju apraksta Normens Deiviss (*Norman Davies*):

„Padomju sistēmas sabrukumu nekas neraksturo tik labi kā liktenis, kādu piedzīvoja padomju kosmonauts Sergejs Krikaļovs, ko palaida kosmosā 1991. gada maijā. Gada beigās viņš joprojām riņķoja Zemes orbitā, jo nebija pieņemts lēmums par viņa atgriešanos. Cilvēks bija devies kosmosā no Padomju Savienības, kas joprojām bija superlielvalsts, bet atgriezās pasaulē, kur Padomju Savienības vairs nebija. Viņa lidojuma vadības komanda Baikanuras kosmodromā, izrādījās, bija nokļuvusi neatkarīgajā Kazahijas Republikā.”²¹

Pučistu vadītājs Genādijs Janajevs (*Геннадий Янаев*²²) un viņa atbalstītāji jau 1991. gada 18. augustā bija sagatavojuši valsts apvērsuma plānu. Plāna publiskošana notika Padomju valdības paziņojuma formā ar Centrālās televīzijas starpniecību. Paziņojums pašiem tā autoriem piešķīra augstāko varu valstī. Tomēr apvērsuma organizatori nebija rēķinājušies ar situāciju valstī. Tā sauktā *perestroika* un *glasnosk* bija mainījuši padomju cilvēku attieksmi pret politiskiem notikumiem. No pasīviem vērotājiem viņi bija pārtapuši par aktīviem politisko procesu līdzdalībniekiem, kuriem vairs nebija pieņemama atgriešanās nesenaajā padomju utopijā. Cilvēku vienotība, aizstāvēt demokrātiskās vērtības Maskavā, izrādījās izšķirošs pavērsiens Padomju Savienības pastāvēšanas liktenim. No tiesību vēstures viedokļa uzmanību tomēr pelna pēdējā mēģinājuma „glābt” PSRS teksts:

„Padomju vadības paziņojums

Sakarā ar to, ka Mihails Gorbačovs veselības stāvokļa dēļ nevar izpildīt PSRS prezidenta pienākumus, un sakarā ar PSRS Konstitūcijas 127.7 pantu PSR Savienības prezidenta pilnvaru pāriešanu Genādijam Janajevam;

ar mērķi novērst dziļo un vispusīgo krīzi, politisko, starpnacionālo un pilsoņu konfrontāciju, haosu un anarhiju, kas apdraud Padomju Savienības pilsoņu dzīvību un drošību, mūsu Tēvijas teritoriālo vienotību, brīvību un neatkarību;

vadoties no visas tautas referenduma rezultātiem par Padomju Sociālistisko Republiku Savienības saglabāšanu;

vadoties no mūsu Dzimtenes tautu, visu padomju cilvēku vitāli svarīgajām interesēm, paziņojam:

1. Saskaņā ar PSRS Konstitūcijas 127.3 pantu un PSRS likuma „Par ārkārtējā stāvokļa tiesisko režīmu” un ejot pretī plašu iedzīvotāju slāņu prasībām, veikt visnoteiktākos pasākumus, lai novērstu sabiedrības noslīdēšanu līdz vispārējai nacionālai katastrofai, nodrošinātu likumību un kārtību, atsevišķās PSRS vietās noteikt ārkārtējo stāvokli uz 6 mēnešiem no 1991. gada 19. augusta pulksten 4 pēc Maskavas laika.

2. Noteikt, ka visā PSRS teritorijā visādā ziņā virsvadība ir PSRS Konstitūcijai un PSR Savienības likumiem.

3. Lai pārvaldītu valsti un efektīvi īstenotu ārkārtējā stāvokļa režīmu, izveidot PSRS Ārkārtējā stāvokļa valsts komiteju (ĀSVK) šādā sastāvā: O. Baklanovs – PSRS Aizsardzības padomes priekšsēdētāja pirmais vietnieks, N. Krjučkovs – PSRS VDK priekšsēdētājs, V. Pavlovs – PSRS premjerministrs, B. Pugo – PSRS iekšlietu ministrs, V. Starodubcevs – PSRS Zemnieku savienības priekšsēdētājs, A. Tizjakovs – PSRS Valsts uzņēmumu un rūpniecības, celtniecības, transporta un sakaru objektu asociācijas prezidents, D. Jazovs – PSRS aizsardzības ministrs, G. Janajevs – PSRS prezidenta pienākumu izpildītājs.

4. Noteikt, ka PSRS Ārkārtējā stāvokļa valsts komitejas lēmumi ir nelokāmi jāizpilda visām varas iestādēm un pārvaldēm, amatpersonām un pilsoņiem visā PSR Savienības teritorijā.²³

Pirms t. s. Augusta puča 1991. gada 19.–21. augustā valsts tiesisko statusu regulēja 1978. gada Latvijas PSR Konstitūcija u. c. padomju tiesību avoti atbilstoši 1990. gada 4. maija Deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” prasībām, savukārt pēc 1991. gada 21. augusta konstitucionālā likuma „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”²⁴ stāšanās spēkā tika atjaunota LR neatkarība, t. i., noslēdzās 1990. gada 4. maija Deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 5. punktā minētais pārejas posms un spēku zaudēja 1978. gada Latvijas PSR Konstitūcija.

Konstitucionālā likuma 1. pants nosaka, ka

„[...] Latvija ir neatkarīga, demokrātiska republika, kurā Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai un kuras valstisko statusu nosaka Latvijas Republikas 1922. gada 15. februāra Satversme”.

Līdz ar to noslēdzās diskusija par to, vai ir lietderīgi izstrādāt jaunu konstitūciju, kā tas paredzēts 1990. gada 4. maija Deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” 7. punktā²⁵.

Par šī posma raksturīgu iezīmi kļuva politisko un pilsonisko tiesību atgūšana atbilstoši demokrātiskas sabiedrības prasībām – vārda, preses, reliģijas, biedrošanās, pulcēšanās, pārvietošanās u. c. brīvības.²⁶ Šo tiesību garantēšanai 1991. gada 10. decembrī tika pieņemts LR AP konstitucionālais likums „Par cilvēku un pilsoņu tiesībām un pienākumiem”²⁷.

*„Tas saturēja demokrātiskai un tiesiskai valstij atbilstošu cilvēktiesību katalogu. Tam saistībā ar Satversmes 1. pantu bija augstāks rangs nekā vienkāršiem likumiem.”*²⁸

Pamatbrīvību nodrošināšanai tika pieņemti arī vairāki speciālie likumi, piemēram, LR AP 1990. gada 11. septembra likums „Par reliģiskām organizācijām”²⁹, 1992. gada 15. decembra likums „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”³⁰ u. c.

Ievērojama nozīme bija ne tikai cilvēktiesību garantēšanai, institucionālajām reformām un privātās uzņēmējdarbības atjaunošanai, bet arī tādu civiltiesisko attiecību noformēšanai, kas atbilstu brīvai un uz demokrātiskiem tiesību principiem organizētai sabiedrībai. Pretstatā uzņēmējdarbības tiesībām civiltiesības regulējošie normatīvie akti, kādi tie bija spēkā līdz 1940. gada 17. jūnijam, bija daļēji atjaunojami. Tas šajā tiesību nozarē atviegloja atteikšanos no padomju tiesībām.

Viens no galvenajiem notikumiem, kas saistīts ar civiltiesībās atjaunoto normatīvo aktu spēkā stāšanos, bija 1937. gada 28. janvāra Latvijas Civillikuma (turpmāk – Civillikums) spēka atjaunošana 1992.–1993. gadā³¹ un tam pakārtoto likumu, piemēram, likuma „Par 1937. gada 22. decembra Zemes grāmatu likuma spēka atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību”³², „Par 1938. gada 27. septembra Vekseļu likuma un Čeku likuma spēka atjaunošanu”³³ u. c., pieņemšana.

Kā atceras prof. J. Rozenfelds, atteikšanos no Latvijas PSR Civilkodeksa motivēja

„[...] tas, ka toreiz spēkā esošais Civilkodekss nesaturēja normas par privāto īpašumu. Sākotnēji bija iecere šo nepilnību labot, grozot pašu Civilkodeksu. Attiecīgs projekts tika izstrādāts un pat publicēts laikrakstā „Padomju Jau-natne” [XX gs.] 90. gadu sākumā. Vēlāk pārsvaru guva ideja par Civillikuma atjaunošanu kopumā”³⁴.

„Jauna kodeksa izstrāde prasītu gadus, bet pārkārtot īpašuma un saistību attiecības vajadzēja nekavējoši. Tika atzīts, ka jāpaļaujas uz to, ka 1937. gada [Civillikuma] izstrādātāji labi saprata tirgus ekonomiku un uz viņu rakstīto var paļauties, veicot tikai pašus nepieciešamākos grozījumus un papildinājumus.”³⁵

Atjaunot Civillikumu tā 1937. gada 28. janvāra redakcijā tomēr nevarēja, jo atsevišķas normas vairs neatbilda laika garam. Darba grupas³⁶ domas dalījās jautājumā par to, vai ir pietiekami, ka Civillikums tiks saskaņots tikai ar starptautiskām saistībām, kuras Latvija bija uzņēmusies, vai arī jāveic Civillikuma radikāli uzlabojumi.

„Radikālāk noskaņotais spārns iestājās par nepieciešamību grozīt Civillikumu. Tā, piemēram, bija priekšlikums atteikties no mantojuma kārtības, kas paredz mantošanas tiesības neierobežotam personu lokam. [...] Attiecīgie priekšlikumi tika apspriesti un noraidīti darba grupā. Pārsvaru guva konservatīvākais uzskats, ka radikāli grozīt Civillikuma saturu apstākļos, kad nevienam no grupas locekļiem nav skaidra priekšstata par šī likuma sistēmu, nevajadzētu, jo tas novestu pie neprognozējamām sekām. Tādēļ darba grupa vienojās, ka fundamentāli grozījumi jāveic vienīgi ģimenes tiesību daļā, kur esošā Civillikuma redakcija nonāktu nenovēršamā pretrunā ar konvencijām, kurām Latvija jau pievienojusies un kas atzīst tādus Civillikumam svešu principus kā dzimumu vienlīdzība, ārlaulības bērnu diskriminācijas aizliegums u. tml.”³⁷

Atjaunotajā Civillikumā, kad to apstiprināja, netika veikti radikāli grozījumi vai papildinājumi, izņemot Ģimenes tiesību daļu, savukārt, izstrādājot likumu „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”³⁸, tādi tika izdarīti. Prof. J. Rozenfelds stāsta, ka

[r]adikālākā pārmaiņa bija ietverta tieši šajā likumā. Tā attiecās uz ēku kā atsevišķu īpašumu, ko paredz minētā likuma 14. panta priekšlikums par šādu svarīgu izņēmumu no ēkas un zemes vienotības principa, ko paredz Civillikuma 968. pants, nebija darba grupas dalībnieku ideja. Tas nāca no ārienes. Darba grupā šo priekšlikumu jau gatavā veidā pēdējā brīdī prezentēja toreizējā [LR] AP juridiskās daļas darbiniece [Gunta] Višņakova. Bija noprotams, ka tā nav viņas pašas ideja. Šis priekšlikums, kuram ir fatāla ietekme uz Latvijas nekustamā īpašuma tiesisko regulējumu, darba grupas locekļus pārsteidza nesagatavotus”³⁹.

Tas, ka vienai personai var piederēt zeme, bet otrai – ēka, bija pretrunā ar romiešu-ģermāņu saimes tiesību ideju.⁴⁰ Tomēr šāda regulējuma mērķis, visticamāk, bija legalizēt faktiskās nekustamā īpašuma attiecības, kādas bija izveidojušās denacionalizācijas–privatizācijas procesā, kad tika pārņemts „padomju laika mantojums”.

Civillikuma Saistību tiesību daļā, kā jau tika rakstīts, atjaunošanas procesā ievērojami grozījumi un/vai papildinājumi netika veikti. Redzamākais civiltiesību speciālists pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas prof. K. Torgāns atceras:

„Saistību tiesību daļā tika iekļauti tikai daži grozījumi. Pēc prof. [Jāņa] Vēbera un prof. K. Torgāna ierosinājuma 2347. pantā tika ietverta otrā daļa – par paugstinātas bīstamības avotu, izmantojot Latvijas Civillikuma formulējumu, likums papildināts ar 2352a. pantu – par goda un cieņas aizskārumiem, tika veikti vēl daži nelieli grozījumi 1639., 2352. un 2353. pantā⁴¹ [...] Atjaunotajā Civillikumā tika saglabātas arī norādes uz citiem likumiem, kā Kredīta likumiem ([Civillikuma] 1833., 1867. [pants]), Tirdzniecības likumiem ([Civillikuma] 2321. [pants]), Darba likumu ([Civillikuma] 2179. [pants]), Likumu par telpu īri ([Civillikuma] 2112. [pants]), tādējādi paredzot citu likumu izstrādi civiltiesiskās apgrozības nodrošināšanai.”⁴²

Līdz 1993. gadam

„[...] dominēja nepieciešamība ātri aizpildīt tiesisko tukšumu, tad vēlāko gadu grozījumi Civillikumā vairāk saistīti ar modernizāciju, ievērojot tiesību doktrīnu, judikatūru, kā arī uzdevumu ieviest ES direktīvas. Tā, piemēram, var vērtēt [Civillikuma] 1635. panta grozījumus par ievainojamību un morālā kaitējuma atlīdzināšanu. Spilgts piemērs [tam] ir [Civillikuma] grozījumi ar 2009. gada 4. jūnija likumu⁴³. Modernizējošus grozījumus 7 pantos sākotnēji ierosināja prof. K. Torgāns Juristu dienu konferencē 2007. gada 26. martā un tālāk attīstīja Tieslietu ministrija, kuras darba plānā ir ietverta Civillikuma modernizācija. Priekšlikumi par septiņu pantu jaunu redakciju bija balstīti uz Eiropas Savienībā plaši atzītiem tiesību unifikācijas dokumentiem, kā Eiropas Līgumu tiesību principi [Principles of European Contract Law. Parts I and II. Edited by Ole Lando and Hugh Beale. – The Hague, London, Boston: Kluwer Law International, 2000.] (8:106.; 9:503. p.), UNIDROIT Starptautisko komercīgumu principi [UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts. Rome, 1994] (25. p.) (6.222., 7.3.1., 7.4.4. p.), Vīnes 1980. gada Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma līgumiem [ANO Konvencija par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem (pieņemta 11.04.1980.; Latvijā spēkā no 01.08.1998.)]⁴⁴. Grozījums par pārmērīgu līgumsodu samazināšanu balstījās arī uz Vācijas [Civillikuma]⁴⁵ 343. paragrāfu. Likumprojekta virzība parādīja, ka ne visi loģiski pamatoti un uz starptautiski atzītu tiesību doktrīnu pamatoti ierosinājumi gūst apstiprinājumu likuma formā. Likumā, kas pieņemts 2009. gada 4. jūlijā, ietverti 5 grozījumi, taču arī šāds ieguvums vērtējams pozitīvi”⁴⁶.

Modernajā Eiropā īpašuma tiesības ievērojami ierobežo vides tiesības leģitīma mērķa – dabas aizsardzības vārdā.

„Pirms 1940. gada ekoloģiskā situācija pasaulē un Eiropā nebija tik ļoti saasināta kā pagājušā gadsimta beigās, tāpēc, atjaunojot Latvijas valstiskumu, šajā jomā, ņemot vērā Eiropas demokrātisko valstu pieredzi, lielākoties tika izstrādāti jauni speciālie likumi.”⁴⁷

Kā atceras prof. I. Čepāne, 1990. gada 20. jūnijā tika pieņemts likums „Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju”⁴⁸ un 1991. gada 6. augustā tika pieņemts likums „Par vides aizsardzību”⁴⁹. Tā

„[...] mērķis bija valsts ilgtspējīga attīstība – saskaņot ekonomiskās attīstības intereses ar kultūras objektu aizsardzību un ar vides aizsardzību. [...] Sakarā ar to, ka valstī vēl nebija nostiprinājies privātais īpašums uz zemi un citiem dabas resursiem, lielas pretestības šiem likumprojektiem nebija, izņemot gadījumus, kad bijušajiem zemes īpašniekiem (viņu mantiniekiem) vides aizsardzības interesēs netika atjaunotas īpašuma tiesības īpaši aizsargājamās teritorijās (rezervātos, liegumos, Gaujas nacionālajā parkā u. c.)”⁵⁰.

Līdz 1940. gadam nebija speciāla likuma, kas regulētu vides tiesības. Vides aizsardzības nosacījumi starpkaru Latvijas tiesībās tika ietverti Civillikuma 1082.–1128. pantā, kas ir

„[...] vērsti uz īpašuma tiesību aprobežošanu arī vides aizsardzības interesēs”⁵¹.

Tāpēc arī pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas

„[i]lgu laiku spēkā vēl bija padomju laika Zemes kodekss, Ūdeņu kodekss, Zemes dziļu kodekss, Mežu kodekss, likums „Par atmosfēras gaisa aizsardzību” un likums „Par dzīvnieku aizsardzību un izmantošanu”⁵².

Jaunās privāttiesiskās attiecības, kas bija orientētas uz tirgus ekonomikas atjaunošanu Latvijā, nebija iedomājas bez tādas nodokļu aplikšanas sistēmas radīšanas, kas atbilstu ekonomikas prasībām. Ar nodokļu iekasēšanas starpniecību valsts samazina jebkura nodokļa maksātāja īpašumu. Lai šāda īpašuma samazināšana tiktu uzskatīta par taisnīgu, nodokļu tiesību normām vispirms ir jāatbilst samērīguma principam, protams, neatsakoties no citu tiesību principu ievērošanas.

„Pēc franču apgaismotāja Šarla Monteskjē [Charles Louis de Sekondat, Baron de Montesquieu, 1689–1755⁵³] vārdiem, nekas no valsts neprasa tādu gudrību un prātu, kā noteikt to [ienākuma] daļu, kuru pavalstniekiem ņemt, un to daļu, kuru viņiem atstāt.”⁵⁴

Cik veiksmīgi kopumā tas ir izdevies Latvijas valstij, ir diskutējams jautājums. Tomēr acīmredzams ir tas, ka nodokļa politikā prioritārs ir vienlīdzības princips (ja ir ar nodokli apliekamais objekts, nodoklis jāmaksā visiem neatkarīgi no citiem apsvērumiem un pēc vienas likmes). Tādējādi samērīguma principam un līdz ar to arī taisnīgumam ir bijusi tikai otršķirīga nozīme, jo kā citādi var izskaidrot to, ka, piemēram, 20 gadus pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas iztikas minimums (163,46 lati mēnesī⁵⁵) ir lielāks nekā minimālā alga pēc nodokļu ieturēšanas (130,31 lats⁵⁶) un ka fiziskas personas ienākuma neapliekamais minimums (35 lats mēnesī⁵⁷) nav pat pietuvojis iztikas minimuma robežai.⁵⁸

Jāuzdod retorisks jautājums – kā ir veidojusies šāda nodokļu politika? Kā stāsta viens no pazīstamākiem nodokļu administrēšanas ekspertiem prof. Kārlis Ketners, nevienas valsts likumdošana tieši nav bijusi par paraugu Latvijas nodokļu tiesībām. Līdz 1993.–1994. gadam ar nodokļiem saistītos normatīvos aktus galvenokārt izstrādāja Ekonomikas reformu ministrija,

„[...] ņemot vērā ierosinājumus no ārzemju latviešiem”⁵⁹.

Pēc 1993.–1994. gada

„[...] Latvijas normatīvo aktu [jaunradi] var sadalīt [nosacīti] trīs grupās:

1. *Normatīvie akti, kas balstīti uz 1990. gadā izstrādātiem normatīviem aktiem (likums „Par nodokļiem un nodevām”⁶⁰, kas balstās uz likumu „Par nodokļiem un nodevām Latvijas Republikā” gan struktūras, gan regulējuma ziņā. Tas pats attiecas arī uz likumiem „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”⁶¹, „Dabas resursu nodokļa likumu”⁶² un „Par izložu un azartspēļu nodokli un nodevu”⁶³);*
2. *Normatīvie akti, kas radīti 1993.–1994. gadā, izmantojot OECD⁶⁴ semināru un ekspertu ieteikumus, – likums „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”⁶⁵;*
3. *Normatīvie akti, kas radīti, pamatojoties uz ES regulējumu (likums „Par pievienotās vērtības nodokli”⁶⁶, „Par akcīzes nodokli”⁶⁷, „Elektroenerģijas nodokļa likums”⁶⁸ [..])⁶⁹.*

Maz ticams, bet ļoti iespējams, ka Latvijas nodokļu politika idejiski daudzējādā ziņā atgādina Vācijas nodokļu tiesības. Kā raksta prof. Pauls Kiršhofs (*Paul Kirchhof*), nodokļu tiesībām bieži trūkst iekšējas loģikas un secīguma, un formāli, juridiski korektas normas noved pie ekonomiskās muļķības (*Torheit*) un vērojams „[...] konflikts starp tiesisko saprātu un saimniecisko neprātu” (*Zwiespalt zwischen rechtlicher Vernunft und wirtschaftlicher Unvernunft*).⁷⁰

1993. gadā 5.–6. jūnijā notikušās Saeimas vēlēšanas bija pirmās demokrātiskās vēlēšanas pēc 62 gadu pārtraukuma. Jau 6. jūlijā Saeima atjaunoja LR Satversmes darbību pilnā apjomā, 7. jūlijā ievēlēja Valsts prezidentu⁷¹, 15. jūlijā atjaunoja (ar grozījumiem) 1925. gada 1. aprīļa likumu „Par Ministru kabineta iekārtu” un 28. oktobrī – 1923. gada 2. augusta likumu „Par Valsts kontroli”. Līdz ar to tika atjaunota visu četru LR Satversmē minēto konstitucionālo orgānu darbība.⁷²

Laika posmā līdz 1995. gada vasarai tika veikta pārvaldes institucionālās sistēmas reforma.⁷³

„Rezultātā no padomju iekārtas pārmantotā valsts pārvaldes struktūra tika gandrīz pilnīgi likvidēta. Jaunās valsts pārvaldes struktūras tika veidotas, orientējoties uz demokrātiskas, likumam pakļautas, efektīvas un racionālas pārvaldes modeli.”⁷⁴

1995. gada 12. jūnijā Latvija ar ES parakstīja Asociācijas līgumu⁷⁵, bet jau 2000. gada 15. februārī uzsāka sarunas par iestāšanos ES.⁷⁶ Šīs sarunas noslēdzās 2004. gada 1. maijā, kad Latvija kļuva par ES dalībvalsti.

Latvijas integrācija ES vienlaikus nozīmēja iekļaušanos Eiropas kopējā tiesību telpā. Tāpēc aktuāla kļuva Latvijas likumdošanas pielīdzināšana ES prasībām, un šis process noritēja vienlaikus ar atteikšanos no padomju tiesībām. Par zīmīgu robežu šajā procesā (kā jau tika rakstīts) kļuva 1998. gada 15. oktobra likums „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu” (izņēmums bija atsevišķi normatīvie akti, kuru nomaiņu bija paredzēts veikt tuvākajos gados⁷⁷).

2. Tiesību attīstība pēc 1998. gada 15. oktobra

Laika posmā pēc 1998. gada 15. oktobra nosacīti var iedalīt vēl divos apakšposmos:

- 1) no 1998. gada 15. oktobra līdz 2004. gada 1. maijam, kad Latvija kļuva par pilntiesīgu ES dalībvalsti;
- 2) pēc 2004. gada 1. maija.

Tiesiskās attiecības mūsu valstī pēc 1998. gada 15. oktobra raksturo ne tikai faktiskā atteikšanās no padomju tiesībām un tiesību sistēmas paātrināta pielīdzināšana ES prasībām, bet arī juridiskās domāšanas pakāpeniska mainīšanās. Kopš

2004. gada 1. maija uz Latviju tieši attiecas ES tiesību avoti (vispārīgie tiesību principi, regulas, direktīvas u. c.), ievērojot pārejas laika noteikumus.

Ievērojama nozīme cilvēktiesību nodrošināšanai un jaunu tiesisko attiecību veidošanai bija 1998. gada 15. oktobrī pieņemtajai LR Satversmes 8. nodaļai – „Cilvēka pamattiesības”⁷⁸. Vērtējot šos papildinājumus, Egils Levits un Mārtiņš Mits rakstīja, ka tie atbilst klasiskām politiskām, pilsoniskām un arī sociālām pamattiesībām.⁷⁹

Arī pašu tiesību avotu izpratne padomju tiesībās bija atšķirīga no demokrātisku valstu izpratnes. Lai arī abās tiesību sistēmās likums bija tiesību avots, demokrātiskās valstīs likums nav vienīgais tiesību avots. Par tiesību avotu atbilstoši **dabisko tiesību doktrīnai tiek atzīti**

„[v]ispirms jau vispārīgie tiesību principi – tādi kā saprātīgums, taisnīgums, tiesiskā pašlāvība, samērīgums, kas vai nu ir ieausti likuma normās, vai darbojas patstāvīgi”⁸⁰.

Tiesību principu iedzīvināšanai Latvijas tiesību sistēmā ievērojama nozīme bija LR Satversmes tiesai (turpmāk – Satversmes tiesa).⁸¹

Tā, piemēram, Satversmes tiesas sprieduma lietā Nr. 2002-15-01 analizēts vienlīdzības princips. Spriedumā norādīts:

„Vienlīdzības princips [...] liedz valsts institūcijām izdot tādas normas, kas bez saprātīga pamata pieļauj atšķirīgu attieksmi pret personām, kuras atrodas vienādos un pēc noteiktiem kritērijiem salīdzināmos apstākļos. Atšķirīga izturēšanās ir diskriminējoša, ja tai nav objektīva un pamatota iemesla, proti, leģitīma mērķa, vai arī ja nav proporcionālas attiecības starp izraudzītajiem līdzekļiem un nospraustajiem mērķiem.”⁸²

Savukārt tiesiskās valsts princips saistībā ar taisnīguma principu kriminālprocesa ietvaros skaidrots lietā Nr. 2001-10-01:

„[...] tiesiskās valsts principa sastāvdaļa ir tiesiskā stabilitāte. Tā citastarp prasa ne vien noregulētu tiesvedības procesu, bet arī tādu tā noslēgumu, kas ir tiesiski noturīgs. Vienlaikus tiesiskās valsts princips prasa, lai kriminālprocesa rezultāts būtu arī taisnīgs, proti, lai personas netiktu notiesātas par tādiem noziedzīgiem nodarījumiem, kurus tās nav izdarījušas, un lai personas, kas izdarījušas noziedzīgus nodarījumus, tiktu atbilstoši notiesātas.”⁸³

Līdz brīdim, kad Latvija iestājās ES, un arī neilgu laiku pēc tam pamatvilcienos tika pabeigts darbs pie t. s. lielajām kodifikācijām, kuras pieņēma Saeima:

- 1) 1998. gada 17. jūnijā – „Krimināllikumu”⁸⁴;
- 2) 1998. gada 14. oktobrī – „Civilprocesa likumu”⁸⁵;
- 3) 2000. gada 13. aprīlī – „Komerclikumu”⁸⁶;
- 4) 2001. gada 20. jūnijā – „Darba likumu”⁸⁷;
- 5) 2001. gada 25. oktobrī – „Administratīvā procesa likumu”⁸⁸;
- 6) 2005. gada 21. aprīlī – „Kriminālprocesa likumu”⁸⁹ u. c.

Prof. Uldis Krastiņš, redzamākais krimināltiesību eksperts pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, atceras:

„Jauna krimināllikuma izstrādes juridiskais pamats bija Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1990. gada decembrī apstiprinātā koncepcija par jaunā krimināllikuma pamatprincipiem. Jauna krimināllikuma izstrādes nepieciešamību lielā mērā noteica kopš 1933. gada notikušās izmaiņas Latvijā gan politiskajā, gan sociāli ekonomiskajā jomā. Sodlu likumā bija izmantoti diezgan daudzi jau novecojuši juridiski termini un dažviet diezgan arhaiska latviešu valoda.”⁹⁰

Turpinot profesora domu, ilggadējā LU Juridiskās fakultātes krimināltiesību kursa docētāja A. Reigase precizē:

„[...] neatkarības atjaunošanas procesā nevarēja izmantot Latvijas PSR Kriminālkodeksa normas, daudzas no kurām neatbilda jaunajiem politiskajiem, ekonomiskajiem, sociālajiem un morālajiem sabiedrības dzīves un darbības nosacījumiem. Jaunais Krimināllikuma projekts tika veidots atbilstoši tiesiskās valsts koncepcijai.

[Arī 1933. gada 24. aprīļa Latvijas Sodū likums nebija izmantojams, jo]:

1. Apstākļi pēc neatkarības atgūšanas Latvijā nav identiski situācijai Latvijā XX gs. 30. gados.
2. Latvijā izaugusi jauna juristu paaudze, kura nepārzina Sodū likumu.
3. Sodū likums ir novecojis gan terminoloģijas, gan valodas ziņā.
4. Kā liecina 1937. gada 28. janvāra Latvijas Civillikuma ieviešanas prakse, rodas nepieciešamība būtiski pārstrādāt novecojušas normas, pat veselas nodaļas.⁹¹

Latvijas Krimināllikuma projekta izstrādē līdzdarbojās pazīstamākie Latvijas augstskolu mācībspēki, tiesneši, prokurori un advokāti.⁹² Viņu vidū autors vēlas izdalīt divus: nu jau bijušo Latvijas Advokātu kolēģijas prezidija priekšsēdētāju, doc. Dr. iur. Aivaru Niedri un prof. U. Krastiņu.

Izstrādājot Krimināllikuma projektu paraugu, tika ņemtas vērā Latvijas, kā arī citu Eiropas valstu krimināllikumi un krimināltiesiskās zinātnes (doktrīnas) atziņas, arī judikatūra.

A. Reigase stāsta:

„Izstrādājot Kriminālkodeksa (vēlāk tas tika nosaukts par Krimināllikumu) projektu, tika ievērotas:

- 1) Latvijas KK [Kriminālkodeksa] juridiskās nostādnes;
- 2) 1933. gada 24. aprīļa Sodū likuma normas;
- 3) Eiropas valstu kriminālās likumdošanas pieredze (Vācija, Zviedrija, Dānija, Francija, Krievijas Federācija);
- 4) Lietuvas un Igaunijas krimināllikumu projekti;
- 5) starptautiskie tiesību akti, kuriem pievienojusies LR;
- 6) likumi, kas tika pieņemti LR politiskās, ekonomiskās, sociālās dzīves jautājumu risināšanai;
- 7) krimināltiesību teorijas atziņas;
- 8) Rietumeiropas valstu tiesību ekspertu ierosinājumi un piezīmes;
- 9) Latvijas krimināltiesību speciālistu (teorētiķu un praktisko darbinieku) priekšlikumi;
- 10) judikatūra.⁹³

Neilgi pirms gadsimtu mijas tika pieņemts **Civilprocesa likums**. Izstrādājot Civilprocesa likuma projektu, par paraugu konkrēti netika ņemts kādas valsts civilprocesa likums, bet, kā stāsta lekt. D. Ose,

„[...] Eiropas valstīs esošie [civilprocesuālie] principi”,

doktrīna un Latvijas

„[...] judikatūra, kura veidojās, ņemot vērā Civillikumā regulēto strīdu izskatīšanu tiesā un nepieciešamību pēc precīza regulējuma, jo Civilprocess kā publiskās tiesības nepieļauj tik lielu analogijas izmantošanu, kā tas ir pieļaujams materiālajās normās (Civillikumā)⁹⁴.

Jaunā Civilprocesa likuma izstrādes gaitā pirmais un principiāli nozīmīgais solis, kā raksta LR Augstākās Tiesas senators Gunārs Aigars, bija

„[...] likuma „Par tiesu varu” pieņemšana 1992. gada 15. decembrī [...]. Jaunā Civilprocesa likuma pamatprincipi [tika] iestrādāti 1992. gada 15. decembra likumā „Par tiesu varu” (tiesu varas neatkarība, trīspakāpju tiesu sistēma, pušu līdztiesība civilprocesā, dispozitivitāte, sacikste, patiesība u. c.)⁹⁵.

Jauna Civilprocesa likuma izstrādes nepieciešamību noteica jaunās civiltiesiskās attiecības, kas izveidojās pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas, pārejot uz tirgus ekonomikas attiecībām. Īpaši aktuāli tas kļuva pēc Civillikuma spēkā esamības atjaunošanas 1992.–1993. gadā. Padomju laikos 1963. gada 27. decembrī pieņemtas Latvijas PSR Civilprocesa kodekss⁹⁶ pat ar ievērojamiem grozījumiem un papildinājumiem vairs nespēja apmierināt brīvas sabiedrības civiltiesiskās prasības.

Jaunajā Civilprocesa likumā tika iestrādāts, ka

„[...] ar jēdzienu „civillietas” izprot lietas, kurās ir strīds par civilajām tiesībām. Tas tieši izriet no projekta 1. panta teksta, kura pirmajā daļā ir paredzēts, ka katrai personai ir tiesības uz viņas aizskarto vai apstrīdēto civilo tiesību vai likumīgo interešu aizsardzību tiesā. Tāpēc projektā nav ietvertas nodaļas, kas regulē to lietu izskatīšanas kārtību, kas radušās no administratīvi tiesiskajām attiecībām. [...] Pēc projekta autoru domām⁹⁷, minēto lietu izskatīšanas kārtība jāregulē Administratīvā procesa likumā”⁹⁸.

Jaunais Civilprocesa likums, kā raksta G. Aigars,

„[...] nav uzskatāms par principiāli jaunu soli tiesu reformas attīstībā”⁹⁹,

jo bija to grozījumu un papildinājumu iemiesotājs, kas tika izdarīti laika posmā no 1993. līdz 1996. gadam.¹⁰⁰

Nozīmīgi grozījumi un papildinājumi Latvijas Civilprocesa kodeksā ir veikti arī par mantojuma izskatīšanu tiesā (1993), par apgabaltiesas kā pirmās instances tiesas kompetenci (1995). G. Aigars tāpat arī atzīst, ka

„[p]lateicoties šim papildinājumam, apgabaltiesas Latvijā varēja sākt darbu. Likums papildināja CPK ar trim jaunām nodaļām: „Ārlaulībā dzimušo bērnu leģitīmēšana”, „Aizgādības nodibināšana personām to izlaidīgas vai izšķērdīgas dzīves, kā arī alkohola vai narkotiku pārmērīgas lietošanas dēļ”, kā arī ar jaunu – 4.-A sadaļu „Saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana”¹⁰¹.

Turklāt tika izslēgtas nodaļas, kas pēc padomju laika parauga regulēja kasācijas un uzraudzības kārtību un Augstākās tiesas un Prokuratūras uzraudzības tiesības pār tiesām.

„Kodekss tika papildināts ar 3.-A sadaļu „Tiesas spriedumu un lēmumu pārsūdzēšana”, kurā ietvertas divas nodaļas – „Tiesvedība apelācijas instancē” un „Pirmās instances tiesas un apelācijas instances tiesas lēmumu pārsūdzēšana”, un ar 3.-B sadaļu, kurā ietvertas nodaļas „Tiesvedība kasācijas instancē” un „To lietu jauna izskatīšana, kurās spriedumi vai lēmumi stājušies likumīgā spēkā”.

Ar minēto grozījumu spēkā stāšanos Latvijā sāka darboties **trīspakāpju tiesu sistēma**, kā tas tika noteikts likumā „Par tiesu varu”.

1996. gada 8. augusta grozījumi skāra vairāk nekā 100 CPK pantu – tas tika „attīrīts” no padomju laiku terminoloģijas¹⁰² utt.¹⁰³

Komerclikuma izstrādes mērķis, kā norāda asoc. prof. Kaspars Balodis, bija

„[r]adīt visaptverošu, modernu, Latvijas privāttiesību sistēmai piemērotu un prakses vajadzībām atbilstošu kodeksa tipa normatīvo aktu komerciesiskās apgrozības regulēšanai”¹⁰⁴.

Savukārt doc. Aivars Lošmanis, viens no atpazīstamākiem Komerclikuma projekta izstrādes grupas locekļiem, raksta:

„[Bez Komerclikuma] Latvijas privāttiesību sistēma nebūtu pilnīga. Civillikums dažviet atsaucas uz specifiskiem civiltiesību subjektiem – tirgotājiem (sk. Civillikuma 1758. pantu), kā arī min Tirdzniecības likumus (sk. Civillikuma 2321. panta piezīmi) – atsevišķu tirdzniecības tiesību kodifikāciju, kuri būtu stājušies spēkā drīzumā pēc Civillikuma pieņemšanas un pie kuriem darbu pārtrauca padomju okupācija. Atjaunojot negrozītā veidā Civillikuma Saistību tiesību daļu, likumdevējs līdz ar to ir paredzējis sekot Civillikumā ietvertajai

duālā privāttiesiskā regulējuma koncepcijai līdzīgi kā Vācijā, Austrijā, Francijā un citās kontinentālās Eiropas valstīs, t. i., blakus vispārējām civiltiesībām pastāv speciāla privāttiesību kodifikācija, kas regulē specifiskas tiesiskās attiecības, kurām raksturīgs vienkāršums, operativitāte un paaugstināta uzticības aizsardzības, publicitātes un atbildības pakāpe. Turklāt atšķirībā no vispārējām civiltiesībām, kur spēkā ir sociāli vājāku, tiesiski un saimnieciski nepieredzējušu personu aizsardzības princips, komercietības, gluži otrādi, atsakās no tāda veida aizsardzības attiecībā uz saimnieciski pieredzējušiem indivīdiem, kuriem, ņemot vērā iepriekšminētās tiesisko attiecību īpatnības, jāreķinās ar tiesiski nelabvēlīgāku seku iestāšanos.”¹⁰⁵

Komerclikuma izstrāde nebija viegla, jo

„[l]īdzvērtīga normatīva akta līdz 1940. gadam nebija”¹⁰⁶

un

„[...] komercietības ir dinamiska nozare, kas attīstās, līdz ar to [pastāvīgi] jāņem vērā modernākās tendences”¹⁰⁷.

Tāpēc bez Komerclikuma projekta izstrādes grupas¹⁰⁸ Tieslietu ministrijas „paspārnē” darbojas joprojām pastāvīga Komerclikuma darba grupa.

Asoc. prof. K. Balodis un doc. A. Lošmanis atzīst, ka nozīmīgi avoti, izstrādājot Komerclikumu, bija Vācijas un ES normatīvie akti, kā arī Vācijas, Šveices komercietību doktrīna un Latvijas komercietību doktrīna, kas bija spēkā līdz 1940. gadam.¹⁰⁹ No Vācijas normatīvajiem aktiem jāizdalā Tirdzniecības likums

„[...] (Handelsgesetzbuch), kā arī sabiedrību tiesību akti – Aktiengesetz (AktG) un Gesetz betreffend der Gesellschaften mit beschränkter Haftung (GmbHG)”¹¹⁰.

Jaunlaiku komerciālā jeb saimnieciskā darbība nav iedomājama bez darba devēju un darba ņēmēju tiesisko attiecību nostiprināšanas normatīvā formā. Jaunā **Darba likuma** izstrādes mērķis, kā stāsta darba grupa loceklis E. Kalniņš¹¹¹,

„[...] bija ieviest Latvijas likumdošanā Eiropas Savienības direktīvas, kā arī Starptautiskās Darba organizācijas konvenciju un rekomendāciju prasības, kā arī modernizēt darba tiesības, tās pielāgojot tirgus ekonomikas prasībām. Izstrādājot likumprojektu „Darba likums”, par paraugu (līdzās „Latvijas Darba likumu kodeksam”¹¹² un likumam „Par darba koplīgumiem”¹¹³) tika ņemti galvenokārt Vācijas normatīvie akti [un] Vācijas tiesību doktrīna, kas ietvēra arī judikatūras atziņas”¹¹⁴.

Lai arī pāreja no plānsaimniecības uz tirgus ekonomiku bija nepieciešams kardināli mainīt, t. i., izstrādāt un pieņemt, virkni jaunu normatīvo aktu, kas bija saistīti ar saimniecisko darbību, darba tiesību risināšana netika pakļauta tik ievērojamai dinamikai.¹¹⁵ Ne velti Latvijas PSR Darba likumu kodekss (protams, ar ievērojamiem grozījumiem un papildinājumiem) palika spēkā līdz 2002. gada 1. jūnijam.¹¹⁶ Trāpīgi darba attiecību būtību verdzības, kapitālistiskā un padomju valstī īsi pirms valsts neatkarības atjaunošanas raksturojis Vilnis Zariņš:

„Atšķirībā no antikās verdzības un arī kapitālistisma, kur vergi un strādnieki zina, kura vergtura vai kapitālista bagātību viņi vairo, ekspluatācija [padomju valstī] notiek anonīmi ar valsts aparāta starpniecību. Kopīpašums it kā nepieder nevienam un visi it kā strādā uz līdzīgiem noteikumiem, tikai daži par to saņem daudz un dzīvo lielā pārticībā, bet citi saņem maz un dzīvo lielā trūkumā.”¹¹⁷

„Īpaša nozīme tika piešķirta Vācijas „Darba koplīguma likumam” (Tarifvertragsgesetz) (iestrādāts Darba likuma B daļā „Darba koplīgums”), likumprojektam „Par darba līgumu” (Entwurf eines Arbeitsvertragsgesetzes) (iestrādāts

„Darba likuma” C daļā „Darba līgums”) un „Darba laika likumam” (Arbeitszeitgesetz) (iestrādāts „Darba likuma” D daļā „Darba laiks un atpūtas laiks”). Turklāt atsevišķos jautājumos (diskriminācija darba tiesībās, uzņēmuma pārēja) par paraugu tika ņemti attiecīgie Vācijas [Civillikuma] noteikumi no šī [likuma] nodaļas – „Dienstvertrag”.¹¹⁸

Cilvēktiesības, neapšaubāmi, stiprina tiesiskas valsts pamatus. Bet ne mazāka nozīme to aizsardzībā ir administratīvā procesa tiesībām. Viena no **Administratīvā procesa** likumprojekta autorēm¹¹⁹ asoc. prof. Jaurīte Briede¹²⁰ atceras, ka, izstrādājot šo likumu, par paraugu tika ņemts Vācijas Administratīvā procesa likums (Verwaltungsverfahrensgesetz), Vācijas¹²¹ un Latvijas¹²² tiesību doktrīna un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra. Administratīvā procesa likuma mērķis bija,

„[u]zlabot un noregulēt indivīda attiecības ar valsts pārvaldi, kā arī dibināt specializētu tiesu strīdu izskatīšanai”¹²³.

Efektīvu cilvēktiesību aizsardzību paredz arī kriminālprocess, kas nodrošina pārkāpumu un noziegumu izmeklēšanu un vainīgo personu saukšanu pie atbildības valsts interesēs, ievērojot nevainīguma prezumpciju. Kā savulaik rakstīja Marks Tūlijs Cicerons (Marcus Tullius Cicero, 106–43 pr. Kr. dzim.¹²⁴):

„[...] nedrīkst jautājumu uzdot – vai pierādīta apsūdzētā nevainība, bet gan – vai pierādīta apsūdzība”¹²⁵.

Izstrādājot **Kriminālprocesa likumu**, kā atceras likumprojekta izstrādes grupas vadītājs, šobrīd LR Satversmes tiesas priekšsēdētājs Gunārs Kūtris,

„[...] nevienas citas valsts tiesību avoti netika ņemti par tiešu paraugu. Procesuālais likums ir saistīts ar valstī raksturīgo materiālo tiesību regulējumu un arī ar valstī pastāvošo tiesību aizsardzības iestāžu sistēmu. Būtiska nozīme ir arī gadu desmitos uzkrātajai pieredzei un tradīcijām konkrētajā jomā. Turklāt kontinentālās Eiropas valstīs kriminālprocess norit pēc līdzīgiem principiem.

Projekta izstrādē īpaši tika pievērsta uzmanība Eiropas Padomes Ministru komitejas Rekomendācijās Nr. (87)18 „Par dalībvalstu kriminālās justīcijas vienkāršošanu” (un arī daudzos citos dokumentos) izteikto priekšlikumu iestrādāšanai likumā. Tāpēc arī skatījāmies, kā tas ir veicies Zviedrijā (The Swedish Code of Judicial Procedure) un Vācijas procesuālajos likumos. Tāpat svarīgas bija teorijā izteiktās atziņas par nepilnībām esošajā kodeksā un attīstības tendencēm. Bet darba grupā iekļautie eksperti bija personiski iepazinušies ar praktisko kriminālprocesa norisi Lietuvā, Igaunijā, Zviedrijā, Vācijā, Francijā, Nīderlandē, Kanādā, ASV, Japānā u. c.”¹²⁶

„Nenoliedzami, [arī] judikatūrai un doktrīnai bija būtiska nozīme. Viena no prasībām, kāpēc likums tika izstrādāts, bija tieši no tiesu (gan Eiropas Cilvēktiesību tiesas, gan Latvijas tiesu) prakses izrietošās prasības – kur ir nepietiekams vai neprecīzs (arī nepareizs) regulējums un kā risināt situācijas, kas likumā nebija noregulētas. Bija jautājumi, kas praksē bija veiksmīgi atraduši risinājumu, it īpaši Augstākās tiesas lēmumos sniegtais skaidrojums par tiesību principiem atbilstošāko procesuālo kārtību.”¹²⁷

Kriminālprocesa projekta izstrādē piedalījās ne tikai Latvijas pārstāvji, bet arī eksperti no ASV, Kanādas un Zviedrijas.¹²⁸

Nepieciešamību izstrādāt jaunu Kriminālprocesa likumu noteica tas, ka

„[...] Latvijai vairs nederēja padomju laika Kriminālprocesa kodekss, [kas] pēdējos 10 gados bija ļoti daudzas reizes grozīts, lai kaut daļēji atbilstu tiesiskās valsts prasībām. „Salāpītais” kodekss bija savstarpēji pretrunīgs. Galvenie [jaunā Kriminālprocesa] mērķi bija: (1) procedūras paātrināšana, (2) prioritāšu noteikšana un tām atbilstoša resursu sadale, (3) kriminālsoda alternatīvu plašāka izmantošana, (4) samērīga cilvēktiesību ierobežošana, (5) noziedzīgo līdzekļu atrašana un atņemšana, (6) starptautiskās sadarbības noregulējums”¹²⁹.

Savukārt Kriminālprocesa likuma atjaunošana, kas bija spēkā līdz 1940. gada 26. novembrim, kā atzīmē G. Kūtris, nebija lietderīga, jo tas bija novecojis un neatbilda vairs XXI gs. tiesiskās valsts prasībām.¹³⁰

Lai arī vēl pirms iestāšanās ES pamatvilcienos noslēdzās atteikšanās no padomju tiesībām, Latvijas un ES tiesību saskaņošanas process vēl nav noslēdzies. Lai tas notiktu, daudzējādā ziņā ir jāmaina juridiskā domāšana. Īpaši nozīmīgi šajā procesā ir izprast ne tikai tiesību „burtu”, bet arī tiesību „garu”.¹³¹ Tā, piemēram, ir situācijas, kad tiesību avoti, kas atbilst visām demokrātiskās sabiedrības prasībām, tiek tulkoti no padomju tiesību pozīcijām. Spilgtu šo situāciju raksturo E. Levita rakstītais:

„Vislielākās problēmas šodien Latvijā tomēr ir nevis likumdošanas, bet gan tiesību normu piemērošanas līmenī. Ar pašreizējo Latvijā spēkā esošo likumdošanu – ja to pielietotu ar Rietumu metodoloģiju – lielākajā daļā gadījumu būtu iespējams panākt pietiekoši apmierinošus rezultātus”¹³²

un

„[L]ielas grūtības ierēdņiem sagādā konkrētā gadījumā patstāvīgi piemērot abstrakti formulētas tiesību normas, izprast to jēgu un ievērot tiesiskās valsts administratīvo tiesību principus – proporcionālītātes principu, tiesiskās pašlāvības principu un citus. Pārvaldes juridiskajā praksē praktiski nav integrēti cilvēktiesību apsvērumi”¹³³.

Kā atceras prof. S. Osipova,

„[L]iela loma sociālistiskās tiesību doktrīnas nomaiņā uz kontinentālai Eiropai raksturīgu izpratni par tiesībām bija Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un vēstures katedrai prof. Edgara Meļķiša (1929–2009) vadībā. Šobrīd ir grūti aptvert visus profesora [E.] Meļķiša XX gs. 90. gados uzsāktos un paveiktos darbus kontinentālās Eiropas tiesību izpratnes iedzīvināšanā Latvijā. Kontinentālās Eiropas pieredzes pārņemšana notika ciešā sadarbībā ar vācu kolēģiem. Īpaši atzīmējama sadarbība ar VFR Minsteres Universitātes Juridisko fakultāti, kuru no vācu puses [tobrīd] vadīja rektors, prof. Vilfrīds Šlīters (Wilfried Schlüter)”¹³⁴.

Sadarbība ar Vācijas augstskolām gadsimtu mijā izvērtās ļoti veiksmīga. Latvijas Universitāte (turpmāk – LU) saņēma mācību grāmatas, notika studentu un mācībspēku apmaiņa, kā arī tika aizstāvētas divas doktora disertācijas jau minētajā Minsteres universitātē – Kaspars Balodis¹³⁵ un Aivars Lošmanis¹³⁶.

Lai atteikto no padomju mantojuma tiesību zinātnē, pirmais solis tika veikts pēc prof. E. Meļķiša iniciatīvas, un tas bija:

„[...] tiesību vēstures atbrīvošana no marksisma-ļeņinisma ideoloģiskā skatījuma. Šo problēmu profesors [E.] Meļķīsis risināja vācu vēsturiskās skolas garā: „Zurück zu den Quellen!”¹³⁷”¹³⁸

Mērķa īstenošanai tika izveidota darba grupa, kurā bez prof. Edgara Melķiša ietilpa vēl arī prof. Sanita Osipova, prof. Romāns Apsītis, prof. Valdis Blūzma un šī raksta autors. Darba grupa līdz 2006. gadam ir apzinājusi un komentējusi tiesību vēstures avotus, kuri bija spēkā līdz XVIII gadsimtam (šobrīd darbs rit pie cariskās Krievijas tiesību avotu apzināšanas un tulkošanas latviešu valodā). Tiesību avoti ar komentāriem iekļauti divās kolektīvās monogrāfijās:

- 1) „Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs.”¹³⁹;
- 2) „Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)”¹⁴⁰.

Otrais solis bija

„[...] jaunas tiesiskas kontinentālās Eiropas valstij atbilstošas tiesību teorijas radīšana, mainot izpratni par tiesību avotiem, līdzās likuma normai ieviešot citus tiesību avotus, bet pats galvenais – veidojot izpratni par vispārējiem tiesību principiem un to vietu tiesību normu hierarhijā.¹⁴¹ Sprotot, ka ar tiesību avotu mācības pārstrādi vien nepietiek, vienlaicīgi ar tiesību avotu jaunas izpratnes veidošanu prof. [E.] Melķis darbojās pie jaunas tiesību normu piemērošanas metodes mācības veidošanas, ieviešot Latvijas Universitātes Juridiskajā fakultātē jaunu studiju kursu Juridiskās metodes mācību, piesaistot jaunus mācībspēkus, kuri promocijas darbus izstrādāja tieši tiesību teorijā un metodē, un rakstot un publicējot literatūru par šiem jautājumiem^{142, 143}.”

Lai iedzīvinātu juristu praksē jaunās tiesību teorijas atziņas, kā atceras prof. S. Osipova:

„Prof. Melķis bija iniciators un ņēma līdzdalību tiesnešu un ierēdņu apmācībā un tiesību normu un tiesu prakses pārskatāmā un pieejamā publicēšanā. Tā 1996. gadā Lietišķās informācijas dienests (LID) izveidoja darba grupu LU prof. Edgara Melķiša vadībā, kas radīja normatīvo aktu klasifikāciju. Tas ļāva izveidot LID turpmākos produktus ērti lietojamus patērētājiem.”¹⁴⁴

1998. gada 25. jūnijā Latvijas Republikas Satversmes tiesa, taisot spriedumu, atsaucās uz prof. [E.] Melķiša viedokli kā autoritatīvu tiesību normu iztulkošanā:

„Vispildnīgāk pēdējā laikā latviešu juridiskajā literatūrā tas ir atspoguļots Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Tiesību teorijas un politisko zinātņu katedras¹⁴⁵ vadītāja profesora Edgara Melķiša brošūrā „Tiesību normu interpretācijas metodes”. Šī brošūra ir iznākusi 1996. gadā. [...] Kā norāda prof. [E.] Melķis, tad visas darbības, lai interpretētu normu tādā vai citādā veidā, lielākā vai mazākā apjomā ir saistītas ar iepriekšminētajiem uzdevumiem un atbilstošajiem interpretācijas posmiem. Tas dod pamatu izdalīt četras pieejas. Četras metodes – gramatiskā, sistēmiskā, teleoloģiskā un vēsturiskā.”¹⁴⁶

Kontinentālās Eiropas lokā pazīstamās normu interpretācijas metodes šobrīd ir aprakstītas ne tikai zinātniskā doktrīnā, bet arī nostiprinātas Administratīvā procesa likumā (17. p. 1. d. 1.–4. pkt.).¹⁴⁷

„Pie jaunās tiesību doktrīnas publicēšanas nozīmīga loma bija arī pēc prof. [E.] Melķiša iniciatīvas izveidotajam laikrakstam „Likums un Tiesības”, kas iznāk kopš 1999. gada.”¹⁴⁸

Juridiskajā kultūrā nebūt nebija viegla tiesību teorijas jaunu atziņu iedzīvināšana, īpaši tādu, kas radītu izpratni par normu interpretācijas metodēm, tiesību

tālākveidošanu, kā arī jēdzienu „likuma gars”, „tiesību gars” u. c. iedzīvināšanu. Sākotnēji daudzu praktizējošu juristu, īpaši tiesnešu, vidū bija vērojama skepse, varētu pat teikt – tāda kā smīkņāšana par prof. E. Meļķiša darbību. Tomēr laiks ir pierādījis, kuram bija taisnība un kuram nē. Šobrīd varam tikai labsirdīgi pasmaidīt par nesenās pagātnes smīkņātājiem, novēlot viņiem veiksmi likumu u. c. tiesību avotu izpratnē un piemērošanā.

Tādējādi secināms, ka:

1. Atteikšanās no padomju tiesībām un atgriešanās kontinentālās Eiropas tiesību saimē laika ziņā bija ilgāks process nekā Latvijas Republikas valstiskā statusa atjaunošana.
2. Pārejā no totalitāras valsts tiesību sistēmas uz demokrātiskas valsts tiesību modeli jāņem vērā ne tikai juridiski, bet arī psiholoģiski aspekti.
3. Atjaunojot normatīvā akta spēku vai arī izstrādājot jaunus normatīvus, Latvija galvenokārt ir balstījies uz kontinentālās Eiropas tiesību avotiem. Kontinentālās Eiropas tiesību lokā priekšroka ir dota romiešu-ģermāņu tiesību saimes valstu pieredzei. Īpaši uzskatāmi romiešu-ģermāņu tiesības saimes iespaids vērojams ar civiltiesībām saistītu normatīvu aktu izstrādē.
4. Pārejas procesā no plānsaimniecības uz tirgus ekonomikas saimniekošanu Latvijā ievērojama nozīme bija ne tikai ar dabisko tiesību doktrīnu saistītiem tiesību principiem, bet arī atziņām vēsturiskās tiesību skolas garā. Vēsturiskās tiesību skolas metodes konstatējamas (galvenokārt) ar civiltiesībām saistītu normatīvo aktu spēka atjaunošanas procesā un tiesiskās apziņas (kultūras) veidošanā sabiedrībā. Juridiskās kultūras veidošanā ievērojama nozīme bija prof. E. Meļķiša zinātniskajai darbībai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma (CPL) projektu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 38/39 (753/754), 1997.
2. *Civilprocesa likuma komentāri*. Trešais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga : TNM, 2006.
3. Coing, H. *Europäische Privatrecht (1800 bis 1914)*. 19. Jahrhundert. München : C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, 1989 – Bd. II.
4. *Deīvis, N.* Eiropas vēsture. [B.v.] : Jumava, 2009.
5. *Doherty, M.* Jurisprudence: the Philosophy of Law. Revision Workbook. Third edition. Holborn College: Old Bailey press, 2004, 2006 (reprinted).
6. *Dubure, V.* Kolektīvais līgums Latvijas PSR. Rīga : Latvijas Valsts universitāte, 1975.
7. *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg : C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992.
8. *Grūtups, A.* Tiesu prakse un komentāri. Rīga : Mans īpašums, 1994.
9. *Grūtups, A., Krastiņš, E.* Īpašuma reforma Latvijā. Rīga : Mans īpašums, 1995.
10. *Jarkina, V.* Ceļā uz Latvijas Republikas Civillikuma modernizāciju. *Jurista Vārds*. Nr. 25, 2007, 9., 10. lpp.
11. *Jundzis, T.* Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas. *No: Latvijas valsts atjaunošana (1986–1993)*. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998, 239.–257. lpp.
12. *Juridiskās metodes pamati*. E. Meļķiša zin. red. Rīga : LU, 2003.
13. *Kalniņš, V.* Romiešu civiltiesību pamati. Rīga : Zvaigzne, 1977.
14. *Kirchhof, P.* Der sanfte Verlust der Freiheit. Für ein neues Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, Wien : Carl Hanser Verlag, 2004.
15. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2004.
16. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2006.

17. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande. [B.v.] : LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
18. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2008.
19. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2009.
20. *Krastiņš, U.* Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2009.
21. *Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S.* Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Melķiša redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 1998.
22. *Apsītis, R., Blūzma, V., Lazdiņš, J.* Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). *Dr. hist. V. Blūzmas redakcijā.* Rīga : Juridiskā koledža, 2006.
23. *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000).* Prof. *Dr. iur. D. A. Lēbera* redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
24. *Lazdiņš, J.* Padomju darba tiesību transformācija neatkarīgajā Latvijā. *Latvijas Universitātes Raksti. Acta Universitatis Latviensis. Juridiskā zinātne. Law*, Nr. 667, 2004, 61.–76. lpp.
25. *Lazdiņš, J.* Zemes īpašuma nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gs.). *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 6(70), 2005, 168.–178. lpp.
26. *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. *Latvijas Universitātes Raksti. Acta Universitatis Latviensis. Juridiskā zinātne. Law*, Nr. 703, 2006, 21.–43. lpp.
27. *Lazdiņš, J.* Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākuma aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, Nr. 740, 2008, 95.–111. lpp.
28. *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000).* Prof. *Dr. iur. D. A. Lēbera* redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
29. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 2000, 11.–40. lpp.
30. *Levits, E.* Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 6, 2002, 166. lpp.
31. *Lošmanis, A.* Par topošo Latvijas komerciesību aktuālajiem mezglu punktiem. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=24715> [skatīts 19.02.2010.].
32. *Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā.* Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga : Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2001.
33. *Meikališa, Ā.* Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. [B.v.] : RaKa, 2000.
34. *Melķīsis, E.* Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesibzinātnieku skatījumā. *No: Tiesību spogulis I. S. Osipovas zin. red.* Rīga : BA Turība, 1999, 39.–48. lpp.
35. *Melķīsis, E.* Tiesību normu iztulkošana. Rīga : LU, 1999.
36. *Mits, M.* Satversme Eiropas Cilvēktiesību standartu kontekstā. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 2000, 41.–82. lpp.
37. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas.* E. Melķiša zin. red. Rīga : TNA, 1999.
38. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004.
39. *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004.
40. *Schlosser, H.* Grudzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9. Auflage. Heidenberg : C. F. Müller, 2001.
41. *Strada-Rozenberga, K.* Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2002.
42. *Vildbergs, J. H., Feldhūne, G.* Atsauces Satversmei (references / commentary / annotations to Satversme). Mācību līdzeklis. Rīga : EuroFaculty, 2003.
43. *Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas.* E. Melķiša zin. red. Rīga : Latvijas Universitāte, 1997.
44. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2006.
45. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2006.
46. *Torgāns, K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008. Rīga : TNA, 2009.
47. *Zariņš, V.* Kas ir „reālā sociālisma” sabiedrības valdošā šķira? *Atmoda*, Nr. 3(63), 1990, 23. janv., 11. lpp.
48. *Бар. Нолькенъ, А. М.* Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ. Изданіе 2-ое исправленное и дополненное. Петроградъ : изданіе Юридическаго книжнаго склада «ПРАВО», 1915.

49. Дождев, Д. В. Римское частное право. Учебник для вузов. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсисянца. Издание второе, измененное и дополненное. Москва : издательство НОРМА, 2003.
50. *История политических и правовых учений*. Учебник для вузов. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсисянца. Издание третье, стереотипное, 2003.
51. Лаздиньш, Я. Проблемы обеспечения прав представителей коренных национальностей на землю в контексте реформирования земельных отношений в Латвии. В кн.: *Публичное, корпоративное, личное право: проблемы конфликтности и перспективы консенсуальности*. Материалы V международной научно-теоретической конференции. Санкт-Петербург : МВД России, Санкт-Петербургский университет, 2005, с. 117–120.
52. Лаздиньш, Я. Опыт Латвии в реституции прав земельной собственности (недвижимости) после 1990 года. В кн.: *Эволюция политической и правовой культуры России. Региональные особенности и влияние европейского фактора*. Часть 2. Влияние европейского фактора на процессы реформирования постсоциалистических государств. Научные доклады. Ответственные редакторы: д. и. н., профессор Б.Н. Ковалев, к. и. н., доцент Е.А. Макарова. Великий Новгород : МИОН (Межрегиональное исследование в общественных науках), Министерство образования и науки Российской Федерации, ИНОЦЕНТР (Информация. Наука. Образование), Институт имени Кеннана Центра Вудро Вильсона, Корпорация Карнеги в Нью-Йорке (США), Фонд Джона Д. и Кэтрин Т. МакАртуров (США), 2006, с. 122–131.
53. Омельченко, О. А. История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Учебник. Москва : EKSMO Education, 2006.
54. *Налоги и налоговое право*. Под редакцией кандидата юридических наук А.В. Бризгалина. Москва : Аналика-Пресс, 1997.
55. Покровский, И.А. История римского права. Минск : Харвест, 2002.

Uzziņu literatūra

1. Aktualitāte un ērtība. Lietišķā Informācijas dienesta mājas lapa.
Pieejams: <http://www.lid.lv/lv/izdevniec/Abonentizdevumi/> [skatīts 15.01.2010.].
2. Bürgerliches Gesetzbuch.
Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch [skatīts 17.02.2010.].
3. Charles de Sekondat, Baron de Montesquieu. Pieejams:
http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_de_Secondat,_baron_de_Montesquieu [skatīts 17.02.2010.].
4. Cicero. Pieejams: <http://en.wikipedia.org/wiki/Cicero> [skatīts 25.02.2010.].
5. VĪAA. Vēsture. OECD. Pieejams: <http://www.viaa.gov.lv/lat/viaa/vesture/oecd/> [skatīts 18.02.2010.].
6. Бывший вице-президент СССР Геннадий Янаев: ручки действительно подрагивали.
Pieejams: http://versia.ru/articles/2008/oct/31/gennadiy_yanaev [skatīts 26.01.2010.].

Normatīvie akti

1. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (turpmāk – Latvijas PSR AP) 04.05.1990. Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (turpmāk – AP Ziņotājs). Nr. 20, 1990.
2. LR AP 21.08.1991. konstitucionālais likums „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=69512> [skatīts 28.01.2010.].
3. LR AP 10.12.1991. konstitucionālais likums „Par cilvēku un pilsoņu tiesībām un pienākumiem”. AP Ziņotājs, Nr. 4/5, 1992.
4. Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses.
Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [skatīts 28.01.2010.].
5. LR (Latvijas Republikas – turpmāk) Saeimas 19.06.1997. likums „Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=44192> [skatīts 26.02.2010.].
6. LR MK 24.04.1940. likums „Par darba koplīgumiem”. *Valdības Vēstnesis*, Nr. 92, 1940, 24. aprīlis.
7. Latvijas PSR AP 27.12.1963. likums „Latvijas PSR Civilprocesa likuma kodekss”. *Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1964.
8. LR Saeimas 15.10.1998. likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50292> [skatīts 28.01.2010.].
9. LR AP 20.06.1990. likums „Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76192> [skatīts 19.02.2010.].

10. LR AP 06.08.1991. likums „Par vides aizsardzību”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68676> [skatīts 19.02.2010.].
11. LR AP 11.09.1990. likums „Par reliģiskām organizācijām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 40, 1990.
12. LR AP 20.09.1990. likums „Par uzņēmējdarbību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 40, 1990.
13. LR AP 21.11.1990. likums „Par zemes reformu LR lauku apvidos”. *AP Ziņotājs*, Nr. 49, 1990.
14. LR AP 05.12.1990. likums „Par akciju sabiedrībām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 43, 1990.
15. LR AP 23.01.1991. likums „Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 9/10, 1991.
16. LR AP 26.03.1991. likums „Par darba koplīgumiem”. *AP Ziņotājs*, Nr. 21/22, 1991.
17. LR AP 21.06.1991. likums „Par zemes lietošanu un zemes ierīcību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 31/32, 1991.
18. LR AP 05.03.1991. likums „Par pašvaldību uzņēmumu”. *AP Ziņotājs*, Nr. 17/18, 1991.
19. LR AP 20.11.1991. likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=70467> [skatīts 28.01.2010.].
20. LR AP 09.06.1992. likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”. *AP Ziņotājs*, Nr. 32/33/34, 1992.
21. LR AP 07.07.1992. likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanos laiku un kārtību”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=75530> [skatīts 12.02.2010.].
22. LR AP 26.08.1992. likums „Par 1938. gada 27. septembra Vekseļu likuma un Čeku likuma spēka atjaunošanu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74906> [skatīts 28.01.2010.].
23. LR AP 15.12.1992. likumā „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993.
24. LR AP 22.12.1992. likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistītu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62911> [skatīts 18.02.2010.].
25. LR AP 22.12.1992. likums „Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistītu tiesību daļā”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62912> [skatīts 18.02.2010.].
26. LR AP 30.03.1993. likums „Par 1937. gada 22. decembra Zemes grāmatu likuma spēka atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60052> [skatīts 28.01.2010.].
27. Sk.: LR 11.05.1993. likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [skatīts 18.02.2010.].
28. LR AP 28.01.1937. likums „Civillikums. Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBAS” 25.05.1993. redakcijā.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90223&mode=DOC> [skatīts 28.01.2010.].
29. LR Saeimas 16.06.1994. likums „Par izložu un azartspēļu nodevu un nodokli”.
Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57415> [skatīts 18.02.2010.].
30. LR Saeimas 02.02.1995. likums „Par nodokļiem un nodevām”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [skatīts 18.02.2010.].
31. LR Saeimas 09.02.1995. likums „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [skatīts 18.02.2010.].
32. LR Saeimas 09.03.1995. likums „Par pievienotās vērtības nodokli”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34443> [skatīts 18.02.2010.].
33. LR Saeimas 17.06.1998. likums „Krimināllikums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 29.01.2010.].
34. LR Saeimas 14.10.1998. likums „Civilprocesa likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> [skatīts 29.01.2010.].
35. LR Saeimas 15.10.1998. likums „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu”.
Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011998101532772> [skatīts 20.10.2010.].
36. LR Saeimas 13.04.2000. likums „Komerclikums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490> [skatīts 29.01.2010.].
37. LR Saeimas 20.06.2001. likums „Darba likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019> [skatīts 28.01.2010.].
38. LR Saeimas 25.10.2001. likums „Administratīvā procesa likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [skatīts 10.02.2010.].
39. LR Saeimas 30.10.2003. likums „Par akcīzes nodokli”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81066> [skatīts 18.02.2010.].
40. LR Saeimas 15.12.2005. likums „Dabas resursu nodokļa likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=124707> [skatīts 18.02.2010.].
41. LR Saeimas 19.12.2006. likums „Elektroenerģijas nodokļa likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692> [skatīts 18.02.2010.].
42. LR Saeimas 01.12.2009. likums „Par valsts budžetu 2010. gadam”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202345> [skatīts 17.02.2010.].
43. LR Saeimas 04.06.2009. likums „Grozījumi Civillikumā”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=193385> [skatīts 18.02.2010.].

44. LR AP 13.06.1990. lēmums „Par agrāro reformu Latvijas Republikā”. *AP Ziņotājs*, Nr. 29, 1990.
45. LR 23.09.2008. MK noteikumi Nr. 791 „Noteikumi par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=181633&from=off> [skatīts 17.02.2010.].
46. PSRS Ārkārtējā stāvokļa valsts komitejas paziņojums par ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu un varas pārņemšanu. Pieejams: http://www.historia.lv/alfabets/A/AU/au_g_puchs/dok/1991.08.18.latv.htm [skatīts 26.01.2010.].

Judikatūra

1. LR Satversmes tiesas 23.02.2002. spriedums lietā Nr. 2002-15-01, „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā „no 1991. gada 1. janvāra” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-15-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.].
2. LR Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01 „Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 390.–392.² panta un 1997. gada 20. februāra likuma „Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā” pārejas noteikumu 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-10-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.].
3. LR Satversmes tiesas 04.06.2002. spriedums lietā Nr. 2001-16-01 „Par Prokuratūras likumā (33. panta pirmā daļa), Latvijas Republikas advokatūras likumā (14. panta 3. punkts) un Notariāta likumā (9. panta 3. punkts) ietvertās prasības par Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes atzinuma nepieciešamību atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 106. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-16-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.].
4. LR Satversmes tiesas 21.12.2009. spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_43_01.htm [skatīts 29.01.2010.].

Dokumentārie avoti

Arhīva materiāli

1. Intervija ar profesori Ilmu Čepāni. Jāņa Lazdiņa (turpmāk – JL) personiskā arhīva materiāli.
2. Intervija ar profesori Sanitu Osipovu. JL personiskā arhīva materiāli.
3. Intervija ar profesoru Uldi Krastiņu. JL personiskā arhīva materiāli.
4. Intervija ar profesoru Kalvi Torgānu. JL personiskā arhīva materiāli.
5. Intervija ar profesoru Jāni Rozenfeldu. JL personiskā arhīva materiāli.
6. Intervija ar profesoru Kārli Ketneru. JL personiskā arhīva materiāli.
7. Intervija ar asoc. profesori Jautriete Briedi. JL personiskā arhīva materiāli.
8. Intervija ar asoc. profesoru Kasparu Balodi. JL personiskā arhīva materiāli.
9. Intervija ar docentu Aivaru Lošmanis. JL personiskā arhīva materiāli.
10. Intervija ar LR Satversmes tiesas priekšsēdētāju Gunāru Kūtri. JL personiskā arhīva materiāli.
11. Intervija ar Agru Reigasi. JL personiskā arhīva materiāli.
12. Intervija ar Dainu Osi. JL personiskā arhīva materiāli.
13. Intervija ar zvērinātu advokātu Erlenu Kalniņu. JL personiskā arhīva materiāli.

Stenogrammas

1. LR Satversmes tiesas stenogramma: A. Endziņš Latvijas Republikas Satversmes tiesas sēde 1998. gada 25. jūnijā. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-04\(98\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-04(98).htm) [skatīts 15.01.2010.].

Statistika

1. Iztikas minimums. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/site/content/?cat=2646> [skatīts 17.02.2010.].

Atsauces

- ¹ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes (turpmāk – Latvijas PSR AP) 04.05.1990. Deklarācija „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs* (turpmāk – *AP Ziņotājs*). Nr. 20, 1990.
- ² LR Saeimas 15.10.1998. likums „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu”. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0103011998101532772> [skatīts 20.10.2010.].

- ³ 6. punkts: Uzskatīt par iespējamu pārejas periodā piemērot Latvijas PSR Konstitūcijas normas un citus likumdošanas aktus, kas šī lēmuma pieņemšanas brīdī darbojas Latvijas teritorijā, ciktāl tie nav pretrunā ar Latvijas Republikas Satversmes 1., 2., 3. un 6. pantu.
Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0327181990050432769> [skatīts 28.01.2010.].
- ⁴ *Leviņš, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa. *No: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 486. lpp.
- ⁵ Turpat.
- ⁶ *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992, s. 574.
- ⁷ Citēts pēc: *История политических и правовых учений*. Учебник для вузов. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В. С. Нерсесянца. Издание третье, стереотипное, 2003, с. 490.
- ⁸ Sk.: *Grūtups, A.* Tiesu prakse un komentāri. Rīga : Mans īpašums, 1994; *Grūtups, A., Krastiņš, E.* Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans īpašums, 1995.
- ⁹ *Lazdiņš, J.* Zemes īpašuma nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gs.). *Li-kums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 6 (70), 2005, 175. lpp.
- ¹⁰ Sk.: *Lazdiņš, J.* Zemes īpašumu nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gad-simts). *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 6(70), 2005, 168.–178. lpp; *Лаздиньш, Я.* Опыт Латвии в реституции прав земельной собственности (недвижимости) после 1990 года. *В кн.: Эволюция политической и правовой культуры России. Региональные особенности и влияние европейского фактора*. Часть 2. Влияние европейского фактора на процессы реформирования постсоциалистических государств. Научные доклады. Ответственные редакторы: д. и. н., профессор Б. Н. Ковалев, к. и. н., доцент Е. А. Макарова. Великий Новгород: МИОН (Межрегиональные исследование в общественных науках), Министерство образования и науки Российской Федерации, ИНОЦЕНТР (Информация). Наука. Образование), Институт имени Кеннана Центра Вудро Вильсона, Корпорация Карнеги в Нью-Йорке (США), Фонд Джона Д. и Кэтрин Т. МакАртуров (США), 2006, с. 122–131; *Лаздиньш, Я.* Проблемы обеспечения прав представителей коренных национальностей на землю в контексте реформирования земельных отношений в Латвии. *В кн.: Публичное, корпоративное, личное право: проблемы конфликтности и перспективы консенсуальности*. Материалы V международной научно-теоретической конференции. Санкт-Петербург : МВД России, Санкт-Петербургский университет, 2005, с. 117–120.
- ¹¹ Latvijas Republikas (turpmāk – LR) AP 13.06.1990. lēmums „Par agrāro reformu Latvijas Republikā”. *AP Ziņotājs*, Nr. 29, 1990.
- ¹² LR AP 21.11.1990. likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas lauku apvidos”. *AP Ziņotājs*, Nr. 49, 1990.
- ¹³ LR AP 09.07.1992. likums „Par zemes privatizāciju lauku apvidos”. *AP Ziņotājs*, Nr. 32/33/34, 1992.
- ¹⁴ LR AP 20.11.1991. likums „Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=70467> [skatīts 28.01.2010.].
- ¹⁵ LR AP 21.06.1991. likums „Par zemes lietošanu un zemes ierīcību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 31/32, 1991.
- ¹⁶ LR AP 20.09.1990. likums „Par uzņēmējdarbību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 40, 1990.
- ¹⁷ LR AP 05.12.1990. likums „Par akciju sabiedrībām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 43, 1990.
- ¹⁸ LR AP 23.01.1991. likums „Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību”. *AP Ziņotājs*, Nr. 9/10, 1991.
- ¹⁹ LR AP 05.03.1991. likums „Par pašvaldību uzņēmumu”. *AP Ziņotājs*, Nr. 17/18, 1991.
- ²⁰ *Deivis, N.* Eiropas vēsture. [B.v.] : Jumava, 2009, 1145. lpp.
- ²¹ Turpat, 1146. lpp.
- ²² Genādijs Janajevs bija arī PSRS viceprezidents. Skat. vairāk: Бывший вице-президент СССР Геннадий Янаев: ручки действительно подрагивали.
Pieejams: http://versia.ru/articles/2008/oct/31/gennadiy_yanaev [skatīts 26.01.2010.].
- ²³ PSRS Ārkārtējā stāvokļa valsts komitejas paziņojums par ārkārtējā stāvokļa izsludināšanu un varas pārņemšanu. Pieejams: http://www.historia.lv/alfabets/A/AU/avg_puchs/dok/1991.08.18.latv.htm [skatīts 26.01.2010.].
- ²⁴ LR AP 21.08.1991. konstitucionālais likums „Par Latvijas Republikas valstisko statusu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=69512> [skatīts 28.01.2010.].
- ²⁵ 7. punkts: Izveidot komisiju, lai izstrādātu Latvijas Republikas Satversmes jaunu redakciju, kas atbilst Latvijas pašreizējam politiskajam, ekonomiskajam un sociālajam stāvoklim.
- ²⁶ *Jundzis, T.* Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas. *No: Latvijas valsts atjaunošana (1986–1993)*. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998, 239.–257. lpp.

- ²⁷ LR AP 10.12.1991. konstitucionālais likums „Par cilvēku un pilsoņu tiesībām un pienākumiem”. *AP Ziņotājs*, Nr. 4/5, 1992.
- ²⁸ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas ... – 489., 490. lpp.
- ²⁹ LR AP 11.09.1990. likums „Par reliģiskām organizācijām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 40, 1990.
- ³⁰ LR AP 15.12.1992. likumā „Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām”. *AP Ziņotājs*, Nr. 1/2, 1993.
- ³¹ LR AP 07.07.1992. likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”.
Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0127011992070732771>;
LR AP 28.01.1937. likums „Civillikums. Pirmā daļa. ĢIMENES TIESĪBAS” 25.05.1993. redakcijā.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90223&mode=DOC> [skatīts 28.01.2010.];
LR Saeimas 22.12.1992. likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62911> [skatīts 18.02.2010.].
- ³² LR AP 30.03.1993. likums „Par 1937. gada 22. decembra Zemes grāmatu likuma spēka atjaunošanu un spēkā stāšanās kārtību”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=60052> [skatīts 28.01.2010.].
- ³³ LR AP 26.08.1992. likums „Par 1938. gada 27. septembra Vekseļu likuma un Čeku likuma spēka atjaunošanu”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=74906> [skatīts 28.01.2010.].
- ³⁴ Intervija ar profesoru Jāni Rozenfeldu. Jāņa Lazdiņa (turpmāk – JL) personiskā arhīva materiāli.
- ³⁵ Intervija ar profesoru Kalvi Torgānu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ³⁶ Darba grupā lielāko ieguldījumu deva Latvijas Universitātes mācību spēki: prof. Jānis Vēbers, prof. Kalvis Torgāns, prof. Jānis Rozenfelds, doc. Valters Šulcs un doc. Rolands Krauze. Sk.: Intervija ar profesoru Jāni Rozenfeldu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ³⁷ Turpat.
- ³⁸ LR AP 07.07.1992. likums „Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanos laiku un kārtību”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=75530> [skatīts 12.02.2010.].
- ³⁹ Intervija ar profesoru Jāni Rozenfeldu. JL personiskā arhīva materiāli. Vairāk sk.: *Rozenfelds, J. Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004; *Rozenfelds, J. Intelektuālais ipašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004 u. c.
- ⁴⁰ Sk.: *Kalniņš, V. Romiešu civiltiesību pamati*. Rīga: Zvaigzne, 1977; *Дождев, Д.В. Римское частное право*. Учебник для вузов. Под общей редакцией академика РАН, доктора юридических наук, профессора В.С. Нерсесянца. Издание второе, измененное и дополненное. Москва: издательство НОРМА, 2003; *Покровский, И.А. История римского права*. Минск: Харвест, 2002; *Бар. Нолькенъ, А. М. Сводъ гражданскихъ узаконеній губерній Прибалтійскихъ*. Издание 2-ое исправленное и дополненное. Петроградъ: издание Юрического книжного склада «ПРАВО», 1915 u. c.
- ⁴¹ Sk.: LR AP 22.12.1992. likums „Par grozījumiem un papildinājumiem Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma saistību tiesību daļā”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=62912> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁴² Intervija ar profesoru Kalvi Torgānu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁴³ LR Saeimas 04.06.2009. likums „Grozījumi Civillikumā”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=193385> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁴⁴ LR Saeimas 19.06.1997. likums „Par Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvenciju par starptautiskajiem preču pirkuma-pārdevuma līgumiem”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=44192> [skatīts 26.02.2010.].
- ⁴⁵ *Bürgerliches Gesetzbuch*, spēkā no 1900. gada 1. janvāra. Sk.: *Bürgerliches Gesetzbuch*. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/B%C3%BCrgerliches_Gesetzbuch [skatīts 17.02.2010.].
- ⁴⁶ Sk.: Intervija ar profesoru Kalvi Torgānu. JL personiskā arhīva materiāli. Vairāk sk.: *Torgāns, K. Saistību tiesības*. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006; *Torgāns, K. Saistību tiesības*. II daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu Namu Aģentūra, 2006; *Torgāns, K. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes*. Raksti 1999–2008. Rīga: TNA, 2009. u. c. *Jarkina, V. Ceļā uz Latvijas Republikas Civillikuma modernizāciju*. *Jurista Vārds*, Nr. 25, 2007, 9., 10. lpp.
- ⁴⁷ Intervija ar profesori Ilmu Čepāni. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁴⁸ LR AP 20.06.1990. likums „Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76192> [skatīts 19.02.2010.].
- ⁴⁹ LR AP 06.08.1991. likums „Par vides aizsardzību”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68676> [skatīts 19.02.2010.].
- ⁵⁰ Intervija ar profesori Ilmu Čepāni. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁵¹ Turpat.
- ⁵² Turpat.

- ⁵³ Charles de Sekondat, Baron de Montesquieu. Pieejams: http://en.wikipedia.org/wiki/Charles_de_Secondat,_baron_de_Montesquieu [skatīts 17.02.2010.].
- ⁵⁴ «По словам французского просветителя Шарла Монтескье, ничто не требует столько государственной мудрости и ума, как определение той части, которую у подданных забирают, и той, которую оставляют им.» Citēts pēc: *Налого и налоговое право*. Под редакцией кандидата юридических наук А.В. Бризгалина. Москва: Аналика – Пресс, 1997, с. 79.
- ⁵⁵ Iztikas minimums. Pieejams: <http://www.csb.gov.lv/site/content/?cat=2646> [skatīts 17.02.2010.].
- ⁵⁶ LR 23.09.2008. MK noteikumi Nr. 791 „Noteikumi par minimālo mēneša darba algu un minimālo stundas tarifa likmi”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=181633&from=off> [skatīts 17.02.2010.].
- ⁵⁷ LR Saeimas 01.12.2009. likums „Par valsts budžetu 2010. gadam”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=202345> [skatīts 17.02.2010.].
- ⁵⁸ Vairāk par šo jautājumu, Sk.: *Lazdiņš, J.* Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākuma aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, Nr. 740, 2008, 95.–111. lpp.
- ⁵⁹ Intervija ar profesoru Kārli Ketneru. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁶⁰ Sk.: LR Saeimas 02.02.1995. likums „Par nodokļiem un nodevām”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶¹ Sk.: LR saeimas 11.05.1993. likums „Par iedzīvotāju ienākuma nodokli”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶² LR Saeimas 15.12.2005. likums „Dabas resursu nodokļa likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=124707> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶³ LR Saeimas 16.06.1994. likums „Par izložu un azartspēļu nodevu un nodokli”. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=57415> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁴ Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācija (OECD) ir starptautiska organizācija, kas izveidota, lai veicinātu apņemšanos ievērot demokrātijas un tirgus ekonomikas principus, sekmētu globālo tirdzniecību un ilgstošu ekonomisko attīstību. Sk.: VIAA. Vēsture. OECD. Pieejams: <http://www.viaa.gov.lv/lat/viaa/vesture/oecd/> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁵ LR Saeimas 09.02.1995. likums „Par uzņēmumu ienākuma nodokli”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁶ LR Saeimas 09.03.1995. likums „Par pievienotās vērtības nodokli”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34443> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁷ LR Saeimas 30.10.2003. likums „Par akcīzes nodokli”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81066> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁸ LR Saeimas 19.12.2006. likums „Elektroenerģijas nodokļa likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692> [skatīts 18.02.2010.].
- ⁶⁹ Intervija ar profesoru Kārli Ketneru. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁷⁰ *Kirchhof, P.* Der sanfte Verlust der Freiheit. Für ein neues Steuerrecht – klar, verständlich, gerecht. München, Wien: Carl Hanser Verlag, 2004, S. 3.
- ⁷¹ Par Valsts prezidentu tika ievēlēts Guntis Ulmanis – *autora piebilde*.
- ⁷² *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas ... – 494. lpp.
- ⁷³ Centrālo vietu reformas realizācijā ieņēma Ministra kabineta 1995. gada 28. marta Valsts pārvaldes reformas koncepcija – *autora piebilde*.
- ⁷⁴ *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas ... – 494. lpp.
- ⁷⁵ Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses. Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [skatīts 28.01.2010.].
- ⁷⁶ *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas ... – 495. lpp.
- ⁷⁷ Likuma „Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu” 1. pants paredzēja, ka ar 1999. gada 1. janvāri spēku zaudē Latvijas PSR likumi, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes lēmumi un tās Prezidija dekrēti un lēmumi, kas pieņemti pirms 1990. gada 4. maija, izņemot:
- 1) Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu;
 - 2) Latvijas Civilprocesa kodeksu;
 - 3) Latvijas Darba likumu kodeksu;
 - 4) Latvijas Kriminālkodeksu;
 - 5) Latvijas Kriminālprocesa kodeksu;
 - 6) Latvijas Sodū izpildes kodeksu;
 - 7) Latvijas Republikas Valodu likumu.
- ⁷⁸ LR Saeimas 15.10.1998. likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50292> [skatīts 28.01.2010.].

- ⁷⁹ Levits, E. Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 2000, 11.–40. lpp.; Mits, M. Satversme Eiropas Cilvēktiesību standartu kontekstā. *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 2000, 41.–82. lpp.
- ⁸⁰ Levits, E. Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 6, 2002, 166. lpp.
- ⁸¹ Sk., piemēram: LR Satversmes tiesas 04.06.2002. spriedums lietā Nr. 2001-16-01 „Par Prokuratūras likumā (33. panta pirmā daļa), Latvijas Republikas advokatūras likumā (14. panta 3. punkts) un Notariāta likumā (9. panta 3. punkts) ietvertās prasības par Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes atzinuma nepieciešamību atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 91. un 106. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-16-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.]; LR Satversmes tiesas 21.12.2009. spriedums lietā Nr. 2009-43-01 „Par likuma „Par valsts pensiju un valsts pabalstu izmaksu laika periodā no 2009. gada līdz 2012. gadam” 2. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 109. pantam un 3. panta pirmās daļas atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91., 105. un 109. pantam”. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2009_43_01.htm [skatīts 29.01.2010.] u. c. Sk. arī tiesību zinātnes doktrīnu: Vildbergs, J. H., Feldhūne, G. Atsauces Satversmei (references / commentary / annotations to Satversme). Mācību līdzeklis. Rīga : EuroFaculty, 2003; *Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga : Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2001 u. c.
- ⁸² LR Satversmes tiesas 23.02.2002. spriedums lietā Nr. 2002-15-01, „Par likuma „Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 16. punkta 1. apakšpunkta daļā „no 1991. gada 1. janvāra” atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1., 91. un 109. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-15-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸³ LR Satversmes tiesas 05.03.2002. spriedums lietā Nr. 2001-10-01 „Par Latvijas Kriminālprocesa kodeksa 390.–392.² panta un 1997. gada 20. februāra likuma „Grozījumi Latvijas Kriminālprocesa kodeksā” pārejas noteikumu 3. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 92. pantam”. Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-10-01.rtf> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸⁴ LR Saeimas 17.06.1998. likums „Krimināllikums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸⁵ LR Saeimas 14.10.1998. likums „Civilprocesa likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸⁶ LR Saeimas 13.04.2000. likums „Komerclikums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸⁷ LR Saeimas 20.06.2001. likums „Darba likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁸⁸ LR Saeimas 25.10.2001. likums „Administratīvā procesa likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [skatīts 10.02.2010.].
- ⁸⁹ LR Saeimas 21.04.2005. likums „Kriminālprocesa likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820> [skatīts 29.01.2010.].
- ⁹⁰ Intervija ar profesoru Uldi Krastiņu. JL personiskā arhīva materiāli. Vairāk sk.: *Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības*. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2004; *Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības*. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga : Tiesu Namu Aģentūra, 2006; *Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības*. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande. [B.v.] : LU Akadēmiskais apgāds, 2008; *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības*. Vispārīgā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2008; *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības*. Sevišķā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2009; *Krastiņš, U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008*. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2009, u. c.
- ⁹¹ Intervija ar Agru Reigasi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁹² Kā atceras prof. U. Krastiņš un A. Reigase, tika izveidotas vairākas Krimināllikuma projekta izstrādes darba grupas, kuru vadītājs bija zv. advokāts doc. A. Niedre, un bez tikko kā minētajiem LU Juridiskās fakultātes mācībspēkiem dalību ņēma arī: J. Ancāns (ģenerālprokurora vietnieks), I. Grava (prokurors), M. Mūrniece (prokurore), P. Gruzīņš (Augstākās tiesas priekšsēdētāja vietnieks), A. Krūmiņš (Tieslietu ministra vietnieks), O. Rudzītis (Policijas akadēmijas Krimināltiesisko zinātņu katedras vadītājs, tiesību doktors), A. Silavs (Iekšlietu ministrijas Tiesiskās nodrošināšanas dienests padomnieks. Sk.: Intervija ar profesoru Uldi Krastiņu. JL personiskā arhīva materiāli. Intervija ar Agru Reigasi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ⁹³ Intervija ar Agru Reigasi. JL personiskā arhīva materiāli.

- ⁹⁴ Intervija ar Dainu Osi. JL personiskā arhīva materiāli. Vairāk sk.: Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga : TNM, 2006.
- ⁹⁵ Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma (CPL) projektu. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 38/39 (753/754), 1997, 10. lpp.
- ⁹⁶ Latvijas PSR AP 27.12.1963. likums „Latvijas PSR Civilprocesa likuma kodekss”. *Latvijas PSR AP un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1964.
- ⁹⁷ Ar 1995. gada 1. novembra LR Tieslietu ministra Romāna Apsīša rīkojumu tika izveidota darba grupa Administratīvo pārkāpuma kodeksa, Civilprocesa kodeksa, Kriminālkodeksa un Kriminālprocesa kodeksa projekta saskaņošanai. Darba grupas sastāvā tika iekļauti kā darba grupas vadītājs: Modris Supe (Tieslietu ministrijas valsts sekretāra vietnieks), vadītāja vietiece: Velga Slaidiņa (Tieslietu ministrijas parlamentārā sekretāre), locekļi: Gunārs Aigars (Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas priekšsēdētājs), Pāvels Gruziņš (Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta priekšsēdētājs), Svetlana Jefimova (LR Ģenerālprokuratūras prokurore), Jānis Muižnieks (Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs), Jānis Načisčonis (Tieslietu ministrijas Publisko tiesību departamenta vecākais referents), Eduards Pupovs (Rīgas apgabaltiesas Krimināllietu tiesas kolēģijas priekšsēdētājs), Agra Reigase (Tieslietu ministrijas Publisko tiesību departamenta vecākā referente) un Inese Šnepsta (Tieslietu ministrijas Publisko tiesību departamenta vecākā referente).
- ⁹⁸ Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma ... – 10. lpp.
- ⁹⁹ Turpat.
- ¹⁰⁰ Turpat.
- ¹⁰¹ Turpat.
- ¹⁰² Turpat.
- ¹⁰³ Sk.: Civilprocesa likumu.
- ¹⁰⁴ Intervija ar asoc. profesoru Kasparu Balodi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹⁰⁵ Lošmanis, A. Par topošo Latvijas komerciesību aktuālajiem mezglu punktiem. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=24715> [skatīts 19.02.2010.].
- ¹⁰⁶ Intervija ar asoc. profesoru Kasparu Balodi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹⁰⁷ Intervija ar docentu Aivaru Lošmani. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹⁰⁸ Komerclikuma projekta izstrādes darba grupas – „Aivars Lošmanis, Erlens Kalniņš, Aigars Strupiņš, Baiba Broka, Jānis Endziņš, Viktors Šadinovs, Lauris Leja, Viktorija Jarkina un Kaspars Balodis”. Sk.: Intervija ar asoc. profesoru Kasparu Balodi. JL personiskā arhīva materiāli. Patstāvīgās darba grupas sastāvs – „Aigars Strupiņš, Viktors Šadinovs, Aivars Lošmanis, Jānis Endziņš un Erlens Kalniņš”. Sk.: Intervija ar docentu Aivaru Lošmani. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹⁰⁹ Intervija ar asoc. profesoru Kasparu Balodi. JL personiskā arhīva materiāli; intervija ar docentu Aivaru Lošmani. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹¹⁰ Intervija ar docentu Aivaru Lošmani. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹¹¹ Erlens Kalniņš – LU doktorants un zv. advokāts – *autora piebilde*. Bez E. Kalniņa aktīvi dalību „Darba likuma” izstrādē ņēma Māris Badovskis un Dace Treija. Sk.: Intervija ar zvērinātu advokātu Erlenu Kalniņu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹¹² Latvijas Darba likuma kodekss bija Latvijas PSR Darba likuma kodeksa pielāgojums LR vajadzībām pēc LR neatkarības atjaunošanas. Vairāk par šo jautājumu, sk.: *Lazdiņš, J.* Padomju darba tiesību transformācija neatkarīgajā Latvijā. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 667. sēj., 2004, 61.–76. lpp.
- ¹¹³ 1991. gada 26. martā LR AP pieņēma likumu „Par darba koplīgumiem” (sk.: *LR AP un MP Ziņotājs*, Nr. 21/22, 1991), kas tika balstīts uz 1940. gada 24. aprīļa likumu „Par darba koplīgumiem” (sk.: *Valdības Vēstnesis*, Nr. 92, 1940, 24. aprīlis vai *Dubure, V.* Kolektīvais līgums Latvijas PSR. Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 1975, 5. lpp.).
- ¹¹⁴ Intervija ar zvērinātu advokātu Erlenu Kalniņu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹¹⁵ Sk.: *Lazdiņš, J.* Padomju darba tiesību transformācija neatkarīgajā Latvijā. *Latvijas Universitātes Raksti. Acta Universitatis Latvienis. Juridiskā zinātne. Law*, Nr. 667, 2004, 61.–76. lpp.
- ¹¹⁶ Sk.: Latvijas Republikas 20.06.2001. „Darba likums”. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019> [skatīts 28.01.2010.].
- ¹¹⁷ *Zariņš, V.* Kas ir „reālā sociālisma” sabiedrības valdošā šķira? *Atmoda*, Nr. 3(63), 1990, 23. janv., 11. lpp.
- ¹¹⁸ Turpat.
- ¹¹⁹ Administratīvā procesa likuma darba grupā, kā atceras asoc. prof. Jautrīte Briede, bez viņas vēl dalību ņēma Egils Levits, Arvids Dravnieks, Veronika Krūmiņa, prof. Ilmārs Bišers, Normunds Salenieks (tobrīd rajona tiesas tiesnesis), Uldis Pētersons (tobrīd Satiksmes ministrijas Valsts sekretārs). Projekta izstrādes noslēgumā darba grupā tika iesaistīta arī Gunta Višņakova (tobrīd Saeimas Juridiskā biroja darbiniece). Pieejams: Intervija ar asoc. profesori Jautrīte Briedi. JL personiskā arhīva materiāli.

- ¹²⁰ Asoc. profesore Jaurīte Briede ir arī Latvijas Republikas Augstākās tiesas senatore – *autora piebilde*.
- ¹²¹ Ar administratīvo procesa likumu saistīto Vācijas doktrīnu pārstāvēja Egils Levits. Pieejams: Intervija ar asoc. profesori Jaurīte Briedi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹²² Ar administratīvo procesa likumu saistīto Latvijas doktrīnu pārstāvēja prof. E. Meļķis un Juris Jela-gins (šobrīd Latvijas Republikas Satversmes tiesas tiesnesis – *autora piebilde*).
- ¹²³ Intervija ar asoc. profesori Jaurīte Briedi. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹²⁴ Cicero. Pieejams: <http://en.wikipedia.org/wiki/Cicero> [skatīts 25.02.2010.].
- ¹²⁵ Citēts pēc: *Омельченко, О. А. История политических и правовых учений. История учений о государстве и праве. Учебник. Москва : EKSMO Education, 2006, с. 137.*
- ¹²⁶ Intervija ar LR Satversmes tiesas priekšsēdētāju Gunāru Kūtri. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹²⁷ Turpat.
- ¹²⁸ Kriminālprocesa darba grupā tika iekļauti „[...] Gunārs Kūtris (tobrīd – tieslietu ministra padomnieks, vēlāk – valsts sekretāra vietnieks likumdošanas jautājumos) kā grupas vadītājs, Līga Cīrule (Valsts policijas Organizēto noziegumu un korupcijas apkarošanas biroja priekšnieka vietniece), Pāvels Gruziņš (Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta priekšsēdētājs), Sandra Kerno (Ģenerālprokuratūras Darbības analīzes un vadības departamenta Metodikas nodaļas prokurore), Veronika Krūmiņa (Rīgas Vidzemes priekšpilsētas tiesas tiesnese), Jānis Skraistiņš (bijušais ģenerālprokurors) – pieaicināts kā konsultants, Saulvedis Vārpiņš (zvērīnāts advokāts)”, kā arī pieaicināti eksperti prof. Ārija Meikališa, prof. Kristīne Strada-Rozenberga, prof. Anrijs Kavalieris, prof. Reinholds Dombrovskis, prof. Stīvens Tamans (*Stephen C. Thaman*) no ASV Sentluisas universitātes, Otavas (Kanāda) pilsētas bijušais prokurors, vēlāk advokāts Andris Bērziņš, Zviedrijas tiesneši – Kristeris Rančs un Peters Sundstroms. Sk.: Intervija ar LR Satversmes tiesas priekšsēdētāju Gunāru Kūtri. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹²⁹ Intervija ar LR Satversmes tiesas priekšsēdētāju Gunāru Kūtri. JL personiskā arhīva materiāli. Vairāk sk.: *Meikališa, Ā. Kriminālprocesa tiesības. Vispārīgā daļa. 1. grāmata. [B.v.] : RaKa, 2000; Strada-Rozenberga, K. Pierādīšanas teorija kriminālprocesā. Vispārīgā daļa. Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2002 u. c.*
- ¹³⁰ Kriminālprocesa likums, kas bija spēkā līdz padomju okupācijai, balstījās, protams, ar grozījumiem un papildinājumiem, vēl uz cariskās Krievijas 1864. gada Kriminālprocesa likumu (*ustavu*). Sk.: Intervija ar LR Satversmes tiesas priekšsēdētāju Gunāru Kūtri. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹³¹ Par tiesību „garu” – tautas „garu” ievēribas cienīgus pētījumus ir veikusi Vācu vēsturiskā tiesību skola. Latviešu valodā par šo jautājumu vairāk sk.: *Lazdiņš, J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. No: Latvijas Universitātes Raksti. Acta Universitatis Latviensis. Juridiskā zinātne. Law, Nr. 703, 2006, 21.–43. lpp.*
- ¹³² *Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas ... – 502. lpp.*
- ¹³³ Turpat, 505. lpp.
- ¹³⁴ Intervija ar profesori Sanitu Osipovu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹³⁵ Kaspars Balodis – šobrīd LU Juridiskās fakultātes asoc. profesors, no 2001. gada līdz 2007. gadam Juridiskās fakultātes dekāns – *autora piebilde*.
- ¹³⁶ Aivars Lošmanis – šobrīd LU Juridiskās fakultātes docents – *autora piebilde*.
- ¹³⁷ „Zurück zu den Quellen” – tulkojums latviešu valodā būtu – ‘atpakaļ pie avotiem’. Vairāk par vācu vēsturisko tiesību skolu, sk.: *Coing, H. Europäische Privatrecht (1800 bis 1914). 19. Jahrhundert. München : C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, Bd. II. 1989, S. 41–53; Schlosser, H. Grudzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9. Auflage. Heidenberg : C. F. Müller, 2001, S. 142–171, vai arī (angļu valodā) *Doherty, M. Jurisprudence: the Philosophy of Law. Revision Workbook. Third edition. Holborn College : Old Bailey press, 2004, 2006 (reprinted), p. 129–132, u. c.**
- ¹³⁸ Intervija ar profesori Sanitu Osipovu. JL personiskā arhīva materiāli.
- ¹³⁹ *Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: LU žurnāla „Latvijas vēsture” fonds, 1998.*
- ¹⁴⁰ *Apsītis, R., Blūzma, V., Lazdiņš, J. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). Dr. hist. V. Blūzmas redakcijā. Rīga: Juridiskā koledža, 2006.*
- ¹⁴¹ Sk., piemēram: *Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997; Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: TNA, 1999; Meļķis, E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesīzbiznātnieku skatījumā. No: Tiesību spoguļis I. S. Osipovas zin. red. Rīga : BA Turība, 1999, 39.–48. lpp.*
- ¹⁴² Sk., piemēram: *Meļķis, E. Tiesību normu iztulkošana. Rīga : LU, 1999; Juridiskās metodes pamati. E. Meļķiņa zin. red. Rīga : LU, 2003.*
- ¹⁴³ Intervija ar profesori Sanitu Osipovu. JL personiskā arhīva materiāli.

- ¹⁴⁴ Aktualitāte un ērtība. Lietišķā informācijas dienesta mājas lapa
Pieejams: <http://www.lid.lv/lv/izdevniec/Abonentizdevumi/> [skatīts 15.01.2010.].
- ¹⁴⁵ Šobrīd Tiesību teorijas un politikas zinātnes katedrai ir atjaunots tās vēsturiskais nosaukums – Tiesību teorijas un vēstures katedra – *autora piebilde*.
- ¹⁴⁶ Sk.: LR Satversmes tiesas stenogramma: A. Endziņš (Latvijas Republikas Satversmes tiesas priekšsēdētājs – *autora piebilde*) Latvijas Republikas Satversmes tiesas sēde 1998. gada 25. jūnijā. Pieejams: [http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-04\(98\).htm](http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/03-04(98).htm) [skatīts 15.01.2010.].
- ¹⁴⁷ LR Saeimas 25.10.2001. likums „Administratīvā procesa likums”.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [skatīts 10.02.2010.].
- ¹⁴⁸ Intervija ar profesori Sanitu Osipovu. JL personiskā arhīva materiāli.

Summary

This paper is a review of how laws in the Republic of Latvia were developed after the restoration of independence in 1990 and 1991. The author has proposed the following theses in relation to this matter:

- 1) Not just legal, but also psychological aspects must be taken into account when assessing the way in which a country moves from the legal system of a totalitarian state to one that is appropriate for a democratic country;*
- 2) The rejection of Soviet law and a return to the legal community of continental Europe took longer than the restoration of Latvia's statehood as such;*
- 3) During the transition from a planned to a market economy, the doctrine of natural law, as well as various ideas from the history of the law, are of importance;*
- 4) Latvia's legal system is based on European thinking, granting particular attention (particularly in the area of private law) to Roman-Germanic law.*

Latviešu juridiskās valodas attīstība pēc Pirmā pasaules kara

The Development of Latvian Legal Language After World War I

Dr. iur. Sanita Osipova

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

E-pasts: Sanita.Osipova@lu.lv, tālr. 67034512

Publikācija veltīta Latvijas Universitātes 90. gadu jubilejai. Autore pētījusi latviešu valodas attīstību tiesību zinātnēs kontekstā ar zinātniskās pētniecības darbības sākšanos un docēšanu latviešu valodā Latvijas Universitātē pirmajās desmitgadēs pēc tās dibināšanas. Otrs aspekts, no kura rakstā ir pētīta jurisprudences un juridiskās latviešu valodas attīstība XX gs. 20.–30. gados, ir publikācijas tā laika juridiskajā presē: latviešu, krievu un vācu valodā.

Atslēgvārdi: juridiskā izglītība, juridiskā prese, juridiskā terminoloģija, multinacionāla juridiskā kultūra, tituluācija, Latvijas Universitāte.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	81
1. <i>Juridiskā izglītība latviešu valodā Latvijas Universitātē</i>	82
2. <i>Juridiskā prese Latvijas Republikā starpkaru posmā XX gs.</i>	89
2.1. <i>Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesis</i>	89
2.2. <i>Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft</i>	90
2.3. <i>Закон и Суд</i>	91
2.4. <i>Jurists</i>	93
<i>Kopsavilkums</i>	94
<i>Izmatoto avotu saraksts</i>	94
<i>Atsauces</i>	97
<i>Summary</i>	100

levads

Jurisprudence Latvijas teritorijā jau kopš pašiem pirmsākumiem ir bijusi multikulturāla. Vācu, krievu, latviešu un ebreju juristi kopīgi veidoja mūsu juridisko kultūru 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā. Diemžēl dažādu tautību juristu sadarbība Latvijas jurisprudencē ne vienmēr bijusi harmoniska. Viņu vidū pastāvēja arī zināma konkurence pēc nacionālajām un citām interesēm. To izskaidro Latvijas jurisprudences vēsture.

Raksta mērķis ir izpētīt latviešu juridiskās valodas attīstību laika posmā no Pirmā pasaules kara līdz Otrajam pasaules karam. Lai sasniegtu mērķi, rakstā analizēti cētieņi ieviest latviešu valodu kā vienīgo docēšanas valodu tiesību zinātņu studijās Latvijas Universitātē, kā arī analizēti juridiskie periodiskie izdevumi pētāmajā laika periodā.

Līdz Latvijas Republikas dibināšanai 1918. gadā Latvijas teritorijā pārsvarā darbojās vācu juristi. Lielā mērā savu nozīmi LR jurisprudencē tie saglabāja līdz Otrajam pasaules karam. To apliecina spilgtā plejāde izcilo baltvācu juristu zinātnieku, kas Latvijā darbojās XIX gs. un XX gs. pirmajā pusē (līdz pat vācu repatriācijai 1939. gadā). Daudzi no viņiem emigrācijā turpināja savu Latvijā uzsāktu darbību, studējot Latvijas Republikas un Latvijas PSR tiesības un publicējot zinātniskus darbus par šo tēmu.¹

Šie Latvijas juristi ir plaši zināmi vācu tiesību zinātņu tradīcijas telpā, jo viņi publicējās vācu valodā, vācu periodikā un daļu grāmatu iespieda Vācijas izdevniecībās. Līdz XIX gs. beigām, kad Krievijas impērijā sākās rusifikācijas politikas realizācija, vācu valoda Latvijas teritorijā, līdzīgi kā Igaunijā, bija jurisprudences valoda un juridiskās izglītības valoda, jo latvieši studēja jurisprudenci Tērbatas universitātē, kurā līdz 1889. gadam docēšana notika vācu valodā.

Situācija mainījās XIX gs. beigās, kad vācu valodu mērķtiecīgi sāka izkonkurēt krievu valoda. Tā bija Krievijas impērijas apzināta valsts politika, ko XIX gs. 80. gados uzsāka Aleksandrs III. Šī politika ietvēra arī pareizticības nostiprināšanu un nacionālo minoritāšu tiesību ierobežošanu.² 1911. gada 30. janvāri ievērojamais krievu vēsturnieks Vasilij Kļučevskis (*Васи́лий Ключе́вский*, 1841–1911) savā piezīmju grāmatiņā ierakstīja pārdomas par nacionālo jautājumu Krievijā:

„Pretrunas Krievijas valsts etnogrāfiskajā sastāvā rietumu Eiropas malienēs un austrumu Āzijas malienēs: tur [rietumos – raksta autores piezīme] ir iekarotas teritorijas un tautības, kas ar savu kultūru ir daudz augstākas par mūsējo, bet te [Āzijā – raksta autores piezīme] – daudz zemākas. Tur mēs neprotam sadzīvot ar pakļautajiem, tāpēc ka nevaram pacelties līdz viņu līmenim, bet te mēs negribam ar viņiem sadzīvot un nicinām tos, jo nemākam viņus pacelt līdz savam līmenim. Gan tie, gan šie nav mums līdzīgi un tāpēc ir mūsu ienaidnieki.”³

Krievu vēsturnieki atzīst, ka Aleksandra III valdīšanas laiks ir kulminācija impērijas centra naidīgajā attieksmē pret malienēm. Mihails Gellers (*Михаи́л Ге́ллер*, 1922–1997) raksta:

„Kopā savijās: imperatora nepatika pret „nekrievu” tautām (нерусским наро́дам), Pobedonosceva mesiāniskais nacionālisms un Dmitrija Tolstoja racionālisms, ar kuru viņš centās saglabāt impērijas veselumu, neskatoties uz malieņu, īpaši rietumu, ātro attīstību. Grāfs Tolstojs ieviesa Baltijas provincēs krievu tiesu sistēmu, likvidējot vietējās tiesas, ieviešot pastiprinātu rusifikācijas politiku administrācijā un skolās, par savu mērķi izvirzot cīņu ar visu vācisko un ar privilēģijām, kuras piemita vācu muižniecībai, Baltijas baroniem.”⁴

1. Juridiskā izglītība latviešu valodā Latvijas Universitātē

XIX gs. pēdējās desmitgadēs latvieši aizvien lielākā skaitā devās studēt jurisprudenci ne tikai uz Tartu, bet arī uz Maskavu un Pēterburgu. Krievu valoda līdz ar vācu valodu kļuva par izglītotu, inteligentu latviešu valodu. Atkarībā no politiskajiem uzskatiem un izglītības latviešu inteliģence sadalījās, par latviešiem svarīgāku atzīstot vai nu krievu, vai vācu valodu un kultūru. Situācija, kas izveidojās XIX/XX gs. mijā, lielā mērā saglabājas arī pēc LR nodibināšanas. Kopš 1918. gadā tika nodibināta nacionāla

valsts – Latvijas Republika, jurisprudencē līdzās vācu un krievu valodai parādījās arī latviešu valoda. Nacionālais valstiskums nostiprinājās, un jaundibinātajā nacionālajā universitātē – Latvijas Augstskolā (no 1923. gada Latvijas Universitātē) – tika sākta juristu sagatavošana. Līdz Otrajam pasaules karam latviešu valoda jurisprudencē lēnām, mērķtiecīgi un pārvarot dažādas grūtības kļuva par vadošo.⁵ Savu ieguldījumu latviešu juridiskās valodas veidošanā un nostiprināšanā ieguldīja arī juristi cittautieši.

Multikulturāla nācija ir XX gs. beigu un XXI gs. vērtība. Vērtības XX gs. sākumā būtiski atšķīrās. Cilvēki lepojās ar savu nacionālo piederību. Krievijas impērijā XIX gs. otrajā pusē tika dibinātas nacionālas biedrības, bet XX gs. sākumā uz Krievijas un Austroungārijas impērijas drupām tika dibinātas nacionālas valstis. Tajās tika uzsvērtā nacionālā pašapziņa, nacionālās kultūras vērtības un nacionālās jurisprudences nozīme un savdabība. Pēc nacionālu valstu nodibināšanas tajās tika izveidotas nacionālas augstskolas (piemēram, Latvijā starpkaru laikā līdzās „latviskajai” Latvijas Universitātei, darbojās Krievu universitāte, dibināta 1921. gadā⁶, vācu mācību iestāde – Herdera institūts⁷).

Latviešu tautas prasība pēc arvien plašākām tiesībām pieauga XIX gs. gaitā un attīstījās līdz pat nacionālas valsts idejai XX gs. sākumā.⁸ Katrai nācijai ir tiesības uz pašnoteikšanos, rakstīja Kārlis Dišlers (1878–1954) XX gs. sākumā.⁹ Tiesības uz pašnoteikšanos ir tautas dabiskās tiesības. Tieši K. Dišlers, balstoties uz tautas pašnoteikšanās tiesībām un romiešu tiesībās zināmo *negatorum gestio* institūtu, pamatoja Tautas Padomes tiesības tautas vārdā proklamēt Latvijas Republiku.¹⁰ Tika uzsvērts, ka arī latviešiem pēc ilgiem atkarības gadsimtiem ir tiesības uz pašnoteikšanos un nacionālas valsts izveidi. Latvijas Tautas padomes loceklis Atis Ķeniņš (1874–1961) Latvijas proklamēšanas svinīgajā sēdē teica:

„Tautas ieņem savas sensenās mītnes un nodibina valstis savās etnogrāfiskās robežās uz apvienošanās un pašnoteikšanās pamatiem. Tas dod latviešiem no Kurzemes, Vidzemes un sengaidītās Latgales iespēju sasniegties rokās apvienotās Latvijas vidū. Latvijas brīvības karogu tātad saņemam ne no varas – bet no taisnības dievietes rokas.”¹¹

Latvijas Republiku proklamē ne tikai latvieši, Tautas padomes darbībā un brīvības cīņās piedalījās arī citu Latvijas teritorijā dzīvojošo tautu pārstāvji, līdzīgi kā tas bija arī 3. atmodas laikā XX gs. 80. gadu beigās, kad Tautas frontē līdz ar latviešiem darbojās poļi, krievi, ukraiņi u. c. tautas, kas dzīvo Latvijā. Tāpēc ir loģiski, ka citas tautas, kas atzina latviešu tiesības uz pašnoteikšanos, respektēja tās un latviešu kultūru, ieguva tiesības brīvi dzīvot un attīstīties Latvijas Republikā. Latvieši kļuva par titulnāciju (vāc. *Grundnation* arī *Titelnation*), t. i., nāciju, kuras vārdā nosaukta valsts.

Taču viss nav tik vienkārši, kā izklausās. Nācijas kodols ir valoda. Latviešu valoda un tās statuss ir bijis latviešu tautas rūpju lokā visu XX gs., līdz pašās XX gs. beigās pēc valstiskuma atjaunošanas latviešu valodas kā valsts valodas statuss tiek nostiprināts Satversmē.¹² Tomēr valodas dzīvotspēju nosaka ne jau konstitucionāli garantēta tiesība vai statuss. Valoda ir jālieto, tai ir jābūt dzīvai un visaptverošai, lai tajā varētu paust pastāvošo realitāti un veikt zinātnisko izziņu. Valodas dzīvotspēju nosaka, vai to lieto iedzīvotāji, savstarpēji sazinoties, bet valsts valodas pirmā pazīme ir, ka to lieto valsts pārvaldē, attiecībās starp pilsoni un valsti.

Valsts attīstību un nācijas attīstību nosaka arī tas, vai var iziet pilnu izglītības ciklu nacionālajā valodā un vai, izmatojot konkrēto valodu, var tālāk attīstīt jebkuru zinātnes nozari. Tāpēc tik liela nozīme un uzmanība no valsts puses bija pievērsta 1919. gadā dibinātajai Latvijas Augstskolai (tagad Latvijas Universitātei), kura pirmo

reizi sniedza iespēju iegūt augstāko izglītību latviešu valodā. Tas īpaši uzsvērts Latvijas Universitātes 1923. gada Satversmē. Tās 3. pants noteica:

„Mācības valoda Latvijas universitātē ir latviešu. Mācības pasniegt citās valodās var tikai atsevišķos gadījumos ar Universitātes padomes sevišķu atļauju.”¹³

Prakse pierādīja, ka pirmajos gadu desmitos šie „atsevišķie gadījumi” bija praktiski visās fakultātēs, bet dažās nozarēs tie bija pat vairākumā.

Sākot no 1922. gada februāra, pēc LR Izglītības ministrijas ierosmes¹⁴ Latvijas Universitātē tika aktualizēts valodas jautājums. Sākās apmēram 15 gadus ilga cīņa par docēšanu valsts valodā Latvijas Universitātē, lai gan nostāja valodas jautājumā bija skaidra jau 1919. gada 4. septembrī vēl pirms augstskolas dibināšanas, kad jautājums par docēšanas valodu tika lemts Latvijas Augstskolas Organizācijas padomes sēdē:

„Kāda būs mācību valoda? Nolemj, ka tādai jābūt latviešu, pielaižot nepieciešamības gadījumos arī krievu un vācu.”¹⁵

Šī nostāja tiek nostiprināta arī Latvijas Universitātes Satversmē. Pēdējās aktivitātes valsts valodas jautājumā bija vēl 1934. gada martā, kad Dekānu padome izveidoja komisiju valodu jautājuma noskaidrošanai.¹⁶ Tiesa, 1936. gadā komisija beidza darbu bez redzamiem rezultātiem, to noteica grozījumi un papildinājumi likumos valodas jautājumā.¹⁷

Arī pati Latvijas Universitātes Satversme visai drīz pēc pirmpublicācijas latviešu valodā tika izdota vācu valodā.¹⁸ Ja latviešu valoda būtu kļuvusi par mācībspēku un studentu kopējo valodu, tad vajadzības pēc tulkojuma nebūtu, taču, kā to apliecina Latvijas Valsts vēstures arhīva materiāli un tā laika prese, Latvijā dzīve XX gs. starptaru posmā noritēja trīs valodās: latviešu, vācu un krievu.

1922. gadā saistībā ar kampaņu par docēšanu valsts valodā visas fakultātes sniedza ziņas par tiem docētājiem, kas lasa lekcijas citās valodās (tieši „citās” ir formulēts lielākajā daļā atbilžu, neprecizējot, vai domāta vācu vai krievu valoda, vai abas). Dabūot Latvijas Augstskolu tika pārņemtas ne tikai Rīgas Politehniskā Institūta (RPI) telpas, bet arī liela daļa studentu un, protams, mācībspēku. Slēdzot līgumus ar bijušā RPI docētājiem, tajos netika ietverta atruna, ka lekcijas būs jānotur latviešu valodā jeb valsts valodā. Sākotnēji tas apmierināja gan docētājus, gan lielāko daļu studentu, jo viņi vienkārši turpināja RPI uzsāktu mācību procesu bez būtiskām izmaiņām. (Arī daļa RPI studentu nepārvaldīja latviešu valodu pietiekami, lai tajā studētu un kārtotu pārbaudījumus.) Bijušo RPI profesoru un docentu tiesības lasīt pēc savas izvēles krievu vai vācu valodā tika respektētas arī vēlāk. Tā 1922. gada 18. februārī LA Tehniskās fakultātes dekāns sniedza atbildi uz Latvijas Augstskolas Dekānu padomes pieprasījumu par docēšanu valsts valodā savā fakultātē:

„Profesoriem Denferam, Feldvegam, Schiemanim un Taubem ir tiesības lasīt valodā pēc savas izvēles, kā bij. Rīgas Politehniska Instituta profesoriem.”¹⁹

Protams, RPI profesori bija nodarbināti lielākoties eksakto zinātņu fakultātēs, piemēram, Inženierzinātņu, Tehniskajā un Arhitektūras fakultātē.

Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultāte 1922. gada 6. martā kā viena no pēdējām Latvijas Universitātes fakultātēm sniedza atbildi vadībai par cittautiešu docēšanu latviešu valodā:

„Ievērojot, ka tikai pareiza un laba valoda dod iespēju sekmīgi lasīt lekcijas un vadīt seminārus, fakultāte atrod, ka nebūtu vēlami nolikt termiņu išaķu par 5 gadiem.”

Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātē 1921./1922. studiju gadā „citās valodās” lekcijas lasīja

... *prof. Gribovskis, prof. Mincs, prof. Frēze, doc. Bukovskis, doc. Hedenstreems, doc. Henzels.*”

Viņiem fakultāte ierosina dot 5 gadu termiņu, lai pasniedzēji sagatavotos docēšanai latviešu valodā.²⁰ Par piecu gadu termiņu pārejai uz docēšanu latviešu valodā 1922. gadā tiek nolemts arī universitātes līmenī. Organizācijas padome 1922. gada 31. maija lēmumā noteica:

... *tiesību lasīt vācu, respektīvi, krievu valodā bauda profesori, kas kā tādi pārņemti no Rīgas Politehniskā institūta Augstskolas nodibināšanas laikmetā un ka vēlāk ievēlētiem profesoriem atļauts lasīt svešā valodā vēl piecus gadus.*²¹

Autore vēlas vērst uzmanību „uz tiesību lasīt vācu, respektīvi, krievu valodā”, kas visdrīzākais radusies kā tehniska kļūme, jo tika dota atļauja pēc docētāju izvēles lasīt abās šajās valodās.

Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātē, tāpat kā citās fakultātēs, ar docēšanu latviešu valodā lielākās grūtības bija cittautiešiem, kuri iepriekš nebija dzīvojuši un strādājuši Latvijas teritorijā.

Pirmkārt, tas bija attiecināms uz baltvāciešiem un ebrejiem, kuri līdz Pirmajam pasaules karam nebija dzīvojuši Latvijas teritorijā vai tikai fragmentāri bija dzīvojuši Latvijā. Kaut arī daudzi no viņiem bija saistīti ar Baltiju, t. i., pēc 1918. gada – ar Latviju un Igauniju, tiem nebija pietiekami labu latviešu valodas zināšanu, lai docētu šajā valodā. Spilgts piemērs ir Pauls Mincs (1868–1941), kurš bija dzimis Daugavpilī, kas tajā laikā piederēja Vitebskas guberņai, jurisprudenci studējis Pēterburgā (1886–1890), maģistra grādu ieguvis Tērbatā (1892), 1917. gadā Maskavas Universitātē ievēlēts par privātdocentu. Pauls Mincs darbojās Tautas Padomē un Latvijas Senātā, bija Latvijas Satversmes sapulces deputāts un Latvijas Universitātes profesors (kopš 1921. gada).²² Būdams Latvijas patriots, kas devis praktisku ieguldījumu valsts konstitūēšanā un tās tiesiskuma veidošanā, turklāt esot vadošais profesors krimināltiesībās, Mincs nespēja lasīt lekcijas latviski, un viņam tika piešķirtas tiesības lasīt citā valodā. Pirmo reizi šis jautājums tika skatīts 1922. gadā:

„*Profesoram P. Minca k-gm., Latvijas Universitātes Organizācijas Padome savā 31. maija sēdē, saskaņā ar vispārīgiem noteikumiem par mācību valodu LU, piešķir Jums tiesību turpināt mācību pasniegšanu citā nekā valsts valodā līdz 1. jūlijam 1927. g., par ko Jums pagodinos paziņot, Rektors Felsbergs. 1922. gada 2. jūnijā.*”²³

1927. gadā Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultāte atkārtoti ierosināja prof. P. Mincam pagarināt tiesības lasīt lekcijas citā valodā vēl uz 5 gadiem.²⁴ Dokumenti apliecina, ka latviski prof. Mincs lekcijas sāka lasīt no 1932./1933. gada.²⁵

Otrkārt, tas attiecās uz zinātniekiem, kas emigrējuši no lielinieku Krievijas, un tādu Juridiskajā nodaļā bija ievērojams skaits. Latvijas Universitāte no krievu emigrantu vidus ieguva izcilus mācībspēkus. Juridiskajā nodaļā to vidū bija Vladimirs Bukovskis (*Владимир Буковский*, 1867–1937)²⁶, kurš Latvijā ieradās tūlīt pēc revolūcijas Krievijā, Vasiljs Sinaiskis (*Василий Синайский*, 1876–1949)²⁷, kurš Latvijā ieradās 1922. gadā, Aleksandrs Krugļevskis (*Александр Круглевский*, 1886–1964)²⁸, kurš Latvijā ieradās tikai 1924. gadā²⁹, u. c. Vladimirs Bukovskis tiek ievēlēts par Latvijas Augstskolas docentu 1920. gadā ar atrunu, ka pirmos trīs gadus viņam ļauts lasīt lekcijas krievu valodā.³⁰ Dokumenti liecina, ka profesoram V. Bukovskim par

galīgo termiņu, lai uzsāktu docēt latviski, tika noteikts 1933./1934. studiju gads, privātdocentam A. Krugļevskim – 1930./1931. gads, profesoram V. Sinaiskim – 1932./1933. gads.³¹ V. Sinaiskis tiešām uzsāka latviski docēt, kā plānots, 1932. gada rudens semestrī, bet A. Krugļevskis – no 1930. gada rudens semestra.³²

Minētie piemēri apliecina, ka Latvijas Universitātē (LU) cittautiešiem divas reizes 1922. un 1927. gadā tika piešķirts 5 gadu termiņš pāriešanai uz lekciju lasīšanu latviešu valodā. 1927. gadā nopietni tika izsvērti iemesli, t. sk. juridiskie, kāds ir pamats konkrētiem mācībspēkiem atteikties no docēšanas latviešu valodā. To apliecina arī tā laika LU juriskonsulta Augusta Lēbera rektora uzdevumā 1927. gada 2. jūnijā sagatavotais atzinums

„Par tiesībām Latvijas Universitātē pasniegt citās valodās nekā valsts valodā profesora Borisa Popova³³ lietā”³⁴

Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes lēmumi un atbildes Latvijas Universitātes vadībai apliecina, ka mācībspēku vidū nav bijušas valodas problēmas un latviski docējošie kolēģi ļoti iecietīgi un ar sapratni izturējās pret kolēģiem, kas nevarēja sagatavot lekcijas latviski, tāpēc līdz pat 1932. gadam Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātē lekcijas tika lasītas latviski, krieviski un vāciski, bet atsevišķi fakultātes mācībspēki to darīja pat ilgāk. Vēl 1933. gada 15. septembrī Latvijas Universitātes Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultāte adresēja Dekānu padomei iesniegumu ar lūgumu veselības stāvokļa dēļ V. Bukovskim arī turpmāk ļaut lasīt lekcijas krievu valodā.³⁵ Prof. Bukovskim šajā laikā jau bija 66 gadi. Latvijas Universitātē, jau sākot ar 1920. gadu, bija projekti, kuros bija noteikts vecuma cenzs (55 gadi), pēc kura sasniegšanas mācībspēkiem vairs neprasītu docēt latviešu valodā,³⁶ bet dzīvē šis saprātīgais priekšlikums tā arī netika iedzīvināts.

Juridiskā prakse gaidīja izglītotus juristus, kas labi pārvaldītu visas trīs minētās valodas: latviešu, krievu un vācu. Jau pirmajā Latvijas juristu kongresā, kurš 1932. gadā beidzot apvienoja visu tautību Latvijas juristus (kopskaitā 520 pilntiesīgus biedrus un 200 viesus),³⁷ attiecībā uz juridisko izglītību Latvijas Universitātē tika pieņemta rezolūcija:

„Ņemot vērā speciālās juridiskās literatūras studiju vajadzības³⁸, kā arī Latvijas īpatnējos apstākļus, juridiskās izglītības un juristu profesionālā stāvokļa sekcija veic vēlējumu: lai no L.Ū. juridiskās nodaļas absolventiem tiktu prasītas labas vācu un krievu valodas zināšanas.”³⁹

Rezolūciju ietekmēja arī Kārļa Dišlera (tajā laikā vēl vecākā docenta) nolasītais referāts „Latvijas Universitātes juridiskās nodaļas attīstība un darbības pārskats.”⁴⁰ 1932. gada 9. maijā Latvijas Juristu kongresa rezolūcijas tika apspriestas arī Latvijas Universitātes Dekānu padomē, tiesa, lēmums par to iedzīvināšanu sagatavots netika.⁴¹

Daudzvalodība un nacionālās intereses radīja šķelšanos un zināmu spriedzi Latvijas Universitātes studentu vidū. Studentu organizācijas jau no viduslaikiem ir veidotas pēc novadnieku apvienošanās principa. Jau XIII gs. pirmo viduslaiku universitāšu (Boloņas un Padujas) studenti novadnieki apvienojās korporācijās, tā saucamajās „nācijās” (*nationes*),⁴² kuru pārstāvji savā starpā konkurēja un konfliktēja (t. sk. duelējās). Tāpēc, vēsturiski analizējot, var teikt, ka „nāciju” konflikti Latvijas Universitātē tikai apliecina, ka Latvijas Universitāte ir tipiska universitāte. Taču, no otras puses, visā universitāšu vēsturē ir bijuši regulāri centieni risināt un novērst konfliktus starp studentu grupām pēc „nāciju” principa. Arī Latvijas Universitātē starpkaru laikā tika ieguldīts pietiekami daudz pūļu, lai risinātu studentu nacionālos konfliktus.

No 1922. gada latviešu valodā tika izdota studentu avīze „Students”. Sākot no pašas izdošanas pirmsākumiem, šajā laikrakstā atspoguļoti latviešu studentu centieni pēc latviešu valodas lietojuma visās Latvijas Universitātes institūcijās un lekcijās, kā arī atainota zināma spriedze starp latviešu un vācu studentu korporācijām. Tā 1922. gada 8. novembrī publicēta ziņa:

„Latviešu studentu korporācijas bij devušas vācu korporācijām vairākus terminus pārejai uz latviešu valodas lietošanu prezidējošā konventa sēdēs. Vācieši šās prasības neievērojuši [...] Uz sēdēm sūtīti priekšstāvji, kuŗi gandrīz nemaz nepratuši latviešu valodu, lai gan vācu korporantu starpā ir labi latviešu valodas pratēji. Bez tam vācu korporācijas neskatoties uz savu niecīgo skaitu (1:5) visur gribējušas iegūt vienādu kandidātu skaitu, kam arī latviešu korporācijas stingri pretojušas. Tagad vācu korporācijas paziņojušas latviešu prezidējošam konventam, ka izstājas no viņa [...] Kā dzirdams vācieši gribot dibināt savu vācu prezidējošo konventu, kuŗa uzdevums laikam, būs pirmā kārtā ignorēt latviešu valodu un visu, kas latvisks.”⁴³

XX gs. 20. un 30. gados pastāvēja zināma spriedze dažādu tautību studentu attiecībās, kas formāli fiksēta Studentu padomes iesniegumos Latvijas Universitātes vadībai un atsevišķām fakultātēm. 1930. gada 27. martā Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes padomes sēdes protokolā fiksēts:

„Nolasa un pārrunā studentu iesniegumu krievu valodas lietošanas lietā. Nolemj lietas pārrunas un izšķiršanu atlikt uz nākošo sēdi.”⁴⁴

Nākamajā sēdē, kas notika 1930. gada 30. aprīlī, iesniegumā minētie profesori – prof. A. Krugļevskis un prof. V. Sinaiskis – sniedza paskaidrojumus par iespējām docēt latviski. Prof. A. Krugļevskis solījis no nākamā gada pāriet uz docēšanu latviešu valodā, bet prof. V. Sinaiskis solījis sākumā lasīt lekcijas latviski divas stundas nedēļā un uz latviešu valodu pāriet pakāpeniski. Padome pieņēma profesoru ierosinājumu un vienlaikus nolēma juridiskajā nodaļā ar 1930./1931. studiju gadu noteikt krievu valodu kā „obligatorisku priekšmetu”.⁴⁵

Kā viens no pēdējiem studentu iesniegumiem valodu jautājumā minams 1933. gada 6. novembra Latvijas Universitātes Studentu padomes iesniegums rektoram par pasniegšanu tikai latviešu valodā un ierosinājumu ieviest nacionālās kvotas topošajiem studentiem pēc principa: katra tauta drikst aizpildīt Latvijas Universitātes studentu vidū tik procentus vietu, cik tie veido Latvijas iedzīvotāju skaitā.⁴⁶

Taču juridiskās nodaļas mācībspēki un studenti ar nepilnīgām latviešu valodas zināšanām nebija vienīgā problēma pilnvērtīgai docēšanai latviski. Lai latviešu valoda kļūtu par pilnvērtīgu valsts valodu, bet Latvija par nacionālu valsti, bija nepieciešama latviešu juridiskā terminoloģija. Līdz 1919. gadam nebija iespēju iegūt augstāko juridisko izglītību latviešu valodā, līdz ar to nebija valstiskas nepieciešamības pēc visaptverošas latviešu juridiskās terminoloģijas, jo tiesvedība un valsts pārvalde tika īstenota vācu, bet vēlāk krievu valodā.

Protams, latviešu juridiskā terminoloģija sāka veidoties jau ievērojami agrāk par Latvijas valsts dibināšanu. Pirmie likumu tulkojumi latviešu valodā no vācu un zviedru valodas parādījās jau XVII gs.⁴⁷ To skaits ievērojami pieauga Krievijas impērijas laikā XIX gs. pirmajā pusē, kad zemnieku likumi pēc valsts prasības tika tulkoti latviešu valodā un nolasīti baznīcās no kanceles. Iepazīstināt tautu ar likumiem tās dzimtajā valodā bija mācītāju pienākums. Taču tulkojumi līdz pat XIX gs. otrai pusei bija „samocīti”, tie bija nekvalitatīvi likumu pārstāsti, jo daudziem vācu mācītājiem, kas šo uzdevumu veica, nebija pietiekamu ne latviešu valodas, ne jurisprudences zināšanu. Turklāt tas prasīja juridisko terminu jaunradi, jo latviešu juridiskās valodas vēl nebija.

Lielu ieguldījumu latviešu valodas un t. sk. arī juridiskās terminoloģijas attīstībā ir devis Tērbatas universitātes absolvents vācu mācītājs Augusts Johans Gotfrīds Bīlenšteins (*August Johann Gottfried Bielenstein*, 1826–1907).⁴⁸ XIX gs. beigās likumu tulkošanai sāk pievērsties pirmie izglītotie latviešu juristi. Tas ir jaunlatviešu kustības laiks. Īpaši atzīmējams Andrejs Stērste (1853–1921), kas ar savu darbu iezīmē nākamo posmu pēc A. Bīlenšteina latviešu juridiskās terminoloģijas veidošanā.⁴⁹ Strādādams par sekretāru un tulku Latvijas lauku revīzijā XIX gs. beigās, A. Stērste darba gaitā veido latviešu juridisko terminoloģiju. 1883. gadā A. Stērsti uzaicina par palīgu A. Bīlenšteinam „Ķeizara Aleksandra II tiesu ustava” tulkošanai. Abi nevarēja sastrādāties, un A. Stērste no līdzdalības atteicās. A. Bīlenšteina tulkojums valodas ziņā bija smagnējāks, un 1889. gadā tika iespiesti A. Stērstes tulkotie tiesu likumi „Ķeizara Aleksandra II tiesu ustavs”.⁵⁰

Pēc LR dibināšanas kā nekad iepriekš bija nepieciešama latviešu juridiskā terminoloģija, jo tai vajadzēja veidot pamatu nacionālas valsts likumiem, tiesu praksei, valsts pārvaldei. Latviešu juridiskā valoda bija nepieciešama ne tikai likumiem un praksei, bet arī, lai veidotu un attīstītu latviešu jurisprudenci. Tas nozīmē, ka bija nepieciešama latviešu terminoloģija gan tiesību vēsturē, gan tiesību teorijā, gan tiesību filozofijā u. c.

Lasīt lekcijas un attīstīt zinātni dzimtajā valodā un/vai valodā, kurā ir iegūta izglītība, ir ievērojami vieglāk. LU pirmie pasniedzēji bija vācu, krievu, ebreju un latviešu tautības docētāji, kuri paši bija studējuši vācu un krievu valodā. Pat latviešu mācībspēkiem nebija viegli sagatavot un lasīt lekcijas dzimtajā valodā, jo atsevišķās nozarēs nebija speciālās terminoloģijas, citās – tā bija nepilnīga. 1922. gadā studenti savā laikrakstā konstatēja, ka

„doc. Kalniņš kropļo latviešu valodu, lasot lekcijas tēlojošā ģeometrijā”⁵¹.

Trūka arī studiju literatūras latviešu valodā, t. sk. trūka juridiskās literatūras latviešu valodā. Pat ja lekcijas tika docētas latviski, mācību grāmatas bija vācu, krievu, franču un angļu valodā. Situācija par labu latviešu valodai kā Latvijas Universitātes (LU) juristu apmācības pamatvalodai sāka mainīties tikai tad, kad LU absolventi sāka iekļauties LU pedagoģiskajā kolektīvā, bet no Krievijas emigrējušie docētāji bija apguvuši latviešu valodu un sāka tajā lasīt lekcijas, kā arī kad tika publicēti docējamo lekciju konspekti, vēlāk – mācību grāmatas latviešu valodā.

Protams, latviešu juridiskās valodas attīstībai pirmajās desmitgadēs pēc valsts nodibināšanas bija liela nozīme, lai latviešu valodā varētu noturēt lekcijas un rakstīt juridiskas publikācijas. Tā laika mēģinājumi pilnveidot latviešu juridisko valodu tika atspoguļoti arī presē. Advokāts A. Strausmanis 1929. gadā piedāvā:

„Par kollēģiālu tiesu sauc tiesu, kuŗas sastāvā ietilpst ne mazāk ar trim tiesnešiem, atšķirībā no tiesas, kuŗā taisnību spriež viens vienīgs tiesnesis; pirmo latviski varētu saukt par koptiesu, bet otro par vientiesu.”⁵²

Šodien droši varam teikt, ka advokāta A. Strausmaņa piedāvājums nav iedzīvojis latviešu valodā.

Tikai pēc aptuveni desmit LU darba gadiem sākās lēna un smaga pāreja uz lekcijām latviešu valodā. Tas īpašu nozīmi ieguva Kārļa Ulmaņa diktatūras laikā, jo viņa valsts politika bija izteikti nacionāla. Iemesli tik ilgam pārejas laikam, lai docētu latviski, kā jau tika minēts, bija divi:

- 1) mācībspēkiem bija jāapgūst latviešu valoda un īpaši – profesionālā latviešu valoda;
- 2) daudzās jomās latviešu profesionālās valodas nebija vai tā bija nepilnīga, un bija vajadzīgs laiks, lai to radītu.

2. Juridiskā prese Latvijas Republikā starpkaru posmā XX gs.

Multinacionālo juridisko kultūru spilgti ataino tā laika, t. i., XX gs. 20.–30. gadu, prese. Arī juridiskā prese tolaik bija tikpat daudz nacionāla kā paši juristi. Nozīmīgākie juridiskie laikraksti bija valsts izdotais „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesis” un dažādu juristu biedrību izdotie periodiskie izdevumi „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft”, „Закон и Суд”⁵³ un „Jurists”. Trīs pēdējiem izdevumiem laika robežu ziņā bija visai līdzīgs mūžs. Tos sāka izdot no 1926. līdz 1929. gadam, bet slēdza no 1938. līdz 1940. gadam.

2.1. „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesis”

„Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesis” iznāca no 1920. gada līdz 1940. gadam. Tas ir visnozīmīgākais no starpkaru laika juridiskajiem laikrakstiem, kurā tā pastāvēšanas laikā bija izdots vairāk nekā 12 300 lapaspaušu. „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesis” redaktori bija ievērojamākie sava laika latviešu juristi: Latvijas Senāta senators Miķelis Gobiņš (1868–1931) bija redaktors no 1920. līdz 1921. gadam, LU profesors un LU Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes dekāns Kārlis Dišlers (1878–1954) bija redaktors no 1922. līdz 1934. gadam un no 1937. līdz 1940. gadam, LU profesors un Rīgas apgabaltiesas priekšsēdētājs Aleksandrs Būmanis (1881–1937) bija redaktors no 1935. līdz 1937. gadam.⁵⁴

Pirmais numurs 1920. gada oktobrī sākas ar rakstu „Kāds vārds par valsts atzīšanu „de facto” un „de jure””.⁵⁵ Laikrakstā tika iespiesti raksti visās jurisprudences nozarēs, jaunie likumi un rīkojumi, grozījumi un papildinājumi spēkā esošajos likumos, tiesu prakse, jo īpaši – senāta izskaidrojumi. Jaunā Latvijas valsts veidoja arī savu tiesu un tiesību sistēmu, šie procesi nepastarpināti ir aprakstīti „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesī”. Tas ir lielisks avots gan joprojām esošu normu vēsturiskai interpretācijai, gan Latvijas tiesību un konstitucionālisma vēstures studijām. P. Mincis 1920. gadā skaidro pašu tiesību sistēmas pamatus LR – LR Senāta uzbūvi un kompetenci:

„Latvijas Senāts organizēts pēc bijušās Krievijas ķeizarvalsts augstākās kasācijas tiesas parauga, ar to starpību, ka bez tanī bijušiem diviem- civil- un krimināldepartamentiem, Latvijas Senāta sastāvā nodibināts trešais departaments administratīvām lietām.”⁵⁶

Ne tikai redaktori, bet arī autori, kas publicēja savus rakstus laikrakstā, bija vadošie sava laika juristi. Te savas atziņas pauda K. Dišlers, P. Mincis, Augusts Lēbers (*August Loeber*, 1865–1948), V. Bukovskis, V. Sinaisksis u. c. Protams, „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesim” bija nozīmīga loma latviešu juridiskās terminoloģijas veidošanā. Tā lapās atrodami daudzi veiksmīgi un mazāk veiksmīgi mēģinājumi attīstīt latviešu juridisko valodu, kas ir vai nu iedzīvojušies mūsu valodā, vai sen aizmirsti. 1920. gadā tika publicēts likums „Juridiskās personas gribas spēja”. Jau pats jēdziens „gribas spēja” nav iegājis latviešu valodā. Tā vietā lietojam „rīcībspēja”. Likuma tulkojumā, ko veicis A. Lēbers, doti arī normu komentāri un paralēli jaunaunajiem latviešu terminiem doti skaidrojumi krievu, kā arī vācu valodā. Viņš komentēja:

„... tagad tulko „pīlntiesīgs”, lai gan notāram jāaplīcina nevis „tiesību spēja”, bet gan „gribas spēja” (дееспособность, Handlungsfähigkeit).”⁵⁷

Roberts Mucenieks 1923. gadā strādā pie jūras tiesību latviešu terminoloģijas: „krautiņš” (krava), „jūras klizma” (avārija), „vedummaksa” (frakte).⁵⁸ Lasot šo periodisko izdevumu, var izsekot divām tendencēm, kas iezīmējās, veidojot latviešu

juridisko terminoloģiju. Vienu pārstāv tikko minētie piemēri. Tie ir mēģinājumi latviski tulkot juridiskos terminus. Otra tendence ir atstāt tos netulkotus, latviskojot galotni. Piemēram, „kontrasignācijas institūts” un „koleģiāla uzbūve”, kas minēti K. Dišlera rakstā 1923. gadā, skan pilnīgi mūsdienīgi.

Arī K. Dišlers skaidroja juridiskos terminus, tikai atšķirīgā veidā. Viņš svešvārdam līdzās uzrādīja latvisko tulkojumu (kontrasignēti – līdzparakstīti).⁵⁹ Abas šīs tendences ir vērojamas arī mūsdienu latviešu juridiskajā valodā. Latviskie jēdzienu tulkojumi ļauj saprast juridisko valodu ne tikai juristiem, bet arī pārējai sabiedrībai. Tiesību mērķis ir regulēt sabiedriskās attiecības, un tām ir jābūt pietiekami saprotamām tautai. Savukārt svešvārdi nerada pārpratumus, kādus pirms vispārējas pieņemšanas lietošanai juridiskajā valodā var radīt tulkotais jēdziens.

Jau 1923. gadā latviešu juridiskā terminoloģija kļuva ievērojami vienveidīgāka un vieglāk uztverama nekā 1920. gadā. Nozares vadošie speciālisti, piemēram, K. Dišlers valstiesībās, lieto jēdzienus, kuri ir kļuvuši par juridiskās terminoloģijas pamatiem. Protams, ne visi jaunievedumi, kas minēti pat prof. K. Dišlera rakstos, ir iedzīvojušies, tā tulkojums „māņu tiesības” (*Scheinrechte*) netiek lietots.⁶⁰ Zinot, ka profesori V. Sinaiskis, A. Ugrjumovs, P. Mincs, V. Bukovskis paši nepārvaldīja latviešu valodu pietiekami labi, lai tajā rakstītu juridiskus rakstus, īpaši uzsverams ir tulku nopelns, jo tieši viņu rakstos ir visveiksmīgākā juridiskā valoda, kas labskanības un skaidrības ziņā ir ļoti tuva mūsdienu latviešu juridiskajai valodai. Tā valodas ziņā autore kā sava laika pilnību vēlas atzīmēt V. Bukovska rakstu „Par laulātā drauga mantošanu.”⁶¹

2.2. „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft”

Visplašāk ārpus Latvijas ir zināms Rīgas Vācu juristu biedrības (*Deutscher Juristenverein in Riga*) izdots „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft”, kurš iznāca laika posmā no 1926. līdz 1939. gadam. Pateicoties baltvācu jurista *Dr. iur. Dr. h. c. Dītriha Andreja Lēbera (Dietrich Andre Loeber, 1923–2004)*⁶² iniciatīvai, 2002. gadā ir iznācis šī žurnāla faksimilizdevums.⁶³ Profesors A. Lēbers ir devis nenovērtējamu ieguldījumu Latvijas starpkaru laika jurisprudences mantojuma apzināšanai, pieejamībai un popularizēšanai. Ar viņa atbalstu un pēc viņa iniciatīvas tika izdoti faksimilizdevumi ne tikai minētajam Rīgas vācu juristu biedrības žurnālam, bet arī „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesim” un „Закон и Суд”.⁶⁴

„Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft” ir nozīmīgs žurnāls, jo publicēto rakstu autori savu uzmanību galvenokārt vērta uz spēkā esošās tiesību sistēmas pilnveidošanu, t. i., grozījumiem un papildinājumiem spēkā esošajās normās, diskusijām par jaunu likumu izstrādes nepieciešamību, uzsverot vajadzību saglabāt Latvijas un Igaunijas tiesību sistēmu radniecību, kas vēsturiski bija veidojusies daudzu gadsimtu garumā. „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft” romiešu tiesību mantojumu uzskatīja par abu valstu vienojošo faktoru un atbalstīja uzskatu par tā saglabāšanas nepieciešamību tiesību sistēmas transformācijas gaitā. Šai žurnālā, piemēram, tika publicēts Tallinas advokāta Gerta Koha (*Gert Koch*) raksts „Die Gesetzgebung Estlands in den Jahren 1918–1926”.⁶⁵ No 1930. gada redakcija pievērsās arī Lietuvas tiesībām.⁶⁶ Vācu valoda, kā reģiona juristu kopīgā valoda atviegloja nacionālās valstīs strādājošo Baltijas juristu komunikāciju un sadarbību.

Žurnālā publicējās gan zinātnieki, gan juristi praktiķi. Tas garantēja žurnāla zinātnisko kvalitāti un praktisko aktualitāti. Īpaši vēlos uzsvērt, ka žurnālā publicējās Latvijas Universitātes vadošie docētāji: profesori P. Mincs⁶⁷, A. Lēbers⁶⁸, V. Bukovskis⁶⁹ u. c. Turklāt žurnālā tika analizēta jaunākā tiesu prakse, recenzijas par

juridisko literatūru un par citiem periodiskajiem izdevumiem, kas publicēja rakstus par tiesību jautājumiem (piemēram, „Zeitschrift für Osteuropäisches Recht”⁷⁰). Žurnāla lasītāji tika iepazīstināti ar nozīmīgākajām publikācijām, kas tikušas izdotas pasaulē latviešu, krievu, franču, vācu un angļu valodā.

Skatot „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft” devumu Latvijai, tā nozīmīgākie sasniegumi bija šādi:

- 1) redakcijas darbība nodrošināja tās zinātniskās sadarbības turpināšanos, kas starp Baltijas juristiem izveidojās vēl Krievijas impērijas laikā;
- 2) žurnāla darbība veicināja Baltijas valstu tiesību harmonizācijas centienus;
- 3) par novitātēm Latvijas tiesībās, tiesu praksē un doktrīnā uzzināja vāciski lasošo juristu saime gan Latvijā, gan tālu ārpus tās robežām;
- 4) publikācijas varēja izmantot kā studiju materiālu LU studenti;
- 5) žurnāls vācu valodā vienoja multikulturālu juristu saimi, jo tajā publicējās dažādu tautību juristi.

2.3. „Закон и Суд”

Krievu valodā lasošo juristu aprindās XX gs. starpkaru posmā tālu ārpus Latvijas robežām bija zināms tajā laikā vienīgais ārpus padomju Krievijas iznākošais krievu juridiskais žurnāls „Закон и Суд. Вестник русского юридического общества”, kurš Rīgā iznāca no 1929. gada līdz 1938. gadam.⁷¹ Ievadvārdos „Закон и Суд” faksimilizdevumam prof. A. Lēbers rakstīja:

„Žurnāls izcēlās ar savu vispusību. Centrālo vietu ieņēma salīdzināmās tiesības. Redakcijas rīcībā bija plašs līdzstrādnieku tīkls Krievijas emigrantu vidū, kuri bija izkaisīti pa visu Rietumu pasauli.”⁷²

Salīdzināmās tiesības žurnāls atspoguļoja šīs nozares visplašākajā nozīmē, jo salīdzinājumi ir gan vēsturiski, gan ģeogrāfiski, gan pa tiesību nozarēm: salīdzināmās pamattiesības, salīdzināmās krimināltiesības, salīdzināmās civiltiesības utt. Žurnāls regulāri informēja par Krievijas emigrantu juridisko statusu dažādās valstīs, par Tautu Savienības centieniem atvieglot bēgļu likteni, par krievu emigrantu juridiskajām organizācijām.⁷³ Līdzīgi kā „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft”, arī „Закон и Суд” īpašu uzmanību veltīja Baltijas valstu tiesību un tiesu sistēmu attīstībai, salīdzināja kopīgos vai atšķirīgos izvēlētos ceļus konkrētu tiesisko attiecību vai tiesību institūtu regulācijā. Piemēram, 1936. gada 4. numurā publicēts I. Voļska raksts „Atšķirības pamatnostādņēs starp Igaunijas un Latvijas kriminālkodeksiem”⁷⁴. 1936. gadā žurnāla 6. numurā N. Grekovs publicēja rakstu „Igaunijas krimināllikuma sevišķās iezīmes”⁷⁵.

Vēl viena iezīme, kas vieno Rīgas vāciešu un krievu juristu biedrību izdevumus ir romiešu tiesību padziļināta analīze, uzskatot, ka turpmāka attīstība civiltiesībās ir cieši saistīta ar romiešu civiltiesību tālāku izmantošanu par evolūcijas pamatu. „Закон и Суд” lapās šo viedokli, piemēram, aizstāv V. Fridšteins rakstā „Valdījuma prasījums teorijā un praksē”⁷⁶. Starp citu, var minēt, ka V. Fridšteins ir viens no daudzajiem autoriem, kas Krievijas impērijas laikā publicējās juristu vidū populārā izdevumā „Вестник Права”⁷⁷, bet, esot emigrācijā, viņš publicējās žurnālā „Закон и Суд”. Tas ļauj argalvot, ka, iznākot trimdā, „Закон и Суд” nosacīti turpināja „Вестник Права” tradīcijas.

Lai gan „Закон и Суд” lielā mērā var uzskatīt par starptautisku izdevumu, tomēr vienlaikus tas ir Latvijas juridiskais žurnāls. To nosaka ne tikai izdošanas vieta – Rīga, bet daudz lielākā mērā – žurnāla saturs. Praktiski katrā numurā ir publicētas Latvijas Republikas likumu novitātes: jauni likumi, spēkā esošo likumu grozījumi un papildinājumi, kas tulkoti no latviešu (vai vācu, jo tulkotāji labāk pārvaldīja

vācu valodu) uz krievu valodu.⁷⁸ Tulkojumu autori bija lielākoties Augusts Kaminka (*Август Каминка*, 1865–1941⁷⁹) un Nikolajs Grekovs. Tāpat žurnāla lapās nemainīgi tika analizēta LR tiesu prakse. Īpaši atzīmējama LU profesora P. Minca augstvērtīgi veiktā Latvijas Senāta spriedumu analīze krimināllietās.⁸⁰ Bibliogrāfijas apskats žurnālā neaprobežojās ar juridisko literatūru krievu valodā. Tajā tika atspoguļota arī vācu un latviešu valodā iznākošā literatūra. 1936. gada 4. numura izdevums iepazīstina lasītājus ar Zaļļa Lēvendera grāmatu „Kriminālprocesa īpatnības Vidzemē un Kurzemē 15.–18. gs.”⁸¹, bet 1936. pirmajā numurā runāts par Veimārā iznākušo Gerharda Lēdiga grāmatu „*Philosophie der Strafe bei Dante und Dostojewski*”⁸².

Arī mūsdienu pētniekiem var būt interesanti žurnālā publicētie raksti, taču īpaša nozīme, pēc raksta autores viedokļa, ir Padomju Krievijas un PSRS tiesību sistēmas analīzei. Lai pamatotu savu viedokli, autore uzsver, ka visobjektīvāko analīzi var sniegt tie juristi,

- 1) kas pārzināja Krievijas impērijas veco tiesību sistēmu, kura tika sagrauta un pārveidota, vadoties no padomju ideoloģijas (taču bieži vien – izmantojot vecos risinājumus, ciktāl tie nebija pretrunā ar jauno ideoloģiju);
- 2) kuri zināja ne tikai padomju varas vārdos proponēto tiesisko bāzi, bet arī reālās darbības, kas veiktas, veidojot padomju tiesiskumu;
- 3) kas varēja izlasīt visus publicētos jaunus likumus un tiesību doktrīnas avotus oriģinālvalodā, t. i., krievu valodā;
- 4) kuru zinātnisko darbību neierobežoja padomju cenzūra.

Protams, šiem kritērijiem atbilst emigrācijā dzīvojošie krievu juristi, bet jo īpaši – impērijas laika universitāšu profesori. Viens no šīs juristu grupas rakstiem ir tā saucamai „Staļina konstitūcijai” veltīts profesora Nikolaja Timašova (*Николай Тимашев*, 1886–1970⁸³) raksts „Jaunās PSRS konstitūcijas projekts”, kurā autors rakstīja:

*„Padomju tautām arī turpmāk būs tiesības runāt savās valodās, taču arī turpmāk viņi varēs runāt tikai to, ko tām teiks priekšā no centra Maskavā.”*⁸⁴

Autori, kas publicējās žurnālā „Закон и Суд”, dzīvoja visā pasaulē, jo krievu juristu emigranti rakstīja par likumiem un tiesību doktrīnu savās mītnes zemēs, taču liela nozīmē žurnāla būtības jeb „sejas” noteikšanā bija tieši Rīgā dzīvojošiem un strādājošiem krievu juristiem. Viens no žurnāla izdošanas iniciatoriem un ilggadīgs faktiskais redaktors bija Pjotrs Jakobi (*Пётр Якоби*, 1877–1941), ievērojams krimināltiesību speciālists un viens no Latvijas 1933. gada Sodū likuma autoriem.⁸⁵ Žurnāla redkolēģiju pirmsākumos veidoja Pauls Mincs, Josifs Šablovskis (*Иосиф Шабловский*, 1873–1934) un Oskars Grūzenbergs (*Оскар Грузенберг*, 1866–1940).⁸⁶

Īpaši harismātiska persona krievu juristu emigrācijas vidū bija O. Grūzenbergs, Krievijas impērijā slavens advokāts un senators, kurš uz Rīgu atbrauca 1926. gada 1. aprīlī. Par godu viņa atbraukšanai tika rīkotas pieņemšanas, kurās viņš tikās ar Pēterburgas laika paziņām un arī ar politiķiem Saeimas deputātiem, visu konfesiju garīdzniekiem.⁸⁷ Tieši O. Grūzenberga dzīvoklī Rīgā 1929. gada februārī pirmo reizi sanāca kopā Krievijas juridiskās biedrības Latvijā radīšanas iniciatīvas grupa un topošā žurnāla „Закон и Суд” redkolēģija.⁸⁸ O. Grūzenbergs kļuva par pirmo biedrības priekšsēdētāju. Par viņa vietniekiem tika ievēlēti P. Jakobi un J. Šablovskis, bet par goda biedru – ievērojamais Pēterburgas tiesīzinātnieks Leons Petražickis (*Leon Petrażycki*, 1867–1931), kurš šajā laikā dzīvoja emigrācijā Polijā. Jaunā žurnāla darbības *de facto* moto atrodams 1929. gada 1. numurā publicētajā O. Grūzenberga rakstā: „Krievu inteliģence – tā ir brālība, bruņinieku ordenis”.⁸⁹ Žurnālā publicējās arī LU profesori V. Sinaiskis, P. Mincs un A. Lēbers, kuri publicējās arī žurnālā „*Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*”.

2.4. „Jurists”

Žurnālu „Jurists” 1928. gadā nodibināja LU juridiskās nodaļas profesors Vasilijš Sinaiskis. Ar laiku žurnāla redakcijā uzsāka darbu arī Konstantīns Čakste, Kārlis Vikmanis, Andrejs Pavars. Žurnāls iznāca reizi mēnesī. Pilns izdevuma nosaukums ir „Jurists. Sabiedrisko un tiesību zinātņu žurnāls Latvijas universitātes profesora Dr. jur. V. Sinaiska vadībā”. Žurnāla moto – bez tiesībām nav kultūras, bez kultūras nav īstas dzīves – spilgti ataino paša V. Sinaiska skatu uz tiesībām. V. Sinaiskis aplūkoja tiesības kā vienu no sabiedrības kultūras izpausmēm. Viņš apzinīgi veidoja žurnālam raksturīgo tēlu visu tā izdošanas laiku. Profesors V. Sinaiskis bija dziļi ticīgs cilvēks ar plašu redzesloku.⁹⁰ Augstāk par visu turot vispārcilvēciskās vērtības, viņš arī savos rakstos pamatoja vērtību nozīmi sabiedrības dzīvē un tiesībās.

Praktiski katrs žurnāla numurs sākas ar V. Sinaiska ievadrakstu, kurš lielā mērā iezīmē konkrētā numura tematiku, akcentējot tālāk sekojošos rakstus. Tā 1929. gada janvāra numuru ievada V. Sinaiska raksts „Tiesības viņu attiecībās pret kultūru un civilizāciju”⁹¹, novembra numurā – „Tiesības un ģimene”⁹², 1935./1936. gada numuros turpinājumos tiek publicēts raksts „Saistību tiesību juridiskais raksturs”⁹³, „Saistību tiesību statusi”⁹⁴ u. c.

Zīmīgi, ka pirmo nevalstisko žurnālu latviešu valodā, kas dod nenovērtējamu ieguldījumu Latvijas juridiskās zinātnes un prakses attīstībā un latviešu juridiskās valodas tālākā pilnveidē, dibināja no Krievijas atbraukušais V. Sinaiskis, bet daudzu rakstu autori bija baltvāciešu juristi, piemēram, LU docents Augusts Lēbers⁹⁵, kā arī no Krievijas emigrējušie zinātnieki: A. Krugļevskis⁹⁶, A. Ugrjumovs⁹⁷ u. c. Tātad tiesību doktrīnas veidošanā un attīstīšanā latviešu valodā būtisku ieguldījumu ir devuši krievu un vācu juristi. No latviešu juristiem, kas publicējušies „Juristā” noteikti jāmin Konstantīns Čakste, Roberts Akmentiņš, Kārlis Vikmanis, Alberts Kviesis, Hermanis Apsītis, Nikolajs Vīnzarājs u. c.⁹⁸

Žurnāls tikla veidots tradicionāli zinātniski – dažādās jurisprudences nozarēs, piemēram, civiltiesībās, krimināltiesībās, valststiesībās, tiesību filozofijā. Tajā tika publicētas diskusijas par likumprojektiem vai neseno pieņemtiem likumiem, aplūkota tiesu prakse, tiesnešu un juristu biedrību novitātes, jaunākās juridiskās literatūras un preses apskats un ieskats būtiskajos likumu grozījumos ārvalstīs (tā 1929. gada janvāra numurā sniegts ieskats par laulības šķiršanas reformu Vācijā).⁹⁹ Tas, ka kompetentākie Latvijas juristi vienlīdz labi pārvaldīja latviešu, vācu un krievu valodu, žurnālā „Jurists” izpaužas faktā, ka, analizējot Krievijas impērijas likumu normas, tās izdevumā tiek drukātas krievu valodā bez tulkojuma, bet tālāk seko analīze latviešu valodā.¹⁰⁰ Arī vācu likumi un autori tāpat tiek citēti oriģinālvalodā, bet komentēti latviski.¹⁰¹ Protams, tas pats attiecās arī uz visu juristu kopējo – latīņu valodu.¹⁰²

Sniedzot ieskatu par Latvijas juridisko presi, ļoti labvēlīgi (juristiem netipiski) tiek komentēti citi Latvijā iznākošie juridiskie izdevumi. Žurnālam „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft” veltīti šādi vārdi: „abās burtnīcās atrodam ļoti interesantus rakstus”¹⁰³, bet „Latvijas Republikas Tieslietu Ministrijas Vēstnesim” –, „šīnī gadā iznākušas burtnīcas Nr. 1./2. saturs ir ļoti vispusīgs”¹⁰⁴.

Tā kā V. Sinaiskis ir „universitātes cilvēks”, tad žurnālu „Jurists” vairāk nekā citus tā laika Latvijā iznākošos juridiskos izdevumus raksturo akadēmiskums un tieši LU docētāju rakstu īpatsvars. Gribu uzsvērt, ka daudzi krievu un vācu juristi publicējās vairākos, ja ne visos juridiskajos žurnālos. Te minams pats V. Sinaiskis, kas līdztekus „Juristam” publicējās arī „Закон и Суд”, bet Augusts Lēbers publicējās ne tikai „Juristā”, bet arī „Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft”. Ar to autore vēlas uzsvērt – lai gan juridiskie laikraksti iznāca trīs valodās, tiesību doktrīna Latvijas Republikā starpkaru laikā bija vienotāka, nekā sākotnēji šķiet, un tieši LU docētāji bija tie, kas kopīgiem spēkiem to veidoja.

Kopsavilkums

1. Jurisprudence Latvijas teritorijā jau kopš pašiem pirmsākumiem ir bijusi multikulturāla. Vācu, krievu, latviešu un ebreju juristi kopīgi veidoja Latvijas juridisko kultūru XIX gs. beigās un XX gs. sākumā. Viņu vidū pastāvēja arī zināma konkurence pēc nacionālajām un citām interesēm.
2. 1918. gadā Latvijas Republikas kā nacionālas valsts dibināšana noteica, ka jurisprudencē līdzās vācu un krievu valodai parādījās arī latviešu valoda. Nostiprinoties nacionālajam valstiskumam un ieviešot juristu sagatavošanu jaundibinātajā nacionālajā universitātē – Latvijas Universitātē –, latviešu valoda jurisprudencē laikā līdz Otram pasaules karam lēnām, mērķtiecīgi un pārvarot dažādas grūtības kļuva par vadošo. Savu ieguldījumu latviešu juridiskās valodas veidošanā un nostiprināšanā ieguldīja arī juristi cittautieši: vācieši (piemēram, prof. A. Lēbers), krievi (piemēram, prof. V. Sinaiskis, prof. A. Krugļevskis), ebreji (piemēram, prof. P. Mincs).
3. Sākot no 1922. gada februāra, pēc LR Izglītības ministrijas ierosmes Latvijas Universitātē tiek aktualizēts valodas jautājums. Sākas apmēram 15 gadus ilga cīņa par docēšanu valsts valodā LU. Pēdējās aktivitātes valsts valodas jautājumā bija vēl 1934. gada martā, kad Dekānu padome izveidoja komisiju valodu jautājuma noskaidrošanai.
4. Ne tikai cittautiešu latviešu valodas nepietiekamās zināšanas bija par iemeslu docēšanai citās valodās LU līdz pat XX gs. 30. gadu sākumam. Lai latviešu valoda kļūtu par pilnvērtīgu valsts valodu, bet Latvija – par nacionālu valsti, bija nepieciešama latviešu juridiskā terminoloģija. Līdz 1919. gadam nebija iespējas iegūt augstāko juridisko izglītību latviešu valodā un nebija valstiskas nepieciešamības pēc visaptverošas latviešu juridiskās terminoloģijas, jo tiesvedībā un valsts pārvaldē noteicošā bija vācu, bet vēlāk – krievu valoda. Tāpēc latviešu juridiskā valoda tika strauji attīstīta tikai pēc valsts nodibināšanas. Mēģinājumi pilnveidot latviešu juridisko valodu fiksēti juridiskajos periodiskajos izdevumos.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. [B.a.] Kāds vārds par valsts atzišanu „*de facto*” un „*de jure*”. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1920, 3.–4. lpp.
2. [B.a.] *Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen* 2 Bände, Berlin : Dümmler, 1863/64; Nachdruck, Leipzig : Zentralantiquariat der DDR, 1972.
3. *Arm. Rs. Bibliografija. Jurists*, Nr. 4(11), 1929, 124. sl.
4. *Asistents Ādams*. [B.n.] *Students*, Nr. 8, 1922, 8. nov., 6. lpp.
5. *Baltiņa, M.* Valsts valoda. Vēl nebūs rimis sauciens mans...
Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=203&id=634> [skatīts 01.10.2009.].
6. *Baltisches Recht. Das Recht Estlands, Lettlands und Litauens in Vergangenheit und Gegenwart*. Red. Blaese H. München, 1962, Bd. 1. ff.
7. *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.
8. *Bukovskis, V.* Par laulātā drauga mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 37, 1923, 459. lpp.
9. *Bukowsky, W.* Zur Frage des Systems des Ehelichen Güterrechts in Lettland. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 1926/27, 4 Heft, S. 247.
10. *Dišlers, K.* *Demokrātiskas valsts iekārtas pamati*. Rīga : Gulbis, 1921.
11. *Dišlers, K.* Ministru kontrasignācija monarhijā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 281. lpp.
12. *Dišlers, K.* *Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs*. Rīga : Latvijas Universitāte, 1932.
13. *Jelāgins, J.* Tiesiskās domas atspoguļojums sabiedrisko un tiesību zinātnu žurnālā *Jurists* (1928–1940). *Likums un Tiesības*, 9. sēj., Nr. 11(99), 2007, 326.–329. lpp.
14. *Jurovska, O.* Pirmais juristu kongress. Atreferējums. *Jurists*, Nr. 1(35), 1932, 3. lpp.

15. Koch, G. Die Gesetzgebung Estlands in den Jahren 1918–1926. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* 1926–1939. Bd. II, 1926/1927, S. 29, 30.
16. Kovaļčuka, S., Eļņazarova, K. Bez kultūras nav tiesību, bez tiesībām nav īstas dzīves. *Jurista Vārds*, Nr. 39(582), 2009, 29. sept., 12.–17. lpp.
17. Krēšļiņš, U. Latvija 1919–1928. *Jurista Vārds*.
Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&id=175383> [skatīts 17.10.2009.].
18. Krugļevskis, A. Noziegumu legālā klasifikācija. *Jurists*, Nr. 4(11), 1929, 103.–12. sl.
19. *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
20. Lēbers, A. Juridiskas personas gribas spēja. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2/3, 1920, 81. lpp.
21. Lēbers, D. A. „Zakon i sud”. *Ievadvārdi faksimilizdevumam*. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000.
22. Lēbers, D. A. Priekšvārds faksimilizdevumam. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. Faksimilizdevums. Rīga : TNA, 2003.
23. Loeber, A. Fragen aus dem lettländischen Scheckrecht. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* 1926–1939. Bd. I, 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002, S. 210–213.
24. Loeber, A. Jautājumā par līguma perfekciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 7. sl.
25. Loeber, D. A. Diktierte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941. Neumunster: Karl Wachholtz Verlag, 1972.
26. M.K. Laulību šķiršanas procesa reforma Vācijā. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 31., 32. sl.
27. Mihailovs, I. Aleksandrs Krugļevskis: dzīve un uzskati. *Likums un Tiesības*, Nr. 61, 2004, sept., 284.–287. lpp.
28. Mintz, P. Das Einkammersystem in der lettländischen Verfassung. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 1926/27, 1. Heft, S. 9.
29. *No romiešu tiesībām līdz Hāgas konvencijām. Senatora Augusta Lēbera juridiskie atzinumi (1909–1939)*, Sast. prof. Dr. iur. Dītrihs Andrejs Lēbers. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2004.
30. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft* 1926–1939. Bd. I, 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002.
31. Schulz, L. Die Entwicklung des Verfassungsrechts in den baltischen Staaten Estland, Lettland, Litauen seit 1940. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart*. Bd. 12. Tübingen : J. C. B. Mohr, 1963, S. 295–350.
32. Sinaiskis, V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. *Jurists*, Nr. 1/2(71/72), 1936, 1.–12. sl.
33. Sinaiskis, V. Saistību tiesību statusi. *Jurists*, Nr. 7/8(77/78), 1936, 121.–126. sl.
34. Sinaiskis, V. Tiesības un ģimene. *Jurists*, Nr. 8(15), 1929, 125.–128. sl.
35. Sinaiskis, V. Tiesības viņu attiecībās pret kultūru un civilizāciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 2.–3. sl.
36. Strausmanis, A. Vai Latvijas koleģiālā tiesa, kā pirmā instance visās nekrimināla rakstura lietās, būtu atstājama? *Jurists*, Nr. 1(35), 1932, 11. sl.
37. Šmidts, J. Vai policija var patstāvīgi vajāt ārvalstim izdodamos noziedzniekus? *Jurists*, Nr. 9(16), 1929, 266. sl.
38. Ugrjūmovs, A. Daži vārdi par 1922. gada 12. janvāra likumu. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 7.–14. sl.
39. Uja. Vācieši aiziet no Prezidējošā konventa. *Students*, Nr. 8, 1922, 8. nov., 5. lpp.
40. von Pistohlkors, G. Dietrich André Loeber. Baltische historische Kommission.
Pieejams: http://www.balt-hiko.de/dietrich_andry_loeber.php [skatīts 02.10.2009.].
41. Zeitschrift für osteuropäisches Recht. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 1926/27, 3. Heft.
42. Zigmunde, A. LU profesors Konstantins Arabžins (1965–1929). No: *Zinātnu vēsture un muzejniecība. Latvijas Universitātes Raksti*. Rīga : LU, 2008.
43. Библиография. Gerhard Ledig Philosophie der Strafe bei Dante und Dostojewski. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 1(61), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1290. lpp.
44. Библиография. Zallis Lēvenders Kriminālprocesa īpatnības Vidzemē un Kurzemē 15.–18. gs. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 4(64) 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1354. lpp.
45. Волосникова, Л. М., Чеботарев, Г. Н. *Правовой статус университетов: история и современность*. Москва : Норма, 2007.
46. Вольский, И. Отличие основных положений Эстонского уголовного кодекса от Латвийского. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 4(64), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1339. lpp.
47. Гаврилин, А. Православная Церковь и русификаторская политика в Латгалии во второй половине XIX – начале XX веков. Pieejams: <http://shh.neolain.lv/seminar23/alm7.gavrilin.htm> [skatīts 02.10.2009.].
48. Геллер, М. История Российской империи. Москва : Издательство „МИК”, т. III, 1997.

49. Греков, Н. Свообразные черты особенной части Эстонского Уголовного кодекса. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1387. lpp.
50. Грузенберг, О. Из дневника юриста. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 1(1), 1929, с. 1.
51. Игнатюк, О. Л. Николай Сергеевич Тимашёв. Pieejams: <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/nikolay-sergeevich-timashev-07/> [skatīts 22.10.2009.].
52. Ключевский, В. О. Литературные портреты. Москва : Современник, 1991.
53. Ковальчук, С. Рига в эмигрантских скитаниях Оскара Грузенберга. *Евреи в меняющемся мире (материалы 3-й международной конференции)*. Рига Фонд «Шамир» им. М. Дубина, 2000, с. 486.
54. Ковальчук, С. Судьба журнала «Закон и Суд» (1929–1938). *Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике*. Рига, Даугава, Т. 4, 1999, с. 88.
55. Тимашёв, Н. Проект новой конституции для СССР. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 10(70), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1461. lpp.
56. Фридштейн, В. С. О владельческом иске по действующему русскому праву. *Вестник права*, Nr. 7, 1900, сентябрь, с. 43–86.

Uzziņu literatūra

1. [B.a.] Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2006.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Saeimas 15.10.1998. likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312(1369/1373), 1998, 23. oktobris.
2. Latvijas Universitātes Satversme. Rīga : J. Mitrevica drukatava, 1923.
3. Noteikumi par avārijām. tulk. Rob. Muciņš. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923.
4. Verfassung der Universität Lettlands. Rīga : J. Mitrevica drukatava, 1928.
5. Изменения и дополнения 12 марта 1936 года закона о городских сиротских судах. перевод Н. Греков *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000.

Judikatūra

1. Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums. Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lietā Nr. 2007-10-0102. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=167214> [skatīts 01.10.2009.].
2. Тезиси, извлечённые из прежних решений уголовно кассационного департамента Латвийского Сената. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000.

Dokumentārie avoti

1. Latvijas Tautas padomes veiktā svinīgas Latvijas neatkarības proklamēšanas akta 1918. gada 18. novembrī stenogramma. Pieejams: http://www.historia.lv/alfabets/T/ta/tautas_padome/dokumenti/1918.18.11.htm [skatīts 19.01.2010.].
2. 1922. gada 6. marta Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes lēmums. LVVA 74276. f., 197. apr., 6. l.
3. 1927. gada 28. maija Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes padomes lēmums. LVVA, 74276. f., 197. apr., 102. l.
4. Dekānu padomes lēmums par komisijas valodu jautājuma noskaidrošanai izveidošanu. LVVA 74276. f., 197. apr., 192. l.
5. Dekānu padomes lēmums. LVVA, 74276. f., 197. apr., 199. l.
6. LA Organizācijas padomes protokolu caurskatīšanas rezultāti attiecībā uz valodas jautājumu. LVVA 74276. f., 197. apr., 14. l.
7. LA Organizācijas Padomes protokolu caurskatīšanas rezultāti attiecībā uz valodas jautājumu. LVVA 74276. f., 197. apr., 14. l.
8. LA Techniska fakultate. Dekans LA Dekanu padomei. 1922. gada 18. februārī. LVVA 74276. f., 197. apr., 1. l.
9. Latvijas Universitātes LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes iesniegums. LVVA 74276. f., 197. apr., 185. l.
10. Latvijas Universitātes mācībspēki, kas ievēlēti uz termiņu vai ar valodas klauzulu. LVVA 74276. f., 197. apr., 150. l.

11. LU rektora vēstule LR izglītības ministrijai. LVVA 74276. f., 197. apr., 13. l.
12. LU rektora vēstule prof. P. Mincam. LVVA 74276. f., 197. apr., 23. l.
13. LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes valsts valodas termiņi mācībspēkiem-svešautiešiem. LVVA 74276. f., 197. apr., 124. l.
14. LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes valsts valodas termiņi mācībspēkiem-svešautiešiem. LVVA 74276. f., 197. apr., 124. l.
15. LVVA 74276. f., 197. apr., 194. l.
16. LVVA 74276. f., 197. apr., 6. l.
17. LVVA 74276. f., 197. apr., 17. l.
18. LVVA 74276. f., 462. apr., 67. l.
19. LVVA 74276. f., 462. apr., 70. l.

Atsauces

- ¹ Spilgti baltvācu juristi, kas savu zinātnisko un profesionālo darbību uzsāka Latvijas Republikā, bet turpināja Vācijā, t. sk. publicējot zinātniskus darbus par Latvijas tiesībām, bija, piemēram, Lotārs Šulcs (*Schulz, L. Die Entwicklung des Verfassungsrechts in den baltischen Staaten Estland, Lettland, Litauen seit 1940. Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart.* Bd. 12. Tübingen : J.C.B. Mohr, 1963, S. 295–350), Dītrihs Andre Lēbers (*Loeber, D. A. Diktirte Option. Die Umsiedlung der Deutsch-Balten aus Estland und Lettland 1939–1941.* Neumunster : Karl Wachholtz Verlag, 1972) un Hermanis Blese (*Baltisches Recht. Das Recht Estlands, Lettlands und Litauens in Vergangenheit und Gegenwart.* Red. Blaese H. München, 1962, Bd 1. ff.).
- ² Геллер, М. История Российской империи.
Pieejams: http://www.krotov.info/history/11/geller/gell_10.html [skatīts 19.01.2010.];
arī Гаврилин, А. Православная Церковь и русификаторская политика в Латгалии во второй половине XIX – начале XX веков.
Pieejams: <http://shh.neolain.lv/seminar23/alm7.gavrilin.htm> [skatīts 02.10.2009.].
- ³ „Противоречие в этнографическом составе Русского государства на западных европейских и восточных азиатских окраинах: там захвачены области и народности с культурой гораздо выше нашей, здесь – гораздо ниже; там мы не умеем сладить с покоренными, потому что не можем поднять до их уровня, здесь не хотим ладить с ними, потому что презираем их и не умеем поднять их до своего уровня. Там и здесь неровни нам и потому наши враги” *Ключевский, В. О. Литературные портреты.* Москва : Современник, 1991, с. 442.
- ⁴ „Сплелись вместе неприязненное отношение императора к нерусским народам, населявшим Россию, мессианский национализм Победоносцева, рационализм Дмитрия Толстого, стремившегося сохранить нерушимость империи, быстрое развитие окраин, в особенности западных. Граф Толстой распространяет на прибалтийские провинции русскую судебную систему, ликвидируя местные суды, проводит усиленную политику русификации в администрации и школах, ставя своей целью борьбу с германизацией, с привилегиями, которыми пользовалось немецкое дворянство, балтийские бароны.” Геллер, М. История Российской империи. Москва : Издательство „МИК”, 1997, т. III, с. 176, 177.
- ⁵ *Latvijas Universitātes Satversme.* Rīga : J. Mitrevica drukatava, 1923, 3. lpp.
- ⁶ Zigmunde, A. LU profesors Konstantīns Arabažins (1965–1929). No: *Zinātņu vēsture un muzejniecība. Latvijas Universitātes zinātniskie raksti.* Rīga : LU, 2008, 54. lpp.
- ⁷ Krēsliņš, U. Latvija 1919–1928. *Jurista Vārds.*
Pieejams: <http://www.lv.lv/index.php?menu=doc&id=175383> [skatīts 17.10.2009.].
- ⁸ Latvijas Republikas Satversmes tiesas spriedums. Rīgā 2007. gada 29. novembrī. Lietā Nr. 2007-10-0102.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=167214> [skatīts 01.10.2009.].
- ⁹ *Dišlers, K. Demokrātiskais valsts iekārtas pamati.* Rīga : Gulbis, 1921; arī *Dišlers, K. Tautu pašnoteikšanās principa tiesiskais saturs.* Rīga : Latvijas Universitāte, 1932.
- ¹⁰ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 154. lpp.
- ¹¹ Latvijas Tautas padomes veiktā svinīgās Latvijas neatkarības proklamēšanas akta 1918. gada 18. novembrī stenogramma. Pieejams: http://www.historia.lv/alfabets/T/ta/tautas_padome/dokumenti/1918.18.11.htm [skatīts 19.01.2010.].
- ¹² Izteikt 4. pantu šādā redakcijā: „4. Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda. Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru.” – 15.10.1998. likums „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 308/312(1369/1373), 1998, 23. okt.
- ¹³ *Latvijas Universitātes Satversme.* Rīga : J. Mitrevica drukatava, 1923, 3. lpp.
- ¹⁴ LU rektora vēstule LR izglītības ministrijai. LVVA 74276. f., 197. apr., 13. l.

- ¹⁵ LA Organizācijas padomes protokolu caurskatīšanas rezultāti attiecībā uz valodas jautājumu. LVVA 74276. f., 197. apr., 14. l.
- ¹⁶ Dekānu padomes lēmums par komisijas valodu jautājuma noskaidrošanai izveidošanu. LVVA 74276. f., 197. apr., 192. l.
- ¹⁷ Dekānu padomes lēmums. LVVA 74276. f., 197. apr., 199. l.
- ¹⁸ *Verfassung der Universität Lettlands*. Rīga : J. Mitrevica drukatava, 1928.
- ¹⁹ LA Techniska fakultate. Dekans LA Dekanu padomei. 1922. gada 18. februārī. LVVA 74276. f., 197. apr., 1. l.
- ²⁰ 1922. gada 6. marta Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes lēmums. LVVA 74276. f., 197. apr., 6. l.
- ²¹ No romiešu tiesībām līdz Hāgas konvencijām. Senatora Augusta Lēbera juridiskie atzinumi (1909–1939). Sastādījis prof. *Dr. iur.* Dītrihs Andrejs Lēbers. Rīga: LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2004, 280. lpp.
- ²² *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 68., 69. lpp.
- ²³ LU rektora vēstule prof. P. Mincam. LVVA 74276. f., 197. apr., 23. l.
- ²⁴ 1927. gada 28. maija Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes padomes lēmums. LVVA 74276. f., 197. apr., 102. l.
- ²⁵ LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes valsts valodas termiņi mācībspēkiem – svešautiešiem. LVVA 74276. f., 197. apr., 124. l.
- ²⁶ *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 81., 82. lpp.
- ²⁷ *Kovaļčuka, S., Eļtararova, K.* Bez kultūras nav tiesību, bez tiesībām nav istas dzīves. *Jurista Vārds*, Nr. 39(582), 2009, 29. sept., 12., 13. lpp.
- ²⁸ *Mihailovs, I.* Aleksandrs Krugļevskis: dzīve un uzskati. *Likums un Tiesības*. Nr. 61, 2004, sept. 284. lpp.
- ²⁹ *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 154. lpp.
- ³⁰ LA Organizācijas Padomes protokolu caurskatīšanas rezultāti attiecībā uz valodas jautājumu. LVVA 74276. f., 197. apr., 14. l.
- ³¹ LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes valsts valodas termiņi mācībspēkiem – svešautiešiem. LVVA 74276. f., 197. apr., 124. l.
- ³² Latvijas Universitātes mācībspēki, kas ievēlēti uz termiņu vai ar valodas klauzulu. LVVA 74276. f., 197. apr., 150. l.
- ³³ Popovs bija mineraloģijas un ģeoloģijas profesors Ķīmijas fakultātē, ievēlēts 1920. gadā.
- ³⁴ *No romiešu tiesībām līdz Hāgas konvencijām. Senatora Augusta Lēbera juridiskie atzinumi (1909–1939)*. Sast. prof. *Dr. iur.* Dītrihs Andrejs Lēbers. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2004, 277. lpp.
- ³⁵ Latvijas Universitātes LU Tautsaimniecības un Tiesību zinātņu fakultātes iesniegums. LVVA 74276. f., 197. apr., 185. l.
- ³⁶ LVVA 74276. f., 197. apr., 17. l.
- ³⁷ *Jurovska, O.* Pirmais juristu kongress. Atreferējums. *Jurists*, Nr. 1(35), 1932, 3. lpp.
- ³⁸ Lielākā daļa literatūras par spēkā esošajiem likumiem, kuru būtiska daļa bija pieņemti vēl Krievijas impērijā, bija vācu un krievu valodās, t. sk. likumu komentāri.
- ³⁹ *Jurovska, O.* Pirmais juristu kongress. Atreferējums. *Jurists*, Nr. 1(35), 1932, 10. lpp.
- ⁴⁰ Turpat.
- ⁴¹ LVVA 74276. f., 462. apr., 67. l.
- ⁴² *Волосникова, Л. М., Чеботарев, Г. Н.* Правовой статус университетов: история и современность. Москва : Норма, 2007, с. 22.
- ⁴³ *Uja.* Vācieši aiziet no Prezidējošā konventa. *Students*, Nr. 8, 1922, 8. nov., 5. lpp.
- ⁴⁴ LVVA 74276. f., 197. apr., 6. l.
- ⁴⁵ LVVA 74276. f., 462. apr., 70. l.
- ⁴⁶ LVVA 74276. f., 197. apr., 194. l.
- ⁴⁷ [B.a.] Tiesību aktu tulkošanas rokasgrāmata. Rīga : Tulkošanas un terminoloģijas centrs, 2006, 34. lpp.
- ⁴⁸ [B.a.] Die lettische Sprache, nach ihren Lauten und Formen. 2 Bände, Berlin : Dümmler, 1863/64; Nachdruck: Leipzig : Zentralantiquariat der DDR, 1972.
- ⁴⁹ *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999, 10. lpp.
- ⁵⁰ *Baltiņa, M.* Valsts valoda. Vēl nebūs rimis sauciens mans... Pieejams: <http://www.vvk.lv/index.php?sadala=203&id=634> [skatīts 01.10.2009.].
- ⁵¹ *Asistents Ādams.* [B.n.] *Students*, Nr. 8, 1922, 8. nov., 6. lpp.

- ⁵² Strausmanis, A. Vai Latvijas koleģiālā tiesa, kā pirmā instance visās nekrimināla rakstura lietās, būtu atstājama? *Jurists*, Nr. 1(35), 1932, 11. sl.
- ⁵³ Ковальчук, С. Судьба журнала «Закон и Суд» (1929–1938). *Балтийский архив: Русская культура в Прибалтике*. Рига, Даугава, Т. 4, 1999, с. 88.
- ⁵⁴ Lēbers, D. A. Priekšvārds faksimilizdevumam. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*. Faksimilizdevums. Rīga : TNA, 2003. XIII lpp.
- ⁵⁵ [B.a.] Kāds vārds par valsts atzišanu „de facto” un „de jure”. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1920, 3., 4. lpp.
- ⁵⁶ Mincs, P. Senāta izskaidrojošā darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1920.
- ⁵⁷ Lēbers, A. Juridiskas personas gribas spēja. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 2/3, 1920, 81. lpp.
- ⁵⁸ Noteikumi par avārijām. tulk. Rob. Muciņš. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 174., 175. lpp.
- ⁵⁹ Dišlers, K. Ministru kontrasignācija monarhiņā un republikā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 3/4, 1923, 271.–281. lpp.
- ⁶⁰ Turpat, 279. lpp.
- ⁶¹ Bukovskis, V. Par laulātā drauga mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 37, 1923, 459. lpp.
- ⁶² von Pistohlkors, G. Dietrich André Loeber. Baltische historische Kommission. Pieejams: http://www.balt-hiko.de/dietrich_andry_loeber.php [skatīts 02.10.2009.].
- ⁶³ *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1926–1939*. Bd. I 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002.
- ⁶⁴ *Закон и Суд. Вестник Русского юридического общества*. Т. 1–8 (1929–1938). Факсимильное изд. Рига : Общество юристов Латвии и фонд сенатора Августа Лебера, 2000.
- ⁶⁵ Koch, G. Die Gesetzgebung Estlands in den Jahren 1918–1926. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1926–1939*. Bd. II, 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002, S. 29, 30.
- ⁶⁶ *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1926–1939*. Bd. I, 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002. V lpp.
- ⁶⁷ Mintz, P. Das Einkammersystem in der lettländischen Verfassung. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 1. Heft, 1926/27, S. 9.
- ⁶⁸ Loeber, A. Fragen aus dem lettländischen Scheckrecht. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft 1926–1939*. Bd. I, 1926/1927. Faksimilausgabe. Rīga : Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002, S. 210.
- ⁶⁹ Bukowsky, W. Zur Frage des Systems des Ehelichen Güterrechts in Lettland. *Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 4 Heft, 1926/27, S. 247.
- ⁷⁰ *Zeitschrift für osteuropäisches Recht. Rigische Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, 3 Heft, 1926/27, S. 204.
- ⁷¹ Lēbers, D. A. „Zakon i sud”. Ievadvārdi faksimilizdevumam. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000. V lpp.
- ⁷² Turpat.
- ⁷³ Turpat.
- ⁷⁴ Вольский, И. Отличие основных положений Эстонского уголовного кодекса от Латвийского. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 4(64), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1339. lpp.
- ⁷⁵ Греков, Н. Свообразные черты особенной части Эстонского Уголовного кодекса. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1387. lpp.
- ⁷⁶ Фридштейн, В. С. Владельческий иск в теории и на практике. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums. Rīga: Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1384. lpp.
- ⁷⁷ Фридштейн, В. С. О владельческом иске по действующему русскому праву. *Вестник права*, Nr. 7, 1900, сентябрь, с. 43–86.
- ⁷⁸ Изменения и дополнения 12 марта 1936 года закона о городских сиротских судах. перевод Н. Греков *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1389. lpp.
- ⁷⁹ Lēbers, D. A. „Zakon i sud”. Ievadvārdi faksimilizdevumam. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000. XIX lpp.
- ⁸⁰ Тезиси, извлечённые из прежних решений уголовно кассационного департамента Латвийского Сената. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Н. 6(66), 1936. Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1392.–1394. lpp.
- ⁸¹ Библиография. Zallis Lēvenders Kriminālprocesa īpatnības Vidzemē un Kurzemē 15.–18. gs. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 4(64), 1936. Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1354. lpp.

- ⁸² Библиография. Gerhard Ledig Philosophie der Strafe bei Dante und Dostojewski. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 1(61), 1936. Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1290. lpp.
- ⁸³ Игнатюк, О. Л. Николай Сергеевич Тимашёв. Pieejams: <http://russkayagazeta.com/rg/gazeta/fullstory/nikolay-sergeevich-timashev-07/> [skatīts 22.10.2009.].
- ⁸⁴ „Советские народы и впредь будут иметь право говорить на своих языках. Но и впредь они будут говорить лишь то, что будет подсказано им из московского центра”. Тимашёв, Н. Проект новой конституции для СССР. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, 1936, Nr. 10(70). Faksimilizdevums. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000, 1461. lpp.
- ⁸⁵ Lēbers D. A. „Zakon i sud”. Ievadvārdi faksimilizdevumam. Rīga : Latvijas Juristu biedrība, Senatora Augusta Lēbera fonds, 2000. VII lpp.
- ⁸⁶ Turpat, VIII lpp.
- ⁸⁷ Ковальчук, С. Рига в эмигрантских скитаниях Оскара Грузенберга. *Евреи в меняющемся мире (материалы 3-й международной конференции)*. Рига Фонд «Шамир» им. М. Дубина, 2000, с. 486. Turpat, 489. lpp.
- ⁸⁸ „Русская интеллигенция – это братство, рыцарский орден”. Грузенберг, О. Из дневника юриста. *Закон и Суд. Вестник русского юридического общества*, Nr. 1(1), 1929, с. 1.
- ⁹⁰ Plašāk par prof. V. Sinaiska rodošo mūžu rakstā: Kovaļčuka, S., Eļtazarova, K. Bez kultūras nav tiesību, bez tiesībām nav īstas dzīves. *Jurista Vārds*, Nr. 39(582), 2009, 29. sept. 12.–17. lpp.
- ⁹¹ Sinaiskis, V. Tiesības viņu attiecībās pret kultūru un civilizāciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 2.,3. lpp.
- ⁹² Sinaiskis, V. Tiesības un ģimene. *Jurists*, Nr. 8(15), 1929, 125–128. sl.
- ⁹³ Sinaiskis, V. Saistību tiesību juridiskais raksturs. *Jurists*, Nr. 1/2(71/72), 1936, 1.–12. sl.
- ⁹⁴ Sinaiskis, V. Saistību tiesību statusi. *Jurists*, Nr. 7/8(77/78), 1936, 121.–126. sl.
- ⁹⁵ Loeber, A. Jautājumā par līguma perfekciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 3.–8. sl.
- ⁹⁶ Krugļevskis, A. Noziegumu legālā klasifikācija. *Jurists*, Nr. 4(11), 1929, 103.–112. sl.
- ⁹⁷ Ugrjūmovs, A. Daži vārdi par 1922. gada 12. janvāra likumu. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 7.–14. sl.
- ⁹⁸ Žurnālam „Jurists” veltīts Satversmes tiesas tiesneša Jura Jelāgina raksts. Jelāgins, J. Tiesiskās domas atspoguļojums sabiedrisko un tiesību zinātņu žurnālā *Jurists* (1928–1940). *Likums un Tiesības*, 9. sēj., Nr. 11(99), 2007, 326.–329. lpp.
- ⁹⁹ M. K. Laulību šķiršanas procesa reforma Vācijā. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 31., 32. sl.
- ¹⁰⁰ Loeber, A. Jautājumā par līguma perfekciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 7. sl.
- ¹⁰¹ Šmidts, J. Vai policija var patstāvīgi vajāt ārvalstīm izdodamos noziedzniekus? *Jurists*, Nr. 9(16), 1929, 266. sl.
- ¹⁰² Loeber, A. Jautājumā par līguma perfekciju. *Jurists*, Nr. 1(8), 1929, 7. sl.
- ¹⁰³ Arm. Rs. Bibliografija. *Jurists*, Nr. 4(11), 1929, 124. sl.
- ¹⁰⁴ Turpat, 123. sl.

Summary

Jurisprudence in the territory of Latvia has been multicultural since the very beginning. German, Russian, Latvian and Jewish lawyers together created juridical culture in Latvia until World War II. From February 1922, at the initiative of the Ministry of Education of the Republic of Latvia, the issue of Latvian language as the only language of tuition in LU was made actual in the University of Latvia. An approximately 15-year long struggle started for teaching in the state language in LU. In practice, until the beginning of the 1930s lectures were given in Latvian, German and Russian. This was due to foreign lecturers' insufficient knowledge of the Latvian language, imperfection of legal Latvian, and a shortage of legal literature in Latvian. The development of legal Latvian was furthered by the printed press of the time wherein not only Latvian, but also German, Russian and Jewish lawyers published in Latvian, jointly creating legal Latvian.

Īpašuma jēdziens un intelektuālais īpašums Latvijā

The Concept of Property and Intellectual Property in Latvia

Dr. iur. Jānis Rozenfelds

LU Juridiskā fakultāte
Civiltiesisko zinātņu katedras profesors
E-pasts: law@rozenfelds.lv

Rakstā aplūkoti galvenie intelektuālā īpašuma attīstības posmi Latvijā. Latvijā intelektuālā īpašuma praktiska ieviešana sākās pēc Latvijas *de facto* neatkarības atgūšanas, kad ar attiecīgu toreizējās valdības lēmumu tika nodrošināti priekšnoteikumi to preču zīmju pārreģistrācijai neatkarīgajā Latvijā, kuras šis valsts teritorijā jau bijušas reģistrētas saskaņā ar PSRS likumdošanu. Savukārt Latvijas likumdošana par intelektuālo īpašumu radās tikai neilgi pēc tam. Tās attīstības galvenie posmi ir – pirmo likumu pieņemšana 1993. gadā, likumdošanas izmaiņas, kas bija nepieciešamas, lai nodrošinātu Latvijas iestāšanos Pasaules Tirdzniecības organizācijā (1999. gadā) un Eiropas Savienībā (2004. gadā). Konceptuālie pamati likumdošanā maz mainījušies. Tie ir: intelektuālā īpašuma aizsardzība uz reģistrācijas pamata (reģistrācijas sistēma), reģistrācija tiek nodrošināta pēc formālo reģistrācijas priekšnoteikumu izpildes. Netiek izvirzīta prasība pēc intelektuālā īpašuma objektu ekspertīzes pēc būtības (patenta novitāte, preču zīmes un dizainparauga sajaukuma līdzība ar konkurējošiem objektiem). Vairāki intelektuālā īpašuma veidi vai nu netiek regulēti (domēnu vārdi, tirdzniecības noslēpumi, tiesības uz attēlu), vai arī regulēti nepilnīgi (*sui generis* datu bāzu tiesības).

Intelektuālā īpašuma jēdziens Latvijas tiesību zinātnē tika analizēts ievērojami vēlāk – aptuveni 10 gadus, kopš stājās spēkā likumdošana, kas regulēja atsevišķus intelektuālā īpašuma veidus. Tiesību zinātnē un tiesu praksē joprojām dominē šaura īpašuma jēdziena izpratne. Intelektuālo īpašumu daudzi tiesību zinātnieki neuzskata par pilnvērtīgu īpašuma objektu. Tiesā tiek apšaubīta atsevišķu intelektuālā īpašuma paveidu (piemēram, domēnu vārdu), kā īpašuma objektu pastāvēšana. Šāda doktrīna ir ne vien pretrunā ar jau nostabilizējušos praksi (piemēram, ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru), bet arī traucē intelektuālā īpašuma praktisku attīstību.

Atslēgvārdi: patents, preču zīme, dizainparaugs, autortiesības, ģeogrāfiskās norādes, Bernes konvencija, Parīzes konvencija, datu bāze, *sui generis*, pirātisms.

Satura rādītājs:

1. Intelektuālā īpašuma faktiskā ieviešana un attīstība	102
2. Likumdošana par intelektuālo īpašumu – svarīgākie attīstības posmi.	103
a) Aizsardzības forma	107
b) Aizsardzības prioritātes.	107
c) Pastarpināti iegūtās tiesības	109
d) Reģistrācijas priekšnoteikumi.	109
e) Intelektuālā īpašuma aizsardzības procesa īpatnības.	111
f) Specializētie aizsardzības līdzekļi civilprocesā.	112
3. Intelektuālā īpašuma likumdošanas „baltie plankumi”.	114

4. Intelektuālā īpašuma tiesību normu piemērošana	116
5. Intelektuālā īpašuma jēdziens	118
6. Pirātisms	119
Kopsavilkums	120
Izmantoto avotu saraksts.	120
Atsauces	123
Summary	124

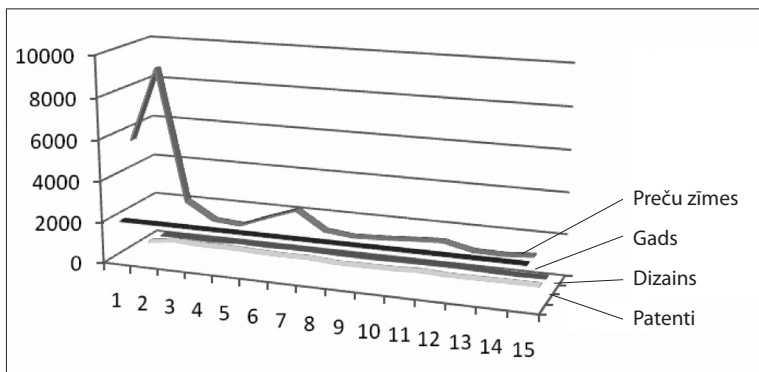
1. Intelektuālā īpašuma faktiskā ieviešana un attīstība

Intelektuālā īpašuma attīstības vēsture pēc Latvijas *de facto* neatkarības atjaunošanas ir ļoti īsa. Šajā gadījumā nav pamata retrospekcijai uz Latvijas Republikas attīstības 1918.–1940. gada periodu, jo tā laika likumi netika atjaunoti. Toties intelektuālā īpašuma terminam bija atslēgas vārda loma Latvijas ekonomikas transformēšanā no centralizētās valsts regulētās ekonomikas uz tirgus ekonomiku. Diskusija par pārveidojumiem īpašuma sistēmā sākās 1989. gada vasarā Latvijas PSR Augstākajā Padomē:

„Ir nepieciešamas dažādas īpašuma formas..., līdzvērtīgas..., nepieciešama ekvivalenta apmaiņa, brīvs preču, pakalpojumu, intelekta tirgus.”¹

Vēsturiski pirmais avots ir Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums „Par izgudrojumu, rūpniecisko paraugu un preču zīmju aizsardzības pagaidu kārtību Latvijā Republikā”.² Tieši šo dokumentu var uzskatīt par atskaites punktu intelektuālā īpašuma atdzimšanā pēc Latvijas neatkarības *de facto* atjaunošanas. Ar šo lēmumu Latvijā iedibināti priekšnoteikumi intelektuālā īpašuma pastāvēšanai, un šis īpašums burtiski tajā pašā brīdī arī radās, jo pieņemtais lēmums bija priekšnoteikums intelektuālā īpašuma tiesību reģistrācijas procesa „bumam”, kā to atspoguļo LR Patentu valdes mājaslapā atrodamās ziņas, kas ataino patentu un preču zīmju reģistrācijas dinamiku ar krasu kāpumu tieši 1992. gadā (sk. 1. diagrammu).

1. diagramma. Patentu un preču zīmju reģistrācija Latvijā Republikā

Šī diagramma atspoguļo intelektuālā īpašuma spēku un vājumu Latvijā Republikā. Pirmkārt, tā parāda lēcienuveidīgu kāpumu, kad īsā laikā reģistrēto intelektuālā īpašuma objektu skaits no nulles sasniedz vairākus tūkstošus, pēc tam daudzu nākamo gadu garumā šo objektu skaits stabilizējas ievērojami mazākā, visai nelielā apmērā. Otrkārt, diagramma demonstrē intelektuālā īpašuma aizsardzības asimetrisko raksturu. Tikai viena intelektuālā īpašuma segmenta daļa – preču zīmes – piedzīvo strauju kāpumu, turpretim pārējās paliek nemainīgi zemas.

Zīmīgi, ka priekšnoteikumi pārreģistrācijai tika radīti, vēl pirms bija izveidoti priekšnoteikumi reģistrācijai, jo attiecīgie likumi par preču zīmju un patentu reģistrāciju šajā laikā vēl bija tikai tapšanas procesā. Jautājums – kā gan varēja pārreģistrēt jau eksistējošas „vecās” zīmes, ja nebija priekšnoteikumu šai reģistrācijas kārtībai? To iespējams izskaidrot vienīgi tā, ka jau no sākta gala par reģistrācijas priekšnoteikumu netika izvirzīta reģistrējamā intelektuālā īpašuma ekspertīze. Respektīvi, „vecās” zīmes pārreģistrācija notika, nemaz nerēķinoties ar iespēju, ka šo zīmi, kas varētu būt sajaucami līdzīga kādai vietējai zīmei, varētu šī iemesla dēļ apstrīdēt vietējā tiesā, jo nedz apstrīdēšanas priekšnoteikumi, nedz procedūra vēl nemaz nepastāvēja.

Šī tendence atspoguļo Latvijas intelektuālā īpašuma „ekstraverto” dabu, kas izpaužas drīzāk kā reakcija uz citur, ārpus Latvijas notiekošiem procesiem, nekā uz Latvijā attīstīto inovāciju juridisku nostiprināšanu. Ārzemēs attīstītās preču zīmes tiek pārreģistrētas Latvijā galvenokārt kā importēto preču plūsmas un mārketinga instruments, savukārt pārējie intelektuālā īpašuma objekti, tai skaitā vietējās zinātniskās jaunrades produktu viens no galvenajiem indikatoriem – patenti, faktiski nīkuļo.

Schematiciski nav iespējams attēlot visu intelektuālā īpašuma objektu aizsardzību, jo daži no tiem, piemēram, autortiesības, datu bāzu tiesības, ģeogrāfiskās izcelsmes norādes (zināmās robežās arī dizainparaugs kopš 2004. gada) „ir spēkā”, un tātad tie tiek aizsargāti bez reģistrācijas. Taču arī uz šīm intelektuālā īpašuma attīstības jomām var attiecināt pieņēmumu, ka vismaz intelektuālā īpašuma attīstības sākumposmā Latvija ir intelektuālā īpašuma produktu pasīva absorbētāja.

No visām intelektuālā īpašuma jomām visperspektīvākā Latvijai kā potenciālai inovāciju produktu eksportētājai varētu būt, piemēram, autortiesību (datorprogrammu) joma, tas ir, joma, kas saistīta ar intelektuālā īpašuma objektiem, kuri tiek aizsargāti neatkarīgi no to reģistrācijas. Taču potenciāls kavēklis ir pārlietu lielais akcents uz autora tiesībām (par sliktu patērētāja un darba pastarpinātā ieguvēja tiesībām skat. 2. nodaļu).

Padomju laikā spēkā bija likumdošana, kas atzina tiesības uz privātu patentu tikai ierobežotā veidā (valstij bija plašas tiesības realizēt piespiedu licenci), lielākoties uz ārzemju subjektiem³, uz ierobežotu objektu loku, nepieļaujot vielas, t. sk. zāļu, patentspēju⁴, un ierobežotā skaitā (10 gadu laikā – no 1942. līdz 1952. gadam – visā bijušajā PSRS izsniegti 385 patenti⁵). Salīdzinoši mūsdienās, iespējams, būtu konstatējams nevis progress, bet regress, t. i., aizsargāto patentspējīgo izgudrojumu skaits Latvijas teritorijā, kas ietilpa bijušajā PSRS, varētu būt ievērojami lielāks, protams, ņemot vērā, ka izgudrojumi nebija atsevišķiem indivīdiem piederoši, ar patentiem aizsargāti.

Tādējādi var rasties iespaids, ka intelektuālā īpašuma faktiskā attīstība no paša sākuma bijusi orientēta uz importu. Patiesie iemesli šādai tendencei varētu būt citi. Piemēram, nelielo patentu skaitu mēdz izskaidrot ar rūpniecības sabrukumu, nepietiekamu zinātnes finansējumu u. tml. Tomēr šī tendence ieprogrammēta arī pašā patentēšanas sistēmā, kas orientēta uz vāju patentu izsniegšanu (skat. 2.d nodaļu).

2. Likumdošana par intelektuālo īpašumu – svarīgākie attīstības posmi

Likumi par intelektuālā īpašuma atsevišķiem veidiem pieņemti 1993. gadā. Nākamais attīstības posms saistīts ar Latvijas iestāšanos Pasaules Tirdzniecības organizācijā (turpmāk – PTO) 1999. gadā un Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) 2004. gadā.

Latvijas likums „Par autortiesībām un blakustiesībām”, kas pieņemts 15.05.1993., atspoguļo eklektisku pieeju konceptuāliem jautājumiem. Tā, piemēram, saskaņā ar

likuma 11. p. „par audiovizuāla darba autoriem tiek atzīts producents”, turklāt tas definēts kā „persona, kura uzņēmusies saistības šādu [t. i., audiovizuālu – J. R.] darbu izgatavot”. Producents kā autors ir juridiska „konstrukcija”, kas sveša kontinentālās Eiropas tiesību sistēmai, savukārt minētajā likumā sniegtā definīcija ir vienkārši tehnisks brāķis.

31.03.1993. pieņemtais Patentu likums jau tā sākotnējā redakcijā satur visus tos priekšnoteikumus vāja patenta izsniegšanai, kas raksturīgi arī 1995. un 2007. gada likumu redakcijai (skat. 2.d apakšnodaļu). Aptuveni tajā pašā laikā pieņemts arī Dizainparaugu aizsardzības likums (10.06.1993.), likums „Par augu šķirņu aizsardzību” (03.06.1993.), Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums (12.03.1998.). Latvija 07.09.1993. atjaunoja savu dalību Parīzes konvencijā par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību (Parīzes konvencija).

Ar 18.04.1995. LR Ministru kabineta rīkojumu Nr. 197 „Par Latvijas Republikas klātbūtnes atjaunošanu Bernes konvencijā „Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību”” saistītas vairākas līdz šim tiesību zinātnē neizpētītas problēmas.

Pirmkārt, saistībā ar Ministru kabineta rīkojumā, nevis likumā pausto īpatnējo formu „klātbūtnes atjaunošana” rodas konstitucionālas dabas jautājumi. Saskaņā ar LR Satversmes 68. p. visiem starptautiskiem līgumiem, kuri nokārto likumdošanas ceļā izšķiramus jautājumus, nepieciešama Saeimas apstiprināšana. Likums par Romā 1928. gada 2. jūnijā revidēto Bernes konvenciju (Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību) tika pieņemts 1936. gada 26. jūnijā, tas nav atjaunots, turklāt tas bija pieņemts laikā, kad Satversmes darbība bija apturēta. Iznāk, ka tiesiski deformētā pievienošanās šai konvencijai, kas varbūt bija saprotama trīsdesmito gadu autoritāro režīmu gaisotnē, ir savā ziņā nodrošinājusi savu „kontinuitāti” ar minēto LR MK rīkojumu.

Otrkārt, ir svarīgi noskaidrot, cik lielā mērā šīs konvencijas principi un normas ir piemērojami laikposmā pirms Latvijas „klātbūtnes atjaunošanas”, it sevišķi ņemot vērā tā laika autortiesību likumu kontekstu, kas ne visos gadījumos saskaņojams ar Bernes konvencijas principiem un normām.

Abi šie jautājumi ir savstarpēji saistīti. Trūkstot dziļākiem pētījumiem konstitucionālo un starptautisko tiesību jomā, ir neiespējami izdarīt kaut cik pārliecinošus secinājumus par šīs situācijas privāttiesiskajām sekām. Tomēr, izmantojot savdabīgo teoriju vakuumu, var pieņemt, ka intelektuālā īpašuma institūta nodrošināšanas interesēs būtu labāk apstipriņoši atbildēt uz abiem no šīs situācijas izrietošajiem jautājumiem. Respektīvi, būtu jāatzīst, ka Latvijas dalība Bernes konvencijā, neraugoties uz minētajiem defektiem, ir pietiekama, lai šīs konvencijas normām piešķirtu augstāku spēku salīdzinājumā ar nacionālajiem likumiem, kas ir pretrunā ar šīm normām, kā arī jāpieļauj, ka tāds pats princips attiecas arī uz likumu normām, kas bijušas spēkā pirms Latvijas „klātbūtnes atjaunošanas”. Turklāt šis princips būtu attiecināms gan uz tām normām, kas pieņemtas pēc Latvijas neatkarības *de facto* atjaunošanas, gan arī uz iepriekšējā perioda likumdošanu. Šāds pieņēmums varētu balstīties uz ideju par pirmskara Latvijā pastāvējušā tiesiskā režīma kontinuitāti. Pats par sevi saprotams, ka šeit izteiktajiem secinājumiem ir nepieciešams dziļāks pamatojums, kas pārsniedz šī raksta tematu.

Vērtējot divpusējo starpvalstu līgumu ietekmi uz intelektuālā īpašuma tiesībām, liela nozīme Latvijā veikto pētījumu aizsardzībā bija faktam, ka tika noslēgts Latvijas Republikas un Amerikas Savienoto Valstu līgums par tirdznieciskajām attiecībām un intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzību (spēkā no 20.01.1995.). Kaut arī tas paredz divpusējas saistības, praksē, saprotamu iemeslu dēļ, Latvijai attiecībā uz ASV

patentu aizsardzību Latvijā vērojamas ievērojami plašākas saistības, un šī aizsardzība tiek piešķirta

„vismaz uz 20 gadiem, sākot no patentpieteikuma iesniegšanas datuma, vai uz 17 gadiem, sākot no patenta izsniegšanas datuma” (4. pants),

kā arī

„Līgumslēdzēja Puse nodrošinās pārejas perioda aizsardzību produktiem, kas ietver sevī objektus, kuri pirms 1992. gada 28. februāra nebija patentējami” (5. pants).

Šāda saistība apmierināma, ja

„patentu uz produktu izsniegusi otra Līgumslēdzēja Puse, balstoties uz pieteikumu, kas ticis iesniegts divpadsmit mēnešus vai vairāk pirms datuma, kad kļuva iespējama attiecīgā objekta patentaizsardzība, bet ne agrāk par 1984. gada 28. februāri”.

Tādējādi šis līgums nodrošināja retroaktīvu Latvijas patenta tiesību attiecināšanu uz ASV patentiem.

Nākamais posms likumdošanas attīstībā intelektuālā īpašuma jomā saistīts ar 1999. gadu, kad Latvija kļuva par PTO dalībvalsti, un pēc tam – kad 2004. gadā iestājās ES. Dalība PTO radīja nepieciešamību nodrošināt ģeogrāfisko norāžu aizsardzību. Tiesa gan, ģeogrāfisko norāžu aizsardzības pienākumu noteic arī Parīzes konvencija. Tās 1. panta otrajā daļā citu intelektuālā īpašuma aizsardzības objektu vidū minēti arī „norādījumi uz izcelsmi vai izcelsmes vietu nosaukumi”. Parīzes konvencijā arī norādīts uz atšķirībām starp preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm, uzsverot:

*„kā preču zīmes nedrīkst reģistrēt zīmes, kas norāda uz preces izcelsmes vietu” (6. *quinquies* pants B, 2. apakšpunkts).*

Parīzes konvencijā paredzēts arī aizsardzības mehānisms, proti, preču, kas satur maldinošas norādes par to izcelsmi vai izgatavotāju, konfiskācija (10. pants). Maldinošas norādes par preču izcelsmi attiecas tieši uz ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzību. Saskaņā ar Parīzes konvencijas 19. pantu ES dalībvalstis saglabā tiesības noslēgt savā starpā atsevišķas īpašas vienošanās rūpnieciskā īpašuma aizsardzībai, ja vien tās nav pretrunā ar Parīzes konvencijas normām.

Latvijas likumdošanā ģeogrāfisko norāžu aizsardzību pirmo reizi paredzēja likums „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm” (spēkā no 15.07.1999.). Savukārt kopš iestāšanās ES Latvijai saistošas kļuva regulas par ģeogrāfisko norāžu aizsardzību. Ģeogrāfisko norāžu aizsardzībai ES ir arī plašāks konteksts.

Madrides nolīgums „Par represijām pret viltotām vai maldinošām izcelsmes norādēm uz precēm” noslēgts 1891. gadā vienlaikus ar plašāk pazīstamo Madrides nolīgumu „Par zīmju starptautisko reģistrāciju”, kuru papildinājis Madrides nolīguma „Par preču zīmju starptautisko reģistrāciju” 1989. gada 27. jūnija Madrides protokols, kam pievienojusies arī Latvija ar 1999. gada likumu (spēkā no 17.09.1999., publicēts: Latvijas Vēstnesis, 1999. g. 17. sept., Nr. 305/307). Madrides nolīguma par ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm 1. panta pirmā daļa paredz valstu tiesības konfiscēt jebkuras preces, uz kurām atrodama maldinoša norāde, no kuras izriet, ka viena no nolīguma dalībvalstīm vai vieta, kas atrodas šajā valstī, ir tieši vai netieši norādīta kā izcelsmes valsts vai izcelsmes vieta, ja šādas preces tiek importētas jebkurā citā nolīguma dalībvalstī.

Starptautiskā Stresas konvencija par izcelsmes vietu nosaukumiem un izcelsmes norādēm uz sieriem noslēgta 1951. gadā. Šai konvencijai gan ir tikai vēsturiska fakta nozīme, jo tās saturs laika gaitā inkorporēts Eiropas Komisijas regulās, kas secīgi no-mainijušas cita citu. Pašreiz spēkā ir 2006. gada 20. marta regula ģeogrāfiskās izcel-smes norāžu aizsardzībai lauksaimniecības produktiem un uzturvielām Nr. 510/2006.⁶

Lisabonas vienošanās par izcelsmes vietu nosaukumiem noslēgta 1958. gadā. Iz-celsmes vietas nosaukums (*Appellation of Origin*) šajā dokumentā definēts kā tādas valsts, reģiona vai vietas ģeogrāfiskais nosaukums, kas apzīmē arī produktu, kura kvalitāte un raksturīgās iezīmes piemīt vienīgi vai galvenokārt ģeogrāfiskās vides dēļ, ietverot gan dabiskos, gan cilvēciskos faktoros. Atšķirībā no iepriekš minētās Stresas konvencijas, kuras noteikumi kļuvuši par ES iekšējām normām, Lisabonas vienošanās dalībnieku spektrs ir visai daudzveidīgs. Pirmās valstis, kas ratificēja Lisabonas vienošanos, bija Kuba, Haiti, Francija, Izraēla, Meksika un Portugāle. Lisabonas konvencija paredzēja izcelsmes vietu nosaukumu starptautiskās reģistrā-cijas mehānismu. Pamatojoties uz to, reģistrētas 844 izcelsmes vietas norādes, no kurām 774 joprojām ir spēkā.⁷

Ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzībai ES ir līdzīga sistēma, tā paredz vispā-rēju regulējumu lauksaimniecības un pārtikas produktiem, izņemot stipros alkoho-liskos dzērienus un vīnus, kā arī nodrošina pastiprinātu aizsardzību alkoholiskajiem dzērieniem. Attiecībā uz lauksaimniecības un pārtikas produktiem pašreiz ir spēkā 2006. gada 20. marta Eiropas Padomes Regula Nr. 510/2006, attiecībā uz stiprajiem alkoholiskajiem dzērieniem – Eiropas Padomes Regula Nr. 110/2008 (Alkoholisko dzērienu regula)⁸, attiecībā uz vīniem – Eiropas Padomes Regula Nr. 1234/2007 (Vienotā TKO regula), kas paredz ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu regulējumu attiecī-bā uz vīna nozares produktiem⁹. Pēdējo divu regulu satura detalizēts izklāsts sniegts V. Mantrova publikācijā.¹⁰ Papildinātā un atjaunotā 2006. gada regula attiecībā uz lauksaimniecības un pārtikas produktiem publicēta ES oficiālajā žurnālā (OJL 93/12 31.3.2006.). Regula Nr. 110/2008 satur II pielikumu, kurā iekļautas arī Latvijas pieteiktās ģeogrāfiskās norādes. Vecajā 1989. gada Regulā Nr. 1576/89 uzskaitījums bija plašāks. Līdztekus jau minētajām norādēm tā paredzēja arī tādas norādes kā Rī-gas Melnais Balzams, LB Vodka, LB Degvīns, kas jaunajā Regulā Nr. 110/2008 vairs neparādās. Taču šādas izmaiņas vēl nenozīmē, ka norādes, kas jaunajā regulā nav minētas, vairs nebūtu uzskatāmas par Latvijā aizsargājamām ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm. Rīgas Melnais Balzams tiek aizsargāts kā Latvijai piederoša ģeogrāfiska norāde Meksikas teritorijā. To paredz divpusējais līgums par ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzību.¹¹ Šis norises liecina, ka pašreizējais Latvijā lietotais ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzības mehānisms rada neskaidrības.

Līgums „Par pievienošanos Eiropas Savienībai” (Pievienošanās līgums) tika pa-rakstīts 2003. gada 16. aprīlī Atēnās, un tā kopējais apjoms ir aptuveni 5800 lapas. Vienā no četriem pielikumiem, kuri attiecas uz visām kandidātvalstīm, ir noteikti ES sekundāro tiesību aktu (lēmumu, direktīvu, regulu) tehniskie pielāgojumi, kas nepieciešami, lai nodrošinātu šo tiesību aktu piemērošanu pēc jauno dalībvalstu pievienošanās ES. Tie attiecas uz tiesību aktiem, kas regulē brīvas preču aprites, per-sonu pārvietošanās un pakalpojumu sniegšanas brīvību; uzņēmējdarbības tiesību, konkurences politiku; lauksaimniecības, zivsaimniecības, transporta politikas, no-dokļu politikas, statistikas, sociālās politikas un nodarbinātības, enerģētikas jomu. Šis pielikums paredz arī īpašus nosacījumus attiecībā uz preču zīmju tiesībām, ģeo-grāfiskas izcelsmes norādēm, dizainparaugiem, augu šķirnēm un patentiem.¹²

Pirmā literatūra par intelektuālo īpašumu Latvijā parādījās ievērojami vēlāk. Ši imesla dēļ likumu izstrādāšanai nebija nekādu teorētisku priekšnoteikumu, tikai

vispārīgi priekšstati, ka šāda likumdošana jāveido. Trūka arī jebkādu orientieru svarīgu konceptuālu jautājumu izlemšanai.

Jebkura intelektuālā īpašuma likumdošanas veidošanas procesā ir svarīgi izlemt šādus jautājumus:

- a) aizsardzības formas (reģistrācijas vai lietošanas sistēma);
- b) aizsardzības prioritātes (subjekta vai lietotāja prioritāte);
- c) darbu pastarpinātie ieguvēji (*works for hire*);
- d) reģistrācijas priekšnoteikumi;
- e) intelektuālā īpašuma aizsardzības procesa īpatnības;
- f) speciālie aizsardzības līdzekļi civilprocesā.

a) Aizsardzības formas

Attiecībā uz jautājumu par aizsardzības formu atbilde radās it kā pati no sevis. Bez īpašas teorētiskas apspriešanas tika pieņemta reģistrācijas sistēma attiecībā uz rūpnieciskā īpašuma objektiem – preču zīmēm, patentiem, dizainparaugiem, augu šķirnēm; savukārt attiecībā uz autortiesībām, arī kā pašsaprotams, likumā tika iestrādāts Bernes konvencijā noteiktais princips, ka autortiesību nodibināšanai nav nepieciešamas nekādas formalitātes. Ar Latvijas tiesību sistēmas piederību romāņu-ģermāņu tiesību lokam šim faktam, visticamāk, nav ne mazākā sakara. Drīzāk jau izšķiroša nozīme bija tam apstāklim, ka lielākā daļa no darba grupas locekļiem, kas veica pirmo likumprojektu izstrādi, kļuva par patentu pilnvarotajiem, bet mazākā – par jaunizveidotās Patentu valdes atbildīgiem darbiniekiem. Šis apstāklis noteica to, ka intelektuālā īpašuma reģistrācijas procedūra tika iedarbināta savlaicīgi un, kā redzams no iepriekš norādītās diagrammas, noritējusi veiksmīgi. Cita lieta, vai reģistrētās tiesības bijušas vērtīgas (skat. c apakšnodaļu). Tajos gadījumos, kad atsevišķas intelektuālā īpašuma tiesības iegūst spēku neatkarīgi no reģistrācijas, piemēram, plaši pazīstamas preču zīmes, ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu radītās tiesības iespējams konstatēt tikai tiesas ceļā.

b) Aizsardzības prioritātes

Daudz sarežģītāks izrādās jautājums par aizsardzības prioritātēm. Intelektuālā īpašuma gadījumā pastāv pretruna starp intelektuālā īpašuma subjektiem (īpašniekiem) un lietotājiem. Intelektuālā īpašuma tiesību absolūtais monopols ir pretrunā ar sabiedrības ieinteresētību izmantot jaunrades produktus. Parasti šo pretrunu atrisina ar t. s. piespiedu licences palīdzību.¹³

Šajā jomā atšķiras pat terminoloģija. Autoru īpašuma tiesību aizstāvji norāda uz šiem ierobežojumiem kā uz „izņēmumiem”. Savukārt lietotāju tiesību aizstāvji norāda uz „lietotāju tiesībām” vai pat uz „publikas tiesībām”.¹⁴ Jautājums par lietotāju tiesībām ir cieši saistīts ar autora personisko jeb morālo tiesību realizācijas apjomu. Izteikta lietotāja ierobežošanas tendence par labu autora aizsardzībai iet roku rokā ar autora absolūto tiesību rīkoties ar viņa radošās darbības produktu. Visspilgtāk personiskās tiesības savu izpausmi rod autortiesību koncepcijā, kas atzīst autora tiesības uz darba atsaukšanu.

Tiesības uz darba atsaukšanu ir tiesības pieprasīt, lai darba izmantošana tiktu pārtraukta. Literatūrā tiesība atsaukt darbu raksturota kā absolūta, respektīvi,

„autora vēlme to īstenot ir saistoša gan personām, kurām ar autoru ir nodibinātas līgumiskās attiecības (piemēram, izdevējs), gan arī visām pārējām personām. Tiesība atsaukt darbu sniedz autoram likumīgu iespēju vienpusēji atkāpties no līgumos noteikto saistību izpildes.”¹⁵

Šīs tiesības, ko atzīst kontinentālās Eiropas tiesību sistēmas un kas ir svešas angļu-amerikāņu tiesībām, dažādās valstīs ļoti atšķiras apjoma ziņā tieši tā iemesla dēļ, ka šo tiesību daba ir absolūta. Taču tai pašā laikā tā ir nesamierināmā pretrunā ar pašu intelektuālā īpašuma koncepciju, jo šīs tiesības pieder personisko jeb morālo tiesību kategorijai, kuras to neatsavināmā rakstura dēļ neļauj tās ietvert intelektuālā īpašuma koncepcijā. Pretstatā vairākām citām personiskajām tiesībām (piemēram, tiesībām uz vārdu, uz darba neaizskaramību u. c.) tiesības uz darba atsaukšanu nav pat pieminētas Bernes konvencijā norādīto autora tiesību vidū. Netieši tiesības uz darba atsaukšanu var atvasināt no citām autora personiskajām tiesībām, piemēram, no tiesībām izlemt darba juridisko likteni. Sava absolūtā rakstura dēļ tiesības uz darba atsaukšanu var nonākt pretrunā ar paša autora noslēgtajiem līgumiem par darba lietošanu. Kaut gan šādos apstākļos darba lietotāja pielīgtais tiesības aizsargā tiesība prasīt no autora atlīdzināt zaudējumus, kas radušies sakarā ar darba atsaukšanu, šīs tiesības praktiski var izrādīties nesamērojamas, jo autoram kā fiziskai personai var nepietikt līdzekļu ar darba atsaukšanu nodarīto zaudējumu segšanai. Šī iemesla dēļ tiesības uz darba atsaukšanu parasti ir ar likumu dažādi ierobežotas. Piemēram, tās nav attiecināmas uz dažiem specifiskiem darbu veidiem, kā uz datorprogrammām, kolektīviem darbiem, kas ir daudzu autortiesību konglomerāts (filmas, pārraides u. tml.).

Tiesības uz darba atsaukšanu normāli nav izmantojamas jebkuru iemeslu dēļ. Tā, piemēram, vācu likumdošana paredz, ka darbu var atsaukt vienīgi tad, ja autoram vairs nav pieņemams tā saturs, tas neatbilst viņa personiskajiem uzskatiem vai principiem. Itālijas likumi, savukārt, paredz, ka darba atsaukšana var notikt „nopietnu morālu iemeslu” dēļ. Tas pats attiecas arī uz Franciju.¹⁶ Likumdošanā var būt paredzēti ierobežojumi darba atsaukšanai specifiskiem autoru darbu veidiem, nosakot, ka šīs tiesības neattiecas, piemēram, uz filmām (Vācija), datorprogrammām (Krievijas Federācija) vai arī ka šīs atsaukšanas tiesības attiecībā uz datorprogrammām ir spēkā tikai tad, ja tā speciāli paredzēts līgumā (Francija).

Atbilstoši Anglijas likumam tiesības pieprasīt, lai autora vārds tiktu norādīts uz katra darba eksemplāra, neattiecas uz datorprogrammām.¹⁷ Apstākļos, kad šādi ierobežojumi autora nemantisko tiesību īstenošanai netiek noteikti, iespējama pilnīgi patvarīga šo tiesību izmantošana par ļaunu lietotājam. Tātad samēram starp autora un lietotāja tiesībām ir svarīga nozīme.

Latvija spilgti izceļas citu valstu vidū ar to, ka neviens no šāda tipa ierobežojumiem mūsu likumdošanā nav iestrādāts. Šāda situācija nereti padara lietotāju par atsevišķa autora impulsīvas rīcības ķīlnieku. Gala rezultātā cietēji aizvien ir paši autori. Ja būs iespēja izvēlēties Latvijas vai kādas citas valsts autoru, priekšroka tirgū būs citas valsts pārstāvim, jo, ņemot vērā, ka šī autora tiesības uz darba nemotivētu atsaukšanu būs saprātīgi ierobežotas lietotāju interesēs, tiks labāk nodrošināta garantēta un neierobežota darba lietošana. Turklāt situācijas paradokss ir tāds, ka tieši sava neatsavināmā rakstura dēļ tiesības uz darba atsaukšanu, kas Latvijas autora gadījumā pazemina viņa konkurētspēju (piemēram, datorprogrammu izstrādātāju tirgū), ir kaut kas tāds, ko pats autors nekādi nevar ierobežot, jo attiecīgu vienošanos tiesā nāktos atzīt par spēkā neesošu.

Protams, ka intelektuālā īpašuma likumdošanas veidošanas procesā, it sevišķi toreiz dominējošā *laissez-faire* jeb pilnīga ekonomiskā un juridiskā liberālisma gaisotnē, priekšroka instinktīvi tika dota autora absolūtu, neierobežotu tiesību koncepcijai, kurā saprātīgiem ierobežojumiem publikas interesēs parasti tika ierādīta ļoti pakārtota loma. Tā, piemēram, nedz pirmajā (1993), nedz otrajā (1999) autortiesību likumā nevar atrast nekādus ierobežojumus tiesību uz darba atsaukšanu realizācijā nedz attiecībā uz

datorprogrammām, nedz attiecībā uz kolektīviem darbiem vispār vai datu bāzēm īpaši. Tāpat nepastāv ierobežojumi autora tiesībām tikt norādītam par autoru. Konsekventi piemērojot šīs tiesības, jebkurai datorprogrammai vajadzētu būt no vienas vietas izraibinātai ar dažādo autoru uzvārdiem. No šādas situācijas mūs glābj tikai apstākļi, ka, līdzīgi neskaitāmiem citiem gadījumiem, pastāv atšķirība starp teorētisko normas priekšrakstu un tās praktisko lietojumu. Daļēji tas izskaidrojams arī ar to, ka autori nav apzinājuši neierobežotās manipulēšanas potenciālu, kas iestrādāts likumdošanā attiecībā uz specifiskiem tiesību objektiem, tādiem kā datorprogrammas un datu bāzes. Latvijas īpatnējā situācija var „atspēlēties” tieši uz Latvijas autoriem. Ārzemju autoru darbu iegāde, kas notiek ar dažādu aģentūru starpniecību, tiek aplūkota kā jebkuras preces iegāde, kur tiesības uz darba atsaukšanu nemaz netiek ņemtas vērā.¹⁸

Šāda sistēma var izrādīties nederīga, slēdzot līgumu par tāda darba izmantošanu, kas savu pirmpublicējumu piedzīvojis Latvijā. Latvijas juridiskajā literatūrā darba nodošana raksturota kā cesija, taču ir jāņem vērā, ka, slēdzot līgumu par tāda darba izmantošanu, kas savu pirmpublicējumu piedzīvojis Latvijā, kā norāda M. Grudulis, „vis tālāk iztīrātais attiecas tikai uz mantiskajām tiesībām”¹⁹. Bet ja tā, tad arī nav nekāda pamata dēvēt šādu „mantisko” tiesību nodošanu par cesiju, jo darījums ir atsaucams, bet pati tiesība – nesaraujami saistīta ar cedenta personu, tātad nav cedējama CL izpratnē (CL 1799. p.).

c) Pastarpināti iegūtās tiesības

Ņemot vērā, ka vienīgi fiziska persona ir spējīga veikt intelektuālu jaunradi, juridiskām personām nav iespējams iegūt intelektuālā īpašuma tiesības, balstoties uz autorību. Izņēmums attiecas vienīgi uz *sui generis* datu bāzu veidotāja tiesībām. Savukārt jautājums par to, kādā veidā un vai vispār juridiska persona iegūst intelektuālā īpašuma tiesības, ir viens no centrālajiem intelektuālā īpašuma teorijā.

Sākotnēji likumdošanā nav pausta konsekventa nostāja jautājumā par juridisko personu intelektuālā īpašuma tiesībām un to rašanās pamatu.

Iepriekšējā apakšnodaļā minēto iemeslu dēļ jebkurš darījums, ar kuru autortiesības nodotas citai personai (pastarpināti iegūtās autortiesības), iegūst beznosacījuma atsaucama darījuma raksturu. Līdzīga ir situācija ar tiesībām, kas iegūtas uz darba līguma pamata. Visos gadījumos, izņemot vienīgi algota darbinieka izstrādātas datorprogrammas (atbilstoši 1999. gada, bet ne 1993. gada likumam), pastāv prezumpcija, ka šaubu gadījumā šīs tiesības saglabājas nevis darba devējam, bet autoram.

d) Reģistrācijas priekšnoteikumi

Arī attiecībā uz reģistrācijas ceļā iegūstamo tiesību iegūšanas nosacījumiem likums kopš paša sākuma paredzēja gandrīz vai neierobežotu liberālismu. Vispilgtākā šāda veida liberālisma izpausme ir atteikšanās no patenta, preču zīmes, dizainparauga ekspertīzes pēc būtības. Darba grupas ierosinājums – neveikt patentu ekspertīzi attiecībā uz patenta atbilstību tehnikas līmenim (aizbildinoties ar resursu trūkumu) – tika iestrādāts 1993. gada Patentu likumā, un šis ierosinājums saglabājās arī 1995. un 2007. gada Patentu likumā. Tam bija tālejošas sekas.

Pirmkārt, vāju patentu reģistrēšana. No paša sākuma bija skaidrs, ka, šādā veidā izskatot patentu pieteikumus, tiks reģistrēti vāji patenti, kuri viegli apstrīdami, atsaucoties uz iepriekšējo tehnikas līmeni. Aizsargāt patentu pret iepriekš reģistrētu patentu tiesībām ir praktiski neiespējami, ja šo tiesību esamība nav pat pārbaudīta, reģistrējot patentu. Tā arī izrādījās. Tādējādi patents jau no paša privātu patentu reģistrācijas sākuma netika uztverts kā reāli aizsargājams īpašuma tiesību objekts.

Vērtīgi bija tikai tie patenti, kas jau reģistrēti ārzemēs – tātad izturējuši prioritātes testu – un kas savu vērtību saglabāja arī pēc to attiecināšanas uz Latviju.

Otrkārt, valsts tika „atbrīvota” no pienākuma nodrošināt priekšnoteikumus patentu ekspertīzei, jo nebija vairs vajadzības pēc zinātniskās pētniecības bāzes, kas nepieciešama, lai ekspertīzes ceļā pārbaudītu pieteiktā patenta atbilstību esošajam tehnikas līmenim, respektīvi, noskaidrotu, vai patentējamais izgudrojums ir būtiski jauns vai arī tas acīmredzami izriet no esošā tehnikas līmeņa. Tātad nebija jāveic darbība, ar ko parasti pamato patenta reģistrēšanas izmaksas (valsts nodeva). Tātad vienīgais attaisnojums šādu izmaksu iekasēšanai kļūst budžeta papildināšana. Rezultātā Patentu valde kopš tās nodibināšanas brīža tika uzlūkota par „slaucamu govi”, kuras galvenā, ja ne vienīgā, funkcija ir nodrošināt ienākumu budžetā, un tāpēc arī nav pamatojuma nākotnē patentu ekspertīzei atvēlēt papildu finansējumu. LR Patentu valde pēc darbinieku skaita salīdzināma vienīgi ar Īslandes patentu iestādi un ir ievērojami mazāka par pārējās Baltijas valstīs esošajām iestādēm. Pats par sevi saprotams, ka šāda situācija neveicina arī budžeta ienākumu kopīgo dinamiku – trūkstot atbilstošiem stimuliem, reģistrēto patentu skaits gadu gaitā palicis konstants lielums.

Treškārt, šāda attieksme radīja vēl vienu papildu „smadzeņu aizplūšanas” (*brain drain*) efekta faktoru, kura tomēr nav citās postkomunisma valstīs – inovāciju aizplūšanu uz ārzemēm, pat tādā gadījumā, ja „smadzenes”, t. i., pats izgudrotājs, paliek Latvijā. Zemajam reģistrēto patentu skaitam ir dažādi skaidrojumi – rūpniecības panīkums, zems zinātnes finansēšanas līmenis utt. Pētījumi par katra individuāla faktora ietekmi nav veikti. Tomēr ir skaidrs – patentam, kas reģistrēts Latvijā, ir nesalīdzināmi vājākas izredzes tikt aizsargātam pret jebkuru prasību, kura pamatota uz agrāk reģistrēta patenta pretenzijām, un tas var likt izgudrotājam izšķirties patentu reģistrēt citā valstī, kur patentspēja tiek pārbaudīta ekspertīzes ceļā, nevis Latvijā, kur šāda ekspertīze netiek veikta. Tādēļ nevienu nevar pārsteigt ziņa, ka Latvija atpaliiek arī inovāciju ziņā. Saskaņā ar Pasaules Ekonomikas foruma pētījumu par globālo konkurētspēju Latvija pēc šī rādītāja ieņem 36. vietu, par 11 pozīcijām atpaliekot no Igaunijas un par četrām vietām apsteidzot Lietuvu.²⁰

Ceturtkārt, tā kā Latvijā trūkst patentu ekspertīzes bāzes, ir ļoti vājas izredzes sekmīgi aizsargāties pret patentu, kas reģistrēts citā valstī un tiek attiecināts uz Latviju, pat ja tas būtu apstrīdams. Šāds patents pat varētu izrādīties Latvijā veikta pētījuma rezultāts, kas „emigrējis”, piemēram, deviņdesmitajos gados kopā ar kādu no pētījuma veicējiem, un tagad atgriezies ārzemēs reģistrēta un uz Latviju attiecināta patenta veidā, lai aizšķērsotu ceļu šī paša pētījuma līdzautoriem Latvijā. Strīdīga situācija iespējama arī, ja uz viena un tā paša pētījuma bāzes izgatavots izstrādājums tiek eksportēts – tas varētu nobloķēt šī izstrādājuma importu valstī, uz kuru šis patents attiecināts. Normāli šādā situācijā būtu iespējama šāda patenta apstrīdēšana, pamatojoties uz to, ka tas nepārsniedz iepriekšējo tehnikas līmeni, konkrēti, ir Latvijā veikta pētījuma rezultāts. Taču, tā kā nepastāv kvalitatīvas izpētes iespēja, ko normāli nodrošinātu patentu iestādes ekspertīzes bāze, šāda procesa uzsākšana (turklāt vēl citas valsts jurisdikcijā) nozīmētu aklu virzību pilnīgi nezināmā sfērā, riskējot ne tikai ar paša patenta apstrīdētāja resursiem, bet arī ar iespēju, ka zaudētas prāvas gadījumā tiesāšanās izdevumus varētu piedzīt apstrīdētā patenta īpašnieks. Jāpiezīmē, ka tas nemaz līdzīgu risku neuzņemtos, jo Latvijas procesuālā likumdošana, kas pieļauj tiesāšanās izdevumu atlīdzināšanu tikai Tieslietu ministrijas noteikto likmju apjomā, padara šādu izdevumu piedziņu, piemēram, advokāta takses apjomā, par pilnīgi bezjēdzīgu pasākumu, pat ja citādi patenta apstrīdēšanas izredzes varētu izrādīties labas. Rezultātā – Latvijas patentu aizsardzības izredzes spirālveidīgi pasliktinās.²¹

e) Intelektuālā īpašuma aizsardzības procesa īpatnības – prasība pēc specializētām tiesām

Daudzās valstīs intelektuālā īpašuma strīdus skata specializētas tiesas vai arī – vispārīgo tiesu ietvaros – tiesneši, kuriem ir atbilstoša sagatavotība. Parasti tas nozīmē, ka cilvēks līdztekus juridiskajai izglītībai un pieredzei iegūvis arī atbilstošu tehnisko izglītību. Specializācijas ideja radusi atspoguļojumu arī Latvijas likumdošanā.

1993. gadā, izstrādājot un pieņemot pirmos likumus par intelektuālo īpašumu, vairumā gadījumu šie likumi paredzēja no rūpnieciskā īpašuma tiesībām izrietošo strīdu piekritību Rīgas apgabaltiesai kā pirmās instances tiesai. Šāda piekritība noteikta arī vēlāk pieņemtajos likumos, piemēram, likumā „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm”, Patentu likumā, Dizainparaugu likumā. Rezultātā tieši Rīgas apgabaltiesa uzkrāja vislielāko pieredzi rūpnieciskā īpašuma strīdu izskatīšanā. Šos strīdus izskatīja ierobežots skaits tiesnešu, kuri papildus vispārējai sagatavotībai piedalījās semināros un konferencēs, kas saistīti ar intelektuālā īpašuma aizsardzību tiesā. Turklāt šo tiesnešu pieredze papildinājās, relatīvi bieži izskatot strīdus, kas saistīti ar intelektuālo īpašumu.

Tomēr specializācijas princips neattiecas uz visiem intelektuālā īpašuma objektiem. Speciālu lietu piekritību neparedz Augu šķirņu aizsardzības likums, Autortiesību likums. Ņemot vērā, ka attiecībā uz vairākiem intelektuālā īpašuma paveidiem, piemēram, domēnu vārdiem, nav pieņemti speciāli normatīvie akti, nav paredzēta to speciāla piekritība.

Turklāt specializācijas jautājumu ietekmēja arī vēl citi faktori. Pirmkārt, ne visas intelektuālā īpašuma lietas neizbēgami nonāca Rīgas apgabaltiesā kā pirmās instances tiesā. Strīdus, kas izrietēja no autortiesībām, un citus strīdus, kuru speciālā piekritība nebija tieši paredzēta atbilstošajos likumos (piemēram, strīdus saistībā ar domēnu vārdiem), izskatīja rajona vai pilsētas tiesa kā pirmās instances tiesa pēc parastās piekritības noteikumiem, t. i., pēc atbildētāja dzīvesvietas vai atrašanās vietas. Apelācijas instance šajos gadījumos bija Rīgas apgabaltiesa, kas vairumā intelektuālā īpašuma strīdu, kā atceramies, norādīta kā pirmās instances tiesa.

Tā kā intelektuālā īpašuma strīdu lietas nereti tika uzsāktas, iesniedzot pieteikumus Konkurences padomē, bet tās lēmumi, savukārt, tika pārsūdzēti rajona tiesā, arī šajā gadījumā tiesas sistēmas hierarhija bija citāda nekā, piemēram, preču zīmju un patentu strīdos. Kopš 2004. gada 1. februāra sakarā ar administratīvās tiesu sistēmas iedibināšanu stājās spēkā Administratīvā procesa likums, līdz ar to šī sistēma tika kardināli grozīta un Latvijas tiesu sistēma vēl vairāk attālinājās no tiesu specializācijas idejas intelektuālā īpašuma strīdos. Sakarā ar administratīvā procesa ieviešanu intelektuālā īpašuma aizsardzībā tika novilkta krasa robeža starp administratīvo procedūru un prasības procedūru. Ņemot vērā intelektuālā īpašuma aizsardzības īpatnības (ievērojamā daļā gadījumu intelektuālā īpašuma aizsardzības priekšnoteikums ir atbilstošo tiesību reģistrācija Patentu valdē vai citās institūcijās), visas ieinteresēto personu domstarpības saistībā ar reģistrācijas procedūru kopš 2004. gada 1. februāra ir pārsūdzamas Administratīvajā rajona tiesā Rīgā. Apelācijas kārtībā tās skata Administratīvā apgabaltiesa un kasācijas kārtībā – Senāta Administratīvo lietu departaments.

Ņemot vērā, ka attiecībā uz strīdiem, kas izskatāmi prasības kārtībā, saglabājusies iepriekšējā tiesvedības sistēma, pastāv iespēja, ka vienu un to pašu jautājumu (piemēram, par patenta novitāti, neacīmredzamību, preču zīmes sajaukamo līdzīgumu, spēkā neesamību utt.) var izskatīt abu veidu procesos. Tā, piemēram, Administratīvajā rajona tiesā var tikt iesniegta sūdzība par Patentu valdes Apelācijas

padomes lēmumu, un ieinteresētā persona, kura iesniegusi sūdzību un uz kuras iesnieguma pamata tā tiktu skatīta, paralēli ir tiesīga iesniegt arī prasību, piemēram, par reģistrētās zīmes dzēšanu, kura tad, savukārt, skatāma Rīgas apgabaltiesā kā pirmās instances tiesā. Teorētiski pat nav izslēgta iespēja, ka divās dažādās tiesu sistēmās ieinteresētā persona iegūst diametrāli pretēju rezultātu. Piemēram, administratīvā tiesa atzīst par pamatotu Patentu valdes Apelācijas padomes lēmumu, ar kuru sūdzība par zīmes reģistrāciju tiek noraidīta, bet vispārējā tiesu sistēma, kas sākas ar Rīgas apgabaltiesu kā pirmās instances tiesu, izdara pilnīgi pretējus secinājumus, turklāt gan vienam, gan otram spriedumam ir likuma spēks. Šādi gadījumi pagaidām vēl nav konstatēti, un grūti arī iedomāties, ka līdz tam nonāks, taču visādā ziņā tiesu specializācijas idejai šāda strīdu izskatīšanas diversifikācija par labu nenāk. Tā arī neatbilst Eiropas tiesību normās ietvertajai idejai par nepieciešamību nodrošināt specializētas tiesas darbību intelektuālā īpašuma sfērā.

Tiesu specializācijas pakāpe, protams, nav vienīgais kritērijs. Svarīga nozīme ir arī tam, cik ātri tiesas izskata attiecīgās kategorijas lietas. Būtisks rādītājs ir arī pārsūdzēto lietu skaits. Šajā jomā Latvijas tiesu sistēma ar efektivitāti neizceļas. Apvienotajā Karalistē, Vācijā un vēl dažās citās valstīs pārsūdzēto lietu skaits ir uz pusi mazāks – tas izskaidrojams ar pirmās instances tiesu efektīvo darbu un adekvāto lietas vērtējumu, kas pusēm nerada argumentus un motivāciju tērēt līdzekļus dārgajam pārsūdzības procesam, skaidri apzinoties, ka iznākums neatšķirsies no pirmās instances tiesas nolēmuma. Savukārt Latvijā pārsūdzēto lietu skaits ir relatīvi ļoti augsts.

Atbilstoši jau minētajai regulu prasībai būtu tikai loģiski, ja par specializēto tiesu, kas norādīta atbilstošajās regulās, Latvijā noteiktu tieši Rīgas apgabaltiesu. Šāds paziņojums tika izdarīts 2005. gada 24. novembrī: dizainparaugu strīdu izskatīšanai Rīgas apgabaltiesa tiek noteikta par Kopienas dizainparaugu tiesas pirmās instances tiesu Latvijā, bet par otrās instances tiesu tiek noteikta Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta. Diemžēl ar norādi uz pirmās instances tiesu specializācijas idejas realizācija arī aprobežojas, jo otrās instances tiesa – Civillietu tiesu palāta, kurai piekrit izskatīt Rīgas apgabaltiesas izspriestos intelektuālā īpašuma strīdus, – lietas skata triju tiesnešu sastāvā, un jau šī iemesla dēļ vien ir grūtāk panākt noteiktu tiesnešu specializāciju šajā specifiskajā jomā.

f) Speciālie aizsardzības līdzekļi civilprocesā

Pamatojoties uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 29. aprīļa direktīvu Nr. 2004/48 EK „Par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu prasībām”, Latvijas Civilprocesa likuma 16. nodaļā tika izdarītas svarīgas izmaiņas (pierādījumu nodrošināšana), kā arī ieviesta speciāla 30.² nodaļa (lietas par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem un aizsardzību). Saskaņā ar šīm izmaiņām, pamatojoties uz ieinteresētās personas pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu, kas tiesai vai tiesnesim jāizlemj 10 dienu laikā no pieteikuma saņemšanas dienas, var izlemt par pierādījumu nodrošināšanu pirms prasības celšanas. Šāda procedūra var notikt pat bez iespējamo lietas dalībnieku uzaicināšanas neatliekamajos gadījumos, arī neatliekamajos autortiesību un blakustiesību datu bāzu aizsardzības (*sui generis*), preču zīmju un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu, patentu, dizainparaugu, augu šķirņu, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju pārkāpumu vai iespējamo pārkāpumu gadījumos. Apmierinot šādu pieteikumu par pierādījumu nodrošināšanu pirms prasības celšanas, tiesnesis var pieprasīt, lai iespējamais prasītājs, iemaksājot noteiktu naudas summu tiesu izpildītāja depozīta kontā vai sniedzot līdzvērtīgu garantiju,

nodrošina to zaudējumu segšanu, kuri atbildētājam varētu rasties sakarā ar pierādījumu nodrošināšanu (Civilprocesa likuma 100. pants). Atbildētājs ir tiesīgs prasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas viņam radušies sakarā ar pierādījumu nodrošināšanu, ja pierādījumu nodrošināšana ir atcelta vai arī ja pret viņu celtā prasība ir noraidīta, atstāta bez izskatīšanas vai tiesvedība izbeigta. Savukārt 30.² nodaļa paredz vairākus papildu pasākumus intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu un aizsardzības lietās. Viens no šādiem pasākumiem ir pagaidu aizsardzības līdzekļi. Ja ir pamats uzskatīt, ka intelektuālā īpašuma tiesību subjekta tiesības tiek pārkāptas vai varētu tikt pārkāptas, tiesa pēc prasītāja motivēta pieteikuma var pieņemt lēmumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu: lemt par tādas kustamas mantas apķīlāšanu, ar kuru, iespējams, tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības; noteikt pienākumu atsaukt preces, ar kurām, iespējams, tiek pārkāptas intelektuālā īpašuma tiesības; aizliegt veikt noteiktas darbības gan atbildētājam, gan personām, kuru sniegtie pakalpojumi tiek izmantoti, lai pārkāptu intelektuālā īpašuma tiesības, vai personām, kuras padara iespējamu šāda pārkāpuma izdarīšanu (Civilprocesa likuma 250.¹⁰ pants). Šādus pagaidu aizsardzības līdzekļus var noteikt gan pirms prasības celšanas, gan arī pēc prasības celšanas.

Pirms prasības celšanas tiesnesis prasības iesniegšanai nosaka termiņu, ne ilgāku par 30 dienām. Pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu tiesa vai tiesnesis izlemj 10 dienu laikā pēc pieteikuma saņemšanas vai lietas ierosināšanas. Pagaidu aizsardzības līdzeklis ir spēkā līdz dienai, kad spriedums stājas likumīgā spēkā. Noteiktā kārtība ir asimetriska pušu tiesību apjoma ziņā. Pieteicējs, kura pieteikums noraidīts, tiesas vai tiesneša lēmumu var pārsūdzēt, turpretim atbildētājam vai pat iespējamam atbildētājam nav tiesību pārsūdzēt lēmumu, ar kuru pret viņu piemērots pagaidu aizsardzības līdzeklis. Tiesa gan, atbildētājs ir tiesīgs prasīt atlīdzību par zaudējumiem, kas viņam radušies sakarā ar pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu, ja pagaidu aizsardzības līdzeklis ir atcelts vai ja pret viņu celtā prasība ir noraidīta, atstāta bez izskatīšanas vai tiesvedība izbeigta.

Asimetriskais tiesību un pienākumu sadalījums izpaužas arī tādējādi, ka, apmierinot pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļu noteikšanu pirms prasības celšanas, tiesa vai tiesnesis var uzdot prasītājam, lai tas nodrošina zaudējumus, kas varētu rasties atbildētājam vai citām personām, pret kurām šādus līdzekļus iespējams piemērot, iemaksājot noteiktu naudas summu tiesu izpildītāja depozīta kontā vai sniedzot līdzvērtīgu garantiju. Taču šādas tiesas prerogatīvas nav paredzētas attiecībā uz pieteikumu par pagaidu aizsardzības līdzekļa noteikšanu, kas iesniegts jau pēc prasības celšanas.

Minētie grozījumi paredz arī plašākas prerogatīvas sprieduma taisīšanas gaitā. Ja pārkāpuma fakts ir pierādīts, tiesa spriedumā var noteikt vairākus pasākumus, arī pārtraukt un aizliegt prettiesisku intelektuālā īpašuma tiesību objekta izmantošanu; pārtraukt un aizliegt pasākumus, kas atzīstami par gatavošanos intelektuālā īpašuma tiesību prettiesiskai izmantošanai; sniegt pakalpojumus, kuri tiek izmantoti prettiesiskām darbībām ar intelektuālā īpašuma tiesību objektiem; kā arī atsaukt vai pilnībā izņemt no tirdzniecības pārkāpuma preces (kontrafaktos eksemplārus), iznīcināt pārkāpuma preces (kontrafaktos eksemplārus), atsaukt vai pilnībā izņemt no tirdzniecības, vai iznīcināt ierīces un materiālus, kas izmantoti vai paredzēti pārkāpuma preču (kontrafakto eksemplāru) izgatavošanai, ja to īpašnieks zināja vai viņam no lietas apstākļiem vajadzēja zināt, ka šīs ierīces un materiāli lietoti vai paredzēti prettiesisku darbību veikšanai, kā arī pilnībā vai daļēji publicēt tiesas spriedumu laikrakstos un citos masu informācijas līdzekļos.

3. Intelektuālā īpašuma likumdošanas „baltie plankumi”

Attiecībā uz vairākiem labi pazīstamiem intelektuālā īpašuma veidiem, piemēram, datu bāzu *sui generis* tiesībām, ģeogrāfiskajām norādēm un domēna vārdiem (*domain names*) likumdošana vai nu vispār netika izveidota (domēna vārdiem) vai arī saturēja tikai ļoti vispārīgas tēzes (ģeogrāfiskām norādēm).

Datu bāzes kā atsevišķs aizsardzības objekts norādītas 1993. gada Autortiesību likumā. Atsevišķi šis likums tomēr aizsargā tikai „darbu krājumus, piemēram, enciklopēdijas, antoloģijas un atlantus, kā arī datu bāzes un citus saliktus darbus, kas materiālu atlases un izkārtojuma ziņā ir radoša darba rezultāts” (Autortiesību likuma 5. p. (1) d). Tādēļ uz šī likuma pamata datu bāzu aizsardzība bija iespējama vienīgi ar nosacījumu, ka, pirmkārt, datu bāzē ietvertie dati paši par sevi atzīstami par autortiesību objektiem (darbiem), otrkārt, ka to apkopojums ir radoša darba rezultāts. Tātad datu bāzes, kurām trūkst viena vai abas minētās pazīmes jeb t. s. datu bāzu *sui generis* tiesības, uz šī likuma pamata aizsargātas netika. Attiecībā uz datu bāzu īpašuma tiesībām Latvijas situācija nav atzīstama par īpaši unikālu, jo jāņem vērā, ka arī ES, kurai Latvija pievienojās tikai desmit gadus pēc pirmo intelektuālā īpašuma tiesību nodrošināšanas pasākumu veikšanas, šādas tiesības pilnā mērā atzīstījis tikai, sākot ar 1991. gadu.²²

Datu bāzes ir īpašs intelektuālā īpašuma tiesību objekts. Fakts, ka dažu valstu (arī Latvijas) likumdošanā datu bāzu tiesiskais regulējums un autortiesību objektu tiesiskais regulējums ir ietverts vienā un tajā pašā normatīvajā aktā, nedrīkst radīt maldinošu priekšstatu par šo principiāli atšķirīgo aizsardzības objektu „radnieciskumu”. Tiesa, vēsturiski datu bāzu tiesiskā aizsardzība ir organiskā ceļā izaugusi no literāru darbu aizsardzības mehānisma. Tas attiecas uz literāro un mākslas darbu krājumiem, kas definēti Bernes konvencijas 2. panta 5. daļā. Tomēr pamatots ir viedoklis, ka informācijas tehnoloģiju attīstības apstākļos autortiesības vairs nespēj nodrošināt adekvātu ieguldījumu aizsardzību.²³

Datu bāzu *sui generis* tiesības var piederēt kā juridiskām, tā arī fiziskām personām. Attiecībā uz tiesību subjektu netiek lietots vārds „autors”, bet gan datu bāzes „veidotājs”. Tiesa gan, direktīvā Nr. 96/9 4. pantā norādīts, ka

„datu bāzes autors ir fiziska persona vai fizisku personu grupa, kas radījusi bāzi, vai, ja dalībvalsts tiesību akti to pieļauj, juridiska persona, ko šie tiesību akti atzīst par tiesību subjektu”.

Šī paša panta 2. apakšpunktā norādīts:

„Ja dalībvalsts tiesību akti atzīst kolektīvus darbus, mantiskās tiesības pieder personai, kas ir autortiesību subjekts.”

Direktīvas 4. panta 3. apakšpunktā teikts, ka

„izņēmuma tiesības attiecībā uz datu bāzēm, ko kopīgi radījusi fizisku personu grupa, ir kopīgas”.

Literatūrā atzīmēts, ka šī norma rada neskaidrības attiecībā uz datu bāzu īpašuma tiesībām.²⁴ Direktīvas Nr. 96/9 4. pantam par īpašuma tiesībām uz datu bāzēm, ko neaizsargā autortiesības, datu bāzu direktīva ir „noslēpumaini klusējoša”.²⁵

Ņemot vērā iepriekš minētās neskaidrības, svarīgāka loma datu bāzu tiesiskajā regulējumā būtu ierādāma Latvijas nacionālajiem normatīvajiem aktiem. Tomēr pašreiz spēkā esošais 1999. gada Autortiesību likums atšķirībā no 1993. gada likuma šos jautājumus adresē un risina tikai ļoti fragmentāri.

Kā saistībā ar direktīvas izstrādāšanas gaitu sarkastiski piebildis viens no tās autoriem – Kristofers Rīzs, Eiropas Komisija nepalaida garām iespēju

„izrakt vēl vienu tranšeju apkārt Eiropas cietoksnim”²⁶.

Tomēr, kā redzams, direktīvas skaidrojums saskaras ar zināmām grūtībām, tās ieviešanas process ne vienmēr noritējis gludi. Arī pašas direktīvas saturs ir pretrunīgs. Tā, piemēram, direktīvas 4. pantā teiktais, kas ir pretrunā ar pārējo direktīvas kontekstu, kurā runāts par „datu bāzes veidotāju”, un kas norāda uz datu bāzes autoru, pēc iepriekš citētā Kristofera Rīza domām, uzskatāms par pārskatīšanos.²⁷ Direktīvas Nr. 96/9 analīzes un kritiskas izvērtēšanas process ir aktuāls joprojām.²⁸

Adreses jeb domēna vārdi (*domain names*) attīstījās Latvijā ne tik daudz atbilstošas likumdošanas dēļ, bet drīzāk gan tāpēc, ka nebija atbilstošas normatīvās bāzes. Ir grūti pamatot tēzi, ka tieši normatīvā regulējuma trūkums pozitīvi ietekmējis šī intelektuālā īpašuma paveida sekmīgu attīstību. Tomēr domēna vārdu reģistrācijas process ir izrādījies nesalīdzināmi sekmīgāks nekā, piemēram, patentu attīstība Latvijā. Tiesa gan, tieši atsaucoties uz attiecīgo normu trūkumu, tiesa kādā partikulārā strīdā atteikusies apmierināt prasību par domēna vārda aizsardzību pret vēlāk reģistrētas preču zīmes tiesībām.²⁹ Taču ir skaidrs, ka rupja likuma interpretācijas kļūda, uz kuru balstījies šāds aplams tiesas nolēmums, nevar būt arguments disputā par to, vai Latvijā pastāv tiesības uz domēna vārdu kā īpašu intelektuālā īpašuma paveidu, jo šādu tiesību pastāvēšanu Latvijā jau konstatējusi ne tikai *WIPO* (Vispasaules intelektuālā īpašuma organizācija) starptautiskā šķīrētāja vairākos spriedumos, kas saistīti ar Latvijā reģistrētiem domēna vārdiem, bet arī ārzemju juridiskā literatūra.³⁰

Visbeidzot, pārejas periodā „pazuda” pirms tam eksistējušās tiesības uz attēlu. Tiesības uz attēlu var saprast kā tiesības uz vispārējā kopiespaida neaizskaramību (*image rights*). Latvijas likumdošanai nav pilnīgi sveša personas tiesību aizsardzība, kaut arī atzīmēts, ka šis aizsardzības mehānisms ir nepietiekams.³¹ Taču tiesības uz attēlu kā uz intelektuālo īpašumu netiek nedz regulētas, nedz aizsargātas. Literatūrā gan kļūdaini atzīmēts, ka šādas tiesības Latvijā nekad nav pastāvējušas.³² Šādas tiesības paredzēja Latvijas PSR Civilkodekss, kas bija spēkā no 1964. gada līdz 1993. gadam, kaut arī šim normatīvajam aktam (tāpat kā padomju tiesību sistēmai kopumā) bija sveša intelektuālā īpašuma koncepcija. Civilkodeksa 537. pantā bija paredzēta „tēlotājas mākslas darbā attēlota pilsoņa interešu aizsardzība”, kas noteica, ka publicēt, atveidot un izplatīt tēlotājas mākslas darbu, kurā attēlota cita persona, pieļaujams tikai ar attēlotās personas piekrišanu, bet pēc viņas nāves – ar tās bērnu un pārdzīvojošā laulātā piekrišanu. Tālāk gan pievienota raksturīga atruna:

„Tāda piekrišana nav vajadzīga, ja tas tiek darīts valsts vai sabiedriskajās interesēs.”

Saskaņā ar pašreiz spēkā esošo likumdošanu tiesības uz attēlu tiek aizsargātas tā, ka šo tiesību pārkāpuma rezultātā nodarītais morālais kaitējums atlīdzināms, pamatojoties uz vispārējām normām par kaitējuma atlīdzināšanu, it sevišķi – pamatojoties uz 2006. gadā izdarītajiem grozījumiem Civillikuma (CL) 1635. pantā.

4. Intelektuālā īpašuma tiesību normu piemērošana

Tiesvedība intelektuālā īpašuma jomā lielākoties saistīta ar preču zīmēm. Tikai sākot ar deviņdesmito gadu beigām, tiesu prakse ieguva zināmu vienveidību. Pagrieziena punkts bija diezgan augsta līmeņa strīds, kas saistās ar pasauleslaveno zīmolu *Smirnoff*, kas tajā laikā piederēja firmai „*IDV North America Inc.*”. Prasība

celta pret firmu „*Torgovy Dom Potomkov Postavchika Dvora Ego Imperatorsko-go Velichestva P. A. Smirnova*” par preču zīmes reģistrācijas dzēšanu attiecībā uz preču zīmi „*Смирновъ водка*”. Apstrīdētā preču zīme pieteikta reģistrācijai Latvijā 1994. gada 29. novembrī, savukārt prasītāja preču zīmes „*Smirnoff*” dažas modifikācijas pieteiktas reģistrācijai pirms atbildētāja reģistrētās zīmes pieteikuma datuma, bet daļa – pēc šī datuma. Nepieciešamība atsaukties uz plaši pazīstamas jeb – atbilstoši toreiz spēkā esošajam Latvijas Republikas 1993. gada likumam „Par preču zīmēm” – vispārzināmas preču zīmes (2. panta 1. daļas 10. apakšpunkts) statusu bija tādēļ, ka atbildētāja preču zīme bija līdzīga degvīna „*Smirnoff*” etiķetēm, kuras līdz 1994. gada 29. novembrim, kad pieteikta atbildētāja preču zīme, nebija Latvijā nedz pieteiktas, nedz reģistrētas, toties plaši reklamētas un tirgotas. Ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1999. gada 25. marta spriedumu prasība tika noraidīta. Tiesa konstatēja, ka pierādījumi par to, ka degvīns „*Smirnoff*” reklamēts un pārdots Latvijā jau pirms neatkarības atgūšanas un arī vēlāk, nav pietiekami, lai atzītu zīmi „*Smirnoff*” par vispārzināmu. Ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 1999. gada 30. jūnija spriedumu Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas spriedums „*Smirnoff*” lietā atstāts negrozīts. Senāts norādījis, ka likuma „Par preču zīmēm” 2. panta 1. daļas 10. punkta norādījums par zīmju vispārzināmu raksturu ir apelācijas instances tiesas apstākļu konstatējums un pierādījumu vērtējums.

Neilgi pēc šiem notikumiem īpaši šim nolūkam noorganizētā konferencē ASV un citu valstu diplomātiskie pārstāvji kritizēja šo spriedumu. Firms „*UDV North America Inc.*” (pirms 1999. gada – „*IDV North America Inc.*”) pārstāvis 1998. gada novembrī atkārtoti griezās tiesā ar prasību pret Krievijas firmu „*Torgovy Dom Potomkov P. A. Smirnova*”. Rīgas apgabaltiesa 2000. gada 9. februārī arī šo prasību noraidīja, atsaucoties uz jau iepriekš minētajiem spriedumiem, kuriem, kā uzskatīja Rīgas apgabaltiesa, ir prejudiciāla nozīme, un tie nav no jauna jāpierāda, iztiesājot citas civillietas. Taču pagrieziena punkts gan šajā lietā, gan arī zināmā mērā visā Latvijas tiesu praksē bija tas, ka Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palāta 2000. gada 4. decembrī prasību apmierināja. Civillietu tiesu palāta atzina, ka atsaukšanās uz spēkā stājušos spriedumu citā civillietā nav bijusi pamatota, jo

„fakti, kas konstatēti ar iepriekšējo spriedumu, atšķiras no tiem, kuri bija jākonstatē Rīgas apgabaltiesai šajā lietā.”

Diametrālais pagrieziena punkts tiesu praksē signalizēja par nopietnu attieksmes maiņu attiecībā pret intelektuālā īpašuma tiesībām. Attiecībā uz ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm kā kuriozs atzīmējams fakts, ka atbilstoši Latvijas judikatūrai vārds „šampanietis” atzīts par sugas vārdu. Šāda situācija izveidojusies vairāku tiesu nolēmumu rezultātā. Preču zīme „*Советское шампанское*” reģistrēta 1998. gada 20. martā. Zīmes īpašnieks AS „Latvijas Balzams” 2000. gada martā iesniedza prasību pret SIA „Aroma Floris S” par atbildētāja ražotās produkcijas „*Советское шампанское*” izplatīšanas aizliegumu Latvijā un ievestās produkcijas iznīcināšanu. SIA „Aroma Floris S” 2000. gada maijā iesniedza pretprasību par preču zīmes „*Советское шампанское*” M 41 777 dzēšanu no tās reģistrācijas dienas. Ar Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2000. gada 11. oktobra spriedumu AS „Latvijas Balzams” prasība noraidīta, bet SIA „Aroma Floris S” pretprasība apmierināta daļēji, disklamējot preču zīmē „*Советское шампанское*” Nr. M 41 777 vārdus *sovetskoje shampaniskoje*. Tāds pats bija arī apelācijas tiesas spriedums. Apelācijas instances tiesa atzina, ka apzīmējums „*Советское шампанское*” nenorāda uz ražotāju, bet gan

uz noteiktu preču grupu. Līdz ar to apzīmējums „*Советское шампанское*” nenodrošina preču zīmes funkciju likumu „Par preču zīmēm” 1. panta 1. daļas izpratnē, t. i., nenodrošina, lai kāda uzņēmuma preces tiktu atšķirtas no cita uzņēmuma precēm, jo dzēriens „*Советское шампанское*” Latvijas patērētājiem asociējas ar konkrētu dzēriena paveidu, nevis ar ražotāju. Tiesa secināja – tā kā likuma „Par preču zīmēm” 2. panta 1. daļas 5. punkts nosaka, ka par preču zīmi neregistrē apzīmējumus, kurus lieto noteiktu preču identificēšanai, aprakstīšanai vai nosaukšanai, mērvienību apzīmējumus, vispārpieņemtus terminus un simbolus, tad apzīmējums „*Советское шампанское*” šo iemeslu dēļ ir tāds, kuru lieto noteiktu preču identificēšanai, aprakstīšanai vai nosaukšanai, un līdz ar to šo apzīmējumu nevar reģistrēt kā preču zīmi. Ar Senāta 2001. gada 9. maija spriedumu apelācijas instances tiesas spriedums atstāts negrozīts. Latvijas tiesu nolēmumi vairījušies atzīt, ka „*Советское шампанское*” kļuvis par sugas vārdu.³³

Patentu strīdi Latvijas tiesu praksē lielākoties saistīti ar pastarpināto tiesību iegūšanu, kur tiesām nācies iztirzāt darba līguma saturu, lai noskaidrotu, vai izgudrojums pieder tā autoram – darbiniekam vai darba devējam.³⁴ Strīdi par izgudrojuma atbilstību patentspējīga izgudrojuma pazīmēm lielākoties attiecas uz izgudrojumiem, kas radīti vēl pirms stājās spēkā normatīvie akti par intelektuālo īpašumu.³⁵

Autortiesību sfērā tiesu prakse pirmajā desmitgadē kopš intelektuālā īpašuma likumdošanas izveides aprobežojās gandrīz vai vienīgi ar strīdu izskatīšanu par taisnīgas atlīdzības noteikšanas principiem un apmēru gadījumos, kad darbs tiek izmantots bez autora piekrišanas. Šādās prasībās viena puse aizvien bija autoru kolektīvo tiesību pārvaldības organizācija AKKA/LAA.³⁶

Principiāli svarīga nozīme ir secinājumam par autortiesību objekta jēdzienu, norādot, ka pirmais un galvenais nosacījums ir paša darba radīšanas fakts neatkarīgi no jaunrades pakāpes. Kādā Senāta spriedumā jau pašā tēzē norādīts: „Fotogrāfijas saturs un darba pastāvēšana apstiprina radošu darbību darba tapšanā, iegūstot fotogrāfijas autoram personiskās un mantiskās tiesības, kuras aizsargā Autortiesību likums” (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-266, citēts pēc Augstākās tiesas mājas lapas www.at.gov.lv).

Samērā plašu publicitāti izpelnījies jautājums par autorlīguma formu, ņemot vērā, ka Autortiesību likums izvirza daudz stingrākas prasības nekā Civillikums. Ar Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 18. aprīļa lēmumu lietā SKK-213/06 (krimināllietā Nr. 1816002703) Senāts izbeidza kriminālprocesu un atcēla Rīgas Kurzemes rajona tiesas 2005. gada 22. jūnija un Rīgas apgabaltiesas 2006. gada 25. janvāra spriedumu, norādot, ka Autortiesību likumā noteiktās formas, kādā jāsaņem atļauja autora darba izmantošanai, neievērošana nevar būt vienīgais kritērijs personas kriminālatbildībai par autortiesību pārkāpumu.

Visbeidzot, samērā nesenā Senāta civillietu departamenta spriedumā norādīts, ka pušu nolūku var izsecināt no konkludentām darbībām neatkarīgi no tā, vai tas ietverts rakstveida autora līgumā.³⁷

5. Intelektuālā īpašuma jēdziens

Teorētiskie priekšnoteikumi intelektuālā īpašuma jēdziena kā juridiskās zinātnes pētījumu rezultāta attīstībai radās tikai krietnu laiku vēlāk. Intelektuālais īpašums ir īpašuma tiesību paveids, kas regulē tiesības uz bezķermeniskām lietām.³⁸ Šādas tiesības izpaužas kā aizliegums izmantot kāda cilvēka intelektuālo īpašumu

jebkurai citai personai. Vēsturiski ir pazīstamas tiesību sistēmas, kas neatzīst intelektuālā īpašuma jēdziena tiesības uz pastāvēšanu, piemēram, padomju tiesību sistēma.

Dažādi viedokļi par intelektuālā īpašuma jēdzienu pastāv arī Latvijas tiesību zinātnē. Ir autori, kas uzskata, ka par īpašuma priekšmetu nevar būt bezķermeniskas lietas (sašaurināta īpašuma tiesību izpratne).³⁹ Arguments par labu sašaurinātajai īpašuma tiesību izpratnei ir tas, ka intelektuālais īpašums ietver arī personiskās jeb morālās tiesības. Morālo tiesību neatsavināmais raksturs ir grūti savienojams ar priekšstatu par īpašumu, taču Latvijas tiesību zinātnē šāds arguments netiek pētīts. Sašaurinātā īpašuma tiesību koncepcija tiek balstīta uz pavisam citiem apsvērumiem – uz to, ka tikai ķermeniskas lietas iespējams atprasīt ar īpašuma prasību, tāpēc tikai īpašuma tiesību uz ķermenisku lietu var uzskatīt par „īstu” īpašuma tiesību.⁴⁰ Pirmkārt, arguments, kas balstīts uz procesuāliem apsvērumiem, neko nedod intelektuālā īpašuma kā svarīgas juridiskas kategorijas jēdziena iztirzājumam. Otrkārt, uz mūsdienu tiesību attīstības tendenču fona tas ir arhaisks.

Eiropas Cilvēktiesību tiesa *Anhauzer-Busch Inc. vs. Portugal* spriedumā, norāda, ka

*„ir iedibinājušās tiesas precedentu tiesības, proti, „īpašuma” koncepcijai ir patstāvīga nozīme, kas nav aprobežota tikai ar īpašuma tiesībām uz fiziskām precēm un ir neatkarīga no klasifikācijas atsevišķu valstu likumos: noteiktas citas tiesības arī var tikt atzītas par „īpašuma tiesībām””.*⁴¹

Jāpiezīmē gan, ka attiecībā uz nemateriālu objektu „spēju” būt par īpašuma tiesību objektiem skeptiska attieksme konstatējama arī Latvijas tiesu praksē. Tā, piemēram, tiesa kā argumentu tam, ka noraidāma domēnu vārda īpašnieka prasība, norādījusi uz to, ka domēnu vārda tiesības nerada īpašuma tiesības. Ironiskā kārtā strīds noritēja pret citu intelektuālā īpašuma subjektu – preču zīmes īpašnieku, turklāt preču zīmes īpašuma tiesības tiesa neapšaubīja.⁴²

Disputā par to, vai intelektuālo īpašumu var atzīt par „īstu” īpašumu vai tikai par „nosacītu” īpašumu, sliktu atbalstu plašākai vispārpieņemtai intelektuālā īpašuma izpratnei sniedza arī fakts, ka vēsturiski CL ir pēdējais no pazīstamākajiem XIX–XX gs. kodeksiem līdztekus Francijas, Vācijas un Šveices likumiem, kurā intelektuālais īpašums nav pat pieminēts. Turpmākajos likumdošanas avotos, sākot ar Itālijas CL, kas stājās spēkā tikai piecus gadus pēc Latvijas CL, un beidzot ar likumiem, kas pieņemti pēc Latvijas *de facto* neatkarības atjaunošanas, intelektuālais īpašums ieņem pienācīgu vietu (izņemot sociālistisko valstu kodeksus, jo tām raksturīga noraidoša attieksme pret intelektuālā īpašuma koncepciju).⁴³

Literatūrā gan atzīmēts, ka pastāv arī domēnu vārdu strīdu risināšanas noteikumi, taču vienlaikus apšaubīts šo noteikumu saistošais raksturs, jo tie nav pieņemti normatīvo aktu veidā. Pastāv arī samērā limitēta Latvijas tiesu prakse (neskaitot jau minēto *WIPO* arbitražas tiesu praksi, kurā atrodamas arī dažas lietas ar atbildētājiem, kuru dzīvesvieta vai uzņēmējdarbība saistīta ar Latviju). Pirmie Latvijas tiesas nolēmumi, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2003. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. PAC-861, literatūrā tiek pamatoti kritizēti. Tā, piemēram, tiesas spriedumā norādīts, ka

*„domēna vārds nevar būt īpašumā, jo tam nepiemīt īpašumu raksturojoši liecumi CL 927., 1129. panta izpratnē”.*⁴⁴

Kritizēta arī tiesas tēze, ka strīdos par domēnu vārdu, kur viena puse ir preču zīmes īpašnieks, bet otra puse – domēnu vārdu īpašnieks, preču zīmei vienmēr ir tiesiska prioritāte.⁴⁵

6. Pirātisms

Vienlaikus ar intelektuālo īpašumu attīstījies arī pirātisms. Ar pirātismu saprotam intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpšanu,⁴⁶ tomēr personu par pirātismu tehniski joprojām nav iespējams saukt pie kriminālatbildības. Likumdošanā, kas paredz atbildību par atsevišķiem intelektuālā īpašuma pārkāpumiem, kriminālatbildība principiāli iespējama tikai par ļoti specifiskiem pārkāpumu veidiem.

Tikai kopš 1999. gada Latvijas Republikas Krimināllikuma 206. pants paredz atbildību par svešas preču zīmes izmantošanu, viltošanu vai viltotas zīmes apzinātu izmantošanu vai izplatīšanu. Diezgan neparasti ir tas, ka šis nozieguma sastāvs ir ietverts nevis 18. nodaļā, kas paredz atbildību par noziedzīgiem nodarījumiem pret īpašumu, bet gan 19. nodaļā, kas paredz atbildību par „Noziedzīgiem nodarījumiem tautsaimniecībā”. Kriminālatbildība iestājas tikai par apzinātu preču zīmes atdarināšanu vai viltošanu.

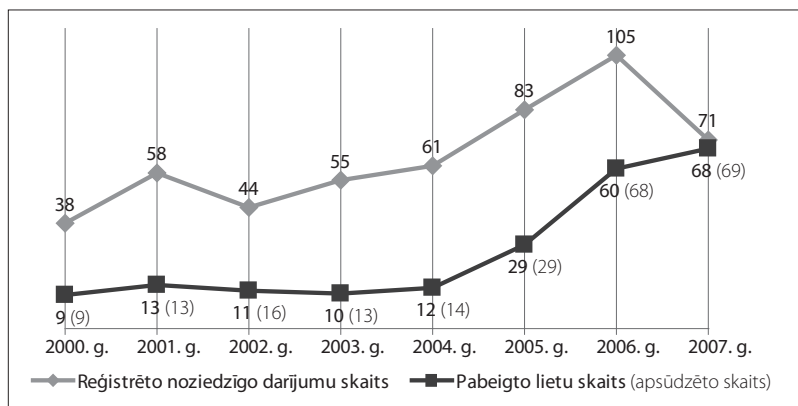
Preču zīmju tiesību pārkāpumu kriminalizācijā modernajās tiesībās izšķiroša nozīme ir tieši *TRIPS* līgumam (Līgums par intelektuālā īpašuma tiesību aspektiem saistībā ar tirdzniecību). Šā līguma 61. pants paredz dalībvalstu pienākumu nodrošināt kriminālprocesa sākšanu un naudas sodu piemērošanu vismaz apzinātos preču zīmju viltošanas gadījumos komerciālā mērogā. Iespējamie tiesiskās aizsardzības līdzekļi ietver cietumsodu un naudas sodus. Tas ir pietiekami, lai atturētu no līdzīgas rīcības atbilstoši naudas sodu apjomam, ko piemēro par atbilstoša smaguma noziegumiem. Attiecīgos gadījumos iespējamie tiesiskās aizsardzības līdzekļi ietver arī neatļauto preču un jebkuru materiālu un detaļu, kuru izmantošana bijusi neatļautā izstrādājuma pamatā, konfiskāciju un iznīcināšanu. Dalībvalstis var papildus paredzēt cita veida kriminālo un administratīvo atbildību, kas piemērojama intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpuma gadījumos, īpaši, ja tie izdarīti apzināti un komerciālā mērogā. Kaut arī formāli Latvija šīs saistības uzņēmusies, iestājoties PTO, praktiski intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu kriminalizācija ieviesta nepietiekami.

Samērā neilgi pēc iestāšanās ES – no 2004. gada līdz 2007. gadam – Latvija iekļuva intelektuālā īpašuma pārkāpēju valstu sarakstā.⁴⁷ Atbildība par intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumiem joprojām ir pārlietu maiga. Neapmierinātība ar šādu situāciju aizvien tiek pausta publicistikā.⁴⁸ Neraugoties uz to, līdz šim iesniegtie priekšlikumi šo likumu grozījumiem palikuši bez ievērojamām sekām. Krimināllikuma 206. pantā (preču zīmes, citas atšķirības zīmes un dizainparauga nelikumīga izmantošana) paredzētā atbildība iestājas tikai par pabeigtu noziegumu, kas, ņemot vērā šādas darbības organizēto raksturu, ir iespējama, tikai ja tiktu pierādīts, ka atsevišķos šīs sarežģītās nodarījumu ķēdes posmos veiktās darbības realizējušās kā „pabeigts” nodarījums, respektīvi, noziedznieku kolektīvie pūliņi „vainagojušies” ar „galīgā produkta” pārdošanu, ko, savukārt, praktiski neiespējami pierādīt, iekams notverti visi iesaistītie, kas darbojas dažādās sfērās un nereti arī – dažādās valstīs. Līdz ar to, neraugoties uz viltojumu relatīvi augsto īpatsvaru,⁴⁹ ierosināto kriminālprocesi un pie kriminālatbildības saukto personu skaits ir niecīgs (skat. 2. diagrammu).

Lai panāktu progresu šajā jomā, nepieciešama

- 1) būtiska Krimināllikuma normu revīzija, izvietojot visas ar intelektuālā īpašuma pārkāpumiem saistītās normas vienuviet – sadaļā par pārkāpumiem pret īpašumu;
- 2) soda apmēra palielināšana līdz tādām, kas atbilst izdarītā nozieguma smagumam, respektīvi, saistot atbildību par šiem noziegumiem jau ar pirmo mēģinājumu un paredzot brīvības atņemšanu līdz pieciem gadiem.

2. diagramma. Ierosināto kriminālprocesu un pie kriminālatbildības saukto personu skaits 2000.–2007. gadā

7. Kopsavilkums

Intelektuālais īpašums nostiprināts Latvijas likumdošanā 1993. gadā. Preču zīmju un patentu reģistrācija sākusies 1992. gadā. Intelektuālā īpašuma jēdziens Latvijas tiesību zinātnē analizēts, sākot no 2000. gada. Tiesu prakse piedzīvojusi ievērojamas svārstības, bet nostabilizējusies XX gs. deviņdesmito gadu beigās.

Vairāki intelektuālā īpašuma veidi joprojām tiek regulēti nepilnīgi (*sui generis* datu bāzu tiesības, komercnoslēpumu aizsardzība) vai vispār netiek regulēti (domēnu vārdi, tiesības uz attēlu).

Būtiskās nepilnības – reģistrācijas sistēma nenodrošina spēcīgu patentu, dizainparaugu un preču zīmju tiesību piešķiršanu, jo neparedz pieteikumu ekspertīzi pēc būtības; intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu kriminalizācija ir neefektīva, jo nenodrošina efektīvu cīņu pret pirātismu. Intelektuālā īpašuma tiesību pārkāpumu īpatsvars ir nepieļaujami augsts.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Grudulis, M. Ievads autortiesībās. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*, 2006.
2. Grudulis, M. Par datu bāzēm un to tiesisko aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. gada 13. novembris.
3. Grūtups, A., Kalniņš, E. Latvijas Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129. p.). Rīga, 2002.
4. Judinska, I. Riņķa dancis ap Riņķa lietu. Izgudrotāja tiesības uz atlidzību par izgudrojuma izmantošanu. *Likums un Tiesības*, Nr. 9, 2001.
5. Konradi, F., Valters, A. (sast.). Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga : Grāmatrūpnieks, 1935.
6. Lībiņa I. Personības tiesību aizsardzības nodrošināšana Latvijas civiltiesību sistēmā I. *Likums un Tiesības*, 9. sēj., Nr. 5(93), 2007. gada maijs.
7. Lasmanis, J. Aicina bargāk sodīt preču viltotājus. *Dienas Bizness*, 2008. gada 19. decembris.
8. Mantrovs, V. ES ģeogrāfisko norāžu aizsardzības sistēma. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 6(82), 2006.
9. Novicka, A. Kas būs mūsu Nokia: izrāvienu var panākt ar jaunumiem tradicionālajās nozarēs. *Diena*, 2007, 11. oktobris.
10. Ovena, L. Literāro darbu autortiesības & licencēšana. Rokasgrāmata Latvijas grāmatizdevējiem. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
11. Poļakovs, G. Latvijas tiesas nostāja domēna vārdu strīdos ar preču zīmju tiesībām. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 9(73), 2005.

12. *Poļakovs, G.* Preču zīmju aizsardzības apjoms Latvijas tiesu un Eiropas Kopienu tiesas izpratnē (II). *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 7(59), 2004.
13. *Priedīte, L.* SIA „TV 3 Latvija” pārkāpis autortiesības un blakustiesības. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/information/about-trials/2008/marts2008/20080327/>
14. *Voroncovs, A.* Datu bāzu tiesiskās aizsardzības attīstība. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 11(87), 2006, novembris, 342.–348. lpp.
15. *Zemīte, I.* Pirmais Baltijas kanāls pārsūdzēs tiesas spriedumu par autortiesībām lietā ar AKKA/LAA. Pieejams: <http://www.db.lv/Default2.aspx?ArticleID=77e5c7b3-c7aa-4bd6-858e-b192d850efc6>.
16. ASV ziņojums par intelektuālā īpašuma aizsardzību (2007 SPECIAL 301 REPORT, Office of the United States Trade Representative (USTR) pursuant to Special 301 provisions of the Trade Act of 1974).
17. Katra trešā pudele – nelegāls izcelsmes. *Diena*, 2002. gada 13. marts.
18. LETA. No „Pirmā Baltijas kanāla” piedzen Ls 1,12 miljonus par AKKA/LAA pārstāvēto autoru darbu izmantošanu. Pieejams: <http://www.nra.lv/zinas/2381-no-pirma-baltijas-kanala-piedzen-ls-1-12-miljonus-par-akkalaa-parstaveto-atoru-darbu-izmantosanu.htm>.
19. *Ball, P.* Critical mass how one thing leads to another. Arrow books, 2004.
20. *Betinger, T.* Domain Name Law and Practice an International Handbook. Oxford, 2005.
21. *Burrell, R., Coleman, A.* Copyright Exceptions. The Digital Impact. Cambridge studies in Intellectual Property Rights. Cambridge University Press, 2005, p. 10.
22. *Cornish, W. R.* Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Fourth edition.
23. *Cyril, P.* Rigamonti. Deconstructing Moral Rights. Volume 47, Issue 2, S.J.D., Harvard law school, 2006.
24. *O'Connor, B.* The Law of Geographical Indications. Cameron May : International Law & Policy, 2003.
25. *Phillips, J., Firth, A.* Introduction to Intellectual Property Law. Forth edition. London, Dublin, Edinburgh. 1990.
26. *Rees, C., Chalton, S.* Database law. Jordans, 1998.
27. *Sodipo, B.* Piracy and Counterfeiting GATT TRIPS and Developing Countries. London, The Hague, Boston, 1997.
28. *Антимонов, Б. С., Флейшиц, Е. А.* Изобретательское право. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960.
29. Патентоведение: Учебник для вузов. Авторский коллектив. Под ред. В. А. Рясенцева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Машиностроение, 1984.
30. *Фогельб, А. Я.* Охрана изобретений в области химии. Рига : издательство „Зинатне”, 1970.

Normatīvie akti

1. Līgums par intelektuālā īpašuma tiesību aspektiem saistībā ar tirdzniecību (TRIPS līgums) : starptautisks līgums. Spēkā no 1999. gada 10. februāra.
2. 1994. gada 6. jūlija Latvijas Republikas un Amerikas Savienoto Valstu līgums par tirdznieciskajām attiecībām un intelektuālā īpašuma tiesību aizsardzību : starptautisks līgums. Nav publicēts, spēkā no 20.01.1995.
3. 1958. gada 31. oktobra Lisabonas vienošanās par cilmes vietu nosaukumu aizsardzību un to starptautisko reģistrāciju. Pārskatīta Stokholmā 1967. gada 14. jūlijā, grozīta 1979. gada 28. septembrī.
4. Stresas konvencija par izcelsmes vietu nosaukumiem un izcelsmes norādēm uz sieriem. Noslēgta 1951. gada 1. jūnijā.
5. 1893. gada 20. marta Parīzes konvencija industriālā īpašuma aizsardzībai : starptautiska konvencija. (Latvijas Republikas līdzdalība atjaunota ar Latvijas Republikas Ministru Padomes 1993. gada 11. jūlija lēmumu Nr. 301 „Par Latvijas Republikas līdzdalību starptautiskās konvencijās par rūpnieciskā īpašuma aizsardzību”, *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 39/1993.)
6. 1891. gada 14. aprīļa Madrides nolīgums par zīmju starptautisko reģistrāciju. Pārskatīts 1900. gada 14. jūnijā Briselē.
7. 1886. gada 9. septembra Bernes konvencija par literatūras un mākslas darbu aizsardzību : starptautiska konvencija. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 29, 2003, 21. febr. (Latvijas Republikas dalība atjaunota ar rīkojumu Nr. 197 „Par Latvijas Republikas klātbūtnes atjaunošanu Bernes konvencijā „Par literatūras un mākslas darbu aizsardzību” : LR Ministru kabineta rīkojums. *Latvijas Vēstnesis* Nr. 64, 1995. gada 26. aprīlis).
8. Līgums par Čehijas, Igaunijas, Kipras, Latvijas, Lietuvas, Ungārijas, Maltas, Polijas, Slovēnijas un Slovākijas pievienošanas Eiropas Savienībai. *Oficiālais Vēstnesis L 236*, 2003. gada 23. septembris.
9. Padomes Regula (EK) Nr. 510/2006 (2006. gada 20. marts) par lauksaimniecības produktu un pārtikas produktu ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu un cilmes vietu nosaukumu aizsardzību. *Oficiālais Vēstnesis L 93*, 2006. gada 31. marts, 12.–25. lpp.
10. Eiropas Padomes 1999. gada 17. maija Regula Nr. 1493/1999 par vīna tirgus kopīgo organizāciju. *Oficiālais Vēstnesis L 179*, 1999. gada 14. jūlijs, 1.–84. lpp.

11. Padomes Regula (EEK) Nr. 1576/89 (1989. gada 29. maijs), ar ko paredz vispārīgus noteikumus par stipro alkoholisko dzērienu definīciju, nosaukumu un noformējumu. *Oficiālais Vēstnesis L 160*, 1989. gada 12. jūnijs, 1.–17. lpp.
12. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 2004/48/EK (2004. gada 29. aprīlis) par intelektuālā īpašuma tiesību piemērošanu. *Oficiālais Vēstnesis L 157*, 2004. gada 30. aprīlis.
13. Eiropas Parlamenta un Padomes Direktīva 96/9/EK (1996. gada 11. marts) par datubāzu tiesisko aizsardzību. *Oficiālais Vēstnesis 77*, 1996. gada 27. marts, 20.–28. lpp.
14. Latvijas Republikas Satversme : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 43, 1993. gada 1. jūlijs.
15. Patentu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007. gada 27. februāris.
16. Autortiesību likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000. gada 27. aprīlis.
17. Par Madrides nolīguma par preču zīmju starptautisko reģistrāciju Madrides Protokolu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 305/307(1765/1767), 1999. gada 17. septembris.
18. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216(1676), 1999. gada 1. jūlijs.
19. Civilprocesa likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 326/330(1387/1391), 1998. gada 3. novembris.
20. Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis* Nr. 199/200(1260/1261), 1998. gada 8. jūlijs.
21. Pusvadītāju izstrādājumu topogrāfiju aizsardzības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 84/85, 1998. gada 31. marts.
22. Patentu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 60(343), 1995. gada 19. aprīlis. Zaudējis spēku 01.03.2007.
23. Dizainparaugu aizsardzības likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 33, 1993. gada 3. jūnijs. Zaudējis spēku 15.04.2004.
24. Par autortiesībām un blakustiesībām : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 31, 1993. gada 29. maijs. Zaudējis spēku 11.05.2000.
25. Par augu šķirņu aizsardzību : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 26, 1993. gada 18. maijs. Zaudējis spēku 31.05.2002.
26. Latvijas Republikas patentu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1993. gada 23. marts. Zaudējis spēku 20.04.1995.
27. Civillikums. Ceturtā daļa. Saistību tiesības : LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993. gada 14. janvāris.
28. Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 72. Pieņemts 28.02.1992. *Ziņotājs*, Nr. 17, 1992.

Juridiskās prakses materiāli

1. Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 11. janvāra spriedums lietā Nr. 73049/01 Anheuser-Busch Inc. v. Portugal.
2. Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums Lietā Nr. SKC-27, 2008. *Jurista Vārds*, Nr. 47(552), 2008. gada 16. decembris.
3. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 19. aprīļa spriedums lietā Nr. SKC-266. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/info/archive/department1/2006/> [skatīts 07.04.2010.].
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta 2006. gada 18. aprīļa lēmumu lietā SKK-213/06 (krimināllietā Nr. 1816002703), nav publicēts.
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2003. gada 29. oktobra spriedums lietā Nr. PAC-861, nav publicēts.
6. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1999. gada 6. janvāra spriedums lietā Nr. C-879/2; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1999. gada 2. jūnija spriedums lietā Nr. PAC-235. Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2000, 528.–533. lpp.
7. Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 1998. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. C-1176/2; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 1999. gada 24. februāra spriedums lietā Nr. PAC-14. Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2000, 533.–538. lpp.

Atsauces

¹ <http://www.saeima.lv/steno/ap/st280789.htm>

² Latvijas Republikas Ministru Padomes lēmums Nr. 72, pieņemts 28.02.1992. *Ziņotājs*, Nr. 17, 1992.

³ Патентоведение: Учебник для вузов. Авторский коллектив. Под ред. В.А. Рясенцева. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Машиностроение, 1984, с. 46–50.

⁴ Фогель, А. Я. Охрана изобретений в области химии. Рига : издательство „Зинатне”, 1970, с. 305

- ⁵ Антимонов, Б. С., Флейшиц, Е. А. Изобретательское право. Москва : Государственное издательство юридической литературы, 1960, с. 188.
- ⁶ OJL 93/12. – 2006, 31. marts.
- ⁷ O'Connor, B. The Law of Geographical Indications. Cameron May : International Law & Policy, 2003, p. 38.
- ⁸ Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EK) Nr. 110/2008 par stipro alkoholisko dzērienu definīciju, aprakstu, noformējumu, marķējumu un ģeogrāfiskās izcelsmes norāžu aizsardzību un ar ko atceļ Padomes Regulu (EEK) Nr. 1576/89. *Oficiālais Vēstnesis L 39*, 2008, 13. febr., 16.–54. lpp.
- ⁹ Padomes Regula (EK) Nr. 1234/2007, ar ko izveido lauksaimniecības tirgu kopīgu organizāciju un paredz īpašus noteikumus dažiem lauksaimniecības produktiem (Vienotā TKO regula). *Oficiālais Vēstnesis L 299*, 2007, 16. nov., 1.–149. lpp.
- ¹⁰ Mantrovs, V. ES ģeogrāfisko norāžu aizsardzības sistēma. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 6(82), 2006. 179.–189. lpp.
- ¹¹ Latvijas Republikas un Meksikas Savienoto Valstu 1998. gada 14. oktobra Saprašanās memorands par ģeogrāfisko norāžu aizsardzību : LR starptautiskais līgums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 388/399, 1998, 29. decembris.
- ¹² *Latvijas Vēstnesis*. 2003, 17. apr.
- ¹³ Phillips, J., Firth, A. Introduction to Intellectual Property Law. Forth edition. London, Dublin, Edinburgh. 1990, p. 16–17.
- ¹⁴ Burrell, R., Coleman, A. Copyright Exceptions. The Digital Impact. Cambridge studies in Intellectual Property Rights. Cambridge University Press, 2005, p. 10.
- ¹⁵ Cyril, P. Rigamonti. Deconstructing Moral Rights. Volume 47, Issue 2, S. J. D., Harvard law school, 2006. Pieejams: <http://www.harvardilj.org/print/58>
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ Cornish, W. R. Intellectual Property: Patents, Copyright, Trade Marks and Allied Rights. Fourth edition. P. 449.
- ¹⁸ Ovena, L. Literāro darbu autortiesības & licencēšana. Rokasgrāmata Latvijas grāmatizdevējiem. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007, 36. lpp.
- ¹⁹ Grudulis, M. Ievads autortiesībās. Rīga, 2006, 107. lpp.
- ²⁰ Novicka, A. Kas būs mūsu Nokia: izrāvienu var panākt ar jaunumiem tradicionālajās nozarēs. *Diena*, 2007, 11. oktobris.
- ²¹ Ball, P. Critical mass how one thing leads to another. Arrow books, 2004, p. 344.
- ²² Rees, C., Chalton, S. Database law. Jordans, 1998, p. 62
- ²³ Grudulis, M. Par datu bāzēm un to tiesisko aizsardzību. *Latvijas Vēstnesis*. – 2001. 13. novembris.
- ²⁴ Rees, C., Chalton, S. Database law. Jordans, 1998, p. 62
- ²⁵ Rees, C., Chalton, S. Database law. Jordans, 1998, p. 62.
- ²⁶ Rees, C., Chalton, S. Database law. Jordans, 1998, p. 64.
- ²⁷ Turpat, 62. lpp.
- ²⁸ Voroncovs, A. Datu bāzu tiesiskās aizsardzības attīstība. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 11(87), 2006, novembris, 342.–348. lpp.
- ²⁹ Poļakovs, G. Latvijas tiesas nostāja domēna vārdu strīdos ar preču zīmju tiesībām. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 9 (73), 2005, 291.–292. lpp.
- ³⁰ Betinger, T. Domain Name Law and Practice an International Handbook. Oxford, 2005, p. 1227–1228.
- ³¹ Turpat, 62. lpp.
- ³² Lībiņa, I. Personības tiesību aizsardzības nodrošināšana Latvijas civiltiesību sistēmā. I. *Likums un Tiesības*, 9. sēj., Nr. 5(93), 2007, maijs, 147. lpp.
- ³³ Poļakovs, G. Preču zīmju aizsardzības apjoms Latvijas tiesu un Eiropas Kopienu tiesas izpratnē (II). *Likums un Tiesības*, 6. sēj., Nr. 7(59), 2004, 253. lpp.
- ³⁴ Latvijas Republikas apelācijas instances civillietu nolēmumu apkopojums 1998.–1999. gads. Rīga, 2000, 528.–533. lpp.
- ³⁵ Judinska, I. Riņķa dancis ap Riņķa lietu. Izgudrotāja tiesības uz atbildību par izgudrojuma izmantošanu. *Likums un Tiesības*, Nr. 9, 2001.
- ³⁶ LETA. No „Pirmā Baltijas kanāla” piedzen Ls 1,12 miljonus par AKKA/LAA pārstāvēto autoru darbu izmantošanu. Pieejams: <http://www.nra.lv/zinas/2381-no-pirma-baltijas-kanala-piedzen-ls-1-12-miljonus-par-akkalaa-parstaveto-autoru-darbu-izmantosanu.htm> [skatīts 30.05.2008.]; Priedīte, L. SIA „TV 3 Latvija” pārkāpis autortiesības un blakustiesības. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/information/about-tri-als/2008/marts2008/20080327/> [skatīts 30.05.2008.]; Zemīte, I. Pirmais Baltijas kanāls pārsūdzēs tiesas spriedumu par autortiesībām lietā ar AKKA/LAA. Pieejams: <http://www.db.lv/Default2.aspx?ArticleID=77e5c7b3-c7aa-4bd6-858e-b192d850efc6> [skatīts 30.05.2008.].
- ³⁷ Par tiesiska darījuma formu Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums Lietā Nr. SKC-27, 2008. *Jurista vārds*, Nr. 47(552), 2008. gada 16. decembris.

- ³⁸ Phillips, J., Firth, A. Introduction to Intellectual Property Law. Second edition. Butterworth. London, Dublin, Edinburgh, 1990, p. 3.
- ³⁹ Grūtups, A., Kalniņš, E. Latvijas Civillikuma komentāri. Īpašums (927.–1129. p.). Rīga, 2002, 20. lpp.
- ⁴⁰ Konradi, F., Valters, A. (sast.) Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Rīga : Grāmatrūpnieks, 1935, 72., 73. lpp.
- ⁴¹ Case of Anhauzer – Busch Inc. vs. Portugal (application Nr. 73049/01) judgement.
- ⁴² Poļakovs, G. Latvijas tiesas nostāja domēna vārdu strīdos ar preču zīmju tiesībām. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 9(73), 2005, 291.–292. lpp.
- ⁴³ Skat. Itālijas, Igaunijas, Lietuvas Krievijas Federācijas lik.
- ⁴⁴ Spriedums nav publicēts. Citēts pēc Poļakovs, G. Latvijas tiesas nostāja domēna vārdu strīdos ar preču zīmju tiesībām. *Likums un Tiesības*, 7. sēj., Nr. 9(73), 2005, 293. lpp.
- ⁴⁵ Turpat.
- ⁴⁶ Sodipo, B. Piracy and Counterfeiting GATT TRIPS and Developing Countries. London, The Hague, Boston, 1997, p. 123
- ⁴⁷ ASV ziņojums par intelektuālā īpašuma aizsardzību (2007 SPECIAL 301 REPORT, Office of the United States Trade Representative (USTR) pursuant to Special 301 provisions of the Trade Act of 1974).
- ⁴⁸ Lasmanis, J. Aicina bargāk sodīt preču viltotājus. *Dienas Bizness*, 2008. gada 19. decembris, 7. lpp.
- ⁴⁹ Katra trešā pudele – nelegālas izcelsmes. *Diena*, 2002. gada 13. marts.

Summary

The article deals with the main development stages of the intellectual property in Latvia. The practical implementation of the intellectual property started after regaining de facto independence of Latvia when, as per the decision of the respective government, preconditions were ensured to re-register those trademarks in independent Latvia which were already registered in the territory of this state according to USSR legislation. The Latvian legislation on intellectual property, in turn, appeared only shortly after that. The main development stages are – adopting of the first laws in 1993; legislative amendments necessary to ensure Latvia's joining the World Trade Organization (in 1999) and the European Union (in 2004). The conceptual foundation in legislation has seen few changes, and they are: protection of intellectual property based on registration (registration system); registration is secured after the formal preconditions for registration are fulfilled. No requirement is set forth for the expertise of the intellectual property object in point of fact (patent novelty, confusing similarity between a trademark and a design with competing objects). Several types of intellectual property are either not regulated (domain names, trade secrets, rights to an image) or else are regulated insufficiently (sui generis database rights).

The concept of intellectual property in Latvian legal science was analyzed considerably later – approximately 10 years after the legislation was enforced regulating individual types of intellectual property. A narrow understanding of the property still prevails in the legal science and court practice. Intellectual property is regarded as an incomplete property object by many law experts. Many types of intellectual property, like domain names, are contested in the court not to be regarded as property objects. Such doctrine not only contradicts the already established court practice, e.g. the practice by the European Court of Human Rights, but is also creating obstacles to the practical development of the intellectual property.

Civillietu teritoriālā jurisdikcija un atsevišķu šīs jurisdikcijas noteikšanas principu piemērošana

Territorial Jurisdiction in Civil Cases and the Application of Separate Principles of Defining This Jurisdiction

Dr. iur. Lauris Rasnačs

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras pasniedzējs

E-pasts: Lauris.Rasnacs@gmail.com

Šajā rakstā analizēti teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principi, ar kuru palīdzību tiek noteikta civillietas piesaiste noteiktas tiesas kompetences teritorijai, un līdz ar to arī tiek noteikta tiesa, kas iztiesās šo civillietu.

Kā svarīgāko no šiem principiem var atzīmēt personas domicila vietas – fiziskas personas dzīvesvietas un juridiskās personas atrašanās vietas – principu. Fiziskas personas dzīvesvieta un juridiskās personas atrašanās vieta pirmajā brīdī var šķist vienkārši jēdzieni, kas praksē ir elementāri pārbaudāmi un nosakāmi. Tomēr tos var izprast dažādi, un to pierāda daudzās šajā rakstā aplūkotās ārvalstu tiesību zinātnes doktrīnas atziņas. Arī Latvijas tiesu praksē var atrast piemērus tam, ka dzīvesvietas un atrašanās vietas jēdzieni tiek izprasti dažādā nozīmē. Šāda viedokļu atšķirība rada risku, ka tiesas viedoklis par konkrēta strīda teritoriālo jurisdikciju var atšķirties no prasītāja viedokļa, kura prasība tādēļ var netikt pieņemta iztiesāšanai konkrētā tiesā. Šāda riska mazināšanai autors piedāvā veikt Civilprocesa likumā vairākus precizējumus.

Vēl šajā rakstā ir aplūkota teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas problemātika strīdos par nodarītā kaitējuma atlīdzību gadījumos, ja kaitējumu nodarījusi prettiesiskā rīcība ir veikta vienā vietā, bet šīs rīcības kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā.

Atslēgvārdi: civilprocess, teritoriālā jurisdikcija, domicils.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	126
1. <i>Teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principi</i>	126
2. <i>Dzīvesvietas un atrašanās vietas izpratne un tās piemērošana jurisdikcijas noteikšanā</i>	129
3. <i>Zaudējumu vai cita kaitējuma nodarīšanas vietas izpratne un tās piemērošana jurisdikcijas noteikšanā lietās par kaitējuma atlīdzību</i>	133
<i>Kopsavilkums</i>	137
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	138
<i>Atsauces</i>	139
<i>Summary</i>	140

levads

Lai noteiktu civiltiesisko strīdu izskatīšanas sadalījumu starp viena veida tiesām vai citām tiesību aizsardzības institūcijām, tiek izmantota teritoriālā jurisdikcija. Tās ietvaros pēc kāda būtiska faktora, visbiežāk atbildētāja domicila jeb dzīvesvietas vai atrašanās vietas,¹ tiek noteikta attiecīgā civiltiesiskā strīda vai sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmās civillietas piesaiste kādai teritorijai, kuras tiesai vai citai institūcijai ir tiesības izskatīt attiecīgo civiltiesisko strīdu vai citu civillietu.

Teritoriālā jurisdikcija tiek noteikta pēc dažādiem attiecīgajam civiltiesiskajam strīdam specifiskiem un būtiskiem apstākļiem, kas nosaka šī strīda vai citas civillietas piesaisti kādas tiesas vai citas tiesību aizsardzības institūcijas darbības teritorijai. Šo teritoriālās jurisdikcijas piesaistes apstākļu jeb, kā tie ir dēvēti šajā rakstā, teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principu vidū kā svarīgāko var norādīt jau minēto jurisdikciju pēc atbildētāja vai citas strīdā vai sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmajā civillietā iesaistītās personas domicila jeb dzīvesvietas vai atrašanās vietas jurisdikciju pēc strīdus lietas esošās vai prezumētās atrašanās vietas, kā arī jurisdikciju pēc kaitējuma nodarīšanas vietas.

Tiesību zinātnē teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principi ir formulēti visai plaši, acīmredzot, lai nodrošinātu to elastīgu piemērošanu dažādu veidu civiltiesisko strīdu un citu civillietu jurisdikcijas noteikšanai. Visai plaši šie principi ir formulēti arī tiesību aktos, kas reglamentē noteiktu civiltiesisko strīdu un citu civillietu iztiesāšanas tiesību sadalījumu. Tomēr atšķirībā no tiesību zinātnes atziņām šādi plaši jurisdikcijas normu formulējumi tiesību aktos var radīt nepietiekamu skaidrību par konkrētu strīdu un sevišķā tiesāšanas kārtībā iztiesājamo civillietu iztiesāšanas tiesību sadalījumu un tādējādi radīt grūtības to praktiskā piemērošanā. Sevišķi lielas neskaidrības, pēc autora ieskata, saistītas ar Civilprocesa likumā (CPL) neskaidri formulētajiem personas dzīvesvietas un atrašanās vietas jēdzieniem, kā arī jurisdikcijas noteikšanu pēc kaitējuma nodarīšanas vietas, ja kaitējumu radījusī prettiesiskā rīcība ir notikusi vienā vietā, bet šīs rīcības kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā tajā pašā valstī. Rakstā galvenā uzmanība ir pievērsta šo neskaidrību atrisināšanai.

Teritoriālās jurisdikcijas noteikšana nav tikai Latvijas nacionālo tiesību normu jautājums. Teritoriālo jurisdikciju dažādu Eiropas Savienības valstu starpā nosaka Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās („Regula 44/2001”). Tāpat teritoriālo jurisdikciju reglamentē topošais likumprojekts „Starptautisko privāttiesību likums”. Kaut arī šī raksta galvenais mērķis ir Latvijas nacionālo civilprocesa normu, kas nosaka teritoriālo jurisdikciju, nevis starptautiskā civilprocesa neskaidrību risināšana, kā būtiski salīdzinošo tiesību avoti ir izmantoti gan Regula 44/2001, gan arī Eiropas Kopienų Tiesas (EKT) prakse, kā arī nedaudz (kā polemikas priekšmets) minētais likumprojekts „Starptautisko privāttiesību likums”.

1. Teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principi

Konkrētas tiesas jurisdikcija konkrētā civillietā tiek padarīta atkarīga no specifiskiem likuma un atsevišķos gadījumos arī tiesas noteiktiem konkrētai lietu kategorijai piemētošiem apstākļiem.² Tādējādi tiek veikts civillietu t. s. „sadalījums pa vertikāli” – starp dažādu posmu pirmās instances tiesām.³ Papildus dažādiem tiesību zinātnē un normatīvajos aktos paredzētiem jurisdikcijas veidiem, lai noteiktu tiesu, kura ir tiesīga iztiesāt konkrēto civiltiesisko strīdu, tiek izmantoti vairāki principi. Šie principi ir plaši aplūkoti tiesību doktrīnā. Tāpat tie ir norādīti normatīvajos aktos,

kas regulē dažādu institūciju kompetences sadalījumu civiltiesisko strīdu un sevišķās tiesāšanas kārtībā iztiesājamo strīdu izskatīšanā. Jāuzsver, ka šie principi nosaka lielākoties tiesu, nevis citu tiesību aizsardzības institūciju teritoriālo jurisdikciju, pēc puses vai strīdus lietas atrašanās vietas vai citiem kritērijiem nosakot attiecīgās civillietas piesaisti kādas tiesas darbības teritorijai. Ņemot vērā šo iezīmi, šos principus var dēvēt par teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principiem. Papildus jāatzīmē, ka gan latīņu, gan arī angļu valodā šo principu apzīmēšanai dažkārt izmanto vārdu *forum*. Latīņu valodā šis vārds nozīmēja tirgus laukumu vai citu laukumu kā sabiedriskās dzīves centru,⁴ kurā acīmredzot tika veikti arī dažādi juridiski akti. Mūsdienu angļu valodā ar *forum* apzīmē tiesu, kura ir tiesīga iztiesāt noteiktu juridisku lietu.⁵

Kā pirmo un vienu no visplašāk piemērotajiem jurisdikcijas noteikšanas principiem var minēt tā saukto personas dzīvesvietas vai atrašanās vietas principu (*forum domicilii* – lat.), kas uzskatāms par galveno teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principu.⁶ Plašās piemērošanas dēļ šis princips tiek dēvēts ar par galveno principu strīdu izšķiršanas un citu civillietu iztiesāšanas vietas (*general forum* – angl.)⁷ noteikšanai. Visbiežāk tā ir atbildētāja dzīvesvieta vai atrašanās vieta, pēc kuras tiek noteikta attiecīgā strīda iztiesāšanas tiesa jeb kompetentā tiesa. Tā CPL 26. panta pirmā daļa paredz, ka

„prasību pret fizisku personu ceļ tiesā pēc tās dzīvesvietas”.

Savukārt šī paša likuma panta 2. daļa paredz, ka

„prasību pret juridisku personu ceļ tiesā pēc tās atrašanās vietas (juridiskās adrešes)”.

Tādējādi arī Latvijas tiesību kontekstā šie CPL 26. panta noteikumi un tajos paredzētā prasības celšana tiesā pēc atbildētāja dzīvesvietas vai atrašanās vietas jāuzskata par jurisdikcijas noteikšanas pamatprincipu, kas ir piemērojams vienmēr, ja vien nepastāv citi likumā paredzēti un attiecīgajai lietu kategorijai specifiski noteikumi, ar kuriem noteikt tiesu, kura būs tiesīga iztiesāt attiecīgo civiltiesisko strīdu. Tajā pašā laikā atsevišķos gadījumos likums pieļauj vai pat paredz prasības celšanu tiesā arī pēc prasītāja dzīvesvietas vai atrašanās vietas. Kā piemēru var minēt CPL 28. panta 2.–5., 8., 9. daļā minētos gadījumus prasību celšanai par uzturlīdzekļu piedziņu vai paternitātes noteikšanu; personiska aizskārums, kas radījis sakropļojumu, citu veselības bojājumu vai nāvi, kaitējuma atlīdzināšanu; mantas atdošanu vai tās vērtības atlīdzināšanu; darba tiesību prasījumu; atsevišķos gadījumos – arī laulības šķiršanu vai neesamību. Sevišķā tiesāšanas kārtībā iztiesājamas civillietas izskatīšana tiesā pēc šajā civillietā iesaistītas personas dzīvesvietas vai atrašanās vietas tiek piemērota arī vairāku sevišķā tiesāšanas kārtībā iztiesājamo civillietu piekritības noteikšanai un kā tāda ir norādīta vairākās CPL normās.⁸

Kā citus būtiskus teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas principus var minēt kompetentās tiesas noteikšanu pēc lietas, par kuru ir strīds, esošās (*jurisdictio in rem* – lat.)⁹ vai prezumētās (*jurisdictio quasi in rem* – lat.)¹⁰ atrašanās vietas. Šis princips tiek arī dēvēts par *forum rei sitae* (lat.)¹¹ principu un Latvijas tiesībās tiek izmantots izņēmuma jurisdikcijas piemērošanā. Saskaņā ar CPL 29. panta pirmo un otro daļu pēc mantas atrašanās vietas ceļama prasība par īpašuma tiesībām un par jebkuru citu lietu tiesību uz nekustamo īpašumu vai tā piederumiem, kā arī prasība par minēto tiesību ierakstīšanu zemesgrāmatā vai par šo tiesību dzēšanu un par mantas izslēgšanu no aprakstes akta. Savukārt pēc mantojamās mantas vai tās daļu atrašanās vietas ceļama prasība pret mantojuma masu, kad nav zināmi ne mantinieki, ne mantojuma atstājēja dzīvesvieta vai arī šī dzīvesvieta ir bijusi ārpus Latvijas. Atsevišķos gadījumos *forum rei sitae* princips tiek izmantots jurisdikcijas noteikšanai, ja strīds nav par kādu lietu,

bet šīs lietas atrašanās vieta ir viens no retajiem vai pat vienīgais no konstatējamajiem atbildētāja piesaistes faktoriem tiesas kompetences teritorijai. Tā CPL 27. pants paredz, ka pēc atbildētāja nekustamā īpašuma atrašanās vietas var tikt celta prasība pret atbildētāju, kura dzīvesvieta nav zināma vai kuram nav pastāvīgas dzīvesvietas Latvijā.

Vēl kompetentā tiesa var tikt noteikta pēc kaitējuma nodarīšanas vietas principa (*forum delicti commissi* – lat.)¹². Šis princips pamatā tiek izmantots jurisdikcijas noteikšanai lietās par tiesību vai likumīgo interešu aizskāruma rezultātā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu. Tā CPL 28. panta trešā daļa paredz, ka prasības par personiska aizskāruma, kas radījis sakropļojumu, citu veselības bojājumu vai nāvi, kaitējuma atlīdzināšanu, var tikt celtas pēc šī aizskāruma nodarīšanas vietas. Tāpat arī prasības par juridiskas personas mantai nodarītiem zaudējumiem var tikt celtas pēc šo zaudējumu nodarīšanas vietas (CPL 28. panta ceturtdā daļa).

Jāatzīmē arī prasības celšana pēc līguma izpildes vietas principa (*forum solutionis* – lat.)¹³. Latvijas tiesībās šis princips gan tiek piemērots visai maz un vairāk formāli, nevis pēc būtības. Proti, CPL 28. panta devītā daļa noteic, ka „prasību, kas izriet no darba tiesiskajām attiecībām, prasītājs var celt arī pēc savas .. darbavietas”. Darba līguma gadījumā darbavietā parasti ir arī vienīgā vai viena no šī līguma izpildes vietām. Tomēr tajā pašā laikā jāuzsver, ka darba līguma izpilde darba vietā ne vienmēr ietekmē veicamo darbu kvalitāti, tādēļ darba līguma izpildei darba vietā bieži vien pamatā ir principiāls raksturs.

Jāmin arī Šveicē piemērotā prasības celšana tiesā pēc izvēlētās domicila vietas (*domicile élu* – fr., jeb *am erwählten Domizil* – vāc.)¹⁴. Šī tiesību institūta piemērošanas gadījumā puses vienojas par parādnieka saistību izpildes vietu, pēc kuras ceļamas prasības tiesā pret attiecīgo atbildētāju.¹⁵ Latvijas tiesībās līdzīgs institūts ir CPL 30. panta 1. daļā paredzētā līgumiskā piekritība. Vienīgi CPL 30. panta 1. daļā runāts par līdzēju izvēlētu tiesu, kurai piekritīgas ar līguma izpildi saistītās prasības. Savukārt prasības celšana tiesā pēc izvēlētā domicila vietas izpaužas tādējādi, ka līdzīgi vienojas par līguma izpildes vietu un šīs vienošanās rezultātā netieši nosaka arī šīs vietas tiesas jurisdikciju ar attiecīgo līgumu saistītajos strīdos.

Lai uzskatāmāk ilustrētu iepriekš aplūkotos galvenos teritoriālās jurisdikcijas principus, autors tos ir apkopojis tabulā, norādot arī būtiskās iezīmes un piemērus likumā.

Galvenie teritoriālās jurisdikcijas principi

Nr. p.k.	Nosaukums latviski	Nosaukums latīniski	Raksturojošā iezīme	Piemērs likumā
1.	Personas dzīvesvietas vai atrašanās vietas princips	<i>Forum domicilii</i>	Prasību vai pieteikumu sevišķās tiesāšanas kārtībā iztiesā atbildētāja vai citas attiecīgajā civillietā iesaistītās personas dzīvesvietas vai atrašanās vietas tiesa	CPL 26. panta 1. un 2. daļa; 259. panta 1. daļa; 363. ¹ panta 1. daļa
2.	Lietas atrašanās vietas princips	<i>Forum rei sitae</i>	Prasību iztiesā lietas esošās (<i>jurisdictio in rem</i> – lat.) vai prezumētās (<i>jurisdictio quasi in rem</i> – lat.) atrašanās vietas tiesa	CPL 29. panta 1. un 2. daļa
3.	Kaitējuma nodarīšanas vietas princips	<i>Forum delicti commissii</i>	Prasību iztiesā personai radītā kaitējuma nodarīšanas vietas tiesa	CPL 28. panta 3. daļa
4.	Līguma izpildes vietas princips	<i>Forum solutionis</i>	Prasību iztiesā līguma izpildes vietas tiesa	CPL 28. panta 9. daļa
5.	Izvēlētā domicila vietas princips	-----	Prasību iztiesā pušu izvēlētās līguma izpildes vietas tiesa	CPL 30. panta 1. daļa

Varētu likties, ka iepriekš norādīto principu saturs un piemērošana ir pilnībā skaidri. Tomēr tā nav. Nav skaidrības, kuras vietas tiesā ir ceļama prasība vai iesniedzams pieteikums sevišķā tiesāšanas kārtībā, ja fiziskās personas deklarētā vai faktiskā dzīvesvieta atšķiras. Tāpat nav skaidrs, kuras vietas tiesā ceļama prasība vai iesniedzams pieteikums sevišķās tiesāšanas kārtībā (piemēram, maksātnespējas pieteikums), ja juridiskās personas juridiskā adrese atšķiras no biroja adreses. Savukārt tiesību aizskāruma gadījumā var rasties neskaidrības par aizskāruma nodarīšanas vietu, ja vainojamā persona prettiesiskās darbības veikusi vienā vietā, bet šo darbību kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā. Šī raksta turpmākajās divās sadaļās autors piedāvā ar abiem šiem principiem saistīto neskaidrību risinājumu.

2. Dzīvesvietas un atrašanās vietas izpratne un tās piemērošana jurisdikcijas noteikšanā

Dzīvesvietas jēdziena izpratnes skaidrību var apšaubīt jau tad, ja izlasa Latvijas Republikas Civillikuma 7. panta otro daļu, kas noteic,

*„vienai personai var būt arī vairākas dzīves vietas”.*¹⁶

Vēl neskaidrāka kļūst fiziskās personas dzīvesvietas un arī juridiskās personas atrašanās vietas jēdziena izpratne, ja aplūko ārvalstu tiesību doktrīnu un normatīvos aktus.

Ārvalstu tiesību doktrīnā, kā arī ārvalstu un starptautiskajos normatīvajos aktos dzīvesvietas vai atrašanās vietas jēdziena vietā tiek lietots jēdziens „domicils”. Pēc vispārējās nozīmes ar šo jēdzienu saprot personas fiziskās atrašanās vietu, kuru persona ir izvēlējusies par savu patieso, noteikto un pastāvīgo apmešanās vietu, vai arī vietu, ar kuru persona saista savu juridisko pienākumu izpildi.¹⁷ Papildus tam pastāv virkne domicila veidu, tajā skaitā mantošanas domicils, kas tiek noteikts pēc mantojuma masas atrašanās vietas,¹⁸ kā arī juridisko personu domicila kontekstā būtiskais korporatīvais domicils – likuma ietvaros prezumētais juridiskās personas korporatīvas darbības centrs, bieži vien – juridiskā adrese.¹⁹ Jēdziens „domicils” tiek lietots arī Regulā 44/2001. Tur šis jēdziens gan netiek skaidrots, tomēr norādīti vairāki šī jēdziena sakarā būtiski noteikumi – jābūt saistībai starp tiesvedību un (tiesas valsts) dalībvalsts teritoriju²⁰ un jurisdikcijas normām jābūt ļoti skaidri nosakāmām.²¹ Tā kā atbildētāja domicils ir jurisdikcijas noteikšanas pamatā,²² var secināt, ka arī jebkuras citas personas domicilam jābūt saistītam ar tiesas kompetences teritoriju un tam jābūt ļoti skaidri nosakāmam. Viens no galvenajiem fiziskās personas domicila mērķiem ir noteikt vietu, kur persona īsteno savas civilās tiesības un izpilda ar šīm tiesībām saistītos pienākumus, vai arī vietu, par kuru tiek prezumēts, ka attiecīgā persona šajā vietā īsteno minētās tiesības un izpilda ar tām saistītos pienākumus. Francijas Civillikuma 102. pantā šajā sakarā ir paredzēts, ka katra francūža domicils kā viņa civilo tiesību īstenošanas vieta ir šīs personas galvenā atrašanās vieta.²³

Vācijā saistībā ar fiziskās personas dzīvesvietu tiek izšķirti tādi jēdzieni kā „pastāvīgā dzīvesvieta”²⁴ un „nepastāvīgā dzīvesvieta”²⁵. Arī Regulas 44/2001 5. panta 2. daļā tiek runāts par pastāvīgo dzīvesvietu kā teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas kritēriju.

Patstāvīgā dzīvesvieta tiek paredzēta tiesībspējīgai, pilngadīgai personai. Tā ir vieta, kurā fiziskā persona apmetusies ar nolūku padarīt šo vietu par savas ekonomiskās vai sociālās dzīves centru.²⁶ Dzīvesvietas reģistrācija attiecīgajā valsts iestādē nav galvenais no pierādījumiem, kas norāda uz konkrētu patstāvīgo dzīvesvietu.²⁷ Savukārt nepatstāvīgā dzīvesvieta ir, piemēram, nepilngadīgajiem. Tā ir vieta, kur viņi dzīvo kopā ar vecākiem vai aizbildņiem.²⁸

Austrijā par fiziskas personas dzīvesvietu tiek prezumēta vieta, ar kuru personai ir ilgstoša un patstāvīga ekonomiskās un sociālās dzīves saikne.²⁹ Savukārt par juridiskās personas atrašanās vietu tiek uzskatīta vieta, kur atrodas šīs juridiskās organizācijas pārvaldes institūcija vai arī kur juridiskā persona veic savu darbību, vai no kurienes to vada.³⁰ Francijā civilprocesuālo tiesību doktrīnā pastāv atziņa, ka juridiskai personai var būt vairāki domicili, jo tā var veikt savu darbību vairākās vietās vienlaicīgi.³¹ Būtiska tiesiskā nozīme tiek piešķirta juridiskās personas reālajai atrašanās vietai jeb *siège réel*,³² par kuru tiek prezumēta juridiskās personas galvenās administratīvās institūcijas atrašanās vieta vai darbības vadības vai arī veikšanas vieta.³³ Prasības celšana pēc šīs vietas tiek piemērota kā alternatīva, un Francijā prasību pret juridisku personu var celt

- 1) pēc juridiskās personas juridiskās adreses; atbildētājs pret to nevar iebilst, izmantojot argumentu, ka viņa reālā atrašanās vieta ir cita;
- 2) pēc juridiskās personas reālās atrašanās vietas.³⁴

Vērā ņemamas atziņas par juridiskas personas atrašanās vietu un tās nozīmi jurisdikcijas noteikšanā ir atrodamas arī Eiropas tiesu praksē. Tiek norādīts, ka par juridiskas personas atrašanās vietu var uzskatīt vietu, kur atrodas juridiskās personas juridiskā adrese, centrālā administrācija vai galvenā komercdarbības veikšanas vieta (*principal place of business* – angl.).³⁵ Juridiskās personas atrašanās vieta juridiskās nozīmības ziņā esot pielīdzināma personas valstiskajai piederībai (*nationality* – angl.).³⁶ Tomēr no visām minētajām juridiskās personas atrašanās vietām – juridiskās adreses, centrālās administrācijas atrašanās vietas un galvenās komercdarbības veikšanas vietas – vispamatotāk par galveno juridiskās personas atrašanās vietu esot uzskatīt juridiskas personas juridisko adresi,³⁷ kas norāda uz visciešāko teritoriālo piesaisti starp juridisko personu un attiecīgo vietu. Tādējādi Eiropas pieeja juridiskās personas atrašanās vietas noteikšanai atšķiras no ASV pieejas. ASV par progresīvāko tiek atzīta juridiskās personas atrašanās vietas noteikšana teritorijā, kurā ir šīs juridiskās personas pietiekama komercdarbības aktivitāte (*sufficient business activity* – angl.), un nav jābūt obligātai saistībai ar šīs juridiskās personas juridisko jeb ASV gadījumā – nodibināšanas (*incorporation* – angl.) vietas adresi.³⁸ No vienas puses, šāda pieeja zināmā mērā sekmē tiesiskumu, jo paver plašākas iespējas prasības celšanai pret juridisku personu. Tāpat šāda pieeja dažkārt labāk atbilst daudzu mūsdienu komercsabiedrību sarežģītajai korporatīvajai struktūrai, kuras ietvaros komercsabiedrības sastāv, piemēram, no ražošanas, realizācijas, administratīvajām un pārvaldes struktūrvienībām, kuras var būt izvietotas dažādās atrašanās vietās un ne vienmēr komercsabiedrības juridiskajā adresē. Juridiskas personas atrašanās vietas plašāka iztulkošana var nodrošināt lielāku elasticitāti un leģitīmu iespēju celt prasību pret juridisku personu tās biroja atrašanās vietas tiesā, pat ja biroja adrese atšķiras no juridiskās adreses. Tomēr, no otras puses, šādas plašas interpretācijas iespējas var radīt neskaidrības ar konkrētu juridisko personu „pietiekamas komercdarbības aktivitātes” vietas noteikšanu, un līdz ar to šāda jurisdikcijas noteikšana var nebūt skaidra un tā var neatbilst Regulas 44/2001 preambulas vienpadsmitajā daļā deklarētajiem principiem.

Runājot par dzīvesvietas un atrašanās vietas izpratni Latvijā, jānorāda, ka no tiesu prakses redzams, ka juristu vidū ir dažādu iepriekš norādīto doktrīnu piekritēji. Sevišķi tas attiecas uz fiziskas personas dzīvesvietas jēdziena izpratni. Viena daļa Latvijas juristu, ceļot prasību, sliecas uzskatīt, ka atbildētāja dzīvesvieta ir vieta, kur viņš reāli dzīvo,³⁹ jeb, kā teiktu Vācijā, –

„vieta, kurā fiziskā persona apmetusies ar nolūku padarīt šo vietu par savas ekonomiskās vai sociālās dzīves centru”.

Savukārt otra daļa Latvijas juristu uzskata, ka fiziskās personas dzīvesvieta ir fiziskās personas deklarētā dzīvesvieta.⁴⁰

Šāda viedokļu atšķirība fiziskas personas dzīvesvietas un juridiskās personas atrašanās vietas izpratnes sakarā vērtējama pamatā negatīvi. Pirmkārt, tā ir pretrunā iepriekš minētajai Regulā 44/2001 deklarētajai jurisdikcijas noteiktībai. Otrkārt, tā padara prasības pieteikuma vai pieteikuma sevišķās tiesāšanas kārtībā pieņemšanu atkarīgu no tā, vai prasītāja un tiesas viedokļi fiziskas personas dzīvesvietas vai juridiskas personas atrašanās vietas jēdziena izpratnē sakrītis. Lai šādu atšķirību novērstu, CPL 26. pantā, kā arī kādā no CPL pantiem, kas runā par piekritību lietām sevišķā tiesāšanas kārtībā, būtu jāprecizē fiziskās personas dzīvesvietas un juridiskas personas atrašanās vietas jēdzieni. Pirms šo precizējumu uzsākšanas autors vēlas vērst uzmanību uz pašlaik topošo likumprojektu „Starptautisko privāttiesību likums”, kurā ir mēģināts noteikt fizisko un juridisko personu domicila izpratni. Šajā likumprojektā piedāvātās dažādu fizisku un juridisku personu, kā arī trasta domicila definīcijas cenšas iezīmēt domicila saistību ar potenciālo tiesvedības valsti. Tomēr citādi šī raksta autors pret minētajiem domicilu definēšanas mēģinājumiem izturas kritiski. Piemēram, saskaņā ar likumprojekta „Starptautisko privāttiesību likums” 16. panta pirmo daļu ir dots plašs fiziskas personas domicila skaidrojums – šis domicils ir valstī, kurā šī persona pastāvīgi, brīvprātīgi un ar nodomu apmetusies uz dzīvi. Šābu gadījumā par fiziskas personas domicilu saskaņā ar minētā likumprojekta panta otro daļu tiek pieņemts cits, vēl neskaidrāks jēdziens – fiziskās personas ierastā uzturēšanās vieta.⁴¹ Savukārt par juridiskās personas atrašanās vietu minētā likumprojekta 23. panta pirmajā daļā tiek piedāvāts noteikt juridiskās personas valdes atrašanās vietu, kas ir norādīta tās statūtos un dibināšanas līgumā. Latvijas komercsabiedrībām šādu noteikumu varētu būt grūti piemērot, jo ne statūtos, ne dibināšanas līgumā ziņas par valdes atrašanās vietu nav jānorāda.⁴² Ņemot vēl vērā, ka saskaņā ar likumprojekta „Starptautisko privāttiesību likums” 29. panta pirmo daļu domicila pamatā esošo personas, lietas, tiesiskās attiecības vai juridiskā fakta objektīvo saikni ar Latviju vai ārvalsti ir plānots noteikt pēc tiesas ieskata, šī raksta autors uzskata, ka šāda domicila noteikšana ir pārlieku neskaidra un sarežģīta. Autors uzskata, ka vismaz Latvijas nacionālajās civilprocesa normās vajadzētu noteikt skaidrākus un vienkāršākus atbildētāja dzīvesvietas un atrašanās vietas noteikšanas kritērijus.

Fizisko personu dzīvesvietas precizēšanu šī raksta autors piedāvā ieviest, nosakot, ka par fiziskās personas dzīvesvietu šābu gadījumā uzskatāma šīs personas deklarētā dzīvesvieta. Saskaņā ar Dzīvesvietas deklarēšanas likuma 1. pantu jau paša likuma un līdz ar to arī deklarētās dzīvesvietas mērķis ir

„panākt, lai ikviena persona būtu sasniedzama tiesiskajās attiecībās ar valsti un pašvaldību”,

tātad, lai persona būtu arī sasniedzama tiesai civilprocesuāli tiesiskajās attiecībās. Tādējādi deklarētā dzīvesvieta ietver arī civilo tiesību īstenošanas un ar to saistīto pienākumu izpildes vietu, kas, kā norādīts iepriekš, ir būtisks domicilu raksturojošs faktors Francijas tiesībās. Papildus tam deklarēto dzīvesvietu ir daudz vienkāršāk pierādīt, konstatēt un pārbaudīt, savukārt pierādīšana, ka persona kādā vietā

„ir pastāvīgi, brīvprātīgi un ar nodomu apmetusies uz dzīvi”,

ir diezgan grūts un bieži vien arī neiespējams pasākums, it sevišķi, ja personai ir vairākas dzīvesvietas.

Jāatzīmē, ka šī raksta sagatavošanas un apspriešanas gaitā autoram nācās sastapties ar iebildumiem, ka citas personas reģistrētās dzīvesvietas noskaidrošana var būt pārlieku sarežģīts uzdevums, kas var pat atturēt potenciālo prasītāju no prasības celšanas. Šādiem iebildumiem autors nevēlas piekrist. Iespējamam prasītājam pastāv iespēja saņemt oficiālas ziņas par iespējamā atbildētāja deklarēto dzīvesvietu. Iedzīvotāju reģistra likuma 19. pants noteic –

„fiziskās un juridiskās personas var saņemt Reģistra informāciju par citu personu uz motivēta iesnieguma pamata”.

Tomēr reizē, lai prasības celšanu nepadarītu pārlieku formālu gadījumos, kad nav šaubu, ka potenciālais atbildētājs pamatā dzīvo citur, nevis savā deklarētajā dzīvesvietā, autors uzskata, ka prasības celšana pret fizisku personu pēc tās deklarētās dzīvesvietas ir piemērojama kā neapstrīdams risinājums, ja pastāv šaubas par attiecīgās personas faktisko dzīvesvietu. Šādu apsvērumu iespaidā autors uzskata, ka CPL 26. panta pirmajā daļā vajadzētu paredzēt, ka prasību pret fizisko personu ceļ tiesā pēc personas dzīvesvietas, par kuru šaubu gadījumā uzskatāma šīs personas deklarētā dzīvesvieta. Papildus tam autors ierosina pēc būtības līdzīgu normu iekļaut arī kādā no CPL pantiem, kas reglamentē tiesvedību sevišķās tiesāšanas kārtībā. Tā kā CPL piekritības jautājums lietām, kas tiek skatītas sevišķās tiesāšanas kārtībā, ir atrunāts vairākos pantos un būtībā katram šo lietu veidam atsevišķi, autors par racionālāku uzskata risinājumu, ka fiziskas personas dzīvesvietas jēdziens tiek precizēts vienā no CPL pantiem, piemēram, CPL 252. pantā, kas nosaka vispārējos jautājumus tiesvedībai sevišķās tiesāšanās kārtībā.

Iespējams, ka pret šādiem likuma grozījumiem prasības tiesvedības sakarā varētu mēģināt iebilst ar argumentu, ka prasības celšana tiesā pēc deklarētās atbildētāja dzīvesvietas potenciāli var radīt daudzas situācijas, kurās prasību nevarēs sekmīgi celt, jo atbildētājam vai nu nebūs deklarētās dzīvesvietas, vai arī tā nebūs zināma. Šādu potenciālu argumentu var uzskatīt par nepamatotu, jo prasību celšanu pret atbildētāju, kura dzīvesvieta nav zināma vai kuram Latvijā nav dzīvesvietas, risina CPL 27. pants. Vienīgi, CPL 26. panta pirmajā daļā paredzot prasības celšanu tiesā pēc atbildētāja deklarētās dzīvesvietas, šim izmaiņam terminoloģiski būtu jāpieskaņo arī CPL 27. pants, tajā lietotos jēdzienus „dzīvesvieta” un „pastāvīgā dzīvesvieta” aizstājot ar jēdzienu „deklarētā dzīvesvieta”, kā arī paredzot prasības celšanu ne tikai pēc personai piederošā nekustamā īpašuma, bet arī pēc personas īrēto dzīvojamo telpu atrašanās vietas, jo arī dzīvojamo telpu īre norāda uz personas saikni ar šo telpu atrašanās vietu.

Runājot par juridiskās personas atrašanās vietu un juridisko adresi, jāatzīmē, ka no CPL 26. panta otrās daļas var netieši un nepareizi secināt, ka juridiskās personas atrašanās vieta un juridiskā adrese ir sinonīmi. Līdzīgu secinājumu var izdarīt arī no CPL 363.¹ panta pirmās daļas, kas reglamentē piekritību sevišķā tiesāšanas kārtībā iztiesājamās maksātspējas procesa lietās. Tomēr, kā redzams no iepriekš norādītās atrašanās vietas un juridiskās adreses izpratnes ārvalstīs, tad par juridiskās personas atrašanās vietu var uzskatīt gan (I) juridisko adresi, gan (II) vietu, kur juridiskā persona veic savu darbību, gan arī (III) vietu, kur atrodas juridiskās personas pārvaldes institūcijas. Šāda iespēju dažādība būtu jānovērš, jo tā var apgrūtināt prasības celšanu. Tomēr tajā pašā laikā piedāvātajam risinājumam nevajadzētu atturēt no prasības celšanas pēc juridiskās personas atrašanās vietas, piemēram, biroja adreses, kas atšķiras no juridiskās adreses, ja par šo vietu nav šaubu, ka juridiskā persona tajā atrodas.

Līdz ar to šī raksta autors piedāvā CPL 26. panta otrajā daļā precizēt, ka prasība pret juridisko personu ceļama pēc tās atrašanās vietas, par ko šaubu gadījumā uzskatāma atbildētāja juridiskā adrese. Šādu precizējumu autors ierosina veikt arī CPL 252. pantā, kas nosaka vispārējos jautājumus tiesvedībai sevišķās tiesāšanās kārtībā. Atšķirībā no likumprojekta „Starptautisko privāttiesību likums” 23. panta pirmajā daļā minētās juridiskās personas valdes atrašanās vietas, juridiskā adrese tiek ierakstīta vai nu komercreģistrā saskaņā ar Komerclikuma 8. panta pirmās daļas 3. punktu, vai arī biedrību un nodibinājumu reģistrā saskaņā ar Biedrību un nodibinājumu likuma 5. pantu. Abiem ierakstu veidiem piemīt publiska ticamība. Līdz ar to juridiskās personas juridisko adresi atšķirībā no darbības veikšanas vietas vai pārvaldes institūcijas, tajā skaitā valdes, atrašanās vietas ir viegli pierādīt, noteikt un pārbaudīt. Papildus tam prasības celšana pret juridisku personu tiesā pēc šīs juridiskās personas juridiskās adreses atbilstu Eiropas tiesu prakses atziņām, ka tieši juridiskā adrese norāda uz juridiskās personas visciešāko teritoriālo piesaisti attiecīgajai vietai.⁴³ Saistībā ar prasību celšanu pret juridiskas personas filiāli vai pārstāvniecību autors vēlas atzīmēt, ka jau pašlaik CPL 28. panta pirmā daļa noteic

„prasību, kas radusies sakarā ar juridiskās personas filiāles vai pārstāvniecības darbību, var celt tiesā arī pēc filiāles vai pārstāvniecības atrašanās vietas”.

Apkopojot šajā sadaļā paustos ierosinājumus, ar kuriem autors piedāvā CPL 26. un 252. pantā precizēt fiziskās personas dzīvesvietas un juridiskās personas atrašanās vietas jēdzienus, kā arī aizstāt CPL 27. pantā lietotos jēdzienus „dzīvesvieta” un „pastāvīgā dzīvesvieta” ar jēdzienu „deklarētā dzīvesvieta” un paredzēt jurisdikcijas noteikšanu arī pēc atbildētāja irēto dzīvojamo telpu atrašanās vietas, autors piedāvā izteikt CPL 26., 27. un 252. pantu šādā redakcijā:

26. pants. Prasības celšana pēc atbildētāja dzīvesvietas vai juridiskās adreses

- (1) Prasību pret fizisku personu ceļ tiesā pēc tā faktiskās dzīvesvietas. Šaubu gadījumā par fiziskas personas faktisko dzīvesvietu prasību pret šo fizisko personu var celt pēc šīs personas deklarētās dzīvesvietas.
- (2) Prasību pret juridisku personu ceļ tiesā pēc tās atrašanās vietas adreses. Šaubu gadījumā par juridiskās personas faktisko atrašanās vietu prasību pret šo juridisko personu var celt pēc šīs personas juridiskās adreses.

27. pants Prasības celšana, ja atbildētāja dzīvesvieta nav zināma

Prasība pret atbildētāju, kura deklarētā dzīvesvieta nav zināma vai kuram nav deklarētās dzīvesvietas Latvijā, ceļama pēc viņa īpašumā esoša nekustamā īpašuma vai irētu dzīvojamo telpu atrašanās vietas Latvijā vai pēc viņa pēdējās zināmās deklarētās dzīvesvietas, vai arī pēdējās zināmās atbildētāja īpašumā esoša nekustamā īpašuma vai irētu dzīvojamo telpu atrašanās vietas Latvijā.

252. pants. Lietu ierosināšana un piekritība

- (1) Sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmu lietu tiesnesis ierosina uz rakstveida pieteikuma pamata.
- (2) Ja atbilstoši šī likuma normām sevišķā tiesāšanas kārtībā izskatāmu lietu piekritība tiek noteikta pēc personas dzīvesvietas vai atrašanās vietas, tad šaubu gadījumā par fiziskas personas dzīvesvietu uzskatāma tās deklarētā dzīvesvieta, bet par juridiskas personas atrašanās vietu – tās juridiskā adrese.

3. Zaudējumu vai cita kaitējuma nodarīšanas vietas izpratne un tās piemērošana jurisdikcijas noteikšanā lietās par kaitējuma atlīdzību

EKT ir secinājusi, ka jebkura jurisdikcija, kas nav saistīta ar atbildētāja domicilu, ir piemērojama ne plašāk par to, kā prasa attiecīgās tiesu lietas apstākļi.⁴⁴ Šī tēze dažkārt tiek attīstīta pat līdz tik radikālam secinājumam, ka visas prasības pret komercsabiedrībām, arī prasības par ārpuslīgumiska tiesību aizskāruma (delikta) gadījumā nodarīta kaitējuma atlīdzināšanu, pēc iespējas esot ceļamas pēc attiecīgo komercsabiedrību domicila.⁴⁵ Jurisdikcija pēc cita kritērija, kas nav atbildētāja domicils, esot pieļaujama tikai tad, ja šāda jurisdikcija nerada dažādu tiesu pretrunīgu nolēmumu risku⁴⁶ un ja tā ir nepieciešama, lai dotu samērīgi ērtāku prasības celšanu cietušajai personai. Tādējādi atsevišķos gadījumos jurisdikcija, kas nav saistīta ar atbildētāja domicilu, tajā skaitā jurisdikcija pēc kaitējuma nodarīšanas vietas (*forum delicti comissi* – lat.), ir paredzēta gan Eiropas, gan nacionālajās tiesībās.

Regulas 44/2001 5. panta trešā daļa noteic, ka personu, kuras domicils ir kādā dalībvalstī, var iesūdzēt citā dalībvalstī lietās, kas attiecas uz kaitējumu vai neatļautu rīcību, tās vietas tiesā, kur kaitējums noticis vai varējis notikt. Tāpat arī kaitējuma jeb sašaurināti – zaudējumu – nodarīšanas vieta atbilstoši CPL 28. panta 3. un 4. daļai ir kritērijs, kas nosaka kompetento tiesu šādās prasībās:

- 1) prasībās, kas izriet no personiskiem aizskārumiem, kuru rezultātā radies sakropļojums vai cits veselības bojājums vai iestājusies personas nāve;
- 2) prasībās par fizisko un juridisko personu mantai nodarītajiem zaudējumiem, kas, vadoties no Civillikuma 1771. pantā norādītajiem zaudējumu prasību veidiem, ietver prasības par zaudējumu atlīdzību un prasības par priekšā stāvošu zaudējumu nodrošināšanu.

Ņemot vērā šādu kaitējuma nodarīšanas vietas civilprocesuālo nozīmi, nepieciešams noskaidrot, vai saistībā ar kaitējuma nodarīšanas vietas jēdziena izpratni nevar rasties kādas būtiskas neskaidrības.

Iespējamā kaitējuma nodarīšanas vietas izpratne var atšķirties gadījumos, kad ir runa par kaitējumu, kas nodarīts ar līguma neizpildi, un gadījumos, kad ir runa par kaitējumu, kas izriet no ārpuslīgumiskām attiecībām (deliktu). Ja fiziskās vai juridiskās personas mantai nodarīts kaitējums ar līguma neizpildi, par kaitējuma nodarīšanas vietu uzskatāma vieta, kur līgums būtu jāizpilda jeb paredzamā līguma izpildes vieta. Tieši šajā vietā ir iestājušās prettiesiskās rīcības sekas, jo nav veiktas darbības, kas šajā vietā būtu jāizpilda un kas novērstu kaitējuma iestāšanos. Tādējādi atbildētāja prettiesiskā rīcība – līguma neizpilde – attiecināma tieši uz šo paredzamo līguma izpildes vietu, kas tādējādi ir uzskatāma par kaitējuma nodarīšanas vietu. Tomēr paredzamā līguma izpildes vieta dod skaidru norādi par līguma neizpildes rezultātā nodarītā kaitējuma nodarīšanas vietu tikai tajā gadījumā, ja paredzamā līguma izpildes vieta ir noteikta līgumā vai arī to nosaka pats darījuma raksturs. Gadījumi, kad paredzamo līguma izpildes vietu nosaka pats darījuma raksturs, pamatā ir norādīti Regulas 44/2001 5. panta 1. daļas b apakšpunktā. Šie gadījumi ir preču tirdzniecība un pakalpojumu sniegšana. Ja vien līdzīgi nav noslēguši citādu vienošanos, preču tirdzniecības darījumos līguma izpildes vieta ir preču piegādes vieta, bet pakalpojumu sniegšanas darījumos – pakalpojumu sniegšanas vieta. Citos gadījumos saskaņā ar Civillikuma 1820. pantu līguma izpildes vieta var būt katra vieta, kur līguma izpildi iespējams izdarīt bez apgrūtinājuma vai neērtībām līdzīgiem. Šādos gadījumos ar līguma daļēju vai pilnīgu neizpildi nodarīta kaitējuma nodarīšanas vieta varētu tikt noteikta tāpat kā kaitējuma nodarīšanas vieta

ārpuslīgumisku tiesību aizskāruma (delikta) gadījumā. Tā kā daudzos gadījumos līgums var sastāvēt no vairākām savstarpējām līdzēju saistībām, par zaudējumu, kas radīti ar līguma neizpildi, nodarīšanas vietu uzskatāma ar zaudējumus radījušo saistību neizpildi visciešāk saistītā vieta – vieta, kur būtu jāizpilda saistība, kuras neizpilde radījusi zaudējumu. Tas atbilstu arī Regulas 44/2001 5. panta 1. daļas a apakšpunktam, kas noteic, ka personu, kuras domicils ir kādā dalībvalstī, lietās, kas attiecas uz līgumiem, citā dalībvalstī var iesūdzēt **attiecīgās saistības** [autora izcēlums] izpildes vietas tiesā.

Ja pretiesiska rīcība ir notikusi tajā pašā vietā, kur ir iestājušās šīs darbības kaitīgās sekas, jautājumam par kaitējuma nodarīšanas vietu nevajadzētu radīt būtiskas neskaidrības. Citādi var būt, ja pretiesiska rīcība ir notikusi vienā vietā, bet šīs rīcības kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā. Ja šīs vietas atrodas dažādu tiesu kompetences teritorijās, var rasties neskaidrības jautājumā, vai par kaitējuma nodarīšanas vietu uzskatāma pretiesiskas rīcības veikšanas vai tās seku iestāšanās vieta. No šī jautājuma izriet arī otrs neskaidrais jautājums – vai attiecīgo strīdu ir tiesīga iztiesāt pretiesiskās rīcības veikšanas vietas tiesa vai arī kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesa. EKT ir norādījusi, ka prasījumos par pretiesiskas rīcības rezultātā nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu prasības celšanas vieta var būt gan kaitīgo seku iestāšanās vieta, gan arī pretiesiskās rīcības veikšanas vieta.⁴⁷ Šāds EKT secinājums skaidrību nevieš, jo (I) pēc būtības dot alternatīvu, bet ne atbildi, vai par kaitējuma nodarīšanas vietu uzskatāma pretiesiskas rīcības veikšanas vai tās seku iestāšanās vieta; (II) var radīt vairāku tiesu savstarpēji konkurējošu jurisdikciju un pretrunīgu nolēmumu risku. Autors uzskata par nepieciešamu noskaidrot, vai attiecīgo strīdu ir tiesīga iztiesāt pretiesiskās rīcības veikšanas vietas tiesa vai arī kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesa, un tādēļ detalizētāk aplūkos argumentus un juridiskās sekas gan risinājumam, ka par kompetento tiesu tiktu atzīta pretiesiskās rīcības veikšanas vieta, gan arī risinājumam, ka par kompetento tiesu tiktu uzskatīta kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesa.

Tiesību doktrīnā tiek norādīts, ka gadījumos, kad kompetentā tiesa tiek noteikta pēc kaitējuma nodarīšanas vietas, šāda kompetentas tiesas noteikšana tiek pamatota ar apsvērumiem par cietušās personas ērtībām (piekļūt kompetentajai tiesai un tiesvedības vietai), kā arī iespējamo pierādījumu koncentrēšanos tieši kaitējuma nodarīšanas vietā.⁴⁸ Saistībā ar pierādījumu koncentrēšanos noteiktā vietā un kompetentās tiesas noteikšanu pēc pierādījumu koncentrēšanās vietas autors vēlas uzsvērt, ka šī pierādījumu koncentrēšanās vieta Latvijas nacionālo tiesību kontekstā nevar tikt ņemta vērā kā jurisdikcijas noteikšanas izšķirošais faktors. Pat ja pierādījumi koncentrēti vienā vietā un ja tie ir pārvadājami, tos var piegādāt pietiekami ātri no vienas Latvijas malas otrā. Saskaņā ar Latvijas Republikas Ministru kabineta 2005. gada 21. jūnija noteikumu Nr. 445 „Pasta noteikumi” 58. punktu pasta sūtījumu pārsūtīšanas laiks jebkurā gadījumā nepārsniedz piecas dienas.⁴⁹ Visticamāk, ka termiņš būs tāds pats arī jebkādu citu kustamu un pārvadājamu pierādījumu piegādei. Šāds termiņš lietas iztiesāšanas ātrumu nevar būtiski ietekmēt. Savukārt pierādījumu pārbaude uz vietas atbilstoši Latvijas tiesu praksē atrodamai informācijai ir tik ārkārtīgi reta procesuāla parādība, ka tai nevar piešķirt būtiski nozīmi, lemjot par kādu procesuālu risinājumu. Toties, ja skatās no cietušā ērtību viedokļa, jāatzīmē, ka bieži vien kaitīgo seku iestāšanās vieta ir ciešāk saistīta ar atbildētāju, jo tā var būt, piemēram, atbildētāja mantas atrašanās vieta vai atrašanās vieta juridiskai personai, kurā atbildētājam pieder kapitāla daļas. Tādēļ no cietušās personas ērtības viedokļa piemērotāka ir tiesvedības norise kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesā.

Ja par kompetento tiesu atzītu prettiesiskās rīcības veikšanas vietas tiesu, šāda interpretācija varētu tikt atzīta par vairāk pamatotu, CPL 28. panta trešo un ceturto daļu iztulkojot sistēmiski kopā ar Civillikuma ievada 20. panta otro teikumu, kas noteic

„saistība, kas izriet no neatļautas darbības, apspriežama pēc tās vietas likuma, kur neatļautā darbība izdarīta”.

Tajā pašā laikā nevar noliegt, ka pastāv iespēja, ka vairākos ārpuslīgumisku tiesību aizskāruma gadījumos vainojamās personas prettiesisku darbību veic vai nu savas dzīves un darbības būtiskākajā vietā – dzīvesvietā vai juridiskajā adresē, vai arī tiešā tās tuvumā, respektīvi, tās pašas tiesas kompetences teritorijā, kurā ietilpst atbildētāja dzīvesvieta vai juridiskā adrese. Prettiesiskās rīcības veikšanas vietas tiesas atzīšana par kompetento tiesu var radīt situāciju, ka jurisdikcija pēc kaitējuma nodarīšanas vietas kļūst lieka un nepamatota, jo tā noved pie tās pašas kompetentās tiesas noteikšanas, kuru var noteikt pēc atbildētāja domicila, dzīvesvietas vai juridiskās adreses. Šāds rezultāts ir pretrunā Regulas 44/2001 preambulas vienpadsmitajai daļai, no kuras izriet, ka jurisdikcijai, kas nebalstās uz atbildētāja domicila principu, (I) jābūt skaidri noteiktai, kā arī (II) jāgarantē cits jurisdikcijas teritoriālās piesaistes faktors, nevis atbildētāja domicils.

Līdz ar to ir nepieciešams pārbaudīt, vai kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesas noteikšana par kompetento tiesu nodrošinātu citu teritoriālās jurisdikcijas piesaistes faktoru.

Iespēja, ka kaitīgo seku iestāšanās vieta sakrīt ar atbildētāja domicilu, ir mazāka. Līdz ar to var secināt, ka kompetentās tiesas noteikšana pēc kaitīgo seku iestāšanās vietas lietās par kaitējuma nodarīšanu pamatā nodrošina citu teritoriālās jurisdikcijas piesaistes faktoru. Papildus tam ir jāņem vērā arī EKT atziņas. Lietā *Unibet (London) Ltd, Unibet (International) Ltd v Justitiekanslern*⁵⁰ tika pieļauts, ka prasība par kādā dalībvalstī nodarīto zaudējumu celšanu, kur arī kaitīgās sekas – zaudējumi kā atrautā peļņa – ir iestājušās šajā dalībvalstī, var tikt celta šīs dalībvalsts tiesā. Papildus, ja kaitējuma radīto seku novēršanai piemērojams tiesiskās aizsardzības līdzeklis ir restitūcija jeb tā stāvokļa atjaunošana, kas pastāvēja pirms kaitējuma nodarīšanas, arī šī restitūcija un tās veikšanas vieta (kas sakrīt ar kaitīgo seku iestāšanās vietu) var tikt uzskatīta par objektīvu teritoriālās jurisdikcijas piesaistes faktoru. Tādējādi restitūcija un tās veikšanas vieta var pamatot kaitīgo seku iestāšanās vietas tiesas kompetenci. Restitūcijas piemērošanas iespēja gan ir apšaubāma CPL 28. panta trešajā un ceturtajā daļā minētajās prasībās. Tās ir vai nu skaidri noteiktas prasības par zaudējumiem, vai arī prasības no personiskiem aizskārumiem, kuru rezultātā radies sakropļojums vai cits veselības bojājums vai iestājusies personas nāve, un kas var ietvert gan zaudējumu, gan arī morālā kaitējuma atlīdzības prasījumus.⁵¹ Tajā pašā laikā Regulas 44/2001 5. panta trešā daļa runā par kaitējumu vai neatļautu rīcību jebkuros to izpausmes veidos, kuru novēršanai attiecīgi var tikt piemērota arī restitūcija. Regula 44/2001 ir tieši piemērojams Eiropas Savienības normatīvais akts. Tādēļ arī Latvijā, iztulkojot kaitējuma nodarīšanas vietas jēdzienu, jāņem vērā, ka Regulas 44/2001 5. panta trešajā daļā minēto prasību apmierināšanai var tikt piemērota restitūcija, kas līdz ar to pamato kaitīgo seku iestāšanās vietu teritoriālās jurisdikcijas noteikšanai un ir ņemama vērā arī nacionālo tiesību normu – tajā skaitā CPL 28. panta trešās un ceturtais daļas – iztulkošanā.

Apkopojot šajā sadaļā norādīto, šī raksta autors uzsver, ka gadījumā, ja kādai personai vai tās mantai ir nodarīts kaitējums un prettiesiska rīcība ir notikusi vienā vietā, bet šīs rīcības kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā, par kaitējuma nodarīšanas vietu ir atzīstama kaitīgo seku iestāšanās vieta. Līdz ar to tiesa, kuras darbības

teritorijā ietilpst šī kaitīgo seku iestāšanās vieta, ir kompetenta iztiesāt attiecīgo strīdu saistībā ar nodarītā kaitējuma atlīdzināšanu. Ja kādā gadījumā šādi jurisdikcijas noteikumi var apgrūtināt prasītājam prasības celšanu tiesā, prasītājam pastāv CPL 28. panta trešajā daļā noteiktā iespēja celt prasību arī pēc savas dzīvesvietas. Vienlaikus autors vēlas atzīmēt, ka nevajadzētu ierobežot iespēju strīda pusēm pēc strīda rašanās vienoties par strīda iztiesāšanas tiesu arī no ārpuslīgumisku tiesību aizskāruma (delikta) izrietošos strīdos. Šajā sakarā autors ierosina papildināt CPL 30. pantu ar jaunu pirmo prim daļu, izteiktu šādā redakcijā:

(1.¹) Pēc strīda rašanās puses ir tiesīgas vienoties par to pirmās instances tiesu, kurā šis strīds ir iztiesājams.

Kopsavilkums

1. Prasības celšana tiesā pēc atbildētāja dzīvesvietas vai atrašanās vietas jeb domicila uzskatāma par teritoriālās jurisdikcijas noteikšanas pamatprincipu, kas ir piemērojams vienmēr, ja vien nepastāv citi likumā paredzēti un attiecīgajai lietu kategorijai specifiski noteikumi, ar kuriem noteikt tiesu, kura būs tiesīga iztiesāt attiecīgo civiltiesisko strīdu.
2. Atsevišķos gadījumos *forum rei sitae* princips, kas paredz prasības celšanu pēc lietas atrašanās vietas, tiek izmantots jurisdikcijas noteikšanai arī tiem strīdiem, kas nav par tiesībām uz šo lietu.
3. Lai novērstu iespējas dažādi iztulkot fiziskās personas dzīvesvietas jēdzienu, autors ierosina CPL 26. panta pirmajā daļā paredzēt, ka šaubu gadījumā par fiziskās personas faktisko dzīvesvietu prasību pret šo fizisko personu ceļ tiesā pēc šīs personas deklarētās dzīvesvietas, kā arī CPL 26. panta otrajā daļā precizēt, ka prasība pret juridisko personu ceļama pēc tās atrašanās vietas, šaubu gadījumā par šo vietu uzskatot juridisko adresi. Tas, ka šaubu gadījumā par fiziskās personas dzīvesvietu uzskatāma tās deklarētā dzīvesvieta, savukārt šaubu gadījumā par juridiskās personas atrašanās vietu uzskatāma tās juridiskā adrese, jāprecizē arī CPL 252. pantā. Arī CPL 27. pantā lietotos jēdzienus „dzīvesvieta” un „pastāvīgā dzīvesvieta” autors ierosina aizstāt ar jēdzienu „deklarētā dzīvesvieta”, kā arī ierosina paredzēt jurisdikcijas noteikšanu pēc atbildētāja irētu dzīvojamo telpu atrašanās vietas.
4. Ja fiziskās vai juridiskās personas mantai nodarīts kaitējums ar līguma neizpildi, par kaitējuma nodarīšanas vietu, kuras tiesā atbilstoši CPL 28. panta ceturtajai daļai ceļama prasība par šī kaitējuma atlīdzināšanu vai nodrošināšanu, uzskatāma vieta, kurā būtu jāizpilda no līguma izrietošā saistība, kuras neizpilde izraisījusi attiecīgo zaudējumu.
5. Ja pretiesiska rīcība ir notikusi vienā vietā, bet šīs rīcības kaitīgās sekas ir iestājušās citā vietā, vadoties no Regulas 44/2001 preambulas vienpadsmitajā daļā minētajiem jurisdikcijas skaidrības un piesaistes nodrošināšanas priekšnoteikumiem, par kaitējuma nodarīšanas vietu uzskatāma kaitīgo seku iestāšanās vieta. Līdz ar to tiesā, kuras darbības teritorijā ietilpst kaitīgo seku iestāšanās vieta, atbilstoši CPL 28. panta trešajai daļai ceļama prasība par kaitējuma atlīdzināšanu, kas izriet no personiskiem aizskārumiem, kuru rezultātā radies sakropļojums vai cits veselības bojājums vai iestājusies personas nāve. Tomēr šādam noteikumam nevajag ierobežot iespēju strīda pusēm pēc strīda rašanās vienoties par strīda iztiesāšanas tiesu arī no ārpuslīgumisku tiesību aizskāruma (delikta) izrietošos strīdos. Tieši otrādi, lai šādu iespēju skaidri noteiktu, CPL 30. pants jāpapildina ar jaunu atbilstošu pirmo prim daļu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Bukovskis, V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga : Autora izdevums, 1933.
2. Rozenbergs, J. (nod. aut.), Torgāns, K. (zin. red.) Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006.
3. Elizabeth, A. Martin (ed.) A Dictionary of Law. Fifth Edition. Oxford, New York : Oxford University Press, 2002.
4. European Civil Practice. Second Edition. London : Sweet&Maxwell, 2004.
5. Friedhental, J. H., Kane, M. K., Miller, A. R. Civil Procedure. St. Paul, Minn. : West Publishing Co, 1993.
6. Ginsburg, R. B., Bruzelius, A. Civil procedure in Sweden. The Hague : Martinus Nijhoff, 1965.
7. Елисеев, Н. Г. Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судопроизводство, подсудность. Москва : Статут. 2000, с. 148.

Uzziņu literatūra

1. Gavrilovs, A. (sastādītājs) Latīņu-latviešu vārdnīca. Rīga : Zvaigzne, 1994.
2. LAW.COMDictionary.
Pieejams: <http://dictionary.law.com/default2.asp?selected=778&bold=|||> [skatīts 2009. gada 8. janvārī].

Normatīvie akti

1. Padomes Regula (EK) Nr. 44/2001 (2000. gada 22. decembris) par jurisdikciju un spriedumu atzīšanu un izpildi civillietās un komercietās. Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis, L 19/4, 2001, 16. janv., 42.–64. lpp. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lv&lng1=lv,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=258092.cs&page=1&hwords=>
2. Civillikums : LR likums. Ziņotājs, Nr. 4, 1992. gada 30. janvāris.
3. Iedzīvotāju reģistra likums : LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 261/264, 1998. gada 10. septembris.
4. Civilprocesa likums : LR likums, Latvijas Vēstnesis, Nr. 326/330(1387/1391), 1998. gada 3. novembris.
5. Komerclikums : LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 158/160(2069/2071), 2000. gada 4. maijs.
6. Dzīvesvietas deklarēšanas likums : LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 104(2679), 2002. gada 10. jūlijs.
7. Biedribu un nodibinājumu likums : LR likums. Latvijas Vēstnesis, Nr. 161(2926), 2003. gada 14. novembris.
8. The French Civil Code. Revised Edition (as amended to 1 July 1994). Littleton, Colorado: Fred B. Rothman & Co, Deventer, The Netherlands: Kluwer Law and Taxation Publishers, 1995.
9. Likumprojekts „Starptautisko privāttiesību likums”. Tieslietu ministrijas izveidotas darba grupas izstrādāts tiesību akta projekts. Nav publicēts.
10. Pasta noteikumi: Ministru kabineta noteikumi. Latvijas Vēstnesis, Nr. 105, 2005. gada 7. jūlijs.

Tiesu prakse

1. EKT spriedums lietā *Test Claimants in Class IV of the ACT Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-374/04). Pieejams: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=lv&alljur=alljur&jurcdj=jurcdj&jurctpi=jurctpi&jurtfp=jurtfp&numaff=&nomusuel=Test%20Claimants%20in%20Class%20IV%20of%20the%20ACT%20Group%20Litigation&docnodecision=docnodecision&allcommjo=allcommjo&affint=affint&affclose=affclose&alldocrec=alldocrec&docor=docor&docav=docav&docsom=docsom&docinf=docinf&alldocnorec=alldocnorec&docnoor=docnoor&radtypeord=on&newform=newform&docj=docj&docop=docop&docnoj=docnoj&typeord=ALL&domaine=&mots=&resmax=100&Submit=Rechercher> [skatīts 2009. gada 12. martā].
2. EKT spriedums lietā *Test Claimants in the FII Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-446/04). Pieejams: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=lv&alljur=alljur&jurcdj=jurcdj&jurtpi=jurtpi&jurtfp=jurtfp&numaff=&nomusuel=Test%20Claimants%20in%20the%20FII%20Group%20Litigation&docnodecision=docnodecision&allcommjo=allcommjo&affint=affint&affclose=affclose&alldocrec=alldocrec&docor=docor&docav=docav&docsom=docsom&docinf=docinf&alldocnorec=alldocnorec&docnoor=docnoor&radtypeord=on&newform=newform&docj=docj&docop=docop&docnoj=docnoj&typeord=ALL&domaine=&mots=&resmax=100&Submit=Rechercher> [skatīts 2009. gada 12. martā].
3. EKT spriedums lietā *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-524/04). Pieejams: <http://curia.europa.eu/jurisp/cgi-bin/form.pl?lang=lv&alljur=alljur&jurcdj=jurcdj&jurtpi=jurtpi&jurtfp=jurtfp&numaff=&nomusuel=Test%20Claimants%20in%20the%20Thin%20Cap%20Group%20Litigation&docnodecision=docnodecision&allcommjo=allcommjo&affint=affint&affclose=affclose&alldocrec=alldocrec&docor=docor&docav=docav&docsom=docsom&docinf=docinf&alldocnorec=alldocnorec&docnoor=docnoor&radtypeord=on&newform=newform&docj=docj&docop=docop&docnoj=docnoj&typeord=ALL&domaine=&mots=&resmax=100&Submit=Rechercher> [skatīts 2009. gada 12. martā].

*m&docinf=docinf&alldocnorec=alldocnorec&docnoor=docnoor&radtypeord=on&newform=newform
m&docj=docj&docop=docop&docnoj=docnoj&typeord=ALL&domaine=&mots=&resmax=100&Su
bmit=Rechercher* [skatīts 2009. gada 12. martā].

4. Rīgas Apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2004. gada 2. jūnija lēmums lietā Nr. 2-9/68. Nav publicēts.
5. Rīgas Apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 2004. gada 27. septembra lēmums lietā Nr. C27107804/9 CA-4226/12. Nav publicēts.
6. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2004. gada 25. maija lēmums lietā Nr. C 27112204. Nav publicēts.
7. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2004. gada 18. jūnija lēmums lietā Nr. C-27107804 C-1078/9. Nav publicēts.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Sk. preambulas vienpadsmito daļu, kā arī 2. panta pirmo daļu Regulā 44/2001.
Pieejama: <http://eur-lex.europa.eu/Notice.do?mode=dbl&lang=lv&lng1=lv,en&lng2=bg,cs,da,de,el,en,es,et,fi,fr,hu,it,lt,lv,mt,nl,pl,pt,ro,sk,sl,sv,&val=258092:cs&page=1&hwords=>
- ² *European Civil Practice. Second Edition.* London : Sweet&Maxwell. 2004, p. 9, para. 1.007.
- ³ *Rozenbergs, J.* (nod. aut.), *Torgāns K.* (zin. red.). *Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 61. lpp.
- ⁴ *Forums. Grām. Gavrilovs, A.* (sast.). *Latīņu-latviešu vārdnīca.* Rīga : Zvaigzne, 1994, 70., 332. lpp.
- ⁵ *Forum. Grām. LAW.COM Dictionary.*
Pieejams: <http://dictionary.law.com/default2.asp?selected=778&bold=|||> [skatīts 2009. gada 8. janvārī].
- ⁶ Sk. preambulas 11. daļu, kā arī 2. panta pirmo daļu Regulā 44/2001.
- ⁷ *Ginsburg, R. B., Bruzelius, A.* *Civil procedure in Sweden.* The Hague : Martinus Nijhoff. 1965, p. 155.
- ⁸ Sk. piemēram, CPL 259. panta pirmo daļu par piekritību lietām par adopcijas apstiprināšanu vai CPL 363.¹ panta pirmo daļu par juridiskas personas maksātnespējas lietu piekritību.
- ⁹ *European Civil Practice. Second Edition.* London : Sweet&Maxwell. 2004, p. 8, para. 1.004.
- ¹⁰ *Friedhental, J. H., Kane, M. K., Miller, A. R.* *Civil Procedure.* St. Paul, Minn : West Publishing Co. 1993, p. 148.
- ¹¹ *Bukovskis, V.* *Civilprocesa mācības grāmata.* Rīga : Autora izdevums, 1933, 221. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ *Елисеев, Н. Г.* *Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судопроизводство, подсудность.* Москва : Статут. 2000, с. 148.
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Civillikums : LR likums. *Ziņotājs*, Nr. 4, 1992. 30. janvāris.
- ¹⁷ *Elizabeth, A. Martin* [ed.] *A Dictionary of Law. Fifth Edition.* Oxford, New York : Oxford University Press, 2002, p. 523.
- ¹⁸ Turpat, 524. lpp.
- ¹⁹ Turpat., 523. lpp.
- ²⁰ Sk. Regulas 44/2001 preambulas astoto daļu.
- ²¹ Sk. Regulas 44/2001 preambulas vienpadsmito daļu.
- ²² Sk. Regulas 44/2001 preambulas vienpadsmito daļu.
- ²³ *The French Civil Code. Revised Edition (as amended to 1 July 1994).* Littleton, Colorado : Fred B. Rothman & Co, Deventer, The Netherlands : Kluwer Law and Taxation Publishers, 1995, p. 18.
- ²⁴ *Елисеев, Н. Г.* *Гражданское процессуальное право зарубежных стран. Источники, судопроизводство, подсудность.* Москва : Статут, 2000, с. 107.
- ²⁵ Turpat.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Turpat.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Turpat, 128. lpp.
- ³⁰ Turpat.
- ³¹ Turpat, 92. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Sk. EKT spriedumu lietās *Test Claimants in the FII Group Litigation v Commissioners of Inland Revenue* (C-446/04) 39. punktu; *Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-524/04) 36. un 97. punktu; *Test Claimants in Class IV of the ACT Group Litigation v Commissioners of Inland Revenue* (C-374/04) 42. punktu.

- ³⁶ Sk. EKT sprieduma lietā *Test Claimants in Class IV of the ACT Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-374/04) 43. punktu.
- ³⁷ Sk. EKT sprieduma lietā *Test Claimants in the FII Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-446/04) 40. punktu.
- ³⁸ *Friedenthal, J. H., Kane, M. K., Miller, A. R. Civil Procedure. Second Edition.* St. Paul, Minn : West Publishing Co., 1993, p. 110.
- ³⁹ Sk. prasītāja viedokli, kas atreferēts Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2004. gada 18. jūnija lēmumā lietā Nr. C-27107804 C-1078/9; sk. prasītāja viedokli, kas atreferēts Rīgas Apgabaltiesas 2004. gada 27. septembra lēmumā lietā Nr. C27107804/9 CA-4226/12. Nav publicēts.
- ⁴⁰ Sk. Rīgas pilsētas Centra rajona tiesas 2004. gada 25. maija lēmumu lietā C 27112204. Nav publicēts.
- ⁴¹ Saskaņā ar likumprojekta „Starptautisko privāttiesību likums” 21. panta 1. daļu „fiziskas personas uzturēšanās vieta šī likuma izpratnē ir tajā valstī, kurā šī persona dzīvo ilgākā laika posmā, pat ja šī uzturēšanās nav pastāvīga un pat ja šai personai ir dzīvesvieta citā valstī”.
- ⁴² Sk. Komerclikuma 143. un 144. pantu.
- ⁴³ Sk. EKT sprieduma lietā *Test Claimants in the FII Group Litigation pret Commissioners of Inland Revenue* (C-446/04) 40. punktu.
- ⁴⁴ Sk. EKT sprieduma lietā *Nicole Hassett pret South Eastern Health Board* (C-372/07) 19. punktu.
- ⁴⁵ Turpat, 23. punkts.
- ⁴⁶ Turpat, 24. punkts.
- ⁴⁷ Sk. EKT spriedumu lietā *Bier/Mines de Potasse d’Alsace* (C-21/76), citēts no Scordamaglia V. (author of the chapter) *Jurisdiction and Procedure in Legal Actions relating to Community Trade Marks. European Community Trade Mark. Commentary to the European Community Regulations.* The Hague, London, Boston : Kluwer Law International. 1997, p. 387.
- ⁴⁸ *Bukovskis, V. Civilprocesa mācības grāmata.* Rīga : Autora izdevums, 1933, 228. lpp.
- ⁴⁹ Pasta noteikumi: Ministru kabineta noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 105, 2005. gada 7. jūlijs.
- ⁵⁰ Sk. EKT spriedumu lietā *Unibet (London) Ltd, Unibet (International) Ltd pret Justitiekanslern* (C-432/05).
- ⁵¹ Sk. Civillikuma 2347. un 2349. pantu.

Summary

In this chapter, the author analyses the way in which territorial jurisdiction is assigned on the basis of the case and the area in which the relevant court is competent. The most important principle here is the domicile of the defendant. This makes it possible to adjudicate a case in the territory where the defendant lives. At first glance, there is nothing ambiguous about this, but first impressions can be misleading. In fact, there are several conflicting interpretations as to the domicile of individuals and legal entities in Latvia, and this has caused uncertainties about jurisdiction in specific cases.

With the aim of overcoming these uncertainties, the author has proposed several amendments to the law on civil procedure. He has analysed several legal doctrines related to domicile in jurisdictions such as France, Germany and Austria. He has also looked at the way in which territorial jurisdiction is assigned in cases involving damages, where the harmful activity has been conducted in one place, but the actual damages have been incurred somewhere else.

Mantas jēdziens civiltiesībā

The Concept of Property in Civil Law

Mag. iur. Erlens Kalniņš

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras doktorants

E-pasts: Erlens.Kalnins@grutups.lv

Publikācija veltīta civiltiesiskajā regulējumā lietotā jēdziena „manta” satura noskaidrošanas problemātikai. Rakstā, pirmkārt, atspoguļota pastāvošā viedokļu dažādība jautājumā par to, kas civiltiesībā saprotams ar jēdzienu „manta”. Otrkārt, rakstā aplūkots jēdziens „manta” istā nozīmē, šī jēdziena pazīmes un jēdzieniskā atšķirība no „ķermenisku lietu kopības” un „mantojuma”, kā arī aplūkots jautājums par mantas sastāvu, mantas masām un surogācijas principa nozīmi. Rakstā izvirzīta tēze, ka ar jēdzienu „manta” istā nozīmē saprotams to naudā novērtējamo tiesību kopums (jeb „tiesību kopība” CL 849. p. 1. d. izpratnē), kas pieder konkrētam tiesību subjektam un kas kalpo kā viņa atbildības objekts, uz ko var tikt vērsta piedziņa par labu šī subjekta kreditoriem.

Atslēgvārdi: manta (*Vermögen*), tiesību kopība (*Rechtsgesamtheit*), mantas sastāvs (*Vermögensbestand*), galvenā un sevišķā manta (*Hauptvermögen und Sondervermögen*), surogācijas princips (*Surrogationsprinzip*), ķermenisku lietu kopība (*Sachgesamtheit*), mantojums (*Erbschaft*).

Saturs

ievads.	142
I. Jēdziena „manta” istā nozīme	143
1. Manta kā „tiesību kopība”.	143
1) Kustamā un nekustamā manta	143
2) Manta kā privāttiesiskās apgrozības objekts	144
2. Mantas sastāvs	145
1) Atsevišķas mantā ietilpstošās tiesības.	145
2) Izmaiņas mantas sastāvā	146
3. Galvenā un sevišķā manta	146
4. Termina „manta” citas nozīmes	147
II. Surogācijas princips.	147
III. Manta un citas līdzīgas „kopības”	148
1. Ķermenisku lietu kopība	148
2. Mantojums.	149
Kopsavilkums	150
Izmantoto avotu saraksts.	151
Atsauces un piezīmes	153
Summary	156

levads

1937. gada 28. janvāra Civillikumā (turpmāk – CL) jēdziens „manta” tiešā veidā nav definēts.¹ Tajā pašā laikā šim jēdzienam ir būtiska nozīme civiltiesiskajā regulējumā. Ne tikai CL, bet arī citos likumos ir ietvertas normas, kuru regulēšanas priekšmets ir noteiktam tiesību subjektam piederoša manta un ar to saistītās šī subjekta tiesiskās attiecības ar citiem tiesību subjektiem.

Noteikumi, kas attiecas uz mantu, ir ietverti, piem., CL 9., 10., 13., 15., 18. p. („manta, kas atrodas Latvijā”), CL 89.–145. p. (laulāto manta laulāto likumiskajās un līgumiskajās mantiskajās attiecībās, sk. arī CL 83. p.), CL 79., 80., 179., 188. p. („mantas stāvoklis” kā kritērijs uzturlīdzekļu apmēra noteikšanai), CL 177., 190.–197., 260., 269.–299. p. (nepilngadīgā manta, tās pārvaldība un rīcība ar to), CL 358., 360., 361., 367., 368. p. (garā slimo un aizgādībā esošo personu manta, tās pārvaldība un rīcība ar to), CL 416., 417. p. (bezmantnieku manta), CL 841. p. (bezķermeniskas lietas kā mantas sastāvdaļas), CL 846. p. (kustama un nekustama manta), CL 951.–153. p. („apslēpta manta”), CL 1191. p. (manta kā lietojuma tiesības priekšmets), CL 1623., 1772. p., („mantas samazinājums” kā zaudējumu izpausme), 1925.–1927. p. (visas mantas dāvinājums), CL 2231.–2240. p. („manta” kā pārvaldājuma līguma priekšmets), CL 2244., 2245., 2260., 2272., 2274., 2278., 2279. p. (civiltiesiskās sabiedrības biedru „kopīgā manta” jeb „sabiedrības manta”). Komerctiesiskajā regulējumā jēdziens „manta” ir lietots, piem., regulējot „pilnas atbildības” jautājumu un „mantiskās atbildības nošķirtības” principu (sk. Komerclikuma 76. p., 94., 127., 137., 138. p.), sabiedrības mantas sadali personālsabiedrības vai kapitālsabiedrības likvidācijas gadījumā (sk. Komerclikuma 112., 330. p.), mantas tiesisko pāreju komercsabiedrību reorganizācijas gadījumā (sk. Komerclikuma 334. un turpm. p.). Atbilstoši Komerclikuma 350. p. 2. d. ar komercsabiedrību reorganizācijas (sabiedrību apvienošanas vai sadalīšanas) spēkā stāšanās brīdi pievienojamās vai sadalāmās sabiedrības manta universālās tiesību pēctecības ceļā pāriet citai sabiedrībai (iegūstošajai sabiedrībai). Civilprocesuālajās tiesībās regulētajā izpildu lietvedībā viens no tiesas spriedumu un lēmumu piespiedu izpildīšanas līdzekļiem ir „piedzīņas vēršana” uz parādnieka kustamo un nekustamo mantu (sk. Civilprocesa likuma 557., 570. un turpm. p.). Savukārt maksātnespējas procesam ir pakļauta „parādnieka manta” (sk. Maksātnespējas likuma 86., 87. p.), kas pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas pāriet administratora pārvaldībā (sk. Maksātnespējas likuma 90. p.).

Jaunākajā juridiskajā literatūrā ir izteikti dažādi viedokļi jautājumā par to, kas civiltiesībās saprotams ar jēdzienu „manta”. Atbilstoši vienam viedoklim tiesību subjektam piederoša manta ir dažādu lietu un citu tiesību objektu sakopojums, kurā *ietilpst* ne tikai šim subjektam piederošās *lietas un tiesības*, bet arī viņa *parādsaistības*.² Proti, manta ir ķermenisku un bezķermenisku lietu, kā arī saistību kopums. Atbilstoši otram viedoklim ar jēdzienu „manta” saprotams tiesību subjektam piederošo ekonomiska rakstura *tiesību* un viņa *pienākumu (parādsaistību) kopums*.³ Arī šis skaidrojums ietver norādi uz mantu kā tiesību un saistību (t. i., aktīvu un pasīvu) kopumu. Tajā pašā laikā saskaņā ar šo skaidrojumu mantas sastāvā neietilpst tās ķermeniskās lietas, uz kurām attiecas mantas sastāvā ietilpstošās tiesības. Visbeidzot, atbilstoši trešajam viedoklim ar jēdzienu „manta” saprotams visu tiesību subjektam piederošo *naudā novērtējamo tiesību kopums*.⁴ Proti, manta ir vienīgi tiesību kopums, turklāt mantas sastāvā neietilpst tiesību subjekta saistības un tās ķermeniskās lietas, uz kurām attiecas mantas sastāvā ietilpstošās tiesības. Jāatzīmē, ka vienīgi atbilstoši pēdējam viedoklim iespējams juridiski pareizi izprast vienu no saistību tiesību galvenajiem institūtiem – parādnieka saistībtiesisko atbildību ar savu mantu.

Ja parādnieks labprātīgi neizpilda savu saistību, viņa kreditors, kuram ir atbilstošs naudas prasījums, var vērsties pret parādnieku ar prasības un piedziņas tiesību, un tās priekšmets ir parādnieka manta, kurā ietilpst vienīgi viņam piederošās tiesības (juridiski nav iedomājama parādnieka atbildība „par saistībām ar saistībām”).

Ņemot vērā minēto, ir svarīgi noskaidrot ne tikai to, kas saprotams ar jēdzienu „manta” istā nozīmē, bet arī to, vai civiltiesiskajā regulējumā lietotais termins „manta” ir saprotams vienā vai arī dažādās nozīmēs. Jāpiebilst, ka no viena vai otra juridiskā jēdziena pareizas izpratnes ir atkarīga tiesību normu adekvāta, t. i., to jēgai un mērķim atbilstoša, iztulkošana un piemērošana. Šajā ziņā svarīgi ir noskaidrot attiecīgā jēdziena „īsto nozīmi”, t. i., to nozīmi, kas ir pietiekami vispārīga un piemērota tam, lai juridiski pareizi izprastu visas tās tiesību normas, kurās šis jēdziens ir lietots tieši šādā nozīmē. Turklāt juridisko terminu „sakritības” gadījumā (t. i., gadījumā, kad ar vienu un to pašu terminu tiek apzīmēti dažādi juridiskie jēdzieni) katra juridiskā jēdziena „īstās nozīmes” noskaidrošana ļauj pareizi saturiski norobežot šos dažādos jēdzienus citu no cita, kā arī pareizi nošķirt attiecīgā termina dažādās nozīmes.

I. Jēdziena „manta” istā nozīme

Civiltiesībās ar jēdzienu „manta” istā nozīmē saprotams visu to *naudā novērtējamo tiesību kopums*, kas pieder konkrētam tiesību subjektam,⁵ turklāt šādā nozīmē jēdziens „manta” (*Vermögen*) tiek izprasts arī Vācijas un Šveices civiltiesībās.⁶ No CL viedokļa šādu minētā jēdziena nozīmi apstiprina ne tikai CL 841. p. 2. d. noteikumi, kur ir runa par personiskām, lietu un saistību tiesībām kā „mantas sastāvdaļām”, bet arī CL 846. p. 1. un 2. d. noteikumi, kur ir runa par minēto tiesību „pieskaitīšanu” kustamai vai nekustamai mantai.⁷

1. Manta kā „tiesību kopība”

Vadoties no jēdziena „manta” istās nozīmes, manta ir *bezķermenisku lietu kopība*⁸ jeb „*tiesību kopība*” CL 849. p. 1. d. izpratnē, kurā ietilpst visas vienam tiesību subjektam piederošās subjektīvās tiesības, turklāt tādas tiesības, kurām ir mantiska vērtība un kuras juridiski (piem., izlietošanas vai atsavināšanas rezultātā) iespējams „pārvērst” naudā.⁹ Tādējādi civiltiesībās „manta” pirmām kārtām tiek izprasta kā attiecīgā tiesību subjekta *atbildības objekts*, uz ko var tikt vērsta piedziņa par labu šī subjekta kreditoriem (sk. Civilprocesa likuma 557. p., 570. un turpm. p.).¹⁰

Mantā ietilpstošo vairāku patstāvīgo subjektīvo tiesību vienotību „vienā sastāvā” (sk. CL 849. p. 1. d.) raksturo tikai un vienīgi šo tiesību *piederība vienam un tam pašam tiesību subjektam*. Nav nepieciešams, lai mantā ietilpstošās tiesības veidotu arī kādu „saimniecisku vienību” (šī pazīme saskaņā ar CL 849. p. 1. d. ir obligāta vienīgi ķermenisku lietu kopībai). Turklāt ar „vienu kopīgu nosaukumu” (sk. CL 849. p. 1. d.) parasti tiek apzīmētas *atsevišķas mantas masas*, piem., „laulāto kopīgā manta” (sk. CL 89. p. 2. d.), „laulāto mantas kopība” (sk. CL 124. p. 1. d.), „laulātā atsevišķā manta” (sk. CL 91. p. 1. d., 125. p. 1. d.), „bērna brīvā manta” (sk. CL 195. p.).

1) **Kustamā un nekustamā manta.** Mantā var ietilpt ne tikai viena veida, bet arī *dažāda veida tiesības* (sk. CL 849. p. 1. d.). Atkarībā no tā, uz kādu objektu konkrētā tiesība attiecas (sk. CL 846. p. 1. d.), vai atkarībā no konkrētās tiesības veida (sk. CL 846. p. 2. d.) *vienas mantas sastāva ietvaros* izšķirama *kustamā un nekustamā manta*. Tā, piem., īpašuma tiesība uz nekustamu lietu pieskaitāma nekustamai mantai, bet īpašuma tiesība uz kustamu lietu – kustamai mantai (sk. CL 846. p. 1. d.). Savukārt saistību tiesības un citi prasījumi (piem., no pirkuma līguma izrietošā pircēja tiesība prasīt viņa īpašuma tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā uz pārdoto

nekustamo lietu) neatkarīgi no to objektu (ķermenisku lietu) veida, uz kuriem šīs tiesības (prasījumi) tieši vai netieši attiecas, pieskaitāmi kustamai mantai (sk. CL 846. p. 2. d.). Kustamai mantai pieskaitāmas arī t.s. „intelektuālā īpašuma” tiesības, piem., autora mantiskās tiesības (sk. Autortiesību likuma 2. p. 6. d.), tiesības uz preču zīmi (sk. likuma „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm” 4. p. 11. d.), no patenta izrietošās tiesības uz izgudrojumu (sk. Patentu likuma 50. p. 1. d.).

No praktiskā viedokļa šim iedalījumam ir liela nozīme civilprocesuālajās tiesībās jautājumā par piedziņas vēršanu uz parādnieka mantu, jo likumā ir paredzēti atšķirīgi noteikumi piedziņas vēršanai uz parādnieka kustamo un nekustamo mantu (sk. attiecīgi Civilprocesa likuma 573. un turpm. p., 600. un turpm. p.).

2) **Manta kā privāttiesiskās apgrozības objekts.** Kaut gan manta ir „tiesību kopība” CL 849. p. 1. d. izpratnē, tā *nav uzskatāma par patstāvīgu tiesību objektu*. Vēl vairāk – tā *nav uzskatāma arī par patstāvīgu bezķermenisku lietu* (lai gan no CL 848. un 849. p. burtiskā teksta izriet pretējais). „Manta” ir vienīgi *visaptverošs visu vienam tiesību subjektam piederošo naudā novērtējamo tiesību apzīmējums*. Līdz ar to manta – kā tāda – nevar būt īpašuma vai citas lietu tiesības priekšmets. Tajā pašā laikā, ciktāl ir runa par tiesībām, kuras juridiski iespējams nodot citām personām, manta var būt saistītiesiska apņemšanās darījuma¹¹ priekšmets (piem., pirkuma vai dāvinājuma līguma priekšmets). Taču arī šādā gadījumā, lai parādnieks izpildītu savu saistību un notiktu atsavināto tiesību pāreja ieguvējam, attiecībā uz katru mantā ietilpstošo tiesību nepieciešams ievērot attiecīgos likuma noteikumus par tās pāreju citai personai (t. s. *specialitātes princips*).¹²

Minētais nozīmē to, ka CL 848. p. noteikumi („par tiesību un saistību priekšmetu var būt ne vien atsevišķas lietas, bet arī lietu kopības”) un CL 849. p. 1. d. noteikumi (lietu kopība „atzīstama tiesiskā ziņā par vienību jeb vienu pašu lietu”), ņemot vērā specialitātes principu, ir *formulēti pārāk plaši*. Tāpēc teleoloģiskās redukcijas ceļā nepieciešams ierobežot šo noteikumu piemērošanas jomu, atzīstot, ka manta kā tāda *nav izskatāma par tiesību objektu* (jeb par „vienu pašu lietu”) un var būt vienīgi apņemšanās darījuma priekšmets.¹³ Līdz ar to vienīgi šādā „ierobežotā” izpratnē var būt runa par mantu kā privāttiesiskās apgrozības objektu.

Jāpiebilst, ka no tiesību pārejas viedokļa vienīgi likumā paredzētos izņēmuma gadījumos, kad ir runa par t. s. *universālo tiesību pēctecību* (jeb koppelcību), manta pāriet ieguvējam kā kopība ar vienu aktu (*uno actu*), resp., uz šo tiesību pāreju neattiecas specialitātes princips. Šādi gadījumi ir, piem., laulāto mantas kopības izveidošana ar laulības līgumu (sk. CL 124. p. 1. d.) un mantas pāreja komercsabiedrību reorganizācijas rezultātā (sk. Komerclikuma 350. p. 2. d.). Tā, ar CL 124. p. 1. d. paredzētā laulības līguma noslēgšanas brīdī (ja līdzēju starpā jau ir tikusi noslēgta laulība) visa laulāto manta, kas viņiem piederējusi pirms laulības, kā arī laulības laikā iegūtā manta (izņemot laulības līgumā noteikto atsevišķo mantu, sk. CL 125. p.) uz likuma pamata „apvienojas vienā kopīgā nedalāmā masā” jeb *kopmantā*. Proti, katrs no laulātajiem iegūst otram piederējušo naudā novērtējamo tiesību kopumu. Šajā ziņā laulības līguma ierakstīšanai laulāto mantisko attiecību reģistrā, kā arī CL 127. p. 1. d. un Zemesgrāmatu likuma 16. p. 1. a-pk. paredzētās piebildes (par laulāto mantas kopību) ierakstīšanai zemesgrāmatā vai abu laulāto nedalītā kopīpašuma tiesību nostiprināšanai zemesgrāmatā (sk. CL 127. p. 2. d., Zemesgrāmatu likuma 49. p. 1. d.) ir nevis konstitutīvs (tiesību nodibinošs), bet gan vienīgi *deklaratīvs* jeb *informējošs spēks*.¹⁴ Tomēr *pret labticīgām trešajām personām* laulības līgums par laulāto mantas kopību ir spēkā tikai pēc tā ierakstīšanas laulāto mantisko attiecību reģistrā un atbilstoša sludinājuma publicēšanas laikrakstā „Latvijas Vēstnesis”, bet gadījumā,

kad laulāto kopmantā ietilpst īpašuma vai cita lietu tiesība uz nekustamu lietu, – pēc atbilstošu ierakstu izdarīšanas zemesgrāmatā (sk. CL 115. p. 2. d., 127., 140., 143. p., kā arī MK 2002. gada 3. septembra noteikumu Nr. 403 „Laulāto mantisko attiecību reģistrācijas kārtība” 24. pk., no kā izriet, ka līdzīgi ieraksti tiek izdarīti arī tādās kustamās mantas reģistros, kas pakļauta publiskai reģistrācijai). Tikai ar šādu reģistrāciju tiek nodrošināta *nepieciešamā publicitāte* laulāto mantas kopībai.¹⁵

2. Mantas sastāvs

Mantā, pirmkārt, ietilpst vienīgi *subjektīvās tiesības*, nevis tiesību objekti, uz kuriem šīs tiesības attiecas.¹⁶ Kaut gan mantas sastāva uzskaitījumā nereti tiek ietverta norāde arī uz tiesību objektiem (piem., CL 91. p. 1. d. 2. pk. ir minēti „priekšmeti, kas noder tikai viena laulātā personīgai lietošanai”, CL 91. p. 2. d. ir runa par nekustamu īpašumu kā viena laulātā atsevišķu mantu, bet CL 1050. p. ir runa par „mantu, kuras sastāvā ietilpst gan ķermeniskas, gan bezķermeniskas lietas”), tas izskaidrojams ar juridiski neprecīzo, taču samērā bieži sastopamo „ķermeniskas lietas” pielīdzināšanu „īpašuma tiesībai uz šo lietu”.¹⁷ No juridiskā viedokļa ar minēto norādi patiesībā ir domāta nevis pati lieta, bet gan īpašuma tiesība uz šo lietu.¹⁸ Turklāt, nosakot mantas sastāvu, jāņem vērā vienīgi *jau iegūtas*, attiecīgajā brīdī *pastāvošas* un konkrētam tiesību subjektam *piederošas* subjektīvās tiesības.

Otrkārt, mantā ietilpst vienīgi *naudā novērtējamās tiesības*, resp., tādās tiesības, kurām ir mantiska vērtība un kuras normālos apstākļos var atsavināt pret naudu vai kuras atbilstoši to raksturam (piem., lietojuma tiesība) dod zināmu naudā novērtējamu labumu. Tāpēc attiecībā uz bezķermeniskām lietām – „personiskām, lietu un saistību tiesībām” – CL 841. p. 2. d. ir ietverts precizējums: „ciktāl tās ir mantas sastāvdaļas”.¹⁹ Šāds raksturs jebkurā gadījumā ir īpašuma tiesībai uz kustamu vai nekustamu lietu, kā arī saistību (prasījuma) tiesībai, kura ir brīvi cedējama. Taču mantiska vērtība var būt arī tādai tiesībai, ko juridiski nav iespējams nodot citai personai, ja un ciktāl uz šīs tiesības pamata saņemtais izpildījums dod kādu naudā novērtējamu labumu (piem., tiesība saņemt uzturlīdzekļus). Arī tad, ja tiesību objekts (piem., kustama lieta vai autora darbs) izrādās pilnībā bezvērtīgs, tas nenozīmē, ka attiecīgajai tiesībai (piem., īpašuma tiesībai vai autortiesībai) nav mantiskas vērtības, jo minētā objekta saimnieciskais novērtējums laika gaitā var mainīties. Tāpēc šajā ziņā ir runa par vispārēju (nevis aktuālu) iespējamību konkrēto tiesību „pārvērst” naudā.²⁰

1) **Atsevišķas mantā ietilpstošās tiesības.** Mantā pirmām kārtām ietilpst tiesību subjektam piederošās *īpašuma tiesības* uz kustamām un nekustamām lietām, kā arī *citas lietu tiesības* (piem., servitūta tiesība, reālnastas tiesība, ķīlas tiesība). Tāpat mantā ietilpst tiesību subjektam piederošās *saistību tiesības* (saistībtiesiskie prasījumi), turklāt neatkarīgi no tā, vai šīs tiesības ir radušās uz tiesiska darījuma, neatļautas darbības vai likuma pamata (piem., no pirkuma līguma izrietošs prasījums par pārdotās lietas nodošanu, prasījums par morālā kaitējuma atlīdzināšanu, prasījums par netaisni iedzīvotā atdošanu).

Līdzās lietu un saistību tiesībām CL 841. p. 1. d. ir minētas arī „*personiskās tiesības*”, ciktāl tās ir mantas sastāvdaļas. Ar minētajām tiesībām (kas būtībā ietver arī saistību tiesības) saprotamas *visas pārējās naudā novērtējamās tiesības*, t. sk. mantiska rakstura prasījumi plašākā nozīmē,²¹ ko regulē ne tikai vispārējās un speciālās civiltiesības (privāttiesības), bet arī publiskās tiesības (jo īpaši – valsts sociālās apdrošināšanas tiesības).

Tā, piem., mantā ietilpst tiesība saņemt uzturlīdzekļus (sk. CL 79., 80., 179., 188. p.), mantojuma tiesība jeb tiesība pieņemt atklājušos mantojumu (CL 384. p.),

tiesība atprasīt lietu no prettiesīga valdītāja ar īpašuma prasību (sk. CL 927., 1041., 1044. p.), no mantojuma līguma vai no atliekoši nosacīta līguma izrietošā t. s. „nogaaidu tiesība” (sk. CL 646., 1558. p.), no akcijām vai SIA kapitāla daļām izrietošās t. s. „līdzdalības tiesības” kapitālsabiedrībā (jo īpaši – tiesība saņemt dividendes, sk. Komerclikuma 161., 186., 226. p.), no līdzdalības personālsabiedrībā izrietošās tiesības (jo īpaši – tiesība uz biedriem izmaksājamās personālsabiedrības peļņas daļu, sk. Komerclikuma 88., 124. p.). Bez tam mantā ietilpst naudā novērtējamās intelektuālā īpašuma tiesības, piem., autora mantiskās tiesības (sk. Autortiesību likuma 15. p.), tiesības uz preču zīmi (sk. likuma „Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm” 4. p.), no patenta izrietošās izņēmuma tiesības uz izgudrojumu (sk. Patentu likuma 16., 50. p.). Visbeidzot mantā ietilpst naudā novērtējamie publiski tiesiskie prasījumi, piem., tiesība saņemt valsts sociālās apdrošināšanas pabalstu (piem., maternitātes pabalstu, sk. likuma „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu” 5. p.) un valsts sociālo pabalstu (piem., bērna kopšanas pabalstu, sk. Valsts sociālo pabalstu likuma 7. p.).

2) **Izmaiņas mantas sastāvā.** Manta nav pielīdzināma tās sastāvā esošo tiesību summai. Tāpēc atbilstoši CL 849. p. 2. d. noteikumiem mantas jēdzienu un tās būtību negroza tajā ietilpstošo tiesību skaita, apjoma vai vērtības palielinājums vai samazinājums. Tiesību subjekts var brīvi iegūt jaunas tiesības (sākotnējās un atvasinātās iegūšanas ceļā), rīkoties ar mantā ietilpstošajām tiesībām, tās pilnībā vai daļēji atsavināt vai aprobežot ar lietu un saistību tiesībām par labu citai personai (ciktāl viņa rīcība nav pakļauta kādiem aprobežojumiem), atvietot vienu mantas objektu ar citu (piem., pārdot zemes gabalu un par saņemto naudu iegādāties dzīvokļa īpašumu), kā arī atteikties no šīm tiesībām (piem., atmetot lietu vai noslēdzot atcelēja līgumu). Minētā rīcība, kā arī atsevišķu tiesību vērtības izmaiņas (piem., īpašuma tiesības vērtības samazināšanās sakarā ar tās objekta sabojāšanos vai šī objekta tirgus cenas svārstībām) *ietekmē mantas sastāvu un kopējo vērtību, bet ne tās jēdzienisko būtību.*

Manta tās ikreizējā sastāvā kalpo kā attiecīgā tiesību subjekta *atbildības objekts*, uz ko var tikt vērsta piedziņa šī subjekta kreditoru labā (sk. CPL 557. p., 570. un turpm. p.). Tāpēc izpratne, atbilstoši kurai mantā ietilpst tikai naudā novērtējamās tiesības, ir likta pamatā arī likuma noteikumiem, kas regulē tiesas nolēmumu piespiedu izpildi un parādnieka maksātnespēju. Kreditoru intereses tiek pietiekami aizsargātas vienīgi tad, ja mantai tiek pieskaitīti tikai „aktīvi” un netiek ņemti vērā „pasīvi” (pretēji jēdzienam „manta” saimnieciskā nozīmē). Citiem vārdiem, attiecīgā tiesību subjekta *saistības un to apjoma izmaiņas* pašas par sevi *neietekmē viņa mantas sastāvu*. Kamēr vēl parādniekam pieder kādas naudā novērtējamās tiesības (aktīvi), kreditori var tiesiski pamatotī cerēt, ka piedziņas vērsšanas ceļā tiks apmierināti viņu prasījumi (arī tad, ja parādnieka „pasīvi” apmēra ziņā ir līdzvērtīgi „aktīviem” vai pat tos pārsniedz).²²

3. Galvenā un sevišķā manta

Pēc vispārīgā principa vienam tiesību subjektam pieder viena manta, kurā ietilpst *visas* viņam piederošās naudā novērtējamās tiesības. Taču likumā paredzētos izņēmuma gadījumos no tiesību subjekta pārējās mantas var būt tiesiski norobežota viena vai vairākas t. s. „*sevišķās mantas*”, kas pakļautas citādam tiesiskam regulējumam nekā pārējā viņam piederošā manta, ko savukārt dēvē par t. s. „*galveno mantu*”.

Vairāku mantas masu savstarpējai norobežotībai var būt dažādi mērķi un tiesiskās sekas.²³ Tā, piem., sevišķā manta var pastāvēt kā pilnībā *nošķirts atbildības objekts*, ar kuru ir ierobežota tiesību subjekta atbildība par noteikta veida saistībām, piem., manta (precīzāk – mantojuma aktīvs), kas ietilpst ar inventāra tiesību pieņemtajā mantojumā (sk. CL 708.–711. p.) vai t. s. „atdalītajā mantojumā” (sk. CL 712.–714. p.).²⁴ Savukārt

citos gadījumos līdzās zināmai atbildības ierobežošanai priekšplānā izvirzās tiesību subjekta iespēja *patstāvīgi pārvaldīt un rīkoties* ar sevišķo mantu, piem., ar „bērna brīvo mantu”, kas ir norobežota no pārējās bērnam piederošās mantas (sk. CL 195., 260. p.),²⁵ vai ar „laulātā atsevišķo mantu”, kas, pastāvot līgumiskajai laulāto mantas kopības sistēmai, ir norobežota no abiem laulātajiem piederošās kopmantas (sk. CL 125., 131., 132. p.).²⁶ Bez tam sevišķā manta var būt tiesiski norobežota ar mērķi *saglabāt šo mantu par labu tiesību subjekta tiesību pēctecim*, piem., mantojuma aktīvs (vai tā daļa), attiecībā uz ko mantojuma atstājējs ar testamentu vai mantojuma līgumu ir iecēlis pēcmantnieku, kā rezultātā šī manta kļūst par mantojumu pieņēmušā pirmmantnieka sevišķo mantu (sk. 486.–493. p.).²⁷

Jāpiebilst, ka arī sevišķā manta (tāpat kā manta vispār) nav uzskatāma par patstāvīgu tiesību objektu vai patstāvīgu bezķermenisku lietu. „Sevišķā manta” ir vienīgi visaptverošs tādu vienam tiesību subjektam piederošo naudā novērtējamo tiesību apzīmējums, kuras zināma mērķa dēļ ir tiesiski norobežotas no viņa pārējās (galvenās) mantas.

4. Termina „manta” citas nozīmes

Termins „manta” CL tiek lietots arī citu (nosacīti līdzīgu) jēdzienu apzīmēšanai. Tāpēc, ņemot vērā attiecīgās tiesību normas jēgu un mērķi, vienmēr nepieciešams noskaidrot, vai konkrētajā gadījumā ir runa par „mantu” īstā nozīmē vai arī par „mantu” citā nozīmē.

Atsevišķos gadījumos CL ar šo terminu tiek apzīmēta manta *saimnieciskā nozīmē*, ar to saprotot konkrētam tiesību subjektam piederošo naudā novērtējamo tiesību (t. s. mantas aktīvs) un viņa parādsaistību (t. s. mantas pasīvs) kopumu.²⁸ Tā, piem., uzturlīdzekļu maksāšanas pienākuma apmērs pēc vispārīgā principa ir nosakāms samērā ar saistītās personas „mantas stāvokli” (sk. CL 79. p. 2. pk., 80. p., 179. p.1., 5. d., 188. p. 2. d.), ar ko saprotama starpība starp šīs personas mantas aktīvu un pasīvu.²⁹ Tieši šīs starpības izmaiņas ir pamats tiesīgās personas prasījumam par iepriekš – vienošanās vai tiesas ceļā – noteiktā maksājamo uzturlīdzekļu apmēra grozīšanu.³⁰ Savukārt, piem., ar zaudējumiem cita starpā saprotams cietušā „tagadējās mantas samazinājums” (sk. CL 1772. p.), kas var izpausties gan kā viņa mantas aktīva samazinājums (piem., kā īpašuma tiesības izbeigšanās uz lietu sakarā ar tās prettiesīgu iznīcināšanu), gan arī kā mantas pasīva palielinājums (piem., cietušā pienākums segt izdevumus, kas saistīti ar prettiesīgi bojātās lietas remontu).³¹

Bez tam atsevišķos gadījumos CL ar terminu „manta” tiek apzīmētas arī *atsevišķas ķermeniskas lietas*,³² piem., „manta, kas atrodas Latvijā” (sk. CL 9., 10., 13. p., 15. p. 2. d., 18. p. 4. d.), „apslēpta manta” (sk. CL 951.–953. p.), „pirktā (pārdotā) manta” (sk. CL 2070. p.). Savukārt, piem., CL 1191. p. ar terminu „visāda manta”, kas var būt lietojuma tiesības priekšmets, ir aptvertas ne tikai ķermeniskas lietas (t. sk. šādu lietu kopības), bet arī bezķermeniskas lietas (t. sk. manta īstā nozīmē).

II. Surogācijas princips

Atbilstoši CL 849. p. 2. d. noteikumiem mantas jēdzienu un tās būtību negroza tajā ietilpstošo tiesību jebkādas izmaiņas. No šīs normas iespējams izsecināt vispārīgu principu, atbilstoši kuram naudā novērtējama tiesība vai mantas objekts, ar ko *saimnieciskā ziņā tikusi atvietota* kāda cita attiecīgajā mantā ietilpstoša tiesība vai šīs mantas objekts, uz likuma pamata un neatkarīgi no atbilstošas darījumtiesiskās gribas *arī nonāk šajā mantā* (t. s. surogācijas princips). Surogācijas principam ir juridiska nozīme gadījumā, kad līdzās tiesību subjekta galvenajai mantai pastāv kāda

sevišķā manta. Šis princips kalpo minēto mantas masu sastāvu (jo īpaši – sevišķās mantas sastāva) *saglabāšanai vērtības (saimnieciskā) ziņā*³³ un iespējami taisnīgākai vairāku mantas masu sastāvu savstarpējai norobežotībai.

No surogācijas principa viedokļa izšķirošā nozīme ir atvietošanā *izlietoto „līdzekļu” izcelsmei*, resp., to „piederībai” vienai vai otrai mantas masai, nevis šo līdzekļu un jauniegūtā mantiskā labuma (t. i., jauniegūtās tiesības vai mantas objekta) izmantošanas mērķim. Turklāt nav juridiskas nozīmes tam apstāklim, ka vērtības ziņā savstarpēji neatbilst izdarītais ieguldījums un jauniegūtais mantiskais labums, kā arī tam apstāklim, ka jauniegūtajam mantiskajam labumam ir pavisam cits raksturs nekā izlietotajiem līdzekļiem (piem., izlietojot naudas līdzekļus, tiek iegādāta nekustama lieta).³⁴

Starp atvieto un jauniegūto mantisko labumu objektīvi jāpastāv *savstarpējam saimnieciskam sakaram* (koneksitātei), kas var būt kā tiešs (nepastarpināts), tā arī netiešs (pastarpināts).³⁵ Pēdējā gadījumā ir runa par sākotnējā mantiskā labuma vairākkārtēju atvietošanu ar citiem (jauniegūtiem) mantiskiem labumiem (piem., gadījumā, kad no vērtīga mākslas priekšmeta pārdošanas iegūtie naudas līdzekļi tiek izlietoti automašīnas iegādei). Šajā ziņā surogācijas principu iespējams *konkretizēt* tādējādi, ka sevišķajā mantā nonāk arī tie mantiskie labumi, ko tiesību subjekts 1) iegūst uz viņa sevišķajā mantā ietilpstošas tiesības pamata (piem., saņemtais līgumiskas saistības izpildījums, uz īpašuma vai citas tiesības pamata iegūtie dabiskie un civilie augļi) vai 2) saņem kā atlīdzību par bojātu, bojā gājušu vai atņemtu viņa sevišķās mantas objektu (piem., saņemtā zaudējumu atlīdzība, apdrošināšanas atlīdzība), vai arī 3) ar tiesisku darījumu iegādājas par sevišķās mantas līdzekļiem (piem., ķermeniska lieta, kas iegādāta, pārdodot citu sevišķās mantas objektu, vai prasījuma tiesība, kas cesijas ceļā iegādāta par sevišķās mantas naudas līdzekļiem).³⁶

Surogācija CL tiešā veidā ir paredzēta CL 89. p. 3. d. (kur ir runa par laulātajam piederošo mantisko vērtību „atvietošanu” ar citām), CL 91. p. 1. d. 5. pk. (kur ir runa par laulātā atsevišķās mantas „atvietošanu” ar citu mantu) un CL 491. p., kur surogācijas princips jau ticis daļēji konkretizēts („viss, ko pirmmantinieks ieguvis par mantojuma naudu un lietām, nāk mantojuma pirmējo sastāvdaļu vietā un tādēļ ir jāizdod pēcmantiniekam”). Taču, tā kā surogācija ir vērsta uz sevišķās mantas masas sastāva saglabāšanu vērtības (saimnieciskā) ziņā un tā kā no šī viedokļa – tiesiskā novērtējuma ziņā – dažāda veida sevišķo mantas masu starpā pastāv būtiska līdzība, surogācijas princips *attiecas arī uz citām sevišķās mantas masām*.³⁷ Tā, piem., šis princips viennozīmīgi attiecas uz CL 195. p. regulēto „bērna brīvo mantu”.³⁸ Tāpat šis princips attiecas, piem., uz CL 89. p. 2. d. regulēto laulāto „kopīgo mantu” likumiskajā laulāto mantisko attiecību sistēmā,³⁹ kā arī uz CL 125. p. 1. d. regulēto katra laulātā „atsevišķo mantu” līgumiskajā laulāto mantas kopības sistēmā,⁴⁰ turklāt tas apstāklis, ka vienīgais šīs mantas rašanās (iegūšanas) pamats ir laulības līgums, nav uzskatāms par šķērsli surogācijas principa piemērošanai, ciktāl laulības līgumā nav nolīgts citādi.

III. Manta un citas līdzīgas „kopības”

Jēdzienu „manta” (īstā nozīmē) nepieciešams atšķirt no jēdzieniem „ķermenisku lietu kopība” un „mantojums”, ar kuriem saprotamas citas līdzīgas „kopības”.

1. Ķermenisku lietu kopība

No mantas kā bezķermenisku lietu kopības (*universitas iuris*) nepieciešams jēdzieniski atšķirt „ķermenisku lietu kopību” (*universitas rerum*), kaut arī abas šīs

„kopības” regulē *viens un tas pats* CL 849. p. Ar ķermenisku lietu kopību jeb *lietu kopību istā nozīmē*⁴¹ saprotams tāds vairāku patstāvīgu viena vai dažāda veida ķermenisku lietu sakopojums zināmam (vienotam) nolūkam, kurš veido saimniecisku vienību un parasti ir vienots nosaukums (piem., ganāmpulks, dzīvokļa iekārta, gleznu kolekcija, bibliotēka, preču krājums, lauksaimniecības inventārs).

Ķermenisku lietu kopības jēdziens ir radīts, lai vienkāršotu privāttiesisko apgrozību. No vienas puses, attiecībā uz lietu kopību kā tādu nevar pastāvēt viena īpašuma vai cita lietu tiesība. Atbilstoši specialitātes principam vienīgi attiecībā uz katru lietu kopībā apvienoto ķermenisko lietu atsevišķi var pastāvēt atsevišķa (patstāvīga) īpašuma vai cita lietu tiesība (arī tad, ja, piem., lietu kopība ir lietojuma tiesības⁴² vai ķīlas tiesības⁴³ „priekšmets”, sk. CL 1191., 1301. p.). Pilnībā pielīdzinot lietu kopību patstāvīgai lietai (kas diemžēl izriet no CL 848. p. un 849. p. 1. d. burtiskā teksta) un atzīstot šo kopību (kā tādu), piem., par īpašuma tiesības priekšmetu, šī tiesība attiektos arī uz katru lietu kopībai „pieklīdušu” svešu lietu, kā arī pilnībā izbeigtos, atkrītot nolūkam, kura dēļ atsevišķas lietas tikušas sakopotas vienā sastāvā. Tajā pašā laikā, no otras puses, ķermenisku lietu kopība var būt apņemšanās darījuma priekšmets (piem., pirkuma līguma priekšmets vai tāda līguma priekšmets, kas vērsts uz lietojuma tiesības vai ķīlas tiesības nodibināšanu). Taču arī šādos gadījumos atbilstoši specialitātes principam īpašuma un citu lietu tiesību nodibināšanai nepieciešama liettiesiska rīcība attiecībā uz katru lietu kopībā apvienoto lietu atsevišķi, kas parasti notiek ar vienu liettiesiskās rīcības (piem., nodošanas, sk. CL 990. p. 2. d.) aktu.⁴⁴

2. Mantojums

Atbilstoši CL 382. p. mantojums ir kopība, kurā ietilpst visa kustamā un nekustamā manta (izņemot tīri personiskās tiesības), kā arī visas saistības pret citiem tiesību subjektiem (izņemot tīri personiskās saistības), kas piederējušas mantojuma atstājējam viņa patiesās vai tiesiski pieņemamās nāves laikā (sk. CL 382., 701.–705. p.). Citiem vārdiem, mantojums ir „*tiesību un saistību kopība*”, kurā ietilpst ne tikai mantiskās tiesības (t. s. mantojuma aktīvs), bet arī mantiska rakstura saistības (t. s. mantojuma pasīvs), izņemot tīri personiskās tiesības un saistības, kuras izbeidzas ar mantojuma atstājēja personu.⁴⁵ Jāpiebilst, ka „mantojuma aktīva” ziņā mantojums nosacīti atbilst mantas kā tiesību kopības jēdzienam, izņemot vienīgi to apstākli, ka mantā – atšķirībā no mantojuma – var ietilpt arī tādas naudā novērtējamas tiesības, kas ir cieši saistītas ar attiecīgā tiesību subjekta personu un kas izbeidzas ar viņa nāvi (resp., nepāriet mantojumā).

Mantojums nav uzskatāms par lietu kopību CL 849. p. 1. d. izpratnē, jo tajā ietilpst arī saistības, kas nav nedz ķermeniskas, nedz bezķermeniskas lietas.⁴⁶ Lai no mantojuma atklāšanās līdz tā pieņemšanas brīdim (resp., laika posmā, kamēr mantojumam nav sava „tiesību nesēja”) mantojums spētu piedalīties privāttiesiskajā apgrozībā (t. sk. iegūt tiesības un uzņemt saistības), tam ar likumu ir piešķirta *juridiska personība* (sk. CL 383. p.).

No tiesību pārejas viedokļa mantojumā ietilpstošās tiesības *uz likuma pamata* pāriet mantojumu pieņēmušajiem mantiniekiem ar mantojuma atstājēja nāves brīdi (tāpat mantiniekiem pāriet arī mantojumā ietilpstošās saistības, sk. CL 701. p.). Minētās tiesības pāriet mantiniekiem nevis katra atsevišķi, bet gan *kā kopība*, turklāt *ar vienu aktu (uno actu)*, resp., uz šo tiesību pāreju neattiecas specialitātes princips. Tādējādi mantojumu pieņēmušais mantinieks ar mantojuma atstājēja nāves brīdi uz likuma pamata un neatkarīgi no attiecīga nostiprinājuma izdarīšanas zemesgrāmatā

iegūst īpašuma tiesības uz mantojuma atstājējam piederējušām nekustamām lietām, neatkarīgi no nodošanas – īpašuma tiesības uz mantojuma atstājējam piederējušām kustamām lietām un neatkarīgi no īpaši izdarītas cesijas – mantojuma atstājējam piederējušās saistību tiesības (sk. CL 702.–704. p.).⁴⁷

Kopsavilkums

1. Tā kā jaunākajā juridiskajā literatūrā pastāv viedokļu dažādība jautājumā par to, kas civiltiesībās saprotams ar jēdzienu „manta”, nepieciešams noskaidrot šī jēdziena isto nozīmi, kādā tas lietots civiltiesiskajā regulējumā. No tā ir atkarīga attiecīgo tiesību normu adekvāta, t. i., to jēgai un mērķim atbilstoša, iztulkošana un piemērošana, kā arī juridiski pareiza izpratne par termina „manta” dažādām nozīmēm.
2. Ar jēdzienu „manta” istā nozīmē saprotams visu to naudā novērtējamo subjektīvo tiesību kopums, kas pieder konkrētam tiesību subjektam (sk. CL 841. p. 2. d., 846. p. 1., 2. d.). Proti, manta ir bezķermenisku lietu kopība jeb „tiesību kopība” CL 849. p. 1. d. izpratnē, un tā kalpo kā attiecīgā tiesību subjekta atbildības objekts, uz ko var tikt vērsta piedziņa par labu šī subjekta kreditoriem (sk. Civilprocesa likuma 557., 570. un turpm. p.). Šajā ziņā jāņem vērā, ka civiltiesiskajā regulējumā ar terminu „manta” cita starpā tiek apzīmēta arī manta saimnieciskā nozīmē (kā mantas aktīva un pasīvu kopums) un pat atsevišķas ķermeniskas lietas.
3. Kaut gan manta ir „tiesību kopība” CL 849. p. 1. d. izpratnē, tā nav uzskatāma par patstāvīgu tiesību objektu un – kā tāda – nevar būt īpašuma vai citas lietu tiesības priekšmets. Arī tad, ja manta ir saistībtiesiska apņemšanās darījuma (piem., pirkuma vai dāvinājuma liguma) priekšmets, no šī darījuma izpildes viedokļa nepieciešams ievērot attiecīgos likuma noteikumus par katras mantā ietilpstošās tiesības pāreju citai personai (specialitātes princips). Vienīgi likumā paredzētos izņēmuma gadījumos, kad ir runa par tiesību pāreju universālās tiesību pēctecības ceļā (piem., laulāto mantas kopības izveidošanas vai komercsabiedrību reorganizācijas gadījumā), manta pāriet ieguvējam kā kopība ar vienu aktu, resp., uz šo tiesību pāreju neattiecas specialitātes princips.
4. Mantā ietilpst vienīgi naudā novērtējamās subjektīvās tiesības, t. i., tādas jau iegūtas un attiecīgajam tiesību subjektam piederošās tiesības, kurām ir mantiska vērtība un kuras normālos apstākļos var atsavināt pret naudu vai kuras atbilstoši to raksturam dod zināmu naudā novērtējamu labumu, piem., īpašuma un citas lietu tiesības, saistību tiesības (saistībtiesiskie prasījumi), tiesība saņemt uzturliedzekļus, mantojuma tiesība, no akcijām vai kapitāla daļām izrietošās līdzdalības tiesības kapitālsabiedrībā, autora mantiskās tiesības, tiesības uz preču zīmi.
5. Tiesību subjekta ricība ar mantā ietilpstošajām tiesībām (t. i., „aktīviem”), kā arī to apjoma vai vērtības izmaiņas neietekmē mantas jēdzienisko būtību (sk. CL 849. p. 2. d.), turklāt mantas – kā atbildības objekta – sastāvu neietekmē šī subjekta saistības (t. i., „pasīvi”) un to apjoma izmaiņas. Kamēr vēl parādniekam pieder kādas naudā novērtējamās tiesības, kreditori var tiesiski pamatoti cerēt, ka piedziņas vēršanas ceļā tiks apmierināti viņu prasījumi (arī tad, ja parādnieka „pasīvi” apmēra ziņā ir līdzvērtīgi viņa „pasīviem” vai pat tos pārsniedz).
6. Likumā paredzētos izņēmuma gadījumos no tiesību subjekta pārējās mantas (t. s. „galvenās mantas”) var būt tiesiski norobežota viena vai vairākas šī subjekta t. s. „sevišķās mantas”. Šo mantas masu savstarpējai norobežotībai var būt dažādi mērķi, piem., mantiskās atbildības nošķirtība (mantojums, kas pieņemts ar

- inventāra tiesību), patstāvīgas pārvaldības un rīcības iespēja (laulātā atsevišķā manta, bērna brīvā manta), nepieciešamība saglabāt mantas masu tiesību pēctecim (mantojums vai tā daļa, attiecībā uz kuru iecelts pēcmantnieks).
7. No CL 849. p. 2. d. izrietošais surogācijas princips kalpo tiesību subjektam piederošo vairāku mantas masu sastāvu savstarpējai tiesiskai norobežotībai un atsevišķu mantas masu saglabāšanai vērtības (saimnieciskā) ziņā. Atbilstoši surogācijas principam naudā novērtējama tiesība vai mantas objekts, ar ko saimnieciskā ziņā tikusi atvietota kāda cita attiecīgajā mantas masā ietilpstoša tiesība vai tās objekts, uz likuma pamata arī nonāk šajā mantas masā. Šis princips attiecas ne tikai uz tām mantas masām, attiecībā uz kurām šis princips ir konkretizēts likumā (sk., piem., CL 89. p. 3. d., 91. p. 1. d. 5. pk., 491. p., Maksātnespējas likuma 87. p.), bet arī uz citām sevišķās mantas masām (piem., uz bērna brīvo mantu, laulātā atsevišķo mantu līgumiskajā laulāto mantas kopībā).
 8. No mantas kā „tiesību kopības” CL 849. p. 1. d. izpratnē nepieciešams jēdzieniski atšķirt ne tikai CL 849. p. regulēto „ķermenisku lietu kopību”, ar ko saprotams tāds vairāku patstāvīgu, viena vai dažāda veida ķermenisku lietu sakopojums zināmam (vienotam) nolūkam, kurš veido saimniecisku vienību un kuram parasti ir vienots nosaukums, bet arī CL 382. p. definēto „mantojumu” kā tiesību un saistību kopību, kurā ietilpst mantojuma atstājējam piederējuši kustamā un nekustamā manta (izņemot tīri personiskās tiesības) un visas viņa saistības pret citiem tiesību subjektiem (izņemot tīri personiskās saistības).

Izmantoto avotu saraksts

Juridiskā literatūra

1. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007.
2. *Balodis, K.* Sicherungsübereignung im deutsch-lettischen Rechtsvergleich. Rīga : Latvijas Universitāte, 2001.
3. *Blaese, H., Mende, S.* Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Das Sachenrecht. Rīga : Verlag der AG „Ernst Plates”, 1938.
4. *Brox, H., Walker, W. D.* Allgemeiner Teil des BGB. 30. Aufl. Köln, Berlin, München : Carl Heymanns Verlag, 2006.
5. *Būmanis, A.* Piezīmes pie B. Disterlo k-ga raksta par terminoloģiju likumdošanā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1936, 875.–877. lpp.
6. *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd. I. Allgemeiner Theil. Familienrecht. Rīga : N. Kymmels Verlag, 1889.
7. *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Rīga : Kymmels Verlag, 1891.
8. *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd. IV. Obligationenrecht. Rīga : N. Kymmels Verlag, 1894.
9. *Frīdenberga, L.* Laulības līgumi pēc Latvijas Civillikuma. Rīga : AS „Rota”, 1940.
10. *Gencs, Z.* Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2002.
11. *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2002.
12. *Hausheer, H., Geiser, T., Aebi-Müller, R.* Das Familienrecht des Schweizerischen Zivilgesetzbuches. 3. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2007.
13. *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005.
14. *Krauze, R., Gencs, Z.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga : Mans īpašums, 1997.
15. *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. 9. Aufl. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2004.
16. *Lošmanis, A.* Unternehmenskauf im deutsch-lettischen Rechtsvergleich. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005.
17. *Reihmanis, N.* Bērnu brīvā manta. Rīga : [B.i.], 1938.
18. *Rey, H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2007.

19. *Role, E.* Laulāto atsevišķa manta. Rīga : AS „Rota”, 1940.
20. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. 3. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004.
21. *Schulze, R.* (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2005.
22. *Schwenzer, I.* (Hrsg.) Scheidung. FamKomm. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2005.
23. *Schwenzer, I.* Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2006.
24. *Sinaiskis, V.* Mantojuma tiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1, 1940, 16.–37. lpp.
25. *Torgāns, K.* (red.). Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). 2. izd. Rīga : Mans īpašums, 2000.
26. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I. daļa. Mācību grāmata. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006.
27. *Tuor, P., Schnyder, B., Schmid, J., Rumo-Jungo, A.* Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. 12. Aufl. Zürich, Basel, Genf : Schulthess Juristische Medien AG, 2002 (Nachdruck 2006).
28. *Vēbers, J.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga : Mans īpašums, 2000.
29. *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga : Mans īpašums, 1998.
30. *Буковский, В.* (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями). Т. I. Рига : Г. Гемпель и Ко, 1914.
31. *Буковский, В.* (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями). Т. II. Рига : Г. Гемпель и Ко, 1914.

Normatīvie akti

1. Autortiesību likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 148/150, 2000.
2. Civillikums. 5. izd. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*, 2007.
3. Civilprocesa likums. 12. izd. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2010.
4. Komerčtilas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 337/338, 1998.
5. Komerclikums. 5. izd. Rīga : *Latvijas Vēstnesis*, 2008.
6. Maksātnešpējas likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 188, 2007.
7. Par maternitātes un slimības apdrošināšanu : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 182, 1995.
8. Par preču zīmēm un ģeogrāfiskās izcelsmes norādēm : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 216, 1999.
9. Patentu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 34, 2007.
10. Valsts sociālo pabalstu likums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 168, 2002.
11. Zemesgrāmatu likums : LR likums. *Augstākās Padomes un Ministru Padomes Ziņotājs*, Nr. 16, 1993.
12. Laulāto mantisko attiecību reģistrācijas kārtība : MK noteikumi. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 127, 2002.
13. Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga : Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928, 78. lpp.
14. Šveices Civillodekss (*Schweizerisches Zivilgesetzbuch*).
Pieejams: <http://www.admin.ch/ch/d/sr/2/210.de.pdf> [skatīts 27.04.2010.].
15. Vācijas Civillodekss (*Bürgerliches Gesetzbuch*).
Pieejams: <http://dejure.org/gesetze/BGB> [skatīts 27.04.2010.].

Tiesu prakse

1. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 9. februāra spriedums lietā Nr. SKC-75/2005. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi*. 2005. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 175.–181. lpp.
2. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 5. maija spriedums lietā Nr. SKC-305/2005. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi*. 2005. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 35.–40. lpp.
3. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 1. novembra spriedums lietā Nr. SKC-524/2006. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi*. 2006. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2007, 261.–264. lpp.
4. LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 29. augusta spriedums lietā Nr. SKC-556/2007. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi*. 2007. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2008, 73.–77. lpp.
5. LR Augstākās tiesas plēnemes 1996. gada 10. jūnija lēmums Nr. 3 „Par likuma piemērošanu, izskatot lietas, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām” (nav publicēts).

Atsauces un piezīmes

- ¹ 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma 541. p. (ši norma nav tikusi pārņemta 1937. gada Civillikumā) bija noteikts, ka par lietu kopību ir uzskatāms arī *vesels mantas sastāvs*, t. i., visu to ķermeņisko un bezķermeņisko lietu kopība, kas atrodas vai ir atradušās vienas personas varā (*universitas iuris*), piem., zināmas personas manta, mantojums, konkursa masa, laulībā inestā sievas manta un vecāku varā esošas personas atsevišķā manta, sk.: Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga : Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928, 78. lpp.
- ² Šo viedokli izteicis Kaspars Balodis, sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga : Zvaigzne ABC, 2007, 108., 109. lpp.; sal.: *Torgāns, K.* (red.) Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). 2. izd. Rīga : Mans īpašums, 2000, 375. lpp.
- ³ Šo viedokli izteikusi Gunta Višņakova, sk.: *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga : Mans īpašums, 1998, 10. lpp.
- ⁴ Šis ir vairākuma viedoklis, sk.: *Būmanis, A.* Piezīmes pie B. Disterlo k-ga raksta par terminoloģiju likumdošanā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1936, Nr. 4, 876. lpp.; *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izd. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2002, 23. lpp.; *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2005, 35. lpp.; sk. arī: *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. 3. izd. Rīga : Zvaigzne ABC, 2004, 12. lpp.
- ⁵ Sk.: *Būmanis, A.* Piezīmes pie B. Disterlo k-ga raksta par terminoloģiju likumdošanā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 4, 1936, 876. lpp.; *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums ... 23. lpp.; *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ... 35. lpp.
- ⁶ Sk. attiecīgi: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts. 9. Aufl. München : C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 2004, §21, Rn. 3 ff; *Rey H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum. 3. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2007, N 131 ff.
- ⁷ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 35. lpp.
- ⁸ Par „bezķermeņiskām lietām” kā tādām subjektīvām tiesībām, kurām ir mantiska vērtība, jeb naudā novērtējamām tiesībām sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 111. lpp.
- ⁹ Sk.: *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd. I. Allgemeiner Theil. Familienrecht. Rīga: N. Kymmels Verlag, 1889, S. 134, 143, 144, 177; *Blaese, H., Mende, S.* Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Das Sachenrecht. Rīga : Verlag der AG „Ernst Plates”, 1938, S. 12, 13.
- ¹⁰ Sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ... – §21, Rn. 3, 27 ff.
- ¹¹ Par „apņemšanās darījuma” jēdzienu sk. plašāk: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 142., 143. lpp.; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 173. lpp.; sk. arī LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2006. gada 1. novembra spriedumu lietā Nr. SKC-524/2006. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2006.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2007, 261.–264. lpp.
- ¹² Sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 108., 109. lpp.; sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn.19, 22; *Rey H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum ..., N 130, 133 f. Tā, piem., atbilstoši CL 1925. p. dāvinājuma līguma priekšmets var būt dāvinātāja visa manta (ne tikai tagadējā, bet arī nākamā manta, sk. CL 1926. p.). Komentējot šo normu, juridiskajā literatūrā pamatoti atzīts, ka visas mantas dāvinājuma gadījumā nevar būt runa par universālo tiesību pēctecību. Tāpēc dāvinājuma līguma priekšmetā ietilpstošās īpašuma tiesības uz kustamām lietām pāriet apdāvinātajam ar attiecīgās lietas nodošanu (sk. CL 987. p.), bet īpašuma tiesības uz nekustamām lietām – ar attiecīgās tiesības nostiprināšanu zemesgrāmatā uz apdāvinātā vārda (sk. CL 993. p. 1. d., 1477. p. 1. d.); mantā ietilpstošās saistību tiesības uzskatāmas par pārgājušām apdāvinātajam ar dāvinājuma līguma noslēgšanas brīdi (sk. CL 1918. p.), sk.: *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd. IV. Obligationenrecht. Rīga : N. Kymmels Verlag, 1894, S. 460; *Буковский, В.* (сост.). Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями). Т. II. Рига : Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1979; sal.: *Torgāns, K.* (red.). Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.) ..., 375. lpp.
- ¹³ Šādā izpratnē saprotami arī Komerčķilas likuma 3. p. 1. d. 3. pk. noteikumi, atbilstoši kuriem par komerčķilas priekšmetu cita starpā var būt „visa komersanta manta”. Kaut arī komersants var apņemt ties iekļāt visu savu mantu (izņemot Komerčķilas likuma 4. p.1. d. minētās tiesības) un šī manta tiek „ieķīlāta” ar vienu komerčķilas reģistrācijas aktu (sk. Komerčķilas likuma 9. p. 1. d., 10., 16. p.), no juridiskā viedokļa attiecībā uz katru mantā ietilpstošo tiesību pastāv atsevišķa (patstāvīga) komerčķilas tiesība (kas visas „apvienotas” ar vienu reģistrācijas ierakstu). Tajā pašā laikā privāttiesiskā apgrozība

- tiek vienkāršota tādējādi, ka šādā gadījumā komercķīlas ņemējs *uz likuma pamata* (sk. CL 1303. p., Komercķīlas likuma 3. p. 3. d.) iegūst atsevišķas komercķīlas tiesības arī uz ieķīlātās mantas nākamām sastāvdaļām, ja vien nav nolīgts citādi.
- ¹⁴ Sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 137., 138. lpp.; sal.: *Rey, H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum ..., N 1642 ff; *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §13, Rn. 32 f.
- ¹⁵ Ja un kamēr laulāto starpā noslēgtam laulības līgumam par laulāto mantas kopību nav bijusi piešķirta nepieciešamā publicitāte (sk. CL 127. p.), otrs laulātais pret labticīgu trešo personu nevar celt iebildumu, ka līgumam, ko minētajā laikā posmā noslēdzis pirmais (zemesgrāmatā ierakstītais) laulātais par nekustamas lietas pārdošanu šai trešajai personai, saskaņā ar CL 128. p. ir bijusi nepieciešama otra laulātā piekrišana. Šajā ziņā sal.: LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 9. februāra spriedumu lietā Nr. SKC-75/2005. *No: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2005.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 175.–181. lpp., kur atzīts, ka laulības līgums par laulāto mantas kopību, kas ticis noslēgts pēc apstrīdētā nomaksas pirkuma līguma noslēgšanas (piešķirot laulības līgumam nepieciešamo publicitāti ar atbilstošu ierakstu zemesgrāmatā), nevar aprobežot labticīga pircēja iegūtās saistību tiesības, kas izriet no šī pirkuma līguma (sk. CL 115. p. 3. d.). Turklāt šādos apstākļos otra laulātā iebildums par viņa piekrišanas nepieciešamību minētā pirkuma līguma noslēgšanai (sk. CL 128. p.) ir vērtējams kā pretējs labai ticībai (sk. CL 1. p.).
- ¹⁶ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 35. lpp.
- ¹⁷ Sal.: *Brox, H., Walker, W. D.* Allgemeiner Teil des BGB. 30. Aufl. Köln, Berlin, München : Carl Heymanns Verlag, 2006, Rn. 787. Izskaidrojums „ķermeniskas lietas” pielīdzināšanai „īpašuma tiesībai uz šo lietu” slēpjas tajā apstākļi, ka īpašuma tiesība (atšķirībā no citām lietu tiesībām, piem., servitūta vai ķīlas tiesības) ir vispilnīgākā un visaptverošākā lietu tiesība, kas piešķir tiesīgajai personai (īpašniekam) visplašāko lietošanas un rīcības iespēju pār lietu (sk. CL 927., 1036.–1038. p.). Tāpēc, raksturojot personas kā īpašnieka tiesisko statusu, parasti norāda uz to, ka „personai pieder lieta”, un daudz retāk – uz to, ka „personai pieder īpašuma tiesība uz lietu”. Turpretī, piem., servitūta izlietotāja vai ķīlas ņēmēja tiesiskais statuss vienmēr tiek raksturots tādējādi, ka „servitūta izlietotājam pieder servitūta tiesība uz kalpojošu lietu” vai „ķīlas ņēmējam pieder ķīlas tiesība uz ieķīlāto lietu”, un parasti ne vienam neienāk prātā apgalvot, ka „servitūta izlietotājam pieder kalpojoša lieta” vai ka „ķīlas ņēmējam pieder ieķīlātā lieta”.
- ¹⁸ Sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 6. Tāpēc tajos gadījumos, kad likumā ir minēta tāda lietu kopība, kas sastāv no ķermeniskām un bezķermeniskām lietām (sk., piem., CL 1050., 1303. p.), patiesībā ir runa par „tiesību kopību” jeb „mantu” istā nozīmē.
- ¹⁹ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 36. lpp.
- ²⁰ Sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 8 ff; *Rey, H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum ..., N 131.
- ²¹ Sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 111., 128., 129. lpp.
- ²² Sk.: *Brox, H., Walker, W. D.* Allgemeiner Teil des BGB ..., Rn.789; *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 3 ff, 12 f, 27 ff.
- ²³ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 36. lpp.; *Blaese, H., Mende, S.* Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. Januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Das Sachenrecht. Riga : Verlag der AG „Ernst Plates”, 1938, S. 12, 13; sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 31 ff; *Rey, H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum ..., N 135 f.
- ²⁴ Pieņemot mantojumu ar inventāra tiesību, mantinieks atbild par mantojuma atstājēja saistībām vienīgi mantojuma aktīva (kā sevišķas mantas) apmērā. Savukārt gadījumā, kad mantojumu pieņēmušā mantinieka maksātspējas dēļ ir notikusi „mantojuma atdalīšana” no pārējās viņa mantas, mantinieks ar atdalītā mantojuma aktīvu atbild vispirms par mantojuma atstājēja saistībām, turklāt vienīgi šī mantojuma aktīva apmērā, sk.: *Krauze, R., Gencs, Z.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.). Rīga : Mans īpašums, 1997, 272.–279. lpp.; *Gencs, Z.* Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2002, 278.–283. lpp.
- ²⁵ Nepilngadīgais no 16 gadu vecuma ir tiesīgs patstāvīgi pārvaldīt savu brīvo mantu un attiecībā uz šo mantu slēgt darījumus parastās pārvaldības robežās, turklāt par minētajiem darījumiem nepilngadīgais atbild vienīgi ar savu brīvo mantu, sk.: *Reihmanis, N.* Bērnu brīvā manta. Rīga : [B.i.], 1938, 12.–14. lpp.
- ²⁶ Katrs laulātais ir tiesīgs patstāvīgi pārvaldīt un rīkoties ar savu atsevišķo mantu, turklāt par CL 131. un 132. p. minētajām saistībām laulātais atbild vienīgi ar savu atsevišķo mantu; pārējos gadījumos laulātā atbildība ar viņa atsevišķo mantu ir vai nu primāra, vai subsidiāra iepretim viņa atbildībai ar mantas kopībā ietilpstošo mantu, sk.: *Vēbers, J.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga : Mans īpašums, 2000, 48.–52., 161.–163. lpp.;

- sal.: *Role, E.* Laulāto atsevišķa manta. Rīga : AS „Rota”, 1940, 15.–20. lpp.; *Frīdenberga, L.* Laulības līgumi pēc Latvijas Civillikuma. Rīga : AS „Rota”, 1940, 10.–14. lpp.
- ²⁷ Pirmmantiņiekam ir pienākums rūpēties par minētās mantas saglabāšanu, viņš nav tiesīgs ar šo (sev juridiski piederušo) mantu brīvi rīkoties un viņam ir pienākums noteiktā brīdī to izdot pēcmantiņiekam, sk.: *Krauze, R., Gencs, Z.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Mantojuma tiesības (382.–840. p.) ..., 100.–107. lpp.; *Gencs, Z.* Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs ..., 201.–207. lpp.
- ²⁸ Sk.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 12 ff; sal.: *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.) ..., 10. lpp.; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 108., 109. lpp.
- ²⁹ Sal.: LR Augstākās tiesas plēnuma 1996. gada 10. jūnija lēmuma Nr. 3 „Par likuma piemērošanu, izskatot lietas, kas izriet no ģimenes tiesiskajām attiecībām” (nav publicēts) 13. p. 4., 5.d., kur ir runa par „mantas līdzekļu”, resp., „ienākumu un izdevumu vērā ņemšanu”.
- ³⁰ Sk., piem.: LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2007. gada 29. augusta spriedumu lietā Nr. SKC-556/2007. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2007.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2008, 73.–77. lpp.; LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2005. gada 5. maija spriedumu lietā Nr. SKC-305/2005. No: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2005.* Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 35.–40. lpp.
- ³¹ Sk.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 17; *Schwenzer, I.* Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2006 – N 14.13; sal.: *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga : Tiesu namu aģentūra, 2006, 237., 237., 241. lpp., kurš mantas pasīva palielinājumu kā vienu no zaudējumu izpausmēm piemin tikai garāmejot (sk. 237. lpp. 1. rindk.).
- ³² Sk.: *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības ..., 12. lpp.
- ³³ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 38. lpp; sal.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 47; *Tuor, P., Schnyder, B., Schmid, J., Rumo-Jungo, A.* Das Schweizerische Zivilgesetzbuch. 12. Aufl. Zürich, Basel, Genf : Schulthess Juristische Medien AG, 2002 (Nachdruck 2006), S. 311, 668.
- ³⁴ Sal.: *Hausheer, H., Geiser, T., Aebi-Müller, R.* Das Familienrecht des Schweizerischen Zivilgesetzbuches. 3. Aufl. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2007, N 12.23.
- ³⁵ Sal.: *Schwenzer, I.* (Hrsg.) Scheidung. FamKomm. Bern : Stämpfli Verlag AG, 2005, Art. 196, N 8 ff, Art.197, N 42.
- ³⁶ Līdzīgi surogācijas princips ir konkretizēts Vācijas Civillikoda 1418. p. 2. d. 3. pk. attiecībā uz laulātā atsevišķo mantu līgumiskajā laulāto mantas kopības sistēmā, sk.: *Schulze, R.* (Schriftleitung) Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 1418, Rn.2.
- ³⁷ Sk.: *Larenz, K., Wolf, M.* Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts ..., §21, Rn. 49.
- ³⁸ Sal.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 82. lpp.
- ³⁹ Sk.: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse ..., 41., 69., 70. lpp.
- ⁴⁰ Arī Šveices juridiskajā literatūrā surogācija ir atzīta kā viens no laulātā atsevišķās mantas rašanās (iegūšanas) pamatiem līgumiskajā laulāto mantas kopības sistēmā, kaut arī Šveices Civillikoda 225. p., kas regulē laulātā atsevišķās mantas rašanās pamatus, minētais tiešā veidā nav paredzēts, sk.: *Hausheer, H., Geiser, T., Aebi-Müller, R.* Das Familienrecht des Schweizerischen Zivilgesetzbuches ..., N 13.20.
- ⁴¹ Sk.: *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd.I. Allgemeiner Theil. Familienrecht ..., S. 143. Arī Vācijas un Šveices tiesībās ar jēdzienu „lietu kopība” (Sachgesamtheit) tiek saprasts vairāku tādu patstāvīgu ķermenisku lietu sakopojums, kuras saimnieciskā vienībā apvieno vienots nolūks, sk. attiecīgi: *Brox, H., Walker, W. D.* Allgemeiner Teil des BGB ..., Rn. 782; *Rey, H.* Die Grundlagen des Sachenrechts und das Eigentum ..., N 121.
- ⁴² Sk. apstiprinoši attiecībā uz ķermenisku lietu kopību kā lietojuma tiesības „priekšmetu”: *Erdmann C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. II. Sachenrecht. Riga : Kummel's Verlag, 1891, S. 302, 303; *Буковский В.* (сост.) Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ (съ продолжениемъ 1912–1914 г. г. и съ разъяснениями). Т. I. Рига : Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 491.
- ⁴³ Arī tad, ja par labu ķīlas ņēmējam ir iekļāta ķermenisku lietu kopība, no juridiskā viedokļa attiecībā uz katru lietu kopībā sakopoto lietu atsevišķi pastāv atsevišķa (patstāvīga) ķīlas tiesība. Šādā gadījumā privāttiesiskā apgrozība tiek vienkāršota tādējādi, ka ķīlas ņēmējs *uz likuma pamata* (sk. CL 1303. p.) iegūst atsevišķas (patstāvīgas) ķīlas tiesības arī uz iekļātās lietu kopības nākamām sastāvdaļām, ja vien nav nolīgts citādi.

⁴⁴ Sk.: *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums ..., 19., 20. lpp.; *Blaese, H., Mende, S.* Lettlands Zivilgesetzbuch vom 28. januar 1937 in Einzeldarstellungen. Bd. II, 2. Das Sachenrecht ..., S. 12; *Erdmann C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est und Curlands. Bd. I. Allgemeiner Theil. Familienrecht ..., S. 144, 145; *Lošmanis, A.* Unternehmenskauf im deutsch-lettischen Rechtsvergleich. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2005, S. 220; sk. citādi: *Balodis, K.* Sicherungsübereignung im deutsch-lettischen Rechtsvergleich. Rīga : Latvijas Universitāte, 2001, S. 216–218; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 113. lpp.

⁴⁵ Sk. plašāk: *Gencs, Z.* Mantošana. Zinātniski praktisks komentārs ..., 22., 27., 28. lpp.

⁴⁶ Sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 106. lpp.

⁴⁷ Sk.: *Sinaiskis, V.* Mantojuma tiesības. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1940, Nr. 1, 27. lpp.; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās ..., 137., 138. lpp.

Summary

This chapter focuses on the concept of „property,” as referred to in civil law. The author notes that there are different views as to what this term means in civil law. He also reviews the true meaning of the concept of „property,” looking at the elements of this concept and the way in which it differs from concepts such as „aggregations of corporeal items” and „inheritance.” The author considers aspects of the composition of property, masses of property, and the meaning of the principle of subrogation. The author’s thesis is that the true meaning of the concept of „property” refers to the aggregation of property, as defined in Section 849.1 of the Latvian Civil Law – property that belongs to a single subject of the law, property that is the responsibility of that subject, and property with respect to which creditors can make claims.

Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas guberņās

The Legal Regulation of Expropriation in Baltic Provinces

Mag. iur. Elina Grigore-Bāra

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore, doktorante

E-pasts: Elina.Grigore@lu.lv, tālr. 67034563

Publikācija veltīta ekspropriācijas jeb nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedriskām vajadzībām tiesiskā institūta regulējumam Baltijas guberņās. Rakstā aplūkots gan kopējās Krievijas impērijas tiesībās (Krievijas Civillikumā) ietvertais ekspropriācijas tiesiskais regulējums, gan arī analizētas vietējo tiesību normas un Baltijas guberņām izdotie speciāli normatīvie tiesību akti.

Ņemot vērā to, ka Krievijas privāttiesībām Baltijas guberņās bija subsidiāru tiesību nozīme, nevar izslēgt Krievijas Civillikuma piemērošanu Baltijas novadā. Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, līdz ar to šajā gadījumā bija piemērojamas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas.

Rakstā autore secina, ka 1860. gada Vidzemes zemnieku likumā noteiktās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē, un tas drīzāk bija dzimtbūniecisko attiecību „mantojums”. Savukārt Baltijas guberņām izdots speciālais likums – 1886. gada 10. februārī apstiprinātie „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”, domājams, bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm.

Atslēgvārdi: Latvijas tiesību vēsture, īpašuma tiesības, ekspropriācija.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	158
1. <i>Ekspropriācijas tiesiskais regulējums saskaņā ar kopējām Krievijas impērijas tiesībām</i>	158
2. <i>Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas novada vietējās tiesībās</i>	162
3. <i>Baltijas guberņām izdotie speciālie normatīvie tiesību akti</i>	164
<i>Kopsavilkums</i>	166
<i>Izmantotā literatūra un avoti</i>	167
<i>Atsauces un piezīmes</i>	169
<i>Summary</i>	171

levads

Viens no gadījumiem, kad bez īpašnieka gribas izbeidzas īpašuma tiesības, ir īpašuma atsavināšana likumā paredzētā kārtībā publiskām (valsts un sabiedrības) vajadzībām (*expropriatio*).¹ Ekspropriācijas jēdziens pastāv kā pretstats *propriācijai*, t. i., īpašuma iegūšanai.² Šādā nozīmē ekspropriācijas jēdziens tika lietots 19. gs. tiesību zinātnē.³ Šajā rakstā autore lieto terminu „ekspropriācija” kā apzīmējumu nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanai valsts vai sabiedriskām vajadzībām pret atlīdzību.

Lai arī atsevišķi ekspropriācijas tiesiskajam institūtam raksturīgi principi pastāvēja jau antikajā pasaulē un viduslaiku Eiropas pilsētās, kā patstāvīgs tiesību institūts tas izveidojās tikai 19. gadsimtā. Privātīpašuma neaizskaramības principa nostiprināšana konstitucionālā līmenī bija viens no galvenajiem iemesliem nepieciešamībai pēc ekspropriācijas tiesiskā institūta izveides un detalizēta tiesiskā regulējuma izstrādes. Vairs nebija pieļaujama patvaļīga īpašuma atsavināšana, ignorējot un nerespektējot īpašnieka tiesības un intereses. Tāpēc virknē Eiropas valstu tika izveidota tiesiska kārtība, kādā izņēmuma kārtā tomēr bija pieļaujamas atkāpes no privātīpašuma neaizskaramības principa. Šāda ekspropriācijas tiesiskā regulējuma mērķis bija pēc iespējas aizsargāt atsavināmās un atsavinātās lietas īpašnieku intereses, tai pašā laikā atzīstot, ka atsevišķos gadījumos individuālistiskajām privātīpašuma tiesībām ir jāpiekāpjas vispārības vajadzību priekšā.

Rakstā autore analizē tos ekspropriāciju regulējošos normatīvos tiesību aktus, kas izdoti, sākot ar 19. gadsimtu, jo pirms tam Baltijas novada vietējās tiesībās nebija izstrādāts visaptverošs un detalizēts ekspropriācijas tiesiskais regulējums.

1. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums saskaņā ar kopējām Krievijas impērijas tiesībām

19. gadsimtā Krievijas impērijā privātīpašuma neaizskaramības princips bija salīdzinoši nesens ievadums tiesību sistēmā. Pats jēdziens „īpašums” (*собственность*) Krievijas tiesībās pirmo reizi tika lietots Katrīnas II valdīšanas laikā. Pirms šī perioda krievu valodā pat nebija kopēja termina, kas apzīmētu īpašuma jēdzienu. Lietas piederība vairumā gadījumu tika apzīmēta atkarībā no tās iegūšanas veida – pirkums, pūrs, mantojums u. tml. 18. gs. Rietumeiropā dominējošās dabisko tiesību koncepcijas ietekmē arī Krievijas tiesībās tiek pārņemta ideja par īpašumu kā svētu un neatsavināmu dabisko tiesību.⁴ Līdz ar to arī Krievijā radās nepieciešamība pēc ekspropriācijas tiesiskā regulējuma izstrādes.

Pirmo reizi atsevišķas tiesību normas, kas regulē īpašuma piespiedu atsavināšanu, bija iekļautas 1814. gada Civillikuma projektā un vēlāk jau 1832. gadā izdotajā Krievijas impērijas likumu kopojumā – Krievijas Civillikumā.⁵ Taču tikai trijos šim institūtam veltītajos paragrāfos (354., 355. un 356. p.) nebija noteikta ne kārtība, kādā ierosināma īpašuma piespiedu atsavināšana, ne pašas atlīdzības noteikšanas un izmaksas kārtība.⁶ Tāpēc jau 1833. gada 7. jūnijā tika izdota pavēle (*ukazs*) „Par atlīdzināšanas noteikumiem privātpersonām par valsts un sabiedriskām vajadzībām atsavināto īpašumu”.⁷ Šajā tiesību aktā ietvertie noteikumi gandrīz pilnībā tika pārņemti otrajā Krievijas Civillikuma izdevumā 1842. gadā.⁸

Saskaņā ar vispārējo kārtību par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu pienācās pilnīga un iepriekšēja atlīdzība (*полное и предварительное вознаграждение*).⁹ Valstij vai sabiedrībai nepieciešamā pasākuma īstenotājs atsavināto īpašumu bija tiesīgs ieņemt tikai pēc galīgā lēmuma par atlīdzības apmēru pieņemšanas. Taču Krievijas Civillikuma 1842. gada redakcijā (488. paragrāfs),¹⁰ kā arī

1857. gada redakcijā (575. paragrāfs)¹¹ tika definēts, ka īpašniekam par ekspropriēto īpašumu pienākas atbilstoša (*приличное*) atlīdzība. Civillikuma 1887. gada un vēlākajās redakcijās¹² tika lietots termins „taisnīga un atbilstoša atlīdzība” (*справедливое и приличное*). Domājams, šāda atlīdzības apmēra formulējuma izvēle saistāma ar vēlmi izveidot pietiekami elastīgu tiesisko regulējumu. Jau 19. gs. otrajā pusē radās nepieciešamība izņēmuma kārtā atsevišķos gadījumos atteikties no iepriekšējās atlīdzības principa par labu tautsaimniecības interesēm.

Saskaņā ar Krievijas Civillikumu¹³ nekustamo īpašuma piespiedu kārtā atsavināt varēja tikai ar augstākās varas – imperatora atsevišķu pavēli (576. p.). Lēmumu projektus imperatoram (caur Valsts padomi) varēja iesniegt attiecīgie ministri un galveno pārvalžu vadītāji.¹⁴ Minētajā lēmuma projektā bija jāpamato, kādu sabiedriski nozīmīgu pasākumu īstenošanai nepieciešams piespiedu kārtā atsavināt konkrēto nekustamo īpašumu.

Krievijas Civillikums neuzlika valsts iestādēm par pienākumu mēģināt panākt labprātīgu vienošanos ar īpašnieku par īpašuma iegūšanu vēl pirms lietas ierosināšanas par ekspropriāciju. Tātad bija iespējama situācija, ka par valsts vēlmi iegūt kādu privātīpašumu īpašnieks uzzināja tikai jau pēc lēmuma pieņemšanas par attiecīgā īpašuma ekspropriāciju. Ja pēc tam īpašnieks tomēr spēja labprātīgi vienoties ar valsts varas pārstāvjiem par atlīdzības apmēru, tad likums paredzēja, ka ir noslēdzams pirkuma līgums (579. p.). Pretējā gadījumā tika turpināta ekspropriācijas procedūra – uzsākta atsavināmā īpašuma aprakstīšana un novērtēšana (*опись и оценка*) (580. p.). Šāda kārtība gan neveicināja racionālu valsts administratīvo resursu izlietojumu, jo bieži vien no ekspropriācijas lietas ierosināšanas varētu izvairīties, īpašniekam iepriekš piedāvājot pārdot valsts vai sabiedriskam labumam nepieciešamo īpašumu. Tā arī Valsts padome (*Государственный совет*)¹⁵ vairākos savos lēmumos norādīja, ka ekspropriācija būtu īstenojama tikai galējos gadījumos, kad nav iespējams citādā veidā īstenot valsts vai sabiedriskajam labumam paredzēto pasākumu.¹⁶ Attiecībā par Valsts padomes lēmumu juridisko dabu jānorāda, ka Valsts padomes lēmumi var tikt uzskatīti par autentiskā tulkojuma rezultātu. Saskaņā ar 1810. gada 1. janvārī izdoto Valsts padomes pamatlikumu III pantu neviens likums, nolikums vai lēmums nevar stāties spēkā bez imperatora apstiprinājuma.¹⁷ Šī norma nosaka Valsts padomes statusa pamatprincipu – pilnīga atkarība no imperatora.¹⁸ Līdz ar to visi Valsts padomes lēmumi tiek pieņemti likumdošanas kārtībā un to spēkā esamība ir atkarīga no likumdevēja, t. i., imperatora. Valsts padomes pieņemtā un imperatora apstiprinātā tiesību akta individuālais raksturs nedod pietiekamu pamatu šādā aktā sniegto interpretāciju uzskatīt par kauzālu, jo tai ir tāds pats spēks kā likumam un tā neattiecas tikai uz vienu konkrētu gadījumu.

Jāpiebilst, ka arī Latvijas Republikas 1923. gada Likumā par nekustamas mantas piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām¹⁹ tika pārņemta šāda nepārdomāta īpašuma atsavināšanas kārtība. Minētā likuma 3. pants noteica, ka tikai pēc attiecīgā likuma izdošanas, ieinteresētais resors sper nepieciešamos soļus, lai panāktu labprātīgu vienošanos ar nekustamā īpašuma īpašnieku.

Tātad atlīdzības apmērs tika noteikts, vienojoties ar īpašnieku vai arī pamatojoties uz īpašas komisijas lēmumu. Atlīdzība par atsavināto īpašumu bija nosakāma naudā vai, pēc labprātīgas vienošanās, apmaiņā pret citu līdzvērtīgu nekustamo īpašumu (578. p.). Ja atsavināmā īpašuma īpašnieks prasītu tādu cenu, kas atzīta par neatbilstošu patiesajai vērtībai, tad tika veikta īpašuma aprakstīšana un novērtēšana (582. p.).

Aprakstīšanu veica vietējās policijas amatpersona divu trīs liecinieku klātbūtnē Civiltiesas nolikumā noteiktajā kārtībā (581. p.). Savukārt novērtēšanu administratīvi

kārtībā veica īpaša komisija, kas tika izveidota attiecīgajā apriņķī (582. p.). Komisijas sastāvā ietilpa attiecīgā apriņķa muižniecības vadītājs, apriņķa policijas priekšnieks, vietējais miertiesnesis, vietējās zemstes valdes priekšsēdētājs vai loceklis un nodokļu inspektors. Ja atsavinātais īpašums atradās pilsētā, tad zemstes valdes pārstāvja vietā komisijas sastāvā ietilpa pilsētas valdes vai domes pārstāvis. Baltijas guberņās zemstes valdes pārstāvja vietā komisijas sastāvā tika aicināts apriņķa zemnieku iestāžu pārstāvis (pēc analogijas tas varētu būt pagasta valdes priekšsēdētājs vai loceklis).

Taču novērtēšanas komisijas izveidošana un novērtēšanas procesa uzsākšana neizslēdza iespēju vēl arvien noslēgt labprātīgu vienošanos par atlīdzības apmēru. Senāts norādījis, ka arī šajā ekspropriācijas procedūras posmā puses var slēgt labprātīgu vienošanos, jo ekspropriācija, tai skaitā arī novērtēšanas procedūra, ir īstenojama tikai tad, ja nav iespējams panākt labprātīgu vienošanos. Ja labprātīga vienošanās ir panākta, arī jau uzsākta ekspropriācijas procedūra ir jāizbeidz. Savukārt strīdi, kas rodas saistībā arī šādas labprātīgās vienošanās izpildi, ir piekritīgi tiesu instancēm.²⁰

Krievijas Civillikuma 584. paragrāfs noteica, ka novērtējums tiek veikts vai nu pēc īpašuma ienesīguma (*по доходности*), vai pēc vietējām cenām un īpašiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas. Tātad likums paredzēja divas metodes, ar kuru palīdzību var noteikt īpašuma cenu. Turklāt likums noteica, ka novērtēšana parasti ir veicama pēc vietējām cenām un īpašajiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas, un tikai izņēmuma gadījumā īpašums tiek novērtēts pēc ienesīguma, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu. Papildus jau minētajiem nosacījumiem novērtēšanas procesā bija jāievēro šādi noteikumi (584. p.):

- 1) par novērtēšanas komisijas sēdes norises laiku iesaistītās puses tika informētas ar pavēstes palīdzību;
- 2) pusēm personīgi vai ar pilnvarota pārstāvja starpniecību bija tiesības kā rakstiski, tā mutiski sniegt novērtēšanas komisijai skaidrojumus;
- 3) pušu neierašanās uz komisijas sēdi neapturēja novērtēšanas gaitu;
- 4) komisijai bija tiesības pieaicināt ekspertus tehnisku jautājumu noskaidrošanai un norīkot vienu vai vairākus locekļus īpašuma apskatei uz vietas un apkārtni aptaujāšanai;
- 5) īpašuma novērtēšana pēc ienesīguma tiek veikta pēc īpašnieka pieprasījuma, pamatojoties uz viņa iesniegtajām ziņām un datiem, kuras komisija atzinusi par ticamiem; šajā gadījumā īpašuma cena nosakāma, kapitalizējot ar 5% vidējo tiro ienākumu par pēdējiem 5 gadiem pirms novērtēšanas;
- 6) atsavinot daļu no nekustamā īpašuma, atlīdzības apmērā jāieskaita ne tikai šīs atsavināmās daļas cena, bet arī tā summa, par kādu kritiesies īpašuma atlikušās daļas vērtība pēc piespiedu atsavināšanas (jāatzīmē, ka šis noteikums netika pārņemts Latvijas Republikas likumā);
- 7) novērtējot nekustamo īpašumu, nav vērā ņemams īpašuma vērtības pieaugums, kas ir atkarīgs no tā pasākuma, kuram šo īpašumu atsavina;
- 8) īpašnieks var prasīt īpašuma atsavināšanu pilnā apmērā, ja neatsavinātā zemes daļa kļūst īpašniekam nederīga;
- 9) neatkarīgi no novērtēšanas procesa gaitas tā iestāde, kuras vajadzībā īpašumu atsavina, uz sava rēķina norādītājās vietās ierīko un uztur tiltus, ceļus, aizsprostus, pārbrauktuves u. tml. būves, kuru ierīkošana ir nepieciešama, lai likvidētu zaudējumus un neērtības, kas var rasties, īstenojot pasākumus, kuru dēļ tiek veikta atsavināšana;

Piemēram, Valsts padome savos lēmumos norādījusi – ja pēc dzelzceļa ierīkošanas īpašnieks vairs nevar nokļūt savā laukā, tad pasākuma veicējam jāierīko ceļš. Ja lopiem ir bīstami ganīties dzelzceļa līnijas malā, pasākuma īstenošanai var tikt uzlikts pienākums ierīkot sētu atsavinātajā zemes

gabalā. Turklāt, ja pasākuma veicējs tiek atbrīvots no pienākuma novērst zaudējumus un neērtības, kas ir radītas īpašniekam, tas var ietekmēt īpašniekam pienākošās atlīdzības apmēru.²¹

- 10) par visām savām darbībām komisija sastāda protokolu, kurā tiek norādīts pamatojums novērtēšanas veida izvēlei, kā arī visi tie dati, ar kuriem pamatota īpašuma vērtība un atlīdzības apmērs;
- 11) komisija pieņem lēmumus ar balsu vairākumu; ja balsis sadalās līdzīgi, komisijas priekšsēdētājam ir izšķirošā balss;
- 12) komisijas lēmums tiek nolasīts klātienē iesaistītajām pusēm, bet klāt neesošajiem tiek nosūtīta lēmuma kopija.

Par komisijas lēmumu puses varēja iesniegt iebildumus un piezīmes divu nedēļu laikā pēc lēmuma paziņošanas (585. p.). Komisija izskatīja iebildumus un piezīmes un, ja uzskatīja tos par pamatotiem, varēja veikt pārvērtēšanu. Jebkurā gadījumā komisijai bija jāpamato, kāpēc tā ir nolēmusi veikt pārvērtēšanu vai kāpēc tā ir atstājusi negrozītu sākotnējo novērtējumu (586. p.). Pēc novērtēšanas pabeigšanas, lieta tika iesniegta vietējam gubernatoram, kurš tai pievienoja savu viedokli, un tālāk ekspropriācijas lieta tika nodota attiecīgai ministrijai vai galvenajai pārvaldei (587. p.). Galīgais lēmums par atlīdzības apmēru piekrita cara ieskatam, izņemot tos gadījumus, kad atlīdzības summa nepārsniedza 3 tūkstošus rubļu un īpašnieks vai pasākuma īstenotājs nav cēlušies iebildumus pret novērtējumu, tad galīgo lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs (588. p.).

Krievijā netika pārņemta Francijā, Prūsijā, Saksijā un Beļģijā pastāvējusī kārtība, kas paredzēja strīdus par atlīdzības apmēra noteikšanu risināt tiesā.²² Valsts padome norādījusi, ka Krievijas Civillikumā noteiktā kārtība pilnībā garantē taisnīgu lēmumu pieņemšanu. Taisnīgumu garantē gan ieinteresēto pušu piedalīšanās novērtēšanas procesā, gan vairākas administratīvās institūcijas, kas iesaistītas lēmumu pieņemšanas procesā (sākot no vietējām novērtēšanas komisijām, gubernatora, ministrijām un līdz pat Valsts padomei), kā arī, protams, fakts, ka katrs lēmums stājas spēkā tikai pēc imperatora apstiprinājuma saņemšanas.²³

1860., 1872. gadā ekspropriācijas noteikumi tika papildināti ar sevišķiem noteikumiem, kas attiecās uz tiem īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumiem, kas tika veikti dzelzceļa vajadzībām.

1860. gadā šie noteikumi tika papildināti ar pagaidu noteikumu, ka dzelzceļa sabiedrības ir tiesīgas vēl pirms galīgā lēmuma pieņemšanas ieņemt (*занимать*) tām nepieciešamos īpašumus, iemaksājot novērtēšanas komisijas noteikto atlīdzības summu. 1872. gadā tika papildināti sevišķie dzelzceļam paredzēto privāto īpašumu atsavināšanas noteikumi, nosakot, ka neatliekamajos gadījumos atsavināto īpašumu atļauts ieņemt pat pirms novērtēšanas veikšanas, uzreiz pēc īpašuma aprakstīšanas, iepriekš neiemaksājot atlīdzības summu. Lai arī šie noteikumi sākotnēji tika izdoti uz vienu gadu, to spēkā esamība tika vairākkārt pagarināta.²⁴ Tādējādi tiesiskajā regulējumā izņēmuma kārtā tika paredzēta atkāpe no vispārējā principa, ka īpašniekam pienākas iepriekšēja atlīdzība. Turklāt praksē visbiežāk tika piemērota tieši šī 1872. gadā ieviestā sevišķā īpašuma ieņemšanas kārtība, turklāt tā tika attiecināta ne tikai uz dzelzceļu celtniecību, bet arī uz šoseju, ostu un pat kazarmu būvniecību.²⁵

1887. gada 19. maijā tika pieņemts jauns likums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, kas pēc būtības lielā mērā bija visu iepriekš izdoto tiesību aktu apkopojums ar atsevišķiem papildinājumiem. Ekspropriācijas regulējums tika papildināts ar atpakaļpirkuma tiesībām, kuras bijušais īpašnieks varēja izlietot 10 gadu laikā pēc īpašuma atsavināšanas, ja pasākums netika īstenots vai ticis izbeigts. Pavisam jauna bija tikai likuma trešā nodaļa „Par

atlīdzību par īpašumu pagaidu nodošanu lietošanā (ieņemšanu) un par līdzdalības tiesību noteikšanu svešā nekustamā īpašumā”.²⁶

1903. gada 5. maijā imperators apstiprināja Valsts padomes lēmumu „Par grozījumiem spēkā esošajos likumos par īpašumu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām kārtību un par īpašnieku atlīdzināšanu”.²⁷ Likumu grozījumi paplašināja ministru kompetenci. Galīgo lēmumu par atlīdzības apmēru varēja pieņemt ministrs vai galvenās pārvaldes vadītājs neatkarīgi no atlīdzības summas, ja vien tās izmaksai nebija nepieciešams kredīts un ja īpašnieks un pasākuma īstenotājs necēla iebildumus par komisijas noteikto īpašuma novērtējumu.

2. Ekspropriācijas tiesiskais regulējums Baltijas novada vietējās tiesībās

Krievijas privāttiesībām Baltijas guberņās bija subsidiāru tiesību nozīme, tātad Krievijas impērijas civillikumi Baltijas guberņās bija piemērojami tad, ja vietējās tiesības kādu tiesisku jautājumu neregulēja.²⁸

Aleksandrs Bašmakovs norāda, ka vēl ilgi pirms Baltijas vietējo likumu kopojuma apstiprināšanas ekspropriācija Baltijas guberņās tika regulēta ar Krievijas impērijas kopējām tiesībām – Krievijas Civillikumā ietvertām tiesību normām. Šajā sakarā jāpiebilst, ka Baltijas novadā vislielākā Krievijas kopējo tiesību ietekme pastāvēja tajās tiesību nozarēs, kas reglamentēja valsts pārvaldi un administrāciju, kuras aizsargāja valsts kases intereses, rūpējās par sabiedrības drošību un labklājību, kā arī visbeidzot – krimināltiesībās. Līdz ar to arī ekspropriācijas tiesiskais institūts, kas tiešā veidā ir saistīts ar valsts mērķu un uzdevumu izpildi, tika regulēts ar kopējām, nevis vietējām tiesībām.²⁹

Baltijas vietējo likumu kopojuma 3. daļas³⁰ 868. paragrāfs kā vienu no gadījumiem, kad bez īpašnieka gribas izbeidzas īpašuma tiesības, paredzēja tādu īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskām vajadzībām, kas tiek veikta uz īpaša likuma pamata katrā atsevišķā gadījumā. Likums arī noteica, ka pirms atsavināšanas īpašniekam jāsaņem pilna atlīdzība par atsavināto īpašumu. Nekādas citas ekspropriāciju regulējošas tiesību normas Baltijas vietējo civillikumu kopojumā iekļautas nebija. Tātad ekspropriācijas gadījumā bija piemērojamas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas, jo Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, proti, nebija noteikta kārtība, kādā ekspropriācija būtu veicama.

Salīdzot Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. paragrāfu ar Krievijas Civillikuma 575. paragrāfu, vienīgā būtiskā atšķirība attiecās uz atlīdzības definīciju. Krievijas impērijas likumi paredzēja taisnīgu un atbilstošu atlīdzību par īpašuma ekspropriāciju, bet Baltijas vietējie civillikumi noteica pilnu un iepriekšēju atlīdzību. Taču, visticamāk, šāds atšķirīgs regulējums netika veidots apzināti. Tā kā īpašuma piespiedu atsavināšanas gadījumos Baltijas guberņās bija piemērojamas Krievijas impērijas tiesības, domājams, šādām terminoloģiskām nesakritībām starp minētajiem normatīvajiem aktiem netika pievērsta uzmanība. Turklāt, stājoties spēkā 1860. gadā un 1872. gadā pieņemtajiem sevišķajiem ekspropriācijas noteikumiem dzelzceļu vajadzībām, Baltijas vietējo civillikumu kopojuma noteikums par iepriekšēju atlīdzību var tikt uzskatīts par netieši atceltu.³¹ Citādu viedokli gan pauž Vladimirs Bukovskis, norādot, ka Baltijas vietējo civillikumu kopojumā noteiktais pienākums samaksāt atlīdzību pirms īpašuma ieņemšanas netieši tika atcelts tikai 1889. gada 9. jūlijā, kad tika grozīta 868. paragrāfa 1. piezīme.³²

Vietējo civillikumu kopojuma 868. paragrāfa 1. piezīme (1864. gada redakcijā) noteica, ka īpašuma piespiedu atsavināšanas kārtība noteikta Civilprocesa nolikumā (*Уставъ гражданского судопроизводства*), bet minētā paragrāfa 2. piezīme norādīja, ka muižnieku (*помещик*) tiesības veikt no muižas nodalītu zemes gabalu atsavināšanu noteiktas 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā (*Положение о крестьянахъ Лифляндской губернии*) (42.–45. p.) un 1856. gada Igaunijas zemnieku likumā (*Положение о крестьянахъ Эстляндской губернии*) (204.–207. p.). 1865. gadā 19. februārī tika apstiprināti *Ēzela (Sāremā)* salas zemnieku zemes ierīcības noteikumi (*Правила о поземельном устройстве крестьянъ острова Эзеля*),³³ kuru 23. paragrāfs visumā atkārtoto Vidzemes un Igaunijas zemnieku likumos ietvertos īpašuma piespiedu atsavināšanas noteikumus.

1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likuma³⁴ 42. paragrāfs noteica, ka muižnieks vajadzības gadījumos patur neapstrīdamas tiesības atņemt pret atlīdzību tos zemes gabalus, kas uz nomas vai pirkšanas līguma pamata pārgājuši citu personu valdījumā, kā arī muižnieks patur tiesības pievienot zemi, lai izdarītu ūdens nolaišanu, mākslīgu applūdināšanu vai arī ietaisītu sauszemes un ūdens ceļus. Tomēr muižniekam iepriekš bija jāpierāda, ka iecerētā pasākuma izpildīšanai ir vajadzīga zemes atņemšana pret atlīdzību vai arī viņas atdalīšana un turklāt ka tā vajadzīga tieši viņa nodomātā mērā.

Vidzemes zemnieku likuma 43. paragrāfs tālāk noteica, ka šāda atņemšana nedrīkst aizskart zemnieku zemes galvenās un visvajadzīgākās daļas, bet var vienīgi pastāvēt kanālu un ceļu taisīšanā, grāvju rakšanā utt. Jāpiebilst, ka Igaunijas zemnieku likums³⁵ sniedz daudz precīzāku un izsmeļošu uzskaitījumu, kādiem mērķiem ir pieļaujama zemnieku zemes piespiedu atsavināšana.

Igaunijas zemnieku likuma 204. paragrāfs noteica, ka muižnieks patur tiesības pret atlīdzību atsavināt īpašumu šādos gadījumos:

- 1) kanālu un grāvju ierīkošanai, lai
 - a) atjaunotu ūdens padevi,
 - b) veiktu mākslīgo apūdeņošanu vai nosusināšanu,
 - c) izmantotu ūdeni kā dzinējspēku;
- 2) lai ierīkotu akas un ūdenstilpes, kur tas ir nepieciešams;
- 3) lai ierīkotu jaunus ceļus vai paplašinātu jau esošos;
- 4) lai iegūtu granti, kas nepieciešama ceļu labošanai.

Vidzemes zemnieku zemes ekspropriācijas nepieciešamība bija jāpierāda pagasta pārstāvjiem. Strīdu izskatīšana piekrita apriņķa tiesai, bet lēmumu apstiprināja hoftiesa. Savukārt pēc 1889. gada tiesu reformas Civilprocesa nolikums noteica, ka nepieciešamību atsavināt zemnieku zemes pēc muižnieka pieprasījuma, kā arī atsavināmo īpašumu atlīdzības apmēru nosaka apgabaltiesa.³⁶

Ne Vidzemes zemnieku likums, ne arī Civilprocesa nolikums nenoteica, kādā kārtībā ir nosakāma atlīdzība par ekspropriēto īpašumu. Civilprocesa nolikuma³⁷ 358. paragrāfs tikai paredzēja, ka novērtēšanu veic lietpratēji, bet pašu atlīdzības apmēru nosaka tiesa. Tātad šajos gadījumos atšķirībā no vispārējās ekspropriācijas kārtības nebija nepieciešams veidot īpašu novērtēšanas komisiju. Lidzīgi kā citās Eiropas valstīs Vidzemē šajos ekspropriācijas gadījumos lēmumu par atlīdzības apmēru pieņēma tiesa, tādējādi vismaz formāli nodrošinot taisnīgāku un objektīvāku lēmuma pieņemšanu.

Taču Vidzemes zemnieku likumā un Igaunijas zemnieku likumā paredzētās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē. Būtiskā atšķirība ir tā, ka īpašums netiek

atsavināts valsts vai sabiedrības vajadzībām – tātad ekspropriācija netiek veikta vispārējā labuma vārdā. Turklāt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas subjekts nebija valsts varas pārstāvis, bet gan privātpersona – muižnieks. Atsavinātā zeme nekļuva par valsts īpašumu, bet gan pārgāja citas privātpersonas īpašumā. Tātad zemnieku likumos ietvertais īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums drīzāk bija dzimtbūtniecisko attiecību „mantojums”, nevis viens no ekspropriācijas gadījumiem.

Turklāt šādas muižnieku tiesības „ekspropriet” nepieciešamo nekustamo īpašumu bija ietvertas jau 1849. gada 9. jūlija Vidzemes zemnieku pagaidu likumā (58.–61. p.),³⁸ kā arī 1845. gada 23. janvāra „77 pantu” papildinājumos 1819. gada Vidzemes zemnieku likumam (56. p.). Komentējot „77 pantu” 56. paragrāfa saturu, Fridrihs Georgs fon Bunge norādīja, ka tā nav uzskatāma par ekspropriāciju, jo šajā gadījumā atsavināšana netiek veikta valsts vai sabiedrības, bet gan tikai privātu interešu vārdā.³⁹

Tā kā Vidzemes zemnieku likumā ietvertais īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums attiecās tikai uz zemnieku zemes atsavināšanu, visos pārējos gadījumos nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšana valsts vai sabiedriskām vajadzībām Baltijas guberņās bija veicama, pamatojoties uz kopējām Krievijas impērijas tiesībām.

Lai likvidētu jebkādas juridiskas diskusijas par šo tēmu, 1889. gada 9. jūlijā Baltijas vietējo civillikumu kopojuma 868. panta 1. piezīme tika izteikta jaunā redakcijā.⁴⁰ Turpmāk likums paredzēja, ka Baltijas guberņās atlīdzība par īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām nosakāma, pamatojoties uz Krievijas impērijas kopējo noteikumu pamata, izņemot tos gadījumos, kad Vidzemes, Igaunijas vai Kurzemes guberņām īpaši paredzētajos likumdošanas aktos ir noteikts citādi.

3. Baltijas guberņām izdotie speciālie normatīvie tiesību akti

Bez 1856. gada Igaunijas zemnieku likumos, 1860. gada Vidzemes zemnieku likumos un 1865. gada 19. februāra Ēzela (*Saaremaa*) salas zemnieku zemes ierīcības noteikumos paredzētās nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas kārtības Baltijas guberņās spēkā bija arī speciāls normatīvais akts – „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”, kurus Aleksandrs III apstiprināja 1886. gada 10. februārī.⁴¹

Domājams, ka šis normatīvais akts bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm, jo šāda piespiedu atsavināšana tika pieļauta tikai pareizticīgo konfesijas baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām. Par to liecina Valsts padomes viedoklis par pasākumiem, kas nepieciešami pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču un skolu nodrošināšanai ar atbilstošām telpām, kā arī par zemes gabalu piešķiršanu pareizticīgo kapu ierīkošanai.⁴² Valsts padomes lietā norādīts, ka Kurzemes un Igaunijas guberņās vērojama latviešu un igauņu tautības iedzīvotāju vēlme pāriet pareizticībā. Taču, kā savā atskaitē imperatoram par 1883. gadu norādījis Igaunijas gubernators, vietējās muižniecības un luterāņu garīdzniecības attieksme pret šādu tendenci bija naidīga. Šāda nepatika sevišķi asi izpaudās attiecībā uz jaunu pareizticīgo skolu ierīkošanu – skolas un to skolotāji tikuši izlikti no telpām, tiem nomniekiem, kas savas mājas nodeva skolu vajadzībām, tikuši atņemti iznomātie zemes gabali, kā arī muižnieki bieži vien kategoriski atteikušies uzsākt jebkādas pārrunas par zemes pārdošanu skolu ierīkošanai. Tādas pašas grūtības bijušas, meklējot pagaidu telpas jaunu pareizticīgo draudžu un

lūgšanas sapulču vajadzībām, kā arī mēģinot iegādāties zemes gabalus pareizticīgo dievnamu, draudzes namu un kapu ierīkošanai. Imperators pēc šādas informācijas saņemšanas uzdevis veikt nekavējošus pasākumus „nenormālā stāvokļa” novēršanai. Izpildot cara pavēli, iekšlietu ministrs sastādīja iepriekšminēto noteikumu projektu ar mērķi nodrošināt pareizticīgajiem iedzīvotājiem reliģiskajām vajadzībām nepieciešamās telpas un zemes gabalus.⁴³ Jau kopš Nikolaja I valdīšanas laika Krievijas valstiskuma ideoloģijas pamatā tika likta triāde „pareizticība, patvaldība un tautiskums”. Valdība veicināja dažādas „krievu gara” izpausmes, kas nozīmēja Katrīnas II un Aleksandra I īstenotās nacionālās un konfesjonālās iecietības tradīcijas laušanu impērijā.⁴⁴

Pareizticīgās konfesijas īpašo nozīmi šajā sakarā apliecina arī 1832. gada 28. decembrī apstiprinātais Evaņģēliski luteriskās baznīcas nolikums,⁴⁵ kurā nebija paredzēta iespēja izmantot piespiedu atsavināšanu vajadzīgo nekustamo īpašumu iegūšanai. Minētā nolikuma 301. paragrāfa 22. punkts noteica, ka konsistorijas iesniedz Iekšlietu ministrijai ierosinājumus par jaunu baznīcu celšanu, jaunu draudžu izveidošanu un atļaujas saņemšanu labprātīgu ziedojumu vākšanai šiem mērķiem. Nolikuma 461. paragrāfs paredzēja, ka nevienam nekustamo īpašumu evaņģēliski luteriskā baznīca nevar iegūt vai atsavināt bez imperatora piekrišanas.

1886. gadā apstiprinātie noteikumi paredzēja, ka pareizticīgās baznīcas, lūgšanas sapulces, kapi, draudzes un skolas jau esošajās un no jauna nodibinātajās draudzēs Baltijas guberņās tiek nodrošinātas ar tām nepieciešamajiem zemes gabaliem un telpām. Ja netika panākta vienošanās ar nekustamā īpašuma īpašnieku par zemes labprātīgu nodošanu pareizticīgo dievnama būvēšanai, kapu ierīkošanai vai pareizticīgo draudžu un lūgšanas sapulču nodrošināšanai ar pastāvīgām telpām, vietējai eparhijas vadībai bija tiesības ierosināt lietu par minētajiem mērķiem nepieciešamā nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu. Tādas pašas tiesības bija piešķirtas Baltijas guberņu padomei tautas lauku pareizticīgo mācības iestāžu lietās (*совету по делам православныхъ сельскихъ народныхъ училищъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ*) attiecībā uz nekustamā īpašuma iegūšanu pareizticīgo draudžu skolām.

Šie noteikumi paredzēja racionālu īpašuma atsavināšanas procesu salīdzinājumā ar vispārējo kārtību. Proti, vispirms bija jāmēģina panākt labprātīga vienošanās ar īpašnieku, un tikai neveiksmes gadījumā vietējā eparhija varēja ierosināt lietu par nepieciešamā īpašuma piespiedu atsavināšanu.

Noteikumu ceturtais paragrāfs noteica ekspropriējamā īpašuma maksimālo apmēru – katrai baznīcai vai katrai lūgšanu sapulcei kopā ar draudzes telpām pienākas ne vairāk kā divas ar pusi desetīnas (2,73 ha), katrai skolai – ne vairāk kā viena ar pusi desetīna (1,63 ha), bet katriem kapiem – ne vairāk kā viena desetīna (1,0925 ha) zemes. Tādējādi tika izveidots papildu mehānisms privātpašuma aizsardzībai no nevajadzīgiem aizskārumiem. Šāda regulējuma izveidei gan ir arī politisks pamatojums. Kā uzsvērusi Valsts padome, šāda kārtība dotu mazāk iemeslu vietējai muižniecībai sūdzēties par tiesību ierobežošanu.⁴⁶

Īpašumu ekspropriācijā, pamatojoties uz šo normatīvo aktu, parasti bija piemērojama kapitalizācijas metode, t. i., cena bija nosakāma pēc īpašuma ienesīguma. Un tikai tad, ja ienākumus no īpašuma precīzi nevarēja noteikt vai arī kādu citu īpašu apstākļu dēļ tas nevarēja kalpot par taisnīgu īpašuma patiesās cenas pamatojumu, atlīdzība bija nosakāma, vadoties pēc vidējās īpašuma pārdošanas cenas tajā apkārtnē, kurā tiek veikta atsavināšana. Tātad šis normatīvais akts paredzēja atkāpi no vispārīgās ekspropriācijas kārtības, kas noteica, ka novērtēšana parasti ir veicama

pēc vietējām cenām un īpašajiem apstākļiem, kuros īpašums atrodas, un tikai izņēmuma gadījumā, balstoties uz paša īpašnieka pieprasījumu, īpašums tiek novērtēts pēc tā ienesīguma.

Lēmumu par konkrēta īpašuma piemērotību iecerētā pasākuma īstenošanai pieņēma eparhālās vadības vai attiecīgās padomes īpaši pilnvarots pārstāvis. Par izvēlēto īpašumu tika paziņots vietējai pagasttiesai, kas, savukārt, to darīja zināmu īpašniekam trīs dienu laikā. Īpašniekam tika noteikts divu nedēļu termiņš, lai sniegtu atsauksmi par cenu, ko viņš vēlētos saņemt, kā arī lai sniegtu jebkādus citus paskaidrojumus vai celtu iebildumus par savu īpašuma tiesību ierobežošanu. Ja ar īpašnieku nevarēja vienoties, tad ar gubernatora atļauju tika izveidota novērtēšanas komisija. Galīgo lēmumu par zemes gabala piemērotību ekspropriācijas mērķim pieņēma gubernators, ņemot vērā novērtēšanas komisijas slēdzienu. Tātad šajā aspektā noteikumi paredzēja atkāpi no vispārējās ekspropriācijas kārtības, jo administratīvā vara – gubernators – tika pilnvarots veikt piespiedu atsavināšanu un pieņemt lēmumu par nepieciešamo zemes gabalu. Valsts padome šādu atkāpi pamato ar pareizticīgo iedzīvotāju būtiskām interesēm, jo imperatora apstiprinājuma saņemšana katrā atsevišķā ekspropriācijas gadījumā (kā to paredzēja Krievijas Civillikums) ievērojami palēninātu dievnamu un izglītības iestāžu būvniecību.⁴⁷ Savukārt jautājums par atlīdzības apmēru tika izlemts vispārējā kārtībā – lēmumu pieņēma attiecīgais ministrs, galvenās pārvaldes vadītājs vai imperators. Praksē gan līdz pat 1898. gadam nevienā ekspropriācijas gadījumā nebija nepieciešams imperatora apstiprinājums, ņemot vērā pienākošās atlīdzības apmēru, kas nebija pārsniedzis trīs tūkstošus rubļu.

Attiecībā uz Baltijas guberņām laika posmā no 1887. gada līdz 1898. gadam minētie noteikumi tika piemēroti 13 ekspropriācijas gadījumos, kas salīdzinājumā ar Iekšskrievijas guberņām ir ievērojams radītājs. Tajā pašā laika posmā Centrālās Garīgo lietu pārvaldes lietvedībā bijušas tikai četras lietas par īpašumu piespiedu atsavināšanu pareizticīgo dievnamu un draudžu namu celtniecībai citās Krievijas guberņās (šajos gadījumos tika piemērotas Krievijas Civillikuma normas).⁴⁸

Šāds partikulārs nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas regulējums saglabājās līdz pat 1923. gadam, kad tika pieņemts LR „Likums par nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanu valsts vai sabiedriskajām vajadzībām”,⁴⁹ un līdz ar to tika atceltas attiecīgās Krievijas Civillikuma normas un Vietējo likumu kopojuma III daļas 868. panta 1. piezīme.

Kopsavilkums

1. Līdz ar privātipašuma neaizskaramības principa nostiprināšanos ekspropriācija (nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas valsts vai sabiedrības vajadzībām) 19. gadsimtā izveidojās kā patstāvīgs tiesību institūts.
2. Baltijas vietējo civillikumu kopojums ietvēra nepilnīgu ekspropriācijas regulējumu, proti, nebija noteikta kārtība, kādā ekspropriācija būtu veicama. Līdz ar to ekspropriācijas tiesiskā institūta regulējums, kas bija ietverts Krievijas Civillikumā, bija piemērojams arī Baltijas guberņās.
3. Vidzemē vēl bez Krievijas impērijas kopējā ekspropriācijas tiesiskā regulējuma spēkā bija īpaši noteikumi, kas paredzēja muižnieku tiesības veikt no muižas nodalītu zemes gabalu atsavināšanu. Šādas muižnieku tiesības bija noteiktas 1860. gada 13. novembra Vidzemes zemnieku likumā (42.–45. p.). Taču Vidzemes zemnieku likumā paredzētās muižnieka tiesības atsavināt zemi piespiedu kārtā pret atlīdzību neietilpst klasiskajā ekspropriācijas jēdziena izpratnē un

drīzāk bija dzimtbūtniecisko attiecību „mantojums”. Atbilstoši Vidzemes zemnieku likumam īpašums netika atsavināts valsts vai sabiedrības vajadzībām – tātad ekspropriācija netika veikta vispārējā labuma vārdā. Turklāt nekustamā īpašuma piespiedu atsavināšanas subjekts nebija valsts varas pārstāvis, bet gan privātpersona – muižnieks. Tāpat atsavinātā zeme nekļuva par valsts īpašumu, bet gan pārgāja citas privātpersonas īpašumā.

4. Baltijas guberņām tika izdots speciāls likums – 1886. gada 10. februārī apstiprinātie „Noteikumi par kārtību, kādā atsavināmi un ieņemami privāti nekustami īpašumi pareizticīgo baznīcu, lūgšanas sapulču, kapu, draudžu un skolu vajadzībām Baltijas guberņās”. Domājams, ka šis normatīvais akts bija viena no Krievijas impērijā 19. gs. beigās īstenotās rusifikācijas politikas izpausmēm, jo šāda piespiedu atsavināšana tika pieļauta tikai vienas konfesijas – pareizticīgo baznīcu, draudžu un skolu vajadzībām. Taču šajā normatīvajā aktā atsevišķos aspektos bija paredzēta lielāka īpašuma neaizskaramības principa respektēšana. Piemēram, bija noteikts ekspropriējamā īpašuma maksimālais apmērs.

Izmantotā literatūra un avoti

Literatūra

1. *Adolphi, H.* Über das Rechtsinstitut der Zwangsentziehung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat : Verlag von K. Mattiesen, 1873.
2. *Lazdiņš, J.* Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2000.
3. *Lazdiņš, J.* 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*, Nr. 3(71), 2008.
4. *Sinaiskis, V.* Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības. Rīga : [b. i.], 1995.
5. *Gierke, O.* Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht. Leipzig : Verlag von Duncker&Humboldt, 1905.
6. *Hübner, R.* Grundzüge des Deutschen Privatrechts. Leipzig : A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme), 1908.
7. *Rohland, W.* Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts. Leipzig : Verlag von E. Bidder, 1875.
8. *von Bunge, F. G.* Das liv- und estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval : Verlag von Franz Kluge, 1847.
9. *Башмаков, А. А.* Основные начала ипотечного права. Либава : Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891.
10. *Венецианов, М.* Экспроприация с точки зрения гражданского права. Казань : Типография Императорского Университета, 1891.
11. *Владимирский-Буданов, М. Ф.* Обзор истории русского права. Москва : Издательский дом «Территория Будущего», 2005.
12. *Градовский, А.* Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1876.
13. Краткий обзор иностранных законодательств по вопросу об отчуждении. В. v.: b. i., b. g.
14. *Милов, Л. В., Цимбаев, Н. И.* История России XVIII–XIX веков. Под редакцией академика РАН Л. В. Милова. Москва : Эксмо, 2008.
15. Российское законодательство X–XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Чистяков. Москва : Юридическая литература, 1988.
16. *Салов, В. В.* Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1902.
17. *Шершеневич, Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург : Издание Бр. Башмаковых, 1910.

Uzziņu literatūra

1. Всемирная история государства и права : Энциклопедический словарь. Под ред. А. В. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 2001.

Normatīvie tiesību akti

1. Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.
2. Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860. gada 13. novembrī Visaugstāki apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārgrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V. D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes gubernas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis istens valsts padomnieks E. V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand. jur. Rīga: [b.i.], 1899.
3. Полн. собр. зак., т. VI, № 3507.
4. Полн. собр. зак., т. VII, № 4470.
5. Полн. собр. зак., т. VII, № 5870.
6. Полн. собр. зак., т. VIII, № 6249.
7. Полн. собр. зак., т. IX, № 6188.
8. Полн. собр. зак., т. XXIII, № 22905.
9. Полн. собр. зак., т. XXIV, № 23385.
10. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24064.
11. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24686.
12. Полн. собр. зак., т. XXXI, № 30693.
13. Полн. собр. зак., т. XXXV, № 36312.
14. Полн. собр. зак., т. XL, № 41820.
15. Полный сводъ законовъ Российской империи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1 Ноября 1910 года. Книга 2. Томы IX—XVI. С.-Петербургъ : Издание юридического книжного магазина И. И. Зубкова подъ фирмою «Законоведение», 1911.
16. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербургъ : Издание Кодификационного отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].
17. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжением 1912–1914 г. г. и с разъяснениями. Том I. Составил член Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Рига: Типография Г. Гемпель и Ко, 1914.
18. Сводъ действующихъ постановлений объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербургъ : Государственная типография, 1905.
19. Сводъ действующихъ въ Прибалтийскихъ губерняхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводстве съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига : Издание Н.Киммеля, 1890.
20. Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербургъ : Въ Типографии Втораго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.
21. Сводъ законовъ Российской империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Часть первая. Санктпетербургъ : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832.
22. Сводъ законовъ Российской империи, повелениемъ Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842.
23. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857.
24. Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербургъ : В Типографии Втораго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887.

Judikatūra

1. Дело общества Закавказкой ж. д., № 51, 1888. г. *Гражданская практика Кассационнаго Сената за 1885–1892 годы*. С.-Петербургъ : Типография Правительствующаго Сената, 1892.

Dokumenti

1. Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерах обезпечению православных церквей, причтов и школ Прибалтийских губерний соответственными помещениями и об отводе земельных участков под православныя кладбища». *Отчет по Государственному совету за 1886 год*. Санктпетербург : b.i., 1888.
2. Отзыв Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17 дня 1898 года. № 138. В.в.: b.i., b.g.
3. Представление Министерство Путей сообщения 1903 г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществ, временное занятие их и установление права участия в пользование ими. б) За убытки, причиненные при изысканиях. В.в.: b.i., 1903.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербург : ВЪ Типографии Второго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864.
- ² *Sināiskis, V. Latvijas civiltiesību apskats. Lietu tiesības. Saistību tiesības*. Rīga : [b.i.], 1995, 53. lpp.; Свод гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями. Том I. Составил член Рижскаго Окружнаго Суда В. Буковский. Рига : Типография Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 367, 368.
- ³ Skat.: *Rohland, W. Zur Theorie und Praxis des Deutschen Enteignungsrechts*. Leipzig : Verlag von E. Bidder, 1875, S. 1–3.; *Gierke, O. Deutsches Privatrecht. Zweiter Band. Sachenrecht*. Leipzig : Verlag von Duncker&Humbolt, 1905, S. 464, 465; *Hübner, R. Grundzüge des Deutschen Privatrechts*. Leipzig : A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung Nachf. (Georg Böhme), 1908, S. 251; Шершеневич, Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Восьмое издание. С.-Петербург : Издание Бр. Башмаковых, 1910, с. 310.
- ⁴ *Владимирский-Буданов, М. Ф. Обзор истории русского права*. Москва : Издательский дом «Территория Будущего», 2005, с. 677, 678; Шершеневич, Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Восьмое издание ..., с. 258.
- ⁵ *Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права*. Казань : Типография Императорскаго Университета, 1891, с. 28.
- ⁶ Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Часть первая. Санктпетербург : Печатано в Типографии II Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1832, с. 83, 84.
- ⁷ Полн. собр. зак., т. VIII, № 6249.
- ⁸ *Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ...*, с. 28.
- ⁹ Турпат, 29. lpp.
- ¹⁰ Сводъ законовъ Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича сосавленный. Законы Гражданские и Межевые. Издание 1842 года. Часть первая и вторая. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1842, с. 86.
- ¹¹ Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1857 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857, с. 111.
- ¹² Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887, с. 89.; Полный сводъ законовъ Российской империи. Все 16 томовъ со всеми относящимся къ нимъ Продолжениями и съ дополнительными узаконениями по 1 Ноября 1910 года. Книга 2. Томы IX–XVI. С.-Петербургъ : Издание юридическаго книжнаго магазина И. И. Зубкова подъ фирмою «Законоведение», 1911, с. 828.
- ¹³ Сводъ законовъ Российской империи. Издание 1887 года. Том десятый. Часть I. Законы Гражданские. Санктпетербург : В Типографии Второго Отделения Собственной Его Императорскаго Величества Канцелярии, 1887, с. 89–96.
- ¹⁴ *Galvenās pārvaldes savā kompetencē un tiesībās tika pielīdzinātas ministrijām un veidoja vienotu centralizētu valsts administrāciju*. Skat.: Градовский, А. Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1876, § 127; См.: «Общее учреждение министерств», Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24686.

- ¹⁵ Valsts padome tika izveidota 1810. gadā un darbojās kā imperatora padomdevējainstitūcija. Padomes priekšsēdētājs bija pats imperators vai viņa iecelta persona no padomes locekļu vidus. Valsts padome bija iedalīta četros departamentos, kā arī pie tās darbojās valsts kanceleja. Lietas tika izskatītas atsevišķos departamentos vai kopsapulcē, lēmumu pieņemot ar balsu vairākumu. Kopsapulces lēmumus apstiprināja imperators. Valsts padomes kompetencē ietilpa gan likumprojektu izskatīšana, gan citu imperatoram piekritīgu lēmumu projektu apspriešana pirms to iesniegšanas imperatoram galīgā lēmuma pieņemšanai. Tai skaitā Valsts padomes kompetencē bija apspriest likumprojektus par nekustamā īpašuma ekspropriāciju un atbildības armēra noteikšanu. Skat.: Всемирная история государства и права: Энциклопедический словарь. Под ред. А. В. Крутских. Москва : ИНФРА-М, 2001., с. 93, 94. Skat. arī: Градовский, А. Начала русского государственного права. Том II. Органы управления. С.-Петербург : Типография М. Стасюлевича, 1876, § 32–44.
- ¹⁶ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии. С.-Петербург : Государственная типография, 1905, с. 3.
- ¹⁷ Полн. собр. зак., т. XXXI, № 24064.
- ¹⁸ Российское законодательство X–XX веков. Том 6. Законодательство первой половины века XIX. Ответственный редактор доктор юридических наук, профессор О. Н. Чистяков. Москва : Юридическая литература, 1988, с. 82.
- ¹⁹ Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.
- ²⁰ Дело общества Закавказкой ж. д., № 51, 1888. г. Гражданская практика Кассационного Сената за 1885–1892 годы. С.-Петербург : Типография Правительствующаго Сената, 1892, с. 24, 417–420.
- ²¹ Сводъ действующихъ постановленийъ объ отчуждении недвижимыхъ имуществъ на государственную или общественную надобность и о вознаграждении владельцевъ этихъ имуществъ, съ изложениемъ руководящихъ суждений Государственного Совета. Издание Государственной Канцелярии ..., с. 16.
- ²² Краткий обзор иностранных законодательств по вопросу об отчуждении. В.в.: b.i., b.g., с. 28, 29.
- ²³ Представление Министерство Путей сообщения 1903 г. По проекту новых правил о вознаграждении: а) За принудительное отчуждение недвижимых имуществ, временное занятие их и установление права участия в пользование ими. б) За убытки, причиненные при изысканиях. В.в.: b.i., 1903, с. 2.
- ²⁴ Венецианов, М. Экспроприация с точки зрения гражданского права ..., с. 29.
- ²⁵ Салов, В. В. Отчуждение недвижимой собственности для государственной или общественной пользы. С.-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1902, с. 39, 40.
- ²⁶ Полн. собр. зак., т. VII, № 4470.
- ²⁷ Полн. собр. зак., т. XXIII, № 22905.
- ²⁸ Lazdiņš, J. 1918. gada 18. novembrī dibinātās Latvijas Republikas privāttiesību avotu identificēšanas problēmas un ar to saistītā tiesu prakse. *Latvijas Vēsture. Jaunie un jaunākie laiki*. Nr. 3(71), 2008, 20. lpp.; Adolphi, H. Über das Rechtsinstitut der Zwangsenteignung. *Zeitschrift für Rechtswissenschaft*, herausgegeben von der juristischen Facultät der Universität Dorpat. Vierter Jahrgang. Heft 3. Dorpat : Verlag von K. Mattiesen, 1873, S. 121.
- ²⁹ Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права. Либава : Издание Лито-Типографии М. Петерсона, 1891, с. 103, 104.
- ³⁰ Сводъ местныхъ узаконений губерний Остзейскихъ. Часть Третья. Законы гражданские. Санктпетербург : Въ Типографии Втораго Отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1864; Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ. Издание 1864 года, со включениемъ статей по Продолжению 1890 года. С.-Петербург : Издание Кодификаціоннаго отдела при Государственномъ Совете, [b.g.].
- ³¹ Башмаков, А. А. Основныя начала ипотечнаго права ..., с. 104.
- ³² Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийскихъ с продолжением 1912–1914 г.г. и с разъяснениями. Том I ..., с. 368.
- ³³ Полн. собр. зак., т. XL, № 41820.
- ³⁴ Полн. собр. зак., т. XXXV, № 36312; Vidzemes zemnieku likumi. Pēc 1860. gada 13. novembrī Visaugstāki apstiprinātiem likumiem un tiem likumu nosacījumiem un noteikumiem, kuri vēl izdoti kā viņu pārģrozījumi un papildinājumi, Vidzemes gubernatora ģenerālmajora V. D. Šurovcova uzdevumā sastādījis Vidzemes gubernas zemnieku lietu komisijas pastāvīgais loceklis ģenerālmajora E. V. Jakobi. Tulkojis I. Dre, cand. jur. Rīga : [b.i.], 1899.
- ³⁵ Полн. собр. зак., т. XXXI, № 30693.
- ³⁶ Lazdiņš, J. Baltijas zemnieku privāttiesības (XIX gs.). Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2000, 209. lpp.

- ³⁷ Сводъ действующихъ въ Прибалтійскихъ губерняхъ законоположений о гражданскомъ судопроизводстве съ алфавитнымъ указателемъ на русскомъ и немецкомъ языкахъ. Издание неофициальное. Рига : Издание Н. Киммеля, 1890.
- ³⁸ Полн. собр. зак., т. XXIV, № 23385.
- ³⁹ von Bunge, F. G. Das liv- und estländische Privatrecht. Zweite sehr vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Theil, die Einleitung, das Personen-, Sachen- und Forderungenrecht enthaltend. Reval : Verlag von Franz Kluge, 1847, S. 203.
- ⁴⁰ Полн. собр. зак., т. IX, № 6188.
- ⁴¹ Полн. собр. зак., т. VI, № 3507.
- ⁴² Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерах обезпечению православныхъ церквей, причтов и школ Прибалтійскихъ губерний соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища». *Отчетъ по Государственному совету за 1886 годъ*. Санктпетербург : б.и., 1888, с. 113–128.
- ⁴³ Turpat, 114., 115. lpp.
- ⁴⁴ Милов, Л. В., Цимбаев, Н. И. История России XVIII–XIX веков. Под редакцией академика РАН Л. В. Милова. Москва : Эксмо, 2008, с. 710.
- ⁴⁵ Полн. собр. зак., т. VII, № 5870.
- ⁴⁶ Мнение Гос. Сов., Выс. утв. 10 Февраля 1886 г. «О мерах обезпечению православныхъ церквей, причтов и школ Прибалтійскихъ губерний соответственными помещениями и об отводе земельныхъ участковъ подъ православныя кладбища» ..., с. 115.
- ⁴⁷ Turpat, 118. lpp.
- ⁴⁸ Отзывъ Министру Путей Сообщения. Ведомство православнаго исповедания. По части юрисконсульта при обер-прокуроре святейшаго синода. Июня 17 дня 1898 года. № 138. В.в.: б.и., б.г., с. 2.
- ⁴⁹ Likumu un MK noteikumu krājums, 8. burtnīca, 02.06.1923.

Summary

This article is devoted to the legal regulation of expropriation in Baltic Provinces.

- 1. The legal institution of expropriation was developed in Europe in the 19th century. Strengthening the principle of inviolability of private property was one of the main reasons for development of the legal regulation of expropriation. The aim for such regulation was to protect the interests of the owner of the alienable and alienated property, concurrently admitting that in some cases the individualistic property rights must concede to the common good.*
- 2. The regulation of the expropriation included in the Compilation of Russian laws Part I, Volume X – Russian Civil Law was applicable to the Baltic provinces since part III of the Compilation of Local Baltic Laws included deficient regulation – the procedure of expropriation was not stipulated.*
- 3. In Vidzeme there was an additional regulative enactment which provided the rights for the landlord to alienate land which was separated from the estate. These rights were provided in the 1860 Vidzeme Peasant law. Though the land could not be alienated for the common good but for the private interests of the landlord. Hence in this case the rights to exercise forced alienation cannot be seen as expropriation.*
- 4. For Baltic provinces in February 10, 1886 there was issued a special law which provided the procedure for expropriation of private property for the needs of the orthodox churches, congregations, schools and cemeteries. Supposedly this regulative enactment displayed the politics of russification in Baltic provinces, for such kind of expropriation rights were provided only for one denomination – The Orthodox Church. Nonetheless this law implied more respect for the principle of inviolability of private property. For example, there were established top dimensions for the alienable land.*

Tiesību socioloģijas jautājumi un tiesību izpratne Pitirima Sorokina darbos

Questions of Legal Sociology and the Understanding of Law in the Works of Pitirim Sorokin

Mag. iur. Ieva Roze

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras lektore, doktorante

E-pats: leva.Roze@lu.lv; tālr.: 67034563

Publikācija veltīta krievu-amerikāņu sociologam Pitirimam Sorokinam (*Питирим Александрович Сорокин*, 1889–1968). Raksta autore pievēršas zinātnieka biogrāfijai, analizējot gan viņa dzīves laiku, kas saistīts ar Krieviju, gan viņa darbības t. s. Amerikas periodu. Autore secinājusi – lai arī neviens no Latvijas starpkaru perioda tiesību zinātniekiem tieši nav bijis P. Sorokina skolnieks, viņa zinātniskajiem uzskatiem ir pastarpināta saistība arī ar Latviju. Nozīmīgs ir fakts, ka no tiesību psiholoģiskās skolas pārstāvja Ļeva Petražicka (*Лев Иосифович Петражицкий*, 1867–1931) P. Sorokins pārņēmis un paplašinājis ideju par tiesību psiholoģisko dabu tiesību socioloģijas kontekstā.

Rakstā aplūkots arī P. Sorokina zinātniskais devums, kas nozīmīgs tiesību socioloģijas zinātnei. Publikācijā pētīti tādi tiesību socioloģijas jautājumi kā sociālās mobilitātes ietekme uz tiesiskā regulējuma veidošanos, secinot – lai arī sociālā mobilitāte palielina tiesiskā nihilisma veidošanās tendences sabiedrībā, tā ir skatāma arī pozitīvā aspektā. Rakstā aplūkotas lielu sociālu pārmaiņu, piemēram, revolūcijas, sekas tiesiskajā sistēmā, kā arī sabiedrības tiesiskajā apziņā. Jautājumā par revolūcijas būtību rakstā secināts, ka sabiedrībai daudz pieņemamāks (revolūcijai alternatīvs) pārmaiņu process ir norises, kas veicamas ar reformu palīdzību.

Atslēgvārdi: sociālā mobilitāte, migrācija, tiesiskā apziņa, tiesību nihilisms, revolūcija.

Saturs

<i>Ievads</i>	173
<i>I. Sociālās mobilitātes jēdziens un tā ietekme uz tiesību attīstību</i>	174
<i>II. Sociālo pārmaiņu ietekme uz tiesībām</i>	178
<i>Kopsavilkums</i>	180
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	181
<i>Atsauces un piezīmes</i>	182
<i>Summary</i>	184

Ievads

„Tiesību socioloģija ir vispārējās socioloģijas daļa. Socioloģijas izpētes priekšmets ir sabiedrība. Šis plašais jēdziens esošajā kontekstā aptver visas cilvēku savstarpējās attiecības un ar tām saistīto cilvēku vairākumu.”¹

Šādu uzskatu pauž Ķelnes Universitātes profesors Norberts Horns (*Norbert Horn*, 1936). Atziņa spilgti norāda uz to, ka, analizējot tiesību socioloģijas būtību, nav iespējams novērsties no vispārējās socioloģijas atziņām. Tādējādi, apzinoties tiesību socioloģijas zinātnes vēsturisko mantojumu, nenoliedzami svarīgi ir minēt krievu-amerikāņu sociologa Pitirima Sorokina (*Питирум Александрович Сорокин*) zinātnisko ieguldījumu. Šajā rakstā tiks izklāstīta daļa ievērojamā zinātnieka domu, kas saistītas ar tiesību socioloģijas, sabiedrības kā vienota veseluma ģenēzes jautājumiem un sociālās mobilitātes ietekmi uz tiesībām.

P. Sorokina pētniecības objekts vienmēr ir bijis cilvēks, sabiedrība un kultūra, kā arī, protams, tiesību jautājumi. P. Sorokins Rietumeiropā ir atzīts par vienu no XX gadsimta socioloģijas klasiķiem kopā ar Ogistu Kontu (*Auguste Comte*, 1798–1857), Maksu Vēberu (*Max Webber*, 1864–1920).² Savu lielāko dzīves un zinātniskā darba daļu P. Sorokins pavadījis Amerikas Savienotajās Valstīs, taču jāatzīmē fakts, ka viņa zinātniskās idejas būtiski ir ietekmējis arī Latvijā pazīstamais poļu izcelsmes krievu zinātnieks Ļevs Petražickis (*Лев Иосифович Петражицкий*, 1867–1931). P. Sorokins bija Ļ. Petražicka skolnieks,³ un viņš modernizējot daļu sava skolotāja uzskatu, par tiesību pamatu definēja nevis atsevišķa indivīda, bet gan sociālas grupas psiholoģiju.⁴ Analizējot tiesību būtības jautājumus, no Ļ. Petražicka P. Sorokins pārņēmis psiholoģisko izpratni par tiesībām, to modificējot no atsevišķā indivīda uz sabiedrību kopumā.

XX gs. sākumā Pēterburgā, kur docēja arī Ļ. Petražickis, studēja daudzi latviešu studenti, kas divdesmitajos, trīsdesmitajos gados strādāja Latvijas Universitātē un valsts iestādēs.⁵ Jautājumos par valsti, tiesībām un morāli Ļ. Petražickis bija t. s. „subjektīvās” teorijas piekritējs,⁶ un no viņa P. Sorokins pārņēma ideju par tiesību un morāles nosacītu identificēšanu, un šīs idejas izpausme vēlāk redzama viņa darbos.⁷ Kā uzskata Ļ. Petražickis, reāli sociālajā vidē eksistē tikai psihiskie procesi. Tāpēc arī tiesības, no minētās pozīcijas raugoties, ir tikai psihisku elementu kopums, ko visā pilnībā nosaka indivīda psihe.⁸ P. Sorokins šajā aspektā par tiesību pamatu definē sabiedrības psiholoģiju.⁹ No tā secināms, ka viņš pārņēmis un paplašinājis tiesību socioloģijas kontekstā ideju par tiesību psiholoģisko dabu un, lai arī neviens no Latvijas starpkaru perioda tiesību zinātniekiem tieši nav bijis P. Sorokina skolnieks, viņa zinātniskajiem uzskatiem ir pastarpināta saistība arī ar Latviju.

Pitirims Sorokins dzimis 1889. gadā mazā, nomaļā Vologdas guberņas Turas ciematā (*село Турья*) Krievijas ziemeļos.¹⁰ 1910. gadā P. Sorokins iestājas Sanktpēterburgas Universitātes juridiskajā fakultātē, kur iegūst tiesību maģistra grādu.¹¹ Tieši šajā dzīves posmā, būdams Juridiskās fakultātes trešā kursa students, P. Sorokins uzraksta savu pirmo zinātnisko darbu „Noziegums un sods, varoņdarbs un balva” (*Преступление и кара, подвиг и награда*, 1913). Savus tā laika uzskatus viņš autobiogrāfiskā darbā vēlāk raksturo kā „empīriskā neopozitīvisma daudzējādību.”¹² 1917. gadā pēc revolūcijas Krievijā P. Sorokins līdz pat 1922. gadam ir Petrogradas Universitātes Starpfakultāšu katedras vadītājs un vēlāk kļūst arī par Socioloģijas fakultātes vadītāju.¹³ 1918. gada nogalē P. Sorokins pārtrauc aktīvu politisko darbību un tā paša gada decembrī jau darbojas kā pasniedzējs Petrogradas Universitātes Juridiskajā fakultātē, kur docē kursu „Kriminālā socioloģija”.¹⁴ 1922. gadā P. Sorokins

kopā ar dažiem saviem līdzbiedriem, kuri tāpat kā viņš neatzina marksistisko ideoloģiju un boļševistisko politiku, tika izsūtīts no Padomju Krievijas.¹⁵ Pēc aizbraukšanas no Krievijas P. Sorokins pēc Čehoslovākijas Republikas prezidenta uzaicinājuma kādu laiku dzīvo un strādā Prāgā¹⁶ un docēja Prāgas Universitātē.

1923. gadā P. Sorokins saņem zinātniskās sabiedrības uzaicinājumu lasīt lekciju kursu Amerikas Savienotajās Valstīs, un pēc vairākiem darba gadiem ASV viņš kļūst par Minesotas Universitātes štata profesoru. Amerikas periods ir ražens zinātnisko pētījumu laiks P. Sorokina dzīvē. 1955. gadā viņš dodas pensijā, taču paliek Hārvarda Universitātes Zinātnisko pētījumu centra (angl. *Scientific Centre of Harvard University*) direktora amatā.¹⁷ 1959. gadā cienijamā 70 gadu vecumā P. Sorokins aiziet no visiem oficiālajiem amatiem Hārvarda Universitātē, taču turpina aktīvu zinātniski pedagoģisko darbību, dzīves pēdējos desmit gadus docēdams lekciju kursus dažādās ASV universitātēs, strādādams pie zinātniskajiem rakstiem un atsevišķām grāmatām.

P. Sorokins miris 1968. gadā ASV. Viņa skolnieks Roberts Mērtons (*Robert King Merton*, 1910–2003) savās atmiņās uzsver P. Sorokina personības pretrunīgumu un mērķtiecību. Viņa zinātniskā darbība ir saistīta ar nepārvaramu vēlmi aptvert un izpētīt visu, kā arī tai raksturīgs spēcīgs kriticisms pret visu notiekošo.¹⁸

P. Sorokins savu socioloģisko teoriju iedala sociālajā statistikā (dod tai apzīmējumu „strukturālā socioloģija”) un sociālajā dinamikā,¹⁹ un tas atbilst dalījumam teorētiskajā un praktiskajā socioloģijā. Līdz ar to viņš uzskatāms par ne tikai par teorētiskās, bet arī par empīriskās socioloģijas pārstāvi.²⁰ Darbā „Socioloģijas sistēma” (1920) P. Sorokins pauž atzinumu:

„Socioloģija ir zinātne, kas pēta dzīvi, cilvēku sabiedrību un sadarbību, kā arī šādas sadarbības rezultātus.”²¹

P. Sorokins uzskata, ka sabiedrību var pētīt no trim dažādiem aspektiem:

- (i) sabiedrības struktūra (uzbūve un sastāvs);
- (ii) sabiedrībā notiekošie sociālie procesi;
- (iii) sabiedrībā notiekošo sociālo procesu rašanās un attīstība.

Sabiedrību P. Sorokins uzskata par visu sociālo sistēmu pamatu, jo tā nerodas tikai dabiski bioloģiskas evolūcijas rezultātā. Sociālās, kultūras un vēsturiskās attiecības ir saistītas ar jaunu elementu – „vērtību, normu un simbolu”²² parādīšanos un izpaušanos cilvēku mijiedarbībā un saskarsmē.²³ Šie jaunie elementi ir sabiedrības dzīves pētījumu pamata atslēga. Atkarībā no tā, kāds ir vērtību, normu un simbolu raksturs, sabiedrībā veidojas dažādas sociālās grupas, tiek noteiktas tiesību normas, sociālo grupu funkcijas, grupas locekļu lomas, sabiedrības pārvaldes formas un sabiedrības stratifikācijas un diferenciacijas mehānismi.

I. Sociālās mobilitātes jēdziens un tā ietekme uz tiesību attīstību

Tiesību socioloģijā sabiedrība tiek skatīta kā viens no valsti konstituējošiem elementiem. Sabiedrību veido valsts iedzīvotāji, kas ar juridiskām saitēm ir vienoti ar konkrēto valsti.²⁴ Latvijas valsts tiesību teorētiķis prof. Kārlis Dišlers (1878–1954) uzsver, ka

„tauta ir visai stabils valsts konstitutīvais elements; pastāvīgās viņā notiekošās pārmaiņas caur dzimstību, mirstību, izstāšanos no pavalstniecības vai jaunu pavalstnieku uzņemšanu caur naturalizāciju ir uz ārieni maz manāmas.”²⁵

Sabiedrības locekļu nevienlīdzības vertikālo struktūru sauc par stratifikāciju.²⁶ Sabiedrības stratifikācijai piemīt hierarhiskums: jo augstāk bagātības (materiālās labklājības) un varas vertikālē atrodas kāds sociālais slānis, jo lielākas tam iespējas lemt par zemāk esošajiem slāņiem. Tas attiecas arī uz tiesību sfēru, proti, augstāk esošais sabiedrības slānis, izmantojot savas pilnvaras, intensīvāk iesaistās tiesiskā regulējuma veidošanā. Sabiedrības vēsturiskās attīstības gaitā redzams, katrā sabiedrībā pastāv sociālā hierarhija – vairāk un mazāk privilēģēti slāņi.²⁷ Sociālā hierarhija var būt dažāda. Piemēram, viduslaikos lielākas privilēģijas baudīja birģeri un muižkungi, sociālismā – partijas augstākās nomenklatūras pārstāvji. Socioloģijā pētnieki pievēršas galvenokārt četrām stratifikācijas sistēmām: verdzībai, kastām, kārtām un šķirām (klasēm).²⁸

Sociālās mobilitātes teorētisko koncepciju P. Sorokins izstrādāja 1927. gadā. Viņš traktēja šo fenomenu kā indivīdu vai grupu pāreju no vienas sociālās pozīcijas uz citu, ar mobilitāti saistot arī sociālo statusu maiņu hierarhijas sistēmā. Šī tēma no seniem laikiem ir interesējusi cilvēkus. Cilvēka stāvokļa negaidīta paaugstināšana vai pēkšņa krišana ir iecienīts tautas pasaku sižets: gudrs ubags pēkšņi kļūst par bagātnieku, nabaga puisis – par diženu karali, bet čaklā Pelnrušķīte apprecas ar princi un līdz ar to paaugstina savu sociālo statusu un prestižu. Atkarībā no mobilitātes pakāpes P. Sorokins izdala vēstures mobilos periodus, kad notiek sociālās struktūras salaušana (revolūcijas, kari, krīzes). Izejas punkts šajos pētījumos ir sociālās telpas jēdziens²⁹ – tā ir nevienmērīga, un katrs indivīds tajā ieņem noteiktu vietu, noteiktu sociālo stāvokli, kas tiek definēts mijiedarbībā ar citiem indivīdiem un indivīdu grupām. Sabiedriskās diferenciācijas problēmu P. Sorokins risina, par pamatu ņemot indivīdu statusu atšķirības katras grupas iekšienē (šeit redzami izpaužas Ļ. Petražicka ietekme). Sociālais statuss, pēc P. Sorokina domām, ir tiesību un privilēģiju, pienākumu un atbildības, varas un ietekmes kopums, kas piemīt indivīdam. Tieši statusu atšķirības nosaka sabiedrības stratifikāciju. Nestratificētu sabiedrību un grupu nekad nav bijis un nevar būt, uzskata P. Sorokins. Šādu viedokli paūz arī tiesību vēsturniece prof. S. Osipova:

*„Sabiedrība nemēdz būt viendabīga. To veido dažāda mēroga (pēc iesaistīto indivīdu skaita un to savstarpējo attiecību apjoma) sociālās vienības. Jebkurā sabiedrībā un tās vienībās vienlaicīgi noris sociālās integrācijas un diferenciācijas procesi.”*³⁰

Sabiedrībā P. Sorokins izdala trīs galvenos noslāņošanās tipus, kas atrodas ciešā mijiedarbībā un savstarpējā atkarībā – (1) ekonomiskais; (2) profesionālais; (3) politiskais.

P. Sorokins ir ne tikai sociālās mobilitātes teorijas autors³¹ (viņš mobilitāti uzskata par sabiedrības normālu stāvokli), bet arī sociālās mobilitātes termina ieviesējs. Ar sociālo mobilitāti viņš, pirmkārt, apzīmē indivīdu un sociālo grupu pārvietošanos sociālās stratifikācijas sistēmā un, otrkārt, attiecina to arī uz vērtībām.³² Turklāt mobilitāte, pēc P. Sorokina domām, var būt gan horizontāla, gan vertikāla. Atkarībā no kustības virziena sociālā statusa hierarhijā vertikālās mobilitātes ietvaros viņš izšķir augšupejošu un lejuplidošu mobilitāti. Ir nodalāma arī individuālā mobilitāte, t. i., atsevišķu indivīdu sociālā pārvietošanās, un grupu mobilitāte, kas saistīta ar sabiedrības sociālās struktūras un sociālās stratifikācijas pamatu izmaiņām, piemēram, revolūciju un reformu rezultātā. Sociālās mobilitātes cēloni P. Sorokins saskata apstākļi, ka sabiedrībā notiek sociālo un ekonomisko labumu sadale starp cilvēkiem saskaņā ar viņu kvalitātēm un spējām.³³ Sabiedrības vispārējā raksturojumā sociālā

mobilitāte ir būtiska dimensija. Tā ataino principiālās dinamikas un konservatīvā noturīguma attiecības civilizācijas vēsturiskajā virzībā.³⁴ Kā uzsver prof. S. Osipova, mūsdienās tiesību socioloģijā dominējošā izpratne par sabiedrības uzbūvi un tajā valdošām attiecībām ir izgājusi savu ģenēzi un evolūciju pēdējos gadsimtos. Viduslaiku kārtu sociālā struktūra bija reliģiski pamatota un juridiski fiksēta. Citādi ir pilsoniskajā sabiedrībā, kurā visi tās locekļi formāli ir juridiski vienlīdzīgi.³⁵ XIX un XX gadsimta gaitā socioloģija nonāca pie empīriski pamatotas atziņas, ka pilsoniskā sabiedrība faktiski nav sociāli viendabīga, lai arī juridiski tās locekļiem tiek garantēta vienlīdzība. Pilsonisko sabiedrību, tāpat kā jebkuru citu, veido sociāli diferencētas grupas.³⁶ Analizējot P. Sorokina darbus, autore secina, ka sabiedrība nav un nevar būt sociāli viendabīga, tajā vienmēr pastāvēs diferencētas grupas.

Attiecībā uz sabiedrības strukturālajām izmaiņām P. Sorokins sīkāk definē horizontālo sociālo mobilitāti.³⁷ Tā paredz pāreju no vienas sociālās grupas uz otru, turklāt šīs grupas atrodas vienā un tajā pašā sociālās stratifikācijas līmenī. Piemēram, horizontālā sociālā mobilitāte ir indivīda pilsonības maiņa vai darbavietas maiņa, saglabājot to pašu amatu. Tā var izpausties gan individuālā, gan kolektīvā formā, un par tās paveidu uzskatāma ģeogrāfiskā mobilitāte.³⁸ Tā paredz nevis statusa vai grupas maiņu, bet pārvietošanos no vienas vietas citā, saglabājot iepriekšējo statusu. Piemēram, starptautiskais un starpreģionālais tūrisms, pārceļšanās no pilsētas uz laukiem un otrādi, pāriešana no viena uzņēmuma citā. Ja vietas maiņa tiek papildināta ar statusa maiņu, tad ģeogrāfiskā mobilitāte pārvēršas par migrāciju. Ja lauku iedzīvotājs ierodas pilsētā, lai apciemotu radniekus, – tā ir ģeogrāfiskā mobilitāte, bet, ja viņš pārceļas uz dzīvi pilsētā un atrod tur darbu, tad tā ir migrācija. Migrācijas fenomens atstāj lielu ietekmi arī uz tiesību radīšanas un realizācijas procesiem konkrētā valstī. Indivīdu masveida pārvietošanās noved pie tā, ka nepieciešams jauns tiesiskais regulējums, piemēram, attiecībā uz sociālo sfēru, darba tiesībām; valstij jānodrošina imigrantiem atbalsts bezdarba gadījumā vai pamattiesību realizācija – tiesības un vienāda atlīdzība par darbu.

Analizējot Rietumeiropas sabiedrību mobilitāti kopš XIX gadsimta otrās puses, P. Sorokins norāda uz dažām interesantām īpatnībām. Tieši šajā laikā pastiprinājās iedzīvotāju teritoriālā migrācija starp valstīm. Tās cēlonis bija jaunu pārvietošanās līdzekļu izplatīšanās, piemēram, dzelzceļa un aviotransporta attīstība. Intensificējās arī indivīdu mobilitāte saistībā ar profesionālo sfēru. Laikrakstu, tālruņa līniju izplatīšanās izraisīja sociālo objektu un vērtību horizontālās mobilitātes pastiprināšanos.³⁹ Piemērojot apjomīgu socioloģisko pētījumu rezultātus, P. Sorokins ļoti plaši analizē indivīdu pārvietošanos ģimenes ietvaros, indivīdu cirkulāciju starp reliģiskajām grupām, politiskajām partijām u. c.

Horizontālās mobilitātes ietekme mūsdienu postmodernajā sabiedrībā ir vēl lielāka tehnoloģiju attīstības dēļ, to ietekmē, piemēram, internets, mobilie tālruni, televīzija u. c. Arī mūsdienu sabiedrībā sociālā mobilitāte ietekmē tiesību institūtu rašanos un attīstību. Parādoties jaunām reliģiskām kopienām, ir nepieciešams regulēt kopienu tiesisko statusu valstī, kā arī indivīda vietu tajā. Pāriešana no vienas partijas uz citu rada nepieciešamību regulēt partiju finansiālās bāzes tiesisko regulējumu, partiju darbības aspektus. Interneta plašāks lietojums liek meklēt tiesiskos risinājumus, kas attiecas uz personas datu drošības aizsardzību.

Globalizācijas laikā grupu mobilitāte notiek daudz plašākā apmērā, piemēram, profesionālās darbības dēļ indivīdi pārvietojas no valsts uz valsti. Latvijā praksē tas ir izraisījis sabiedrības un politiķu diskusijas par nepieciešamību grozīt Pilsonības likumu. 2007. gadā Latvijas Pirmās partijas un „Latvijas ceļa” apvienība (LPP/LC)

rosināja lemt par tādām izmaiņām likumos, kas atļautu piešķirt dubultpilsonību tiem Latvijas pilsoņu bērniem, kas dzimuši ārvalstīs vai laulībā ar citas valsts pilsoni, jo bijuši vairāki gadījumi, kad ārvalstīs mītošo Latvijas pilsoņu bērnu interešu aizstāvība bijusi apgrūtināta.⁴⁰ Šādi grozījumi dotu tiesības Latvijas pilsoņu bērniem atgriezties Latvijā, ja bērna otras pilsonības valsts tiesa ir ignorējusi Latvijas pilsoņa intereses.⁴¹ Šobrīd politisko debašu rezultātā ir tapis likumprojekts, kas paredz veikt grozījumu Pilsonības likumā, un 2009. gada nogalē tas ir nodots Saeimas komisijām apspriešanai. Šis likumprojekts neparedz piešķirt dubultpilsonību, bet gan paplašināt valsts pilsoņu loku.⁴² Minētais jautājums ir aktualizēts Satversmes tiesā, kur šobrīd pēc Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta pieteikuma ir ierosināta lieta par dubultpilsonības jautājumu.⁴³

Vertikālo sabiedrības mobilitāti P. Sorokins skata trīs aspektos – kā starpprofesiju mobilitāti, politisko mobilitāti un virzību uz priekšu pa ekonomiskajām kāpnēm. Tas atbilst galvenajām sociālās stratifikācijas formām.⁴⁴ P. Sorokins norāda faktoros, kas ietekmē sociālo mobilitāti:

- (i) demogrāfiskās pārmaiņas sabiedrībā;
- (ii) paaudžu atšķirības;
- (iii) antroposociālās vides dinamika.⁴⁵

No minētā izriet, ka vertikālās mobilitātes intensitāte mainās atkarībā no sabiedrības, kā arī no vēsturiskā laikmeta. Zināmos vēsturiskos un sociālos apstākļos var pastāvēt stratificēta sabiedrība, kurā nenotiek vertikālā mobilitāte un sociālie strati ir slēgti. Tāda tipa sabiedrības P. Sorokins sauc par absolūti slēgtām vai nemobilām sabiedrībām. Viņš piemin vien to teorētisku eksistenci, jo cilvēces vēsturē šādas sabiedrības nav bijušas. Pat totalitāru režīmu valstīs, tādās kā PSRS, bija iespējama vertikālā sociālā mobilitāte. Piemēram, padomju pilsonis varēja virzīties pa birokrātijas vai partijas stingrās hierarhijas karjeras kāpnēm.

Atklātā tipa sabiedrībās vai mobilās sabiedrībās, kur nav nepārvaramu barjeru starp stratiem, ir iespējama pāreja no viena sociālā statusa uz otru. Šādu piemēru pasaules vēsturē ir daudz. Šī tipa sabiedrības atšķiras tikai pēc to atvērtības pakāpes, ko nosaka filtrācija jeb t. s. „siets”, kas ļauj pacelties vieniem, bet aiztur citus. Ar *sietu* P. Sorokins apzīmē sociālās atlasē un indivīdu izvietojuma mehānismu sociālajos stratos mobilā sabiedrībā. Pamatojoties uz plašu empīrisku materiālu, P. Sorokins uzskata, ka jebkurā sabiedrībā indivīdu sociālā cirkulācija un statuss nav atkarīgs no nejaušības, bet to nosaka nepieciešamība. Šo procesu stingri kontrolē dažādi valstiski institūti un tiesību normas. Piemēram, profesionālās apvienības, kas izstrādā standartus saviem biedriem, vai izglītības iestādes, kas regulē mācību procesu, un valsts, kas normatīvi regulē izglītības iegūšanas un sniegšanas kritērijus. Sociālās atlasē un izvietojuma mehānisms mobilās sabiedrībās sakrīt ar vertikālās mobilitātes tradicionālajiem kanāliem – ģimene, skola, baznīca, armija, profesionālie, ekonomiskie, politiskie formējumi un organizācijas, kas pastāv jebkurā sabiedrībā. Šie kanāli sabiedrībai ir nepieciešami, jo tie ir ne tikai starpnieki, kas palīdz izvietot indivīdus sociālā struktūrā, bet pilda arī sociālās atlasē funkciju. Katrs no šiem mobilitātes kanāliem ir ietverts valsts tiesiskā regulējumā. Ģimenes institūts tiek regulēts ar privāttiesību palīdzību, savukārt armija vai politiskie formējumi – ar publisko tiesību palīdzību. Neatkarīgi no šo kanālu formas, tie ir sociālā organisma dzīvību nodrošinoša daļa un nes atbildību par cilvēkiem, kuri pakāpjas vai nolaižas, sadaloties pa stratiem, kā arī pilda *sietu* funkcijas. Tiesību normas ir būtisks elements, kas veicina šo procesu. Piemēram, normatīvi reglamentētā prasība kārtot profesionālos

eksāmenus tiesnešiem,⁴⁶ advokātiem,⁴⁷ notāriem⁴⁸ darbojas kā sociālais *siets*, kas jau sākumā „atsijā” šim sociālajam stratam potenciāli nepiederošos.

Interesants P. Sorokina sociālas mobilitātes teorijas aspekts ir sociālās mobilitātes ietekme uz sabiedriskās apziņas un līdz ar to arī uz tiesiskās apziņas veidošanos. Individīda, kurš ilgstoši ir viena strata loceklis un kuram ir noturīgs sociālais statuss, apziņā nostiprinās šim stratam atbilstošās normas, vērtības un simboli. Ja indivīds ir ļoti mobils, tad konkrētā strata vērtības, normas un simboli nepaspēj viņa apziņā pienācīgi nostiprināties, un tie viegli mainās atkarībā no sociālās vides. Tiesību socioloģijas aspektā tas veicina tiesiskā nihilisma rašanos.

Tiesiskais nihilisms izpaužas kā noliedzīga un pat nievājoša attieksme pret tiesībām, pret sabiedrības tiesisko iekārtu kopumā.⁴⁹ Jēdziens nihilisms, kas būtībā ir noliegums, sevi ietver visplašāko jēgu. Tas var izpausties dažādās sabiedrības dzīves un indivīdu attiecību sfērās. Definējot zinātniski – juridiskais nihilisms ir sociālā nihilisma paveids.⁵⁰ Katrā sabiedrībā ir konkrētas vērtības, kas atspoguļo šīs sabiedrības vispārpieņemtās morāles normas. Tās atzīst par pareizām vairākums konkrētās sabiedrības locekļu. Ņemot vērā šo faktu, ir pilnīgi normāli, ka šīs vērtības (kas pēc būtības ir ideālas, jo ir universālas) ne vienmēr sakrīt ar katra atsevišķa indivīda konkrētām vērtībām. Palielinoties sociālajai mobilitātei un iespējām pārvietoties sabiedrībā no strata uz stratu, indivīda orientācijas sistēma kļūst nestabila, tā mainās atkarībā no jauniem sociāliem apstākļiem. Analizējot sociālās mobilitātes teorijas negatīvos aspektus, P. Sorokins uzsver sociālā *sieta* nepilnību, kas noved pie tā, ka konkrētā sociālajā stratā atrodas tam nepiederoši indivīdi. Šādā situācijā ilgtermiņā, ja visos sabiedrības stratos sakrājas pārāk daudz nepiederīgu indivīdu, rodas novirzes no normas un notiek indivīdu vardarbīga pāreja no viena strata uz citu, revolūciju vai citu lielu sociālu satricinājumu rezultātā. Kā pozitīvo aspektu sociālajai mobilitātei P. Sorokins min sabiedrības stabilitātes veidošanos, indivīdu psiholoģiskās spriedzes mazināšanos un ekonomisko progresu.⁵¹ No minētā secināms, lai arī sociālā mobilitāte palielina tiesiskā nihilisma veidošanās tendences sabiedrībā, tā ir skatāma gan negatīvā, gan pozitīvā aspektā.

II. Sociālo pārmaiņu ietekme uz tiesībām

Tiesību teorijā uzskata, ka tiesību normām atšķirībā no citām sociālajām normām ir šādas specifiskas īpatnības:

- (i) tās ir nesaraujami saistītas ar valsti;
- (ii) tās precīzi formulē tiesību subjektu tiesības un pienākumus;
- (iii) tiesībām un pienākumiem, ko nosaka tiesību normas, ir vispārējs un obligāts raksturs;
- (iv) tiesību normu izpildi garantē valsts;
- (v) tiesību normas nepastāv izolēti, tās veido vienotu sistēmu;
- (vi) katrai tiesību normai ir divpusējs raksturs, jo tā sabiedriskās attiecības vienai pusei piešķir subjektīvās tiesības, bet otrai – juridiskos pienākumus;
- (vii) tiesību normu var piemērot vairākkārt.⁵²

Tiesību augstākā izpausme, pēc P. Sorokina domām, ir indivīda iekšējā tiesiskā pārliecība par savām tiesībām un pienākumiem. Tiesiskajā praksē un sociālajās attiecībās mūsdienu sabiedrībā ar indivīda pārliecību par savām tiesībām nākas saskarties īpaši bieži. Tā kā pieaug dažādu sociālo kampaņu daudzums un informācija kļūst vairāk pieejama, indivīdam ir iespējams detalizēti iepazīties un uzzināt par tiesībām, ko tam garantē valsts. Taču šis process ir vienvirziens – tiek akcentētas

indivīda tiesības, bet aizmirsti pienākumi. P. Sorokins savos darbos uzsver nepieciešamību saglabāt līdzsvaru starp tiesībām un pienākumiem, kas izriet no indivīda iekšējās pārliecības, tiesiskās apziņas.

Tiesību socioloģijas problēmām P. Sorokins pievēršas visas savas zinātniskās darbības gaitā, taču jo īpaši t. s. Krievijas periodā. Kā svarīgākos viņa darbus, kas aplūkojami arī tiesību socioloģijas aspektā, jāmin „Noziegums un sods, varoņdarbs un balva” (1913), „Mācību grāmata par vispārējo tiesību teoriju sakarā ar mācību par valsti” (*Элементарный учебник общей теории права в связи с изучением о государственстве*, 1919) u. c. Tiesību socioloģijā uzsvars tiek likts uz sabiedrības kā normatīvas sistēmas pētīšanu, lai noskaidrotu, kā sociālās attiecības veido, fiksē un regulē sociālās normas, jo īpaši tiesību normas.⁵³ P. Sorokins savos darbos pēta sabiedrību galvenokārt tajā notiekošo sociālo pārmaiņu aspektā, piemēram, pievērsties revolūcijas fenomenam. Parasti sociālās pārmaiņas tiek analizētas kā nepārtrauktas un visaptverošas.⁵⁴ Šajā aspektā P. Sorokins tieši no vispārējās socioloģijas pozīcijām pievēršas tiesību jautājumiem – viņu interesē, kā mainās tiesību sistēma revolūcijas pārmaiņu vai sociālās mobilitātes rezultātā. Revolūcija nenozīmē tikai atsevišķu cilvēku izturēšanās maiņu, vērtību sabrukumu un iedzīvotāju sastāva izmaiņas, bet arī sabiedrības tiesiskās iekārtas radikālas transformācijas.

P. Sorokins bija ne tikai revolūcijas teorētiķis, bet arī zināmā mērā praktiķis, jo aktīvi piedalījās gan 1905. gada, gan 1917. gada revolūciju notikumos Krievijā.⁵⁵ Viņa idejas un zinātniskās pārdomas par revolūciju galvenokārt izklāstītas darbā „Revolūcijas socioloģija” (*Социология революции*, 1925, latviski tulkota 1929. gadā). Kā uzver P. Sorokins, viņa darbi par revolūciju nav

„apceres par revolūcijas teoriju, bet iztirzājums par revolūcijas faktiem”⁵⁶.

Saskaņā ar P. Sorokina viedokli jebkuras revolūcijas izcelšanās iemesls galvenokārt ir lielākās sabiedrības daļas pamata instinktu apspiešana. Šajā aspektā viņš definē sabiedrības pamatinstinktus un tiem pretstata negatīvo stāvokli, kas rodas, ja šie instinkti tiek apspiesti.

- (i) Nepieciešamība pēc uztura. Negatīvais stāvoklis – bads.
- (ii) Nepieciešamība pēc dzīvesvietas un atbilstoša apģērba. Negatīvais stāvoklis – bezpajumtnieki, kā arī nespēja ģērbties atbilstoši laika apstākļiem finanšu resursu trūkuma dēļ.
- (iii) Privātīpašuma instinkts. Negatīvais stāvoklis – nabadzība; situācija, kad īpašums pieder tikai nelielai, privilģētai sabiedrības daļai.
- (iv) Pašsaglabāšanās instinkts. Negatīvais stāvoklis – despotija, masu represijas, masveida sodi.
- (v) Sabiedrības kolektīvais pašsaglabāšanās instinkts. Negatīvais stāvoklis – ģimenes kā sociālās vērtības neatzišana, noliegšana, viena dzimuma laulības.
- (vi) Dzimundziņas instinkts. Negatīvais stāvoklis – izvirtība, seksuālā patvaļa, sadisms, dažādas seksuālas perversijas, seksuālo noziegumu palielināšanās sabiedrībā.
- (vii) Indivīdu pašizpaušmes instinkts. Negatīvais stāvoklis – cenzūra dažādās pašizpaušmes nozarēs, piemēram, mākslā, mūzikā, daiļliteratūrā.
- (viii) Radošas brīvības nepieciešamības instinkts. Negatīvais stāvoklis – tipveida domāšanas kultivēšana, „masu” cilvēka veidošana, vispārējās ideoloģijas uzspiešana indivīdiem, piemēram, totalitāru režīmu sabiedrībās.
- (ix) Brīvības nepieciešamības instinkts. Negatīvais stāvoklis – aresti, indivīdu uzskatu, galvenokārt politisko uzskatu, brīvas izpaušanas ierobežošana.⁵⁷

Lai visi jau uzskaitītie instinkti un to neievērošana būtu par iemeslu revolūcijai konkrētā sabiedrībā, apspiešanai jābūt tādai, kas ietekmē lielāko sabiedrības daļu. Kā vēl vienu būtisku faktoru P. Sorokins min arī to, ka šādā situācijā bezspēcīgas ir sabiedrības sociālās grupas, kas nodrošina kārtību.⁵⁸

Runājot par revolūcijas ietekmi uz sabiedrību, P. Sorokins uzsver, ka tā parasti ir graužoša visās sabiedrības jomās. Tā izraisa lielas izmaiņas valsts tiesiskajā sistēmā, maina sabiedrības vērtību sistēmu. Revolūcijas rezultātā sabiedrībā palielinās cietirdība un pieaug gan fiziska, gan emocionāla agresija, kā arī noziedzīgo nodarījumu apjoms. Sabiedrības skaitliskā struktūra revolūcijas ietekmē mainās, gan palielinošies emigrācijas apjomam, jo parasti daļa cilvēku izvēlas pamest konkrēto valsti vai teritoriju, gan arī īstenoto fizisko represiju, epidēmiju un bada rezultātā, kad liela daļa cilvēku nespēj fiziski izdzīvot un nomirst. Arī socioloģiski psiholoģiskā aspektā revolūcija rada izmaiņas sabiedrībā. To skaidrojot, P. Sorokins revolūcijas socioloģijas kontekstā vērtē tādu aspektu kā pašnāvību.

„Daļa sabiedrības, indivīdi revolūcijas visaptverošā rakstura dēļ nonāk apjukuma stāvoklī. Izmaiņas notiek galvenajās sabiedrībā dominējošajās vērtībās, piemēram, mainās ģimenes kā sociāla institūta nozīmība. Tādējādi indivīds, nespēdams pielāgoties šādām izmaiņām, izvēlas spert traģisku soli, izdarot pašnāvību.”⁵⁹

Pašnāvību kā sociālās deviances institūtu kopsakarā ar anomijas jēdzienu tiesību socioloģijā ir analizējis arī izcilais franču sociologs Emils Dirkems (*Emile Durkheim*, 1858–1917), viņš veltījis tam darbu „Pašnāvība.”⁶⁰

Analizējot sabiedrības kvalitatīvās izmaiņas, P. Sorokins uzsver, ka revolūcijas pārmaiņu rezultātā parasti visvairāk cieši tieši apdāvinātākie, aktīvākie sabiedrības pilsoņi, kuru intelekta līmenis, izglītība neļauj samierināties ar pastāvošo iekārtu, jaunpieņemtajām vai grozītajām tiesību normām un kuri atklāti vai slēptā veidā izrāda pretošanos, bet tādējādi izjūt represijas. Sabiedrības kvalitatīvās un kvantitatīvās izmaiņas, kas norisinās revolūcijas ietekmē, atstāj paliekošu iespaidu uz konkrēto sabiedrību, kavējot gan tās tiesiskās sistēmas stabilizēšanos, gan sabiedrības tiesiskās apziņas veidošanos.

Lai arī sociālajiem procesiem Latvijā pagājušā gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā vēsturnieki ir devuši poētisku apzīmējumu „dziesmotā revolūcija”⁶¹, nevar noliegt, ka tā bija revolūcija ar nozīmīgām izmaiņām ne tikai sabiedrības struktūrā, bet arī visā tiesiskajā sistēmā. Valsts krasi mainīja politisko virzienu un arī tiesību sistēmu, pārejot no sociālistiskās tiesību izpratnes uz rietumu kultūrai pierasto kontinentālās tiesību saimes tiesību izpratni. Mainījās arī vērtības sabiedrībā, un tā sekas ir jūtamas vēl šobrīd, piemēram, tiesiskā nihilisma veidā.⁶² Jautājumā par revolūcijas būtību, P. Sorokins secina, ka sabiedrībai daudz pieņemamāks (revolūcijai alternatīvs) pārmaiņu process ir reformas.⁶³ No minētā secināms, ka revolūcija ne tikai rada izmaiņas, kas ietekmē atsevišķu indivīdu (izturēšanās maiņa, vērtību sabrukums vai iedzīvotāju sastāva izmaiņas), bet arī tās gaitā notiek radikālas izmaiņas sabiedrības tiesiskajā iekārtā un tiesiskajā apziņā.

Kopsavilkums

P. Sorokina pētījumi tiesību socioloģijas kontekstā uzskatāmi par nozīmīgiem, jo viņa izvirzītās idejas tiesību socioloģija šodien izmanto, analizējot sabiedrības struktūru, tās kvantitatīvās un kvalitatīvās izmaiņas sociālās mobilitātes ietekmē, piemēram, migrācijas tendences un ar to saistītās tiesiskā regulējuma izmaiņas, kā arī

tiesību normu efektivitāti. Atziņas par revolūcijas radītajām pārmaiņām ne tikai sabiedrībā, bet arī tiesiskajā sistēmā, indivīdu uztverē, to attieksmē pret pastāvošajām un revolūcijas gaitā jaunradītajām tiesību normām ir būtiskas, jo arī tagad Latvijas sabiedrībā tiek aktualizēti jautājumi par pilsoniskās sabiedrības līdzdalības palielināšanu tiesiskās valsts veidošanā, par iespējamām izmaiņām valsts konstitucionālā uzbūvē.⁶⁴ Latvijā mūsdienās nepastāv revolūcijas draudi klasiskā izpratnē, taču sabiedrības neapmierinātība ar tiesu varas darbu, tiesību normu efektivitāti pieaug. Tādējādi var teikt, ka tiesību socioloģijas uzdevums ir piedalīties pilntiesīgi tiesiskās valsts veidošanas procesā, izmantojot socioloģijas zinātnes vēsturisko mantojumu, radītās atziņas, tai skaitā arī analizējot P. Sorokina definētās sociālās mobilitātes tendences un izmantojot tās pirmslikumdošanas un pēclikumdošanas socioloģijas procesos, lai radītu efektīvu tiesisko regulējumu, kas atbilstu sabiedrības vēlmēm un sociālajai realitātei.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Bojārs, J.* Starptautiskās tiesības. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998.
2. *Broks, J.* Tiesības filozofija. Rīga : BA Turība, 2004.
3. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : Izd. A. Gulbis, 1930.
4. *Goldmanis, J.* Mūsu „dziesmotās revolūcijas” retrospektīvais raksturs. Uzstāšanās konferencē „Postkomunistiskā transformācija un demokratizācijas process Latvijā (1987–2009)”, 2003. gada 17.–18. oktobris. Sabiedriskās politikas portāls: www.politika.lv [skatīts 2010. gada 12. janvārī].
5. *Horns, N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filozofijā. *Likums un Tiesības*, Nr. 1, 2000.
6. *Krastiņš, I.* Tiesību teorijas pamatjēdzieni. [b.i.], 1998.
7. Krievu-latviešu vārdnīca. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959.
8. *Krūminš, G.* Varbūt tomēr prezidentāla republika? *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 02.06.2009. Laikraksta portāls: www.nra.lv [skatīts 25.01.2010.]; Kažoka, I. Jauni tiešās demokrātijas instrumenti. *Jurista Vārds*, Nr. 49(592), 2009, 8. decembris.
9. *Laķis, P.* Socioloģija. Ievads socioloģijā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002.
10. LPP/LC paziņojums „Par dubultpilsonības noteikšanu Latvijas pilsoņu ārvalstīs dzimušajiem bērniem viņu tiesību aizstāvībai”, 2007. gada 23. jūlijs. Pieejams: http://www.lpp.lv/new/?section_id=88&article_id=1198 [skatīts 28.12.2007.].
11. *Mūrniece, I.* Dubultpilsonība: legālā un nelegālā. *Latvijas Avīze*, 2007. gada 28. jūlijs.
12. *Osipova, S.* Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 4(80), 2006, aprīlis.
13. *Osipova, S., Roze, I.* Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. *No: Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
14. *Rungule, R.* Sociālā stratifikācija. *No: Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga : LU Socioloģijas katedra, 1996.
15. *Sorokins, P.* Revolūcijas socioloģija. I, II un III daļa. Rīga : Varavīksnas apgādībā, 1929.
16. *Vilks, A.* Pasaules sociologi. Rīga : Drukātava, 2007.
17. *A Long Journey. The Authobiography of Pitirim Sorokin.* N.Y., 1963.
18. *Borgatta, F. E., Montgomery, R. J. V.* Encyclopedia of Sociology. 2nd edition. USA : Macmillian, 2000.
19. *Cotterrell, R.* The Sociology of Law. An Introduction. London, Dublin, Edinburgh : Butterworths, 1992.
20. *Cowell, F. R.* Values in Human Society: the Contributions of P. A. Sorokin to Sociology. NY : 1970.
21. *Durkheim E.* Suicide (1897). United Kingdom : The Free Press reprint, 1997.
22. *Merton, R. K.* The focused Interview. USA : 1990.
23. *Motyka, K.* Leon Petrażycki Challenge to legal orthodoxy. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2007.
24. *Rehbinder, M.* Rechtssoziologie. 4. Auflage. Munchen : C. H. Beck, 2000.
25. *Unwin Hyman Dictionary of Sociology.* Eds. Jary, D., Jary, J. Second edition. NY : Harper Collins Publishers, 1995.
26. *Барулин, В. С.* Социальная философия. Москва : изд. Гранд, 2000.
27. *Бельский, В. Ю., Кравченко А. И., Курганов С. И.* Социология для юристов. Москва : Юнити, 2006.
28. *Голосенко И. А.* Социология П. Сорокина (русский период деятельности). Самара : 1992.

29. *Голосенко, И. А.* Питирим Сорокин: судьба и труды. Сыктывкар, 1991.
30. *Громов, И. А., Мацкевич, А. Ю., Семенов, В. А.* Западная социологии Санкт-Петербург : Издательство ДНК, 2003.
31. *Джонстон, Б. В.* Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени. *СОЦИС*, No. 6, 1999.
32. История социологии (XIX первая половина XX века). Под общей редакцией профессора В. И. Добренкова). Москва : Инфра-М, 2004.
33. *Козер, Л. А.* Мастера социологической мысли. Москва : Норма, 2006.
34. *Кравченко, А. И., Анурин, В. Ф.* Социология. Спб., 2007.
35. *Попов, В. А.* Долгая дорога на Родину. Заметки редактора. Оглавление. Сорокин П. А. Социальная мобильность. Пер. с англ. М. В. Соколовой. Под общей ред. В. В. Сапова. Москва : Academia LVS, 2005.
36. *Сорокин, П. А.* Социальная и культурная динамика. Москва : Астрель, 2006.
37. *Сорокин, П. А.* Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005.
38. *Сорокин, П. А.* Система социологии. Т. 1. Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. Москва : Наука. 1993.
39. *Сорокин, П. А.* Система социологии. Т. 1. Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. Москва : Наука. 1993.
40. *Сорокин, П. А.* Социология революции. Москва : [b.i.]: [b.g.].

Normatīvie akti

1. Anotācija likumprojektam „Grozījumi Pilsonības likumā”, par likumprojektu Nr. 1619/Lp9. LR Saeimas mājaslapa: www.saeima.lv [skatīts 23.01.2010.].
2. Latvijas Republikas Advokatūras likums. 14. pants : LR likums, 27.04.1993. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 27, 1993, 20. maijs.
3. Likums par tiesu varu. 52. pants : LR likums, 15.12.1992. *Ziņotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
4. Notariāta likums. 9. pants : LR likums, 01.06.1993. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūlijs.

Tiesu prakses materiāli

LR Satversmes tiesa. Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. Lieta Nr. 2009-94-01, reģ. Nr. 390/2009. LR Satversmes tiesas oficiālā mājaslapa: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 25.01.2010.].

Atsauces un piezīmes

- ¹ *Horns, N.* Ievads tiesību zinātnē un tiesību filosofijā. *Likums un tiesības*, Nr. 1, 2000, 12. lpp.
- ² *Borgatta, F. E., Montgomery, R. J. V.* Encyclopedia of Sociology. 2nd edition. USA : Macmillian, 2000, p. 1202.
- ³ *Motyka, K.* Leon Petrażycki Challenge to legal orthodoxy. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2007, p. 53.
- ⁴ *Сорокин, П. А.* Социальная и культурная динамика. Москва : Астрель, 2006, с. 3.
- ⁵ *Broks, J.* Tiesības filozofija. Rīga : VA Turība, 2004, 339. lpp.
- ⁶ Sīkāk skat. *Motyka, K.* Leon Petrażycki Challenge to legal orthodoxy. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2007.
- ⁷ *Голосенко, И. А.* Социология П. Сорокина (русский период деятельности). Самара : 1992, с. 26.
- ⁸ Sīkāk skat. *Motyka, K.* Leon Petrażycki Challenge to legal orthodoxy. Lublin : Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2007, p. 28–34.
- ⁹ *Сорокин, П. А.* Система социологии. Т. 1. Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. Москва : Наука. 1993, с. 341.
- ¹⁰ *Громов, И. А., Мацкевич А. Ю., Семенов В. А.* Западная социологии Санкт-Петербург : Издательство ДНК, 2003, с. 340.
- ¹¹ Turpat.
- ¹² *Голосенко, И. А.* Питирим Сорокин: судьба и труды. Сыктывкар, 1991, с. 56.
- ¹³ *Громов, И. А., Мацкевич, А. Ю., Семенов, В. А.* Западная социологии Санкт-Петербург : Издательство ДНК, 2003, с. 340.
- ¹⁴ *Cowell, F. R.* Values in Human Society: the Contributions of P. A. Sorokin to Sociology, NY : 1970, p. 34.
- ¹⁵ *Козер, Л. А.* Мастера социологической мысли. Москва : Норма, 2006, с. 404.

- ¹⁶ История социологии (XIX первая половина XX века). Под общей редакцией профессора В. И. Добренькова). Москва : Инфра-М, 2004, с. 564.
- ¹⁷ Попов, В. А. Долгая дорога на Родину. Заметки редактора. Оглавление. Сорокин П. А. Социальная мобильность. Пер. с англ. М. В. Соколовой. Под общей ред. В. В. Сапова. Москва : Academia LVS, 2005, ст. XIX.
- ¹⁸ Merton, R. K. The focused Interview. USA : 1990, p. 78.
- ¹⁹ Козер, Л. А. Мастера социологической мысли. Москва : Норма, 2006, с. 371.
- ²⁰ Кравченко, А. И., Анулин, В. Ф. Социология. СПб. 2007, с. 65.
- ²¹ Сорокин, П. А. Система социологии. Т. 1. Социальная аналитика: Учение о строении простейшего (родового) социального явления. Москва : Наука. 1993, с. 12.
- ²² Vārds „значение” latviešu valodā tiek tulkots kā „nozīme” (skat. „Krievu-latviešu vārdnīca”, Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1959, šķirklis 531), taču, pēc autores ieskatiem, pētāmās tēmas kontekstā šeit un turpmāk tiks lietots termins „simbols”.
- ²³ Барулин, В. С. Социальная философия. Москва : изд. Гранд, 2000, с. 134.
- ²⁴ Bojārs, J. Starptautiskās tiesības. Rīga : Zvaigzne ABC, 1998, 103.–106. lpp.
- ²⁵ Dišlers, K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : Izd. A. Gulbis, 1930, 17. lpp.
- ²⁶ Unwin Hyman Dictionary of Sociology. Eds. Jary, D., Jary, J. Second edition. NY : Harper Collins Publishers, 1995, p. 621.
- ²⁷ Piemēram, G. Moska darbā „Politikas zinātnes pamati” (1896), kas angļiski izdots ar nosaukumu „Valdošā šķira” (1939), izklāsta politiskās elites teoriju. Jebkurā sabiedrībā pār vairākumu valda no sabiedrības augšslāņiem izvīzījies mazākums, un nebeidzamajā cīņā par varu šo elitāro politisko šķiru komplektē dabiskā izlase. G. Moska uzskatīja, ka politika ir cīņa starp diviem pretējiem spēkiem. Starp valdošo mazākumu – eliti – un lielumu (tautu).
- ²⁸ Rungule, R. Sociālā stratifikācija. No: *Cilvēks un dzīve socioloģijas skatījumā*. Rīga : LU Socioloģijas katedra, 1996, 47. lpp.
- ²⁹ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 2.
- ³⁰ Osipova, S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 4(80), 2006, aprīlis, 103. lpp.
- ³¹ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 119.
- ³² Vilks, A. Pasaules sociologi. Rīga : Drukātava, 2007, 107. lpp.
- ³³ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 120.
- ³⁴ Laķis, P. Socioloģija. Ievads socioloģijā. Rīga : Zvaigzne ABC, 2002, 46. lpp.
- ³⁵ Osipova, S. Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 4(80), 2006, aprīlis, 100. lpp.
- ³⁶ Turpat, 101. lpp.
- ³⁷ Сорокин, П. Социальная мобильность. Москва : Академия, 2005, с. 343.
- ³⁸ Бельский, В. Ю., Кравченко, А. И., Курганов, С. И. Социология для юристов. Москва : Юнити, 2006, с. 347.
- ³⁹ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 344.–355.
- ⁴⁰ LPP/LC paziņojums „Par dubultpilsonības noteikšanu Latvijas pilsoņu ārvalstīs dzimušajiem bērniem viņu tiesību aizstāvībai”, 2007. gada 23. jūlijs.
Pieejams: http://www.lpp.lv/new/?section_id=88&article_id=1198 [skatīts 28.12.2007.].
- ⁴¹ Mūrniece, I. Dubultpilsonība: legālā un nelegālā. *Latvijas Avīze*, 2007. gada 28. jūlijs.
- ⁴² Anotācija likumprojektam „Grozījumi Pilsonības likumā”, par likumprojektu (Nr. 1619/Lp9). LR Saeimas mājaslapa: www.saeima.lv [skatīts 23.01.2010.].
- ⁴³ LR Satversmes tiesa. Par Pilsonības likuma pārejas noteikumu 1. punkta pirmā teikuma vārdu „ja reģistrācija notiek līdz 1995. gada 1. jūlijam” un otrā teikuma atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 1. un 2. pantam, kā arī Latvijas PSR Augstākās padomes 1990. gada 4. maija deklarācijas „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu” preambulai. Lieta Nr. 2009-94-01, reģ. Nr. 390/2009. LR Satversmes tiesas oficiālā mājaslapa: www.satv.tiesa.gov.lv [skatīts 25.01.2010.].
- ⁴⁴ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 149.
- ⁴⁵ Turpat, 313. lpp.
- ⁴⁶ Likums par tiesu varu. 52. pants : LR likums, 15.12.1992. *Zinotājs*, Nr. 1, 1993, 14. janvāris.
- ⁴⁷ Latvijas Republikas Advokatūras likums. 14. pants : LR likums, 27.04.1993. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 27, 1993, 20. maijs.
- ⁴⁸ Notariāta likums. 9. pants : LR likums, 01.06.1993. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 48, 1993, 9. jūlijs.
- ⁴⁹ Reh binder, M. Rechtssoziologie. 4. Auflage. Munchen : C. H. Beck, 2000, S. 117–119.
- ⁵⁰ Osipova, S., Roze, I. Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. No: *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 44. lpp.
- ⁵¹ Сорокин, П. А. Социальная мобильность. Москва : Академия ММБ, 2005, с. 464–491.

- ⁵² *Krastiņš, I.* Tiesību teorijas pamatjēdzieni. [b.i.], 1998, 15. lpp.
- ⁵³ *Osipova, S.* Sabiedrība tiesību socioloģijas skatījumā. *Likums un Tiesības*, 8. sēj., Nr. 4(80), 2006, aprīlis, 100. lpp.
- ⁵⁴ *Cotterrell, R.* The Sociology of Law. An Introduction. London, Dublin, Edinburgh : Butterworths, 1992, p. 47.
- ⁵⁵ Sikāk skat. A Long Journey. The Authobiography of Pitirim Sorokin. N.Y., 1963.
- ⁵⁶ *Sorokins, P.* Revolūcijas socioloģija. I, II un III daļa. Rīga : Varavīksnas apgādībā, 1929, 5. lpp.
- ⁵⁷ Turpat, 105. lpp.
- ⁵⁸ *Сорокин, П. А.* Социология революции. Москва : [b.i.]: [b.g.], с. 34.
- ⁵⁹ *Сорокин, П. А.* Социальная мобильность. Москва : Академия ММВ, 2005, с. 482.
- ⁶⁰ *Durkheim, E.* Suicide (1897). United Kingdom : The Free Press reprint, 1997, p. 15.
- ⁶¹ *Goldmanis, J.* Mūsu „dziesmotās revolūcijas” retrospektīvais raksturs. Uzstāšanās konferencē „Postkomunistiskā transformācija un demokratizācijas process Latvijā (1987–2009)”, 2003. gada 17.–18. oktobris. Sabiedriskās politikas portāls: www.politika.lv [skatīts 2010. gada 12. janvārī].
- ⁶² Šo jautājumu sikāk skat. *Osipova, S., Roze, I.* Tiesiskā nihilisma saknes Latvijā. No: *Drošība un tiesiskums Latvijā*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
- ⁶³ *Джонстон, Б. В.* Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени. СОЦИС, Но. 6, 1999, с. 19.
- ⁶⁴ Skat. *Krūminš, G.* Varbūt tomēr prezidentāla republika? *Neatkarīgā Rīta Avīze*, 02.06.2009. Laikraksta portāls: www.nra.lv [skatīts 25.01.2010.]; *Kažoka, I.* Jauni tiešās demokrātijas instrumenti. *Jurista Vārds*, Nr. 49(592), 08.12.09.

Summary

This chapter is about the Russian-American sociologist Pitirim Sorokin (1889–1968). The author analyses the scientist's work in Russia and during his so-called American period, concluding that even though none of Latvia's legal scholars during the interwar period were direct disciples of the man, the fact is that his views were strongly linked to Latvia. The important fact is that Sorokin adopted and extended, within the context of the sociology of law, the idea that law is of a psychological nature, as proposed by Leon Petrazycki (1867–1931). The author also writes about the significant contributions made by Sorokin in the field of sociology. He has researched aspects of the sociology of law such as the impact of social mobility on the preparation of legislation, concluding that although social mobility increases the emergence of legal nihilism in a society, it can also be a positive thing. The chapter focuses on the consequences of major social changes such as revolutions for legal systems and the legal consciousness of the relevant society. When it comes to the essence of a revolution, the author concludes that far more preferable to it is a process in which change is managed on the basis of gradual reforms.

Obligātā tautas nobalsošana Latvijā

Mandatory referendum in Latvia

Mag. iur. Inese Nikulceva

LU Juridiskā fakultāte

Valststiesību zinātņu katedras doktorante

E-pasts: Inese.Nikulceva@inbox.lv

Latvijas Republikas Satversme paredz divus obligātās tautas nobalsošanas rīkošanas gadījumus: par Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. vai 77. panta grozījumiem un par dalību Eiropas Savienībā. Obligātās tautas nobalsošanas par Satversmes grozījumiem regulējuma mērķis ir padarīt minētos Satversmes pantus par praktiski negrozāmiem, nepieļaujot Latvijas valsts iekārtas pamatu grozīšanu. Obligātās tautas nobalsošanas par Latvijas dalību Eiropas Savienībā konstrukcija Satversmē ir unikāla; citu valstu konstitūcijās ir iekļauti daudz elastīgāki formulējumi.

Atslēgvārdi: tiešā demokrātija, tautas nobalsošana (referendums), Latvijas Republikas Satversme.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	185
1. <i>Obligātā tautas nobalsošana par grozījumiem Satversmē</i>	186
2. <i>Satversmes 77. panta grozījumu mērķis</i>	187
3. <i>Obligātais referendums par konstitūciju vai tās grozījumiem citās Eiropas valstīs</i>	187
4. <i>Tautas nobalsošanas par jaunas Satversmes pieņemšanu problemātika</i>	189
5. <i>Obligātā tautas nobalsošana par dalību Eiropas Savienībā</i>	190
6. <i>Obligātais referendums par dalību Eiropas Savienībā citās valstīs</i>	191
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	192
<i>Literatūra</i>	192
<i>Normatīvie akti</i>	192
<i>Judikatūra</i>	192
<i>Atsauces</i>	193
<i>Summary</i>	193

Ievads

Latvijas Republikas Satversmē (turpmāk – Satversme) ir paredzēti seši tautas nobalsošanas rīkošanas gadījumi: 48. pantā – par Saeimas atlaišanu, 68. pantā – obligātā tautas nobalsošana par dalību Eiropas Savienībā un fakultatīvā – par būtiskām izmaiņām nosacījumos par Latvijas dalību Eiropas Savienībā, 72. pantā – fakultatīvā tautas nobalsošana ar veto raksturu¹ par likuma atcelšanu, 77. pantā – obligātā tautas nobalsošana par grozījumiem Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. vai 77. pantā un 78. pantā – automātiskā tautas nobalsošana,² kas notiek, ja Saeima bez pārgrozījumiem pēc satura nepieņem vēlētāju iesniegtu likumprojektu. Satversmes 14. pantā paredzēts

vēl viens tautas nobalsošanas veids par Saeimas atlaišanu, tomēr grozījumi Satversmes 14. pantā stāties spēkā tikai ar nākamās 10. Saeimas sanākšanu.

Publikācijā aplūkoti Satversmē paredzētie tautas nobalsošanas rīkošanas gadījumi, tie salīdzināti ar citu Eiropas valstu regulējumu.

1. Obligātā tautas nobalsošana par grozījumiem Satversmē

Satversmes 77. pants paredz:

„Ja Saeima grozījusi Satversmes pirmo, otro, trešo, ceturto, sesto vai septiņdesmit septīto pantu, tad šādi pārgrozījumi, lai tie iegūtu likuma spēku, ir apstiprināmi tautas nobalsošanā.”

Satversmes 77. pantā paredzētā tautas nobalsošana notiktu jebkurā gadījumā, ja Saeima grozītu Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. un 77. pantu. Tā būtu jāriko arī gadījumā, ja Saeima grozītu šos pantus nevis tekstuāli, bet pēc būtības, proti, šādus pārgrozījumus ietverot citos tiesību aktos.³

Demokrātiskā valstī suverēnais varas avots ir tauta, kura demokrātiskās vēlēšanās izvēlas tautas priekštāvju tautas politiskās gribas realizācijai. Šādā veidā Saeima iegūst demokrātisko leģitimitāciju. Demokrātiskās vēlēšanās iegūtā parlamenta leģitimitācija, savukārt, „pāriet” uz tā izdotajiem likumiem.⁴ Tomēr Latvijā tauta (pilsoņu kops) nav pilnvarojusi Saeimu lemt par pilnīgi visiem jautājumiem. Šāds izņēmums ir Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. un 77. panta grozīšana. Satversmes 77. pantā ietvertajā tautas nobalsošanā tauta tieši realizē tās suverēno varu, tās likumdošanas tiesības.

Satversmes 77. pants aizsargā Latvijas Republikas neatkarību un demokrātisko iekārtu. Kārlis Dišlers ir norādījis, ka

„mūsu obligatoriskais referendums [...] attiecas tikai uz četriem Satversmes pantiem; tomēr principiāli tie ir paši svarīgākie mūsu Satversmes panti, bez kuru grozīšanas vai atcelšanas nevar tikt grozīts vai atcelts mūsu valsts iekārtas republikāniski demokrātiskais raksturs”⁵.

Pašlaik obligātā tautas nobalsošana par grozījumiem Satversmē attiecas uz sešiem Satversmes pantiem. Šie Satversmes panti veido Satversmes „kodolu”, proti, regulē pašus būtiskākos jautājumus Latvijas valstī, nosaka Latvijas valsts iekārtas pamatprincipus.

Satversmes 1. pants – „Latvija ir neatkarīga demokrātiska republika” – ne tikai paredz to, ka Latvija ir no citām valstīm neatkarīga, patstāvīga valsts, bet arī noteic tās valsts iekārtu, proti, tā ir demokrātiska republika. No Satversmes 1. pantā ietvertā demokrātiskas republikas jēdziena tiek atvasināti arī likumības, varas dalīšanas, likuma virsvadības un citi tiesiskas valsts principi, arī samērīguma un tiesiskās pašlāvības principi.⁶ Satversmes 2. pants noteic, ka Latvijas valsts suverēnā vara pieder Latvijas tautai. Atbilstoši tautas suverenitātes principam Latvijas tauta ir vienīgais valsts suverēnās varas subjekts. Nevis valsts varas konstitucionālās institūcijas, bet Latvijas tauta ir valsts varas avots un suverēnās valsts varas nesēja.⁷ Satversmes 3. pants paredz latviešu apdzīvoto vēsturiski etnogrāfisko apgabalu vienotības principu.⁸ Savukārt Satversmes 6. pants ne tikai nostiprina Saeimu kā pilsoņu politiskās gribas pārstāvības orgānu, bet nosaka arī tās ievēlēšanas kārtību.

Satversmes 77. pants ir vērtējams kopsakarā ar Satversmes 79. pantu, kas paredz:

„Tautas nobalsošanai nodotais Satversmes pārgrozījums ir pieņemts, ja tam piekrīt vismaz puse no visiem balsstiesīgiem.”

Kā redzams, Satversmes 79. pantā noteiktais balsu skaits ir ļoti augsts. Saistībā ar Satversmes 77. pantu neviena tautas nobalsošana nav notikusi, tomēr no septiņām

tautas nobalsošanām, kas Latvijā notikušas saskaņā ar Satversmes 68., 72. un 78. pantu laika periodā no 1998. gada, tikai divas reizes nobalsošanā piedalījies vēlētāju skaits, kas pārsniedz pusi no visiem balsstiesīgajiem vēlētājiem. Nevienā tautas nobalsošanā balsotāju „par” skaits nav sasniedzis pusi no visiem balsstiesīgajiem.⁹

Analizējot kopsakarā Satversmes 77. un 79. pantu, redzams, ka likumdevējam nav bijis mērķis noteikt Satversmē kārtību, kādā grozāms Satversmes 1., 2., 3., 4., 6. un 77. pants, proti, noteikt to, kādā kārtībā Latvijas tauta varētu atteikties no neatkarīgas valsts un tās demokrātiski republikāniskās iekārtas. Šo Satversmes pantu jēga un mērķis ir padarīt šos Satversmes pantus par praktiski negrozāmiem, nepieļaujot demokrātiskas valsts iekārtas pamatu maiņu. Iespēja, ka kāds no šiem pantiem varētu tikt grozīts, vērtējama galvenokārt kā teorētiska.

2. Satversmes 77. panta grozījumu mērķis

Sākotnējā 1922. gada Satversmes 77. panta redakcija bija šāda:

„Ja Saeima grozījusi Satversmes pirmo, otro, trešo vai sesto pantu, tad šādi pār-grozījumi, lai tie iegūtu likuma spēku, ir apstiprināmi tautas nobalsošanā.”

1998. gada 15. oktobrī Saeima pieņēma likumu „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē”, tostarp papildinot Satversmes 77. pantu un paredzot, ka arī Satversmes 4. un 77. pantu var grozīt tikai tautas nobalsošanā. Ar šiem grozījumiem tika saņemti trīs mērķi. Pirmkārt, konstitucionāls statuss tika piešķirts latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas aizsardzībai. Turklāt tika noteikts, ka Satversmes 4. pants, kurā 1998. gadā tika ietverts teikums

„Valsts valoda Latvijas Republikā ir latviešu valoda”,

ir grozāms tikai tautas nobalsošanā. Tādējādi latviešu valoda tika atzīta par vienu no Latvijas visaugstākajām pamatvērtībām, kas skar demokrātiskas valsts iekārtas pamatus. Otrkārt, ietverot atsauci uz Satversmes 4. pantu, 77. pantā tika panākts, ka arī Satversmes 4. panta otrais teikums

„Latvijas karogs ir sarkans ar baltu svītru”

var tikt grozīts tikai tautas nobalsošanā. Tātad arī noteikumam par valsts karogu tiek nodrošināta tāda pati ārkārtīga augsta aizsardzība. Treškārt, 1998. gada grozījumi paredz, ka arī pats Satversmes 77. pants ir starp tiem, kas ir grozāmi tikai tautas nobalsošanā. Iepriekš Saeima varēja grozīt šo pantu bez tautas nobalsošanas. Tomēr tas nenozīmē, ka Saeima varēja izslēgt 1., 2., 3. vai 6. pantu no 77. panta uzskaitījuma. Šāda rīcība gan formāli saskaņētu ar Satversmes tekstu, tomēr būtībā būtu tai pretrunā, jo netiktu panākts Satversmes mērķis – nodrošināt visaugstāko aizsardzību demokrātiskajai valsts iekārtai. Tāpēc arī līdz 1998. gada grozījumiem Satversmē Saeima drīkstēja tikai papildināt Satversmes 77. pantā ietverto uzskaitījumu vai veikt kādus citus grozījumus, nevis izslēgt kādu no uzskaitītajiem pantiem. Savukārt kopš 1998. gada grozījumiem Saeima nedrīkst arī papildināt to Satversmes pantu uzskaitījumu, kuri iegūst spēku tikai pēc tautas nobalsošanas.

3. Obligātais referendums par konstitūciju vai tās grozījumiem citās Eiropas valstīs

Rietumeiropā obligātais konstitucionālais referendums paredzēts Īrijā, Dānijā, Šveicē un Austrijā.

1937. gada 1. jūlija Īrijas Konstitūcijas 46. pants paredz obligāto referendumu par jebkuriem Konstitūcijas grozījumiem. Kvorums referendumam nav noteikts; saskaņā

ar Konstitūcijas 47. pantu tās grozījumu pieņemšanai nepieciešams vienkāršs balsu vairākums no tiem balsotājiem, kas piedalās referendumā. Referendumam pavisam ir nodoti 28 grozījumi Īrijas 1937. gada Konstitūcijā.¹⁰

Dānijas 1953. gada Konstitūcijā arī ir paredzēts obligātais referendums. Konstitūcijas 88. pants ietver ārkārtīgi sarežģītu Konstitūcijas grozīšanu procedūru, kas sastāv no sešiem posmiem:

- 1) Dānijas parlamentam Folketingam jāpieņem grozījumi Konstitūcijā;
- 2) valdībai jāatbalsta šie grozījumi;
- 3) jāsauc jauna parlamenta vēlēšanas;
- 4) jaunajam parlamentam jāpieņem attiecīgie grozījumi Konstitūcijā bez izmaiņām;
- 5) grozījumi tiek nodoti referendumam, un balsotājiem tie jāpieņem; konstitūcijas grozījumu pieņemšanai nepieciešams ne tikai balsu vairākums, skaitot no tiem, kuri ir ieradušies, bet arī vismaz 40% balsu no visa elektorāta;
- 6) karalim jāpiekrit grozījumiem Konstitūcijā. Praksē Dānijas Konstitūcija kopš tās pieņemšanas 1953. gadā nav grozīta.¹¹

1999. gada 18. aprīļa Šveices Konfederācijas Federālās Konstitūcijas 140. pants paredz obligāto referendumu par jebkuriem Konstitūcijas grozījumiem. Šveicē obligātajam referendumam nav paredzēts kvorums; saskaņā ar Konstitūcijas 142. pantu Konstitūcijas grozījumi ir pieņemti, ja referendumā par tiem tiek atdots balsu vairākums, skaitot no tiem balsotājiem, kuri piedalījušies. Laika periodā no 1940. līdz 1998. gadam vidējais obligāto referendumu skaits gadā Šveicē federālā līmenī ir bijis 5,3.¹²

1930. gada Austrijas Federālā Konstitucionālā likuma (*Bundes-Verfassungsgesetz*) 44. pants paredz obligāto referendumu, ja tiek pieņemta jauna Konstitūcija, nevis paredzēta tikai Konstitūcijas grozīšana. Arī Austrijā referendumam nav noteikts kvorums; Konstitūcija var tikt pieņemta ar balsu vairākumu no tām derīgajām balsīm, kuras nodotas (Federālā Konstitucionālā likuma 45. pants).

No divpadsmit Austrumeiropas un Centrāleiropas valstīm obligātais referendums par konstitūcijas grozījumiem paredzēts četrās valstīs: Baltijas valstīs un Rumānijā.¹³

Igaunijas Republikas 1992. gada Konstitūcijā obligātais referendums par Konstitūcijas grozījumiem regulēts līdzīgi kā obligātā tautas nobalsošana par Satversmes grozījumiem. Igaunijas Konstitūcijas 162. pants paredz:

„Konstitūcijas I nodaļa „Vispārējie noteikumi” un XV nodaļa „Konstitūcijas grozīšana” var tikt grozīta tikai referendumā.”

Igaunijas Konstitūcijas I nodaļa „Vispārējie noteikumi” ietver septiņus pantus un nosaka Igaunijas valsts iekārtas pamatprincipus. Igaunijā referendumam kvorums nav noteikts; saskaņā ar Konstitūcijas 105. pantu lēmums referendumā tiek pieņemts ar balsu vairākumu no tiem vēlētājiem, kas piedalās nobalsošanā. Saskaņā ar spēkā esošo Konstitūciju Igaunijā nav notikuši obligātie referendumi.

Lietuvas Republikas 1992. gada Konstitūcijas 148. pants paredz līdzīgu obligāto referendumu par grozījumiem Konstitūcijā:

„Konstitūcijas 1. panta norma „Lietuvas valsts ir neatkarīga demokrātiska republika” var tikt grozīts tikai referendumā, ja par to nobalso ne mazāk kā 3/4 balsstiesīgo Lietuvas pilsoņu. Konstitūcijas pirmā nodaļa „Lietuvas valsts” un četrpadsmitā nodaļa „Konstitūcijas grozīšana” var tikt grozīta tikai referendumā.”

Konstitūcijas pirmā nodaļa ietver Lietuvas valsts iekārtas pamatprincipus. Lai grozītu Lietuvas Konstitūcijas pirmo nodaļu „Lietuvas valsts” (izņemot 1. pantu) un četrpadsmito nodaļu „Konstitūcijas grozīšana”, „par” jānobalso vairāk nekā pusei

no visiem balsstiesīgajiem pilsoņiem. Obligātais referendums saskaņā ar spēkā esošo Konstitūciju Lietuvā nav bijis.

Rumānijas 1991. gada Konstitūcijas 151. pants paredz, ka Konstitūcijas grozījumi var stāties spēkā tikai pēc tam, kad tie apstiprināti referendumā. Rumānijā obligātajam referendumam ir noteikts kvorums – vairāk nekā puse no visiem balsstiesīgajiem. Konstitūcijas grozījumi ir pieņemti, ja vairākums no tiem vēlētajiem, kuri piedalījušies referendumā, nobalsojuši „par”. Rumānijā referendums Konstitūcijas grozīšanai notika 2003. gada 18. un 19. oktobrī. Tas tika rīkots, lai iekļautu Konstitūcijā normas par Rumānijas dalību Eiropas Savienībā un NATO; ar grūtībām tika sasniegts nepieciešamais kvorums, proti, piedalījās 55,7% balsstiesīgo vēlētajū.

Kā redzams, tikai nedaudzu valstu konstitūcijās *expressis verbis* ir paredzēts referendums par konstitūcijas grozījumiem. Īrijā, Dānijā, Šveicē un Rumānijā obligātais referendums par konstitūcijas grozījumiem ir plašāks nekā Latvijā, jo tas jāriko jebkurā gadījumā, ja grozīta konstitūcija. Igaunijā un Lietuvā, līdzīgi kā Latvijā, ir paredzēts obligātais referendums tikai par atsevišķiem, pašiem svarīgākajiem konstitūcijas pantiem.

Obligātā konstitucionālā referenduma mērķis ir ne tikai nodot vēlētajiem izlemšanai pašus svarīgākos jautājumus valstī, bet arī nepieļaut konstitūcijas vai atsevišķu tās pantu grozīšanu vispār vai arī nepieļaut pārāk biežu to grozīšanu. Jo īpaši Latvijā un Lietuvā, kur obligātajam konstitucionālajam referendumam noteikts ļoti augsts nepieciešamais balsu skaits, šāda regulējuma mērķis ir padarīt attiecīgos konstitūcijas pantus par praktiski negrozāmiem un aizsargāt demokrātiskas valsts iekārtas pamatus. Arī Rumānijā, kur konstitucionālajam referendumam noteikts augsts kvorums, konstitūcija grozīta tikai vienreiz. Dānijā, lai pieņemtu grozījumus konstitūcijā, nepieciešams nedaudz mazāks balsu skaits nekā Latvijā, tomēr kopumā konstitūcijas grozīšanas kārtība ir vēl sarežģītāka nekā Latvijā, tāpēc Dānijas regulējums *de facto* nevis veido kārtību konstitūcijas grozīšanai, bet gan panāk to, ka tā ir praktiski negrozāma.

Savukārt Īrijā un Šveicē, kur nav noteikts kvorums obligātajam referendumam un konstitūcijas grozījumu pieņemšanai nepieciešams balsu vairākums no nodotajām derīgajām balsīm, referenduma par konstitūcijas grozījumiem mērķis ir neļaut parlamentam vienam izlemt tik svarīgu jautājumu kā valsts pamatlikuma grozīšana un nodot šo jautājumu izlemšanai vēlētajiem.

Tas, ka citās valstīs nav paredzēts obligātais referendums par konstitūcijas grozījumiem, nenozīmē, ka netiktu rīkoti referendumi par jaunu konstitūciju pieņemšanu vai konstitūcijas grozījumiem. Parasti pastāv iespēja rīkot konstitucionālo fakultatīvo referendumu, proti, pēc valsts orgāna (valsts prezidenta, parlamenta vai atsevišķu tā palātu vai noteikta skaita deputātu, valdības) vai vietējās varas orgānu, vai noteikta skaita vēlētajū priekšlikuma nodot konstitūcijas grozījumus vai jaunas konstitūcijas pieņemšanu referendumam. Šāda sistēma ir daudz elastīgāka. Vienlaikus praksē valsts orgāni šādu iespēju izmanto visai reti, līdz ar to tautas izlemšanai tiek nodoti tikai patiešām paši svarīgākie jautājumi.

4. Tautas nobalsošanas par jaunas Satversmes pieņemšanu problemātika

Satversme *expressis verbis* neregulē jautājumu par to, vai jauna Latvijas Republikas pamatlikuma pieņemšanai jāriko tautas nobalsošana. Mūsdienās jaunu valsts konstitūciju visbiežāk pieņem tauta referendumā, un vairāki autori ir norādījuši, ka mūsdienās jaunas konstitūcijas pieņemšana ir viens no jautājumiem, par kuriem referendumi

tiek rīkoti pat valstīs bez tiešās demokrātijas tradīcijām.¹⁴ Pausts arī viedoklis, ka jaunas konstitūcijas pieņemšana ir ekskluzīvā tautas, nevis parlamenta kompetencē. Satversmes tiesa 2007. gada 29. novembra spriedumā lietā Nr. 2007-10-0102 ir norādījusi:

„Satversme gan sadala satversmes varu starp Latvijas pilsoņu kopumu un Saeimu, tomēr garantē Latvijas tautas ekskluzīvās tiesības rīkoties ar Satversmes fundamentālajām normām, proti, atcelt konstitūciju vai noteikt jaunu konstitucionālo iekārtu.”

Referendums par jaunas konstitūcijas pieņemšanu konstitūcijā *expressis verbis* ir paredzēts tikai Austrijā, Īrijā, Dānijā, Šveicē un Rumānijā ir paredzēts obligātais referendums par jebkuriem konstitūcijas grozījumiem. Savukārt Igaunijā un Lietuvā ir paredzēts obligātais referendums tikai par atsevišķiem konstitūcijas pantiem. Vienlaikus gandrīz visās valstīs pastāv iespēja rīkot referendumu par jaunas konstitūcijas pieņemšanu kārtībā, kāda noteikta konstitucionālā fakultatīvā referendumā rīkošanai.

Tāpēc arī Latvijā jaunas Satversmes pieņemšana varētu notikt tikai tautas nobalsošanā. Tomēr, kamēr vien jaunā Satversme pēc būtības negroza Satversmes 1., 2., 3., 4. un 6. pantā noteiktos demokrātiskās valsts iekārtas pamatus, uz tās pieņemšanas kārtību nebūtu attiecināma prasība, lai tautas nobalsošanā „par” nobalsotu vismaz puse visu balsstiesīgo pilsoņu.

5. Obligātā tautas nobalsošana par dalību Eiropas Savienībā

Satversmes 68. panta trešā daļa paredz vēl vienu obligāto tautas nobalsošanu:

„Latvijas dalība Eiropas Savienībā izlemjama tautas nobalsošanā, kuru ierosina Saeima.”

Šī norma Satversmē iekļauta ar 2003. gada 8. maija likumu. Satversmes 68. panta trešā daļa paredz obligāto tautas nobalsošanu; Saeima viena pati nevar pieņemt lēmumu par dalību Eiropas Savienībā (turpmāk – ES). Tautai pieder tiesības ne vien lemt par Latvijas iestāšanos, bet arī par izstāšanos no ES, turklāt izstāšanās procedūrai jābūt tādai pašai kā iestāšanās procedūrai.¹⁵ Tautas nobalsošanā par dalību ES vēlētāji balso par abstraktu jautājumu, nevis par likumu vai tā projektu. 2003. gadā tika grozīts arī Satversmes 79. pants, paredzot, ka tautas nobalsošanai nodotais lēmums par Latvijas dalību ES ir pieņemts, ja balsotāju skaits ir vismaz puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita un ja vairākums ir balsojis „par”.

Satversmē paredzēta tautas nobalsošana tieši par iestāšanos ES. Iepazīstoties ar Saeimas sēžu stenogrammām, redzams, ka deputāti apsvēra iespēju Satversmē paredzēt, ka tautas nobalsošana rīkojama arī par iestāšanos citās starptautiskajās organizācijās, piemēram, NATO, tomēr izšķīrās noteikt tautas nobalsošanu tikai par iestāšanos ES. Deputāti uzskatīja, ka tikai

„Eiropas Savienība ir valstu savienība ar pār nacionālu raksturu, un, iestājoties Eiropas Savienībā, Latvija uzņemas no Eiropas Savienības līgumiem izrietošās saistības, kas noved pie Latvijas Republikas tiesību zināmas deleģēšanas Eiropas Savienībai”¹⁶

Pirms Latvijas iestāšanās ES kļuva redzama Satversmē ietvertā tautas nobalsošanas institūta nepiemērotība dzīves vajadzībām. Satversme neparedzēja iespēju rīkot tautas nobalsošanu par abstraktu jautājumu, savukārt, ja Valsts prezidents vēlētos Satversmes 72. pantā noteiktajā kārtībā nodot tautas nobalsošanai Saeimas jau pieņemtu likumu par Latvijas dalību ES, būtu jāsavāc vismaz vienas desmitās daļas vēlētāju paraksti par

nobalsošanas rīkošanu un tautas nobalsošana būtu par šā likuma atcelšanu, turklāt tautas nobalsošanu par starptautiskiem līgumiem (līgumiem ar ārvalstīm) *expressis verbis* aizliedz Satversmes 73. pants. Tomēr pastāvēja politiska nepieciešamība rīkot tautas nobalsošanu par dalību ES. Tika atzīts, ka, ievērojot būtiskās un plašās pārmaiņas, ko rada iestāšanās ES, ir svarīgi, lai tā notiktu ar iespējami augstāku leģitimitātes pakāpi, ko mūsdienu demokrātiskajās valstīs var nodrošināt tautas nobalsošana.¹⁷

Notika arī plaša diskusija par to, vai Latvijas dalība ES ietekmē Satversmes 1. pantā ietvertu neatkarības jēdzienu un Satversmes 2. pantā nostiprināto suverenitāti un vai ir nepieciešama Satversmes 77. pantā paredzētā tautas nobalsošana. Ar Ministru prezidenta rīkojumu izveidotā darba grupa¹⁸ secināja, ka, iestājoties ES, Latvijas suverenitāte un neatkarība netiek aizskarta.¹⁹ Arī tiesīzbiznātnieki, iesaistoties šajā diskusijā, norādīja:

„Ja mēs saprātīgi, atbilstoši juridiski korektām interpretācijas metodēm interpretētu Satversmes 1. un 2. pantu, pie tam ievērojot konstitucionālās interpretācijas specifiku, mēs diezgan viegli nonāktu pie slēdziena, ka jēdziens „neatkarība” (kā arī „suverenitāte”) ir pietiekami ietilpīgs, lai varētu savienot Satversmes 1. un 2. panta pašreizējos formulējumus ar Latvijas līdzdalību Eiropas Savienībā.”²⁰

Ņemot vērā tiesībpolitisku nepieciešamību grozīt Satversmi saistībā ar Latvijas iestāšanos ES, Saeima iekļāva Satversmes 68. pantā divus jaunus tautas nobalsošanas veidus: par dalību ES un par būtiskām izmaiņām nosacījumos par Latvijas dalību ES.

Obligātās tautas nobalsošanas par Latvijas dalību ES mērķis ir nodot pašas tautas izlemšanai vienu no Latvijas valsts svarīgākajiem jautājumiem, kas saistīts arī ar valsts orgānu kompetences nodošanu ES. Satversmes 79. panta otrajā daļā tautas nobalsošanai par dalību ES noteiktais kvorums raksturojams kā visai augsts, tomēr ne nesasniedzams, proti, puse no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita. 2003. gada 20. septembra tautas nobalsošanā šis kvorums tika sasniegts „ar uzviju”.

6. Obligātais referendums par dalību Eiropas Savienībā citās valstīs

Lai gan Īrijas Konstitūcija *expressis verbis* neparedz referendumu par dalību ES, tomēr tas bija jāriko, jo dalība ES groza Īrijas Konstitūcijas normas pēc būtības, bet Konstitūcija Īrijā grozāma tikai referendumā.

Šveices Konstitūcijas 140. pants paredz obligāto referendumu par iestāšanos kopējās drošības organizācijās vai supranacionālās kopienās, tādās kā ANO, NATO vai ES.

Lietuvā paredzēts obligātais referendums par Lietuvas dalību starptautiskajās organizācijās, ja šāda dalība ir saistīta ar daļēju valsts orgānu kompetences nodošanu starptautiskās organizācijas institūcijām.²¹ Lai izšķirtu jautājumu par dalību starptautiskā organizācijā, ir nepieciešams, lai „par” nobalsotu vairāk nekā puse no tiem balsotājiem, kuri piedalās referendumā.²² 2003. gada 10. un 11. maija referendumā Lietuvas pilsoņi nobalsoja par iestāšanos ES.

Horvātijas Republikas 1990. gada 22. decembra Konstitūcijas 141. pants paredz obligāto referendumu par tādiem jautājumiem kā Horvātijas iestāšanās starptautiskā organizācijā:

„Jebkurš lēmums par Horvātijas Republikas apvienošanos ir jāpieņem referendumā ar visu valsts balsstiesīgo vēlētāju balsu vairākumu.”

Lai gan vairākās valstīs Konstitūcijā *expressis verbis* ir paredzēti obligātie referendumi par iestāšanos starptautiskajās organizācijās, ja šāda dalība saistīta ar valsts orgānu kompetences nodošanu starptautiskajai organizācijai (Šveice, Lietuva,

Horvātija), tomēr tikai Latvijā un Čehijā konstitūcijā ir paredzēta obligātā tautas nobalsošana tieši par dalību ES.

Referendumi par valsts iestāšanos ES tiek rīkoti arī tajās valstīs, kur konstitūcija to obligāti nepieprasa, izmantojot noteikumus par fakultatīvo referendumu. Obligātais referendums par iestāšanos starptautiskajās organizācijās, ja šāda dalība ir saistīta ar valsts orgānu kompetences nodošanu starptautiskajai organizācijai, tiek noteikts ar mērķi nodot šo ļoti svarīgo, arī ar valsts suverenitāti saistīto jautājumu tautas izlemšanai.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Direct democracy: The Eastern and Central European experience, ed. by A. Auer, M. Buetzer. Dartmouth : Ashgate, 2001.
2. *Dišlers, K.* Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : A. Gulbis, 1930.
3. *Dišlers, K.* Konstitūcija un satversmes vara. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1–3, 1921, 1.–10. lpp.
4. *Endziņš, A.* European integration and constitutional law: the situation in Latvia. Pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-STD\(2000\)030-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-STD(2000)030-e.asp) [skatīts 28.01.2010.].
5. *Levits, E.* Normatīvo tiesību aktu demokrātiskā leģitimācija un deleģētā likumdošana: teorētiskie pamati. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 9, 2002.
6. *Levits, E.* Satversme un Eiropas Savienība. *Jurista Vārds*, Nr. 23, 2000. gada 8. jūnijs.
7. *Setälä, M.* Referendums in Western Europe – A Wave of Direct Democracy? *Scandinavian Political Studies*, 4, 1999. Pieejams: <http://www.tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=95848> [skatīts 28.01.2010.].
8. *Suksi, M.* Bringing in the people. A comparison of constitutional forums and practices of the referendum. Dordrecht Martinus Nijhoff Publishers, 1993.
9. *Tierney, S.* Constitutional Referendums: A Theoretical Enquiry. *The Modern Law Review*. Vol. 72, No. 3, 2009.

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme : LR likums.
Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=57980> [skatīts 29.01.2010.].
2. Īrijas Konstitūcija.
Pieejama: <http://www.constitution.ie/reports/ConstitutionofIreland.pdf> [skatīts 29.01.2010.].
3. Dānijas Konstitūcija. Pieejama: <http://www.servat.unibe.ch/icl/da00000.html> [skatīts 28.01.2010.].
4. Šveices Konfederācijas Federālā Konstitūcija.
Pieejama: <http://www.admin.ch/ch/e/rs/101/a142.html> [skatīts 26.01.2010.].
5. Austrijas Federālais Konstitucionālais likums. Pieejams: http://www.ris.bka.gv.at/Dokument.wxe?Abfrage=Erv&Dokumentnummer=ERV_1930_1 [skatīts 28.01.2010.].
6. Igaunijas Republikas Konstitūcija.
Pieejama: <http://www.servat.unibe.ch/icl/en00000.html> [skatīts 26.01.2010.].
7. Lietuvas Republikas Konstitūcija. Pieejama: http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html [skatīts 26.01.2010.].
8. Rumānijas Konstitūcija. Pieejama: <http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=371> [skatīts 29.01.2010.].
9. Horvātijas Republikas Konstitūcija.
Pieejama: http://www.servat.unibe.ch/icl/hr00000_.html [skatīts 28.01.2010.].
10. Lietuvas Republikas 2002. gada 4. jūnija „Likums par referendumiem”.
Pieejams: <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6815> [skatīts 26.01.2010.].
11. Čehijas Republikas 2003. gada 14. novembra konstitucionālais likums Nr.515/2002.
Pieejams: http://angl.concourt.cz/angl_verze/constitution.php [skatīts 10.09.2010.].

Judikatūra

1. Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.
Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2007_10_0102_Robezligums.htm [skatīts 29.01.2010.].
2. Satversmes tiesas 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.
Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2008-35-01.htm [skatīts 29.01.2010.].
3. Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta spriedums lietā Nr. 04-07 (99).
Pieejams: <http://www.satv.tiesa.gov.lv/?lang=1&mid=19> [skatīts 29.01.2010.].

Atsauces

- ¹ Dišlers, K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : A. Gulbis, 1930, 110. lpp.
- ² Turpat, 112. lpp.
- ³ Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102 un 2009. gada 7. aprīļa spriedums lietā Nr. 2008-35-01.
- ⁴ Levits, E. Normatīvo tiesību aktu demokrātiskā leģitīmācija un deleģētā likumdošana: teorētiskie pamati. *Likums un Tiesības*, 4. sēj., Nr. 9, 2002.
- ⁵ Dišlers, K. Ievads Latvijas valststiesību zinātnē. Rīga : A. Gulbis, 1930, 110. lpp.
- ⁶ Satversmes tiesas 2000. gada 24. marta spriedums lietā Nr. 04-07 (99).
- ⁷ Dišlers, K. Konstitūcija un satversmes vara. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, Nr. 1–3, 1921, 1.–10. lpp.
- ⁸ Satversmes tiesas 2007. gada 29. novembra spriedums lietā Nr. 2007-10-0102.
- ⁹ <http://www.cvk.lv> [skatīts 28.01.2010.].
- ¹⁰ <http://electionsireland.org/results/referendum/> [skatīts 28.01.2010.].
- ¹¹ Suksi, M. Bringing in the people. A comparison of constitutional forums and practices of the referendum. Dordrecht Martinus Nijhoff Publishers, 1993, pp. 192., 193.
- ¹² Setälä, M. Referendums in Western Europe – A Wave of Direct Democracy? *Scandinavian Political Studies*, 4, 1999.
Pieejams: <http://www.tidskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=95848> [skatīts 28.01.2010.].
- ¹³ Direct democracy: The Eastern and Central European experience, ed. by A. Auer, M. Buetzer. Dartmouth : Ashgate, 2001, p. 7.
- ¹⁴ Tierney, S. Constitutional Referendums: A Theoretical Enquiry. *The Modern Law Review*. Vol. 72, No. 3, 2009, p. 360.
- ¹⁵ Likumprojekta „Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē” anotācija.
Pieejams: http://www.saeima.lv/saeima8/mek_reg_fre [skatīts 28.01.2010.].
- ¹⁶ Deputātes Mellupes S. runa. Saeimas 2003. gada 10. aprīļa sēdes stenogramma.
Pieejams: http://www.saeima.lv/steno/2002_8/st_030410/st1004.htm [skatīts 28.01.2010.].
- ¹⁷ Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi? Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādāšanai piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2001. gada 15. maijs.
- ¹⁸ Ministru prezidenta 2001. gada 20. aprīļa rīkojums Nr. 147 „Par darba grupu likumprojektu izstrādei, kas nodrošina Latvijas konstitucionālās sistēmas saderību ar Eiropas kopienas tiesībām”. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 63, 2001. gada 24. aprīlis.
- ¹⁹ Kādēļ Latvijas konstitūcijā nepieciešami labojumi? Darba grupas Satversmes grozījumu izstrādāšanai piedāvātā projekta teorētiskais pamatojums. *Jurista Vārds*, Nr. 14, 2001. gada 15. maijs.
- ²⁰ Levits, E. Satversme un Eiropas Savienība. *Jurista Vārds*, Nr. 23, 2000. gada 8. jūnijs. Skat. arī *En-dziņš*, A. European integration and constitutional law: the situation in Latvia;
pieejams: [http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-STD\(2000\)030-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2000/CDL-STD(2000)030-e.asp) [skatīts 28.01.2010.].
- ²¹ Lietuvas 2002. gada 4. jūnija „Likuma par referendumiem” No. IX-929 4. pants.
- ²² Turpat, 7. pants.

Summary

Latvia's Constitution provides for mandatory referendums in two cases – one speaks to amending Sections 1, 2, 3, 4, 6 and 77 of the Constitution, which establish the fundamental aspects of the Republic of Latvia as an independent democracy, and the other refers to accession to the European Union. Compulsory constitutional referendums sometimes require a high level of voter participation (Lithuania, Romania), and in other cases they involve complicated procedures (Denmark). The aim is to limit attempts to amend a constitution or certain provisions therein, or even to make sure that some provisions cannot be revised at all. The compulsory referendum on EU membership in Latvia is unique in its specificity, because in other countries, regulations about the issue are far more flexible. Switzerland, Lithuania and Croatia, for instance, require mandatory referendums on accession to any international organisation or supranational community. Elsewhere, facultative referendums are held.

Padomju krimināltiesību ietekme uz vainas teorijas attīstību Latvijas krimināltiesībās

The Influence of Soviet Criminal Law on the Development of the Theory of Guilt in Latvia's Criminal Law

Mag. iur. Agnese Beļska

LU Juridiskā fakultāte

Krimināltiesisko zinātņu katedras doktorante

E-pasts: Agnese.Belska@gmail.com

Publikācija veltīta vainas teorijas ģenēzes un evolūcijas problemātikai kontekstā ar krimināltiesību attīstību Eiropā.¹ Ņemot vērā to, ka krimināltiesību jomā ir ierasts runāt par *padomju tiesību ietekmi*, piemēram, attaisnojot tiesību aktos esošās neprecizitātes, kā arī biežo krimināllikuma grozīšanu, autore uzskata par nepieciešamu šā raksta ietvaros nošķirt, vai pastāv padomju tiesību ietekme un cik liela tā ir.

Rakstā tiek izvirzīta šāda tēze: kopumā, kā arī tieši attiecībā uz vainas teorijas izpratni Latvijas krimināltiesībās pastāv padomju tiesību ietekme, taču pati Krimināllikumā iestrādātā vainas teorija ir veidojusies apgaismības ideju ietekmē Eiropā un Latviju sasniegusi caur Krievijas impērijas krimināltiesību zinātnieku atziņām un 1903. gada Sodu likumiem. Līdz ar to *padomju krimināltiesības* lielā mērā skar tieši tiesību interpretācijas un piemērošanas problemātiku.

Atslēgvārdi: krimināltiesības, krimināltiesību filozofija, padomju krimināltiesības, vainas teorija.

Saturs

<i>Ievads</i>	194
<i>1. daļa. Vainas teorijas attīstība apgaismības ideju ietekmē</i>	195
<i>2. daļa. Vainas teorija padomju krimināltiesībās</i>	198
<i>Kopsavilkums</i>	200
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	201
<i>Literatūra</i>	201
<i>Normatīvie tiesību akti</i>	203
<i>Pielikums</i>	203
<i>Atsauces</i>	205
<i>Summary</i>	208

Ievads

Padomju okupācija, ko XX gs. piedzīvoja Latvijas Republika, atstāja ietekmi ne tikai uz šeit dzīvojošo cilvēku mentalitāti un domāšanu, bet arī uz tiesisko apziņu, tiesību izpratni un interpretāciju, kā arī tiesību sistēmu kopumā. Krimināltiesības ir viena no smagākajām tiesību nozarēm tajā ziņā, ka tikai krimināltiesiski procesuālā

kārtībā personai ir iespējams piespriest visbargāko sodu – brīvības atņemšanu. Krimināltiesības attīstības straujāko posmu pasaulē piedzīvoja tieši XX gs. otrajā pusē, kad pēc piedzīvotā Otrajā pasaules karā cilvēki viskrasāk sāka vērsties pret nežēlīgiem sodiem, pret valsts realizētu varmācību, nostiprinot savu valstu tiesiskajā sistēmā mūsdienu būtiskākos krimināltiesību principus, to skaitā mūsdienu izpratni par noziedzīga nodarījuma ārējās un iekšējās izpausmes nošķiršanu, kas ir *vainas teorijas*² pamats. Padomju Savienībā tieši krimināltiesības bija viena no visvairāk pētītajām tiesību nozarēm, taču mērķis atšķīrās no *rietumu* speciālistu izvirzītā, proti, padomju krimināltiesībās primārais objekts bija valsts tiesības un intereses pret indivīdu vai indivīdu grupu apdraudējumiem.

Krimināltiesības un to attīstība ir plašs temats, un vienā rakstā to nav iespējams aptvert, tāpēc autore mērķis šajā rakstā ir analizēt ietekmi, kādu uz Latvijas krimināltiesībās nostiprināto vainas teoriju atstāja padomju krimināltiesības. Minētā mērķa sasniegšanai nepieciešams izvērtēt vainas teoriju, kas bija izveidojusies līdz XX gs. sākumam Eiropā, arī Krievijas impērijā pirms Padomju Savienības nodibināšanas un Latvijas Republikā pirms padomju okupācijas. Tāpat rakstā veikts salīdzinājums starp Latvijas teritorijā spēkā esošajiem krimināllikumiem XX gs. otrajā pusē un mūsdienās, kā arī analizēta krimināltiesību teorijas attīstība Padomju Savienības laikā un mūsdienās, vērtējot, kāda varētu būt patiesā padomju krimināltiesību ietekme uz šo nozīmīgo krimināltiesību institūtu. Ārpus izpētes paliek jautājums par noziedzīga nodarījuma izpratnes kopējo attīstību, kā arī padomju tiesību ietekmi uz krimināltiesību piemērošanas praksi.

1. daļa. Vainas teorijas attīstība apgaismības ideju ietekmē

Lai apzīmētu personas psihisko jeb iekšējo attieksmi pret tās nodarījumu, Latvijas krimināltiesību teorijā tiek izmantots termins „subjektīvā puse”. Savukārt personas rīcības ārējā izpausme veido noziedzīga nodarījuma objektīvo pusi. Tomēr šāda noziedzīga nodarījuma sastāva jeb *corpus delicti* izpratne ir raksturīga modernajām krimināltiesībām, jo ne vienmēr objektīvo un subjektīvo pazīmju nošķiršana ir bijusi viennozīmīga. Piemēram, profesore V. Liholaja rakstā „Noziegums” norāda:

*„Gadsimtu gaitā tāpat tika diskutēts jautājums par to, vai noziegums ir cilvēka ārējās uzvedības akts, kas izdarīts apziņas kontrolē, vai arī pati noziedzīgā doma jau ir noziegums.”*³

Raugoties vēsturiski, sākotnēji noziegums tika uztverts kā ārējās uzvedības akts un personas attieksme pret savu izdarīto netika noskaidrota. Jānorāda gan, ka sākumā krimināltiesības piederēja pie privāto tiesību nozares un tikai vēlāk, attīstoties izpratnei par valsti, krimināltiesības nostiprinājās kā publisko tiesību nozare:

*„Nepastāvot publiskai organizētai valsts varai, reakcijas uz noziedzīgu nodarījumu notika privātā kārtā.”*⁴

Privāttiesību sfērā nozīme lielākoties bija vienīgi atbildībai par izdarīto, līdz ar to krimināltiesībās netika nošķirta nodarījuma ārējā un iekšējā darbība, proti, – tas, ko persona reāli ir izdarījusi, no tā, ko persona bija vēlējusies izdarīt.

Subjektīvās attieksmes vērtēšanas rašanās galvenokārt tiek saistīta ar baznīcas tiesībām, kur pretēji sekulārajai tiesību izpratnei, nodomam un personas prātam bija centrāla loma. Dievs kanonisko tiesību skatījumā ir spējīgs ielūkoties cilvēka prātā, tas redz cilvēka grēku, un sodu persona saņems ne tikai par savu rīcību, bet arī par saviem *ļunajiem* nodomiem.⁵ Līdz ar to vēsturiski bija izveidojusies situācija, kad,

no vienas puses, personu sodīja tikai par ārējo nodarījumu, nevērtējot iekšējo psihisko attieksmi, bet, no otras puses, personu varēja notiesāt arī tikai par tās *launprātīgu* nodomu, kas nebija izpaudies ārējā rīcībā. Līdz ar to secināms, ka līdz pat apgaismības laikmetam krimināltiesībās praktiski pastāvēja tā sauktā objektīvā vainas pieskaitāmība, ko iemiesoja latīņu izteiciens „*versari in re illicita*”⁶, kas vienlīdz attiecināms uz darbošanos neatļautā kā fiziskā, tā garīgā plāksnē.

Pret praksi, kad persona tika tiesāta par nodomu (piemēram, par grēcīgām domām; arī tā sauktās „raganu prāvas” pārsvarā ietilpst šajā kategorijā), kas vēl nebija pārvērties darbībā, kā viens no pirmajiem vērsās angļu filozofs Tomass Hobss (*Hobbes*; 1588–1679), kurš darbā „*Leviatāns*” raksta, ka likuma pārkāpums nevar būt tas vien, ka persona vēlējusies un iekārojusi cita labumus, kalpus vai sievu bez īpaša nodoma to iegūt sev. T. Hobss tāpat raksta, ka ikviens noziegums ir grēks, bet ne katrs grēks ir arī noziegums, proti, ļaunas domas un nolūki var būt grēks, bet, kamēr persona nav veikusi kādu aizliegtu darbību vai nav darījusi to, kas tai ar likumu noteikts, tā nav izdarījusi noziegumu:

„*Cilvēku apsūdzībā nav vietas nodomiem, kas nekad neparādās kā ārēja rīcība.*”⁷

Nenoliedzami pašas pirmās iezīmes vainas dališanai *subjektīvā* un *objektīvā* vainā ir novērojamas vācu filozofa un T. Hobsa ideju turpinātāja Samuela fon Pufendorfa (*Pufendorf*, 1632–1694) darbos. S. Pufendorfa izstrādātā koncepcija primāri bija balstīta uz pieņēmumu par cilvēka gribas brīvību, kura pamatā bija arī viņa teorija par *imputatio*⁸. Savā dabisko tiesību sistēmā S. Pufendorfs izšķir divu līmeņu *imputatio*, proti, objektīvu spēju uzņemties vainu, kas vēlāk tiek nodēvēta par *imputatio facti*, un subjektīvu spēju uzņemties vainu, kas attiecīgi vēlāk tiek nodēvēta par *imputatio iuris*⁹. Līdz ar to pakāpeniski vismaz teorētiskā plāksnē tiek nošķirta personas *rīcība* kā ārēja izpausme un personas *vaina* kā iekšēja izpausme. Tomēr ir pārargri teikt, ka S. Pufendorfa teorija kaut mazākajā mērā būtu līdzīga mūsdienu vainas izpratnei. Drīzāk autore saskata šīs teorijas līdzību ar, piemēram, mūsdienās anglo-amerikāņu tiesību saimē sastopamo *strict liability* doktrīnu¹⁰, jo *vaina* netiek saistīta ar personas nodomu vai kādu faktu apzināšanos kā subjektīvu parādību, bet drīzāk – kā personas iesaistīšanos rīcībā (darbībā vai bezdarbībā) pēc brīvas gribas.¹¹ Vainīgā persona tiek sodīta tikai tad, ja pēc savas brīvas gribas izšķirusies veikt tiesību pārkāpumu, un šāda pieeja būtiski atšķiras no krimināltiesībās tobrīd vadošās *objektīvās pieskaitāmības* teorijas, saskaņā ar kuru persona tiek saukta pie atbildības, ja tās rīcība ir objektīvi saistīta ar sekām, vispār neņemot vērā personas attieksmi. Tomēr arī S. Pufendorfa teorijā prasība izzināt dziļāku motivāciju nepastāvēja, jo tika pieņemts, ka persona, kas brīvprātīgi izdara nodarījumu, to veic arī apzināti.

Vainas izpratni, kas nostiprinājās krimināltiesībās apgaismības ideju ietekmē, mūsdienās dēvē par objektīvo vainas teoriju. Proti, pieņemot, ka visas personas ir apveltītas ar gribas brīvību, to darbība tika vērtēta atkarībā no tā, vai nav bijuši apstākļi, kas varēja ietekmēt šādu rīcības brīvību. Kā uz to norādīja arī Čezāre Bekaria (*Cesare Beccaria*; 1738–1794):

„*Tie kļūdās, kas iedomājas, ka noziegums tādēļ ir smagāks vai mazāk smags atkarībā no tās personas nodoma, kas to izdarījusi.*”¹²

Kopumā autore pievienojas D. Krausa un K. Pastiles viedoklim, ka XVIII un XIX gadsimtā arvien vēl netika nošķirta politiskā, morālā un krimināltiesiskā vaina,¹³ līdz ar to nevar runāt arī par objektīvās un subjektīvās vainas teorijas nošķiršanu krimināltiesībās.

Analizējot Latvijas krimināltiesību vēsturi, ir jāņem vērā, ka XIX gs Latvijas teritorija pilnībā atradās Krievijas impērijas sastāvā, un, lai gan pastāvēja zināmas atšķirības, tomēr jaunākās krimināltiesību tendences attiecībā uz teorētiskiem jautājumiem ienāca tieši caur Krieviju. Līdzīgi kā Rietumeiropā, arī Krievijas impērijā kopumā bija jūtama apgaismības laika ideju ietekme. Klasiskās krimināltiesību skolas pārstāvji arī Krievijas impērijā vainas un atbildības jēdzienu saistīja tieši ar brīvu cilvēka gribu. Brīva griba tika minēta par galveno iemeslu tam, kādēļ vienādos apstākļos personas pieņem atšķirīgus lēmumus (indeterminisma teorija). Otrs virziens bija saistīts ar Darvina teoriju un skaidroja cilvēku kā mehāniski funkcionējošu būtni bez subjektīvām pazīmēm (determinisma teorija). Praksē abi virzieni tika saistīti ar personas objektīvo vainu.¹⁴

Jāatzīmē, ka turpmāk Krievijas impērijas krimināltiesību zinātnieki pārsvarā noliedza abas šīs skolas un centās meklēt savu vainas teoriju. Nikolajs Tagancevs (*Таганцев*, 1843–1923) šajā ziņā ir viens no ievērojamākajiem. Norādot, ka ne vienmēr gadsimtu gaitā personas iekšējie nodomi ir pienācīgi vērtēti, N. Tagancevs modernajās krimināltiesībās par būtisku izvirzīja principu „*in maleflicii voluntas spectatur, non rerum exitus*”¹⁵.

„Tādā veidā noziedzīga nodarījuma izpratne sevī ietver divus momentus: ārējo – ar likumu aizliegtās sekas, tas ir, darbība vai bezdarbība, un iekšējo – vainīgumu jeb noziedzīgo gribu,”

raksta N. Tagancevs.

„Noziedzīgā griba, kas izpaudusies tiesiskā rīcībā, būs šķietama noziedzīga rīcība; tiesiska griba, kas izpaudusies ar likumu aizliegtā darbībā, nebūs šķietama darbības ziņā.”¹⁶

Autors krimināltiesisko atbildību atvasina nevis no cilvēka brīvas gribas, bet no paša cilvēka. Tajā pašā laikā kopēju vainas definīciju N. Tagancevs piedāvāt nespēj.

Ar zināmu ironiju N. Tagancevs analizē Vācijas krimināltiesību normas, norādot, ka tajās ir saskatāma personas subjektīvā saikne ar noziedzīgu nodarījumu, tajā pašā laikā autors izsaka šaubas, vai paši Vācijas zinātnieki to ir sapratuši.¹⁷ N. Tagancevs nošķir tā dēvēto negadījumu (*casus*), kas tolaik bija nostiprināts arī tiesību aktos¹⁸, kā arī norāda uz divām vainas formām, kas pastāv tā laika krimināltiesību doktrīnā, proti, nodoms (*умысел, dolus*) un neuzmanība (*неосторожность, culpa*). Piemēram, nodoms saskaņā ar N. Taganceva viedokli ir

„ne tikai tad, kad vainīgais vēlējās panākt savu izdarīto, bet arī tad, kad viņš apzināti pielāva iespējama nozieguma iestāšanos no savas rīcības sekām.”¹⁹

N. Tagancevs tādējādi, analizējot arī tā laika Vācijas un Francijas doktrīnā un tiesu praksē paustās atziņas, kā arī citu Krievijas impērijas tiesību zinātnieku paustās atziņas, apraksta vainas teoriju, kas vēlāk tiek apzīmēta kā subjektīvā vainas teorija un kas nošķir noziedzīgā nodarījumā iekšējo elementu jeb vainīgumu (*виновность*) un ārējo elementu jeb objektīvo vainīguma izpausmi (*объективное проявление виновности*).

Jaunākās krimināltiesību atziņas tika iestrādātas arī Krievijas impērijas cara Nikolaja II apstiprinātajā 1903. gada 22. marta Sodu likumu projektā,²⁰ kura tapšanā lielu darbu ieguldīja arī N. Tagancevs.²¹ Sākotnēji par spēkā esošām pasludināja pirmās vienpadsmit nodaļas, kas tika attiecinātas arī uz Latvijas teritoriju.²² Jāatzīmē arī tas, ka Krievijas impērijas 1903. gada Sodu likumi²³ ar nelielām izmaiņām un pielāgojumiem neatkarīgās Latvijas vajadzībām bija spēkā līdz pat 1933. gadam, kad tos nomainīja 1933. gada Sodu likums²⁴.

Latvijas Republikā XX gs. 20./30. gados nebija vērojamas lielas izmaiņas no Krievijas impērijas laikā N. Taganceva izstrādātās vainas teorijas. Arī 1933. gada Sodu likumā netika skaidrots vainas jēdziens, bet tika nodalītas divas vainas formas. Krimināltiesību teorijā profesors P. Mincis, līdzīgi kā N. Tagancevs, subjektīvās puses pazīmes aprakstīja tajā pašā nodaļā, kurā noziedzīgas darbības, raksturojot nodomu un neuzmanību kā noziedzīgās darbības iekšējo pusi. Pēc P. Minca uzskatiem, noziedzīgai psihei pārvēršoties par reālu īstenību, rodas noziedzīga darbība, kas „sastāv no iekšēja (subjektīva) un ārēja (objektīva) elementa”²⁵.

2. daļa. Vainas teorija padomju krimināltiesībās

N. Taganceva piedāvātā subjektīvā vainas teorija, kas uzdeva tiesām par nepieciešamu ielūkoties personas attieksmē pret savu izdarīto un sasniegtajām sekām, no jauna mainījās līdz ar Padomju Savienības dibināšanu:

*„Padomju krimināltiesību likumdošana savas pastāvēšanas pirmajos gados balstījās uz objektīvo pieskaitāmību. Īpaši pamanāms tas bija 1919. gada 12. decembra Vadošajos noteikumos KPFSR krimināltiesībās, kur pārkāpuma definīcija bija formulēta bez jebkādas norādes uz pārkāpēja subjektīvo attieksmi pret tā izdarīto, bez vainas pieminēšanas.”*²⁶

Tomēr jau Krievijas Padomju Federatīvās Sociālistiskās Republikas (KPFSR) 1922. gada 1. jūnija Kriminālkodeksā²⁷ atkal vainas forma – nodoms un neuzmanība – tiek atjaunota, un tas ietverts 11. pantā.²⁸

Pēc Latvijas okupācijas nu jau Latvijas PSR teritorijā, sākot ar 1940. gada 26. novembri, stājās spēkā KPFSR Kriminālkodekss²⁹ ar tiem pārgrozījumiem, kādi bija ieviesti līdz 1940. gada 15. novembrim. Ja salīdzina 1926. gada un 1940. gada redakciju,³⁰ redzams, ka abu redakciju 6. pantā, kur definēts *sabiedriski bīstams nodarījums*, jēdziena skaidrojums neietver atsauci uz *vainu*, tomēr 10. pantā ir noteikts, ka

*„pret personām, kas izdarījušas sabiedriski-bīstamus nodarījumus, tiesaslabošanas rakstura sociālās aizsardzības līdzekļi piemērojami tikai tad, ja šīs personas darbojušās tiši vai aiz neuzmanības”*³¹.

Līdz ar to ir pamats secināt, ka padomju krimināltiesībās līdz Otrā pasaules kara sākumam tika izmantota Krievijas impērijas krimināltiesību teorijā nostiprinātā izpratne par vainu,³² lai gan galvenais uzsvars tika likts uz izdarīto pārkāpumu, tā smagumu un sabiedrisko bīstamību, nevis pārkāpēja personību.³³

Otrais pasaules karš vispārējās daļas jautājumus ietekmēja minimāli, tomēr atstāja zināmu ietekmi uz vainas teorijas izpratni. Kā norādīts 1947. gada izdevumā par padomju krimināltiesību vēsturi,

*„padomju krimināltiesību teorijā mācībā par nodomu kara laika apstākļos tika izvirzīts jautājums par atsevišķu, līdz tam vadošu nostādņu pārskatīšanu”*³⁴.

Pārskatīts galvenokārt tika juridiskās kļūdas institūts, jo kara laikā bija sarežģīti uzzināt par kādas jaunas tiesību normas spēkā stāšanos. Iespēja atsaukties uz likuma nezināšanu gan attiecās vienīgi uz specifiskiem kara laikā pieņemtiem tiesību aktiem. Tāpat jāatzīmē, ka kara laikā tā dēvētā *neuzmanības vaina* padomju tiesībās pēc savas bīstamības un iespējamām sekām kļuva tikpat nozīmīga, cik *nodoma vaina*, un par pārkāpumiem, kas izdarīti neuzmanības pēc, atbildība tika palielināta.³⁵

Pēc Otrā pasaules kara beigām Latvija atradās Padomju Savienības sastāvā, un krimināltiesības, tai skaitā arī vainas teorijas izpratni, lielākoties noteica tādi atzīti padomju krimināltiesību teorētiķi kā B. Volkovs (*Волков*)³⁶, P. Dageļs (*Дажель*) un

D. Kotovs (*Котов*)³⁷, E. Vorošviļins (*Ворошвилини*)³⁸, S. Tararuhins (*Тарарухин*)³⁹ un citi. Padomju krimināltiesību idejas tika atspoguļotas arī Latvijas PSR krimināltiesību teorijā un lielā mērā saistītas ar Marijas Blūmas vārdu.

PSRS Augstākā Padome 1957. gada 11. februārī izdeva likumu⁴⁰, kas kriminālkodeksu izstrādāšanu nodeva savienoto republiku kompetencē. Ievērojot 1958. gada 25. decembrī pieņemto PSRS likumu par kriminālatbildību, 1961. gada 6. janvārī tika pieņemts un 1. aprīlī stājās spēkā Latvijas PSR Kriminālkodekss⁴¹. Komentējot padomju krimināltiesības, kā vienu no speciālajiem principiem M. Blūma norāda atbildību „*par vainīgu nodarījumu (izdarītu tīši vai aiz neuzmanības)*”⁴².

Latvijas PSR Kriminālkodeksa 7. panta pirmā daļa atklāja nozieguma jēdzienu, un, kā tas raksturīgs padomju krimināltiesībām, šā jēdziena skaidrojumā uzsvars likts uz *sabiedriski bīstamu nodarījumu*, kas attiecīgi var izpausties kā darbība vai bezdarbība, kā arī uz pašu *sabiedrisko bīstamību*. Tajā pašā laikā *vainīguma princips* tiek iestrādāts 3. panta pirmajā daļā kā kriminālatbildības pamats –

„*pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai persona, kas vainīga nozieguma izdarīšanā, tas ir, ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi krimināllikumā paredzētu sabiedriski bīstamu nodarījumu*”.

Komentējot attiecīgo pantu, M. Blūma norāda, ka

„*nozieguma subjektīvā puse ir nozieguma subjekta psihiska darbība, kurā atspoguļojas intelektuālā un gribas procesa nesaraujama vienotība un kura raksturo viņa psihisko attieksmi pret savu sabiedriski bīstamo darbību vai bezdarbību un tās sabiedriski bīstamām sekām*”⁴³.

M. Blūma tāpat norāda, ka

„*vainīgumu par vienu no nozieguma jēdziena komponentiem atzīst visi padomju krimināltiesību zinātnieki*”⁴⁴.

Padomju krimināltiesību teorijā līdz XX gs. 70. gadu beigām nostiprinās vainas formu izpratne, kas, pēc autores viedokļa, ir pamatā mūsdienu vainas teorijai Latvijas krimināltiesībās. Kā tas izlasāms lielākajā daļā padomju tiesību zinātnieku pētījumu, subjektīvās puses elementi ir izdalīti trīs pazīmēs: vaina, motīvs un nolūks (mērķis). Vispārēji ar subjektīvo pusi tiek saprasta personas psihiskā attieksme pret tās nodarījumu un sekām. Vainas definīcija netiek sniegta kriminālkodeksā, bet teorijā tā skaidrota līdzīgi kā mūsdienās; kā vainas forma tiek nošķirts nodoms un neuzmanība. Nodoms var būt tiešs vai netiešs (eventuāls), savukārt neuzmanība – var būt pašpaļāvība vai nevērība. Pamats vainas formu nošķiršanai ir intelektuālais un gribas moments. Teorijā aprakstīti arī tādi padomju krimināltiesību aktos neparedzēti, bet tiesu praksē konstatējami nodoma veidi – iepriekšējais vai piepeši radies nodoms un noteikts un nenoteikts nodoms.⁴⁵ Jāatzīst, ka tādējādi Krievijas impērijas un padomju tiesību ietekme ir kompleksa – vainas kā psihiska stāvokļa izpratne ir meklējama jau 19. gs beigās un 20. gs sākumā, konkrētais dalījums pilnībā tika izstrādāts Padomju Savienības laikā, bet iekļauts krimināllikumā tikai mūsdienās.

Atbilde uz jautājumu, kas ir noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse, kāda ir tās saistība ar vainu un kā tās abas nošķiramas, vēl joprojām ir strīdus ābols ne tikai Latvijas, bet arī mūsdienu Krievijas krimināltiesību zinātnieku vidū. Runājot par padomju krimināltiesībām, Krievijas krimināltiesību zinātnieks A. Rarogs (*Рарог*) iezīmē trīs dažādus virzienus, kuros attīstās vainas izpratne.

1. Jēdzieni „subjektīvā puse” un „vainā” ir identificējami, jo intelektuāli gribēta personas darbība ir nesaraujami saistīta ar motivācijas un emocionālo darbību (P. Dageļš).

2. Vaina tiek aplūkota kā plašāks jēdziens nekā subjektīvā puse, jo tā izpaužas arī objektīvajā pusē (J. Demidovs (*Демидов*)).
3. Tā sauktajā klasiskajā virzienā vaina tiek aplūkota kā subjektīvās puses sastāvdaļa līdzās tādām pazīmēm kā motīvs, mērķis un emocijas (A. Rarogs).⁴⁶

Kā Padomju Savienībā, tā vēlāk arī Krievijas Federācijā un arī Latvijā par vadošo izvirzījās tieši pēdējais virziens.

Pēc neatkarības atjaunošanas ar Latvijas Republikas Augstākās Padomes 1991. gada 29. augusta lēmumu Latvijas PSR Kriminālkodekss tika pārdēvēts par Latvijas Kriminālkodeksu⁴⁷, un ar atsevišķām redakcionālām izmaiņām⁴⁸ tas bija spēkā līdz 1999. gada 1. aprīlim, kad spēkā stājās 1998. gada 17. jūnijā pieņemtais Krimināllikums⁴⁹. Salīdzinot gan formulējumus, kādi bija iekļauti attiecīgajos krimināllikumos, gan krimināltiesību literatūrā minētos skaidrojumus⁵⁰, pēc autores domām, skaidri redzams, ka padomju krimināltiesībās izstrādātā vainas izpratne ir pamatā arī mūsdienā Latvijas krimināltiesību teorijā apraktītajai un skaidrotajai vainas teorijai. Līdzīgi mūsdienās ir saglabājusies tendence nošķirt pamatpazīmes un papildpazīmes – vaina ir subjektīvās puses pamatpazīme, bet motīvs un mērķis – papildpazīmes. Šāda nostāja tiek turpināta, lai gan motīvs un mērķis raksturo vienīgi tiešu nodomu, un šī nostādne nostiprināta jau padomju krimināltiesībās. To norāda arī U. Krastiņš:

„Arī jaunajā likumā saglabātas divas vainas formas – nodoms un neuzmanība, neizmainot pēc būtības arī to saturu.”⁵¹

Padomju tiesību ietekme uz vainas teorijas attīstību ir novērojama arī, piemēram, veidā, kā teorija tiek attīstīta turpmāk. Lai gan arvien vairāk tiek tulkoti arī citu valstu krimināllikumi un notiek centieni paplašināt tiesisko redzesloku, tomēr, līdzīgi kā tas bija Padomju Savienības pastāvēšanas laikā, vēl joprojām visticšāko ietekmi uz Latvijas krimināltiesību attīstību veido tieši Krievijas tiesību zinātnieku darbi. Piemēram, D. Podprigora savā pētījumā „Vainas noteikšana krimināltiesībās”, kas ir viens no retajiem pētījumiem tieši šajā jomā, pamatā izmanto tieši padomju krimināltiesībās paustās atziņas.⁵² Kopumā autore uzskata, ka krimināltiesību zinātnē nav iespējams izvairīties no Krievijas Federācijas krimināltiesību teorijas jaunajām atziņām (un tas arī nav nepieciešams), jo šādu pieeju nosaka vēsturiskie apstākļi, tomēr nedrīkst veidoties situācija, kad citās tiesību zinātnēs arvien vairāk tiek runāts par pāreju uz kontinentālo tiesību saimi, bet nozari, kas visvairāk skar cilvēktiesības, arvien vēl pilnībā ietekmē padomju tiesību principi. Vainas teorija dažādās valstīs var būt līdzīga, bet ir ļoti nozīmīgi, kā šī teorija tiek interpretēta, un tieši interpretācijā un izpratnē visvairāk jūtama padomju tiesību ietekme – kā likumdevējs atbild vai neatbild uz tiesību zinātnē paustajām atziņām; cik saistīti vai nesaistīti ir spriedumi līdzīgās lietās; vai tiesas spriedumos atsaucas vai neatsaucas uz tiesību zinātnes atziņām; kā Krimināllikuma normas tiek piemērotas praksē, kā arī citos jautājumos.

Kopsavilkums

1. Izpratne, ka noziedzīgā nodarījumā nepieciešams aplūkot ne tikai ārējo pusi jeb objektīvās pazīmes, bet arī iekšējo personas attieksmi jeb subjektīvās pazīmes, krimināltiesībās attīstījās pakāpeniski. To lielā mērā ietekmēja gan baznīcas tiesības, kas lielu uzmanību veltīja personas garīgajiem jautājumiem, gan apgaismības idejas, kas uzsvēra nepieciešamību noskaidrot izvēles brīvību, iesaistoties noziedzīgā rīcībā.

2. Kopumā krimināltiesību teorijā iespējams izdalīt šādas vainas teorijas:
 - a) objektīvā pieskaitāmība jeb absolūtā vaina – personas attieksme netiek vērtēta, atbildība iestājas par rīcību vai sekām;
 - b) objektīvā vainas teorija – pieņemot, ka persona kā saprātīga būtne apzinās savu rīcību un tās loģiskās sekas, tiek vērtēts vienīgi apstākļi, vai rīcībā persona iesaistījies no brīvas gribas, piemēram, nodoma prezumpcija, stingri noteiktā atbildība;
 - c) subjektīvā vainas teorija – objektīvajā realitātē notikušais tiek pilnībā nošķirts no personas attieksmes pret to; analizējot šos komponentus šķirti un salīdzinot, cik tālu tie sakrīt, personu var sodīt par to, ko tā vēlējies izdarīt, uz ko vērsta tās griba, nevis par to, kas noticis realitātē;
 - d) jauktā vainas teorija – atsevišķos gadījumos, kad nodarījums noticis ar nodomu, persona tiek sodīta par to, ko tā vēlējies sasniegt, bet attiecībā uz citām vainas formām tiek izstrādāti objektīvi kritēriji, atsaucoties uz rīcības standartu vai citām objektīvi nosakāmām pazīmēm.
3. Padomju krimināltiesībās sākotnēji tika noliegta Krievijas impērijas pastāvēšanas laikā izstrādātā vainas teorija, kas bija aizsākusi subjektīvisma ceļu. Tomēr vēlāk tā tika pakāpeniski pārņemta. Šī teorija tika pilnveidota un laikā, kad Latvija bija Padomju Savienības sastāvā, pilnībā pārņemta Latvijas PSR krimināltiesību teorijā. Pēc autores domām, subjektīvā vainas teorija padomju tiesībās tika izvēlēta galvenokārt tāpēc, ka Padomju Savienībā aktuāls bija jautājums par vēršanos pret kontrrevolucionāriem (līdzīgi kā Krievijas impērijas pastāvēšanas laikā nozīmīgi bija apkarot dekabristus un citas pret caru vērstas kustības un atsevišķu personu aktivitātes), radot iespēju personu saukt pie atbildības jau par tās nodomu. Grūti pierādāma subjektīvā vainas teorija bija jo īpaši parocīga, lai tiktu sodītas varai nevēlamas personas. Tas bija izdevīgi arī Padomju Savienības pastāvēšanas sākumā, kad praksē personai pašai bija jāpierāda nevainīgums, nevis otrādi.
4. Latvijas mūsdienu krimināltiesību teorija vēl ilgi pēc neatkarības atjaunošanas atradās padomju krimināltiesību ietekmē, bet pēdējos gados arvien vairāk krimināltiesībās pieaug salīdzināmo tiesību nozīme, tiek vērtēta un analizēta citu valstu pieredze un tiesību sistēma – institūti, kas strādā un kas nestrādā. Tomēr materiālo krimināltiesību jomā, jo sevišķi attiecībā uz tiesību normu interpretāciju un piemērošanu, arvien ir saglabājusies būtiska padomju tiesību ietekme.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Bejska, A.* Noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse ASV un Latvijas krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 31/536 (19.08.2008.).
2. *Blūma, M.* Mācība par Padomju krimināllikumu. Rīga : Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972. 272 lpp.
3. *Blūma, M.* Nozieguma jēdziens un tā pazīmes Padomju krimināltiesībās. Rīga : Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972. 105 lpp.
4. *Blūma, M.* Padomju krimināltiesības : vispārīgā daļa : mācību līdzeklis. Rīga : Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977. 219 lpp.
5. *Blūma, M., Reigase, A.* Latvijas PSR kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga : Pēteru Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972. 167 lpp.
6. *Judins, A.* Krimināltiesību terminu skaidrojošā vārdnīca. Rīga : RaKa, 1999. 204 lpp. ISBN: 9984-15-180-8.
7. *Krauss, D., Pastile, K.* Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā. Tulk. V. Rudziša. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2002. 173 lpp. ISBN: 9984-7310-9-X.
8. *Krastiņš, U.* Vainas ietekme uz noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju. *Jurista Vārds*, Nr. 21(279), 2003.

9. *Krastiņš, U.* Vaina kā obligāts kriminālbildības nosacījums. *Jurista Vārds*, Nr. 45(540), 2008.
10. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināllikuma komentāri : 1. grāmata : Vispārīgā daļa. Rīga : Firma „AFS”, 1999. 151 lpp. ISBN: 9984-658-27-9.
11. *Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A.* Krimināltiesības : Vispārējā un Sevišķā daļa : Juridiskā mācību un izglītojošā literatūra. Red. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 1999. 362 lpp. ISBN: 9984-9309-7-1.
12. *Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A.* Krimināltiesības : Vispārējā un Sevišķā daļa : Mācību grāmata. 2. izd., red. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2001. 427 lpp. ISBN: 9984-671-27-5.
13. *Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A.* Krimināltiesības : Vispārējā daļa : Mācību grāmata. 3. izd., red. U. Krastiņš. Rīga : TNA, 2008. 504 lpp. ISBN: 978-9984-790-54-1.
14. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000) : Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Autoru kol. D. A. Lībera red. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000. 528 lpp. ISBN 9984-643-14-X.
15. *Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S.* Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri : Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.–16. gs. 1. sēj., E. Meļķiņa red. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 1998, I–VII. 348 lpp. ISBN: 9984-643-01-8.
16. *Liholaja, V.* Noziegums. No: *Latvijas Universitātes Raksti : Juridiskā zinātne*. 703. sēj., 2006, 44.–62. lpp. ISSN: 1407-2157.
17. *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss : Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2005. 351 lpp. ISBN: 9984-671-91-7.
18. *Podprigora, D.* Vainas noteikšana krimināltiesībās. Tiesību zinātņu bibliotēka, 25. Rīga : SIA Biznesa augstskola Turība, 2006. 112 lpp. ISBN: 9984-766-85-3.
19. Sodlietums (1936. g. izd.) ar komentāriem : izvilcums no Senāta Kriminālā kasācijas departamenta spriedumiem un ar alfabētisko un salīdzināmiem rādītājiem. P. Minca un J. Lauvas red., 2. izd. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1938. 384 lpp.
20. *Beccaria, C.* An Essay on crimes and punishments. 2. ed., Transl. M. D. Voltaire, E. D. Ingraham. Philadelphia : Philip H. Nicklin, 1819. P. 239.
21. *Hobbes, T.* Leviathan. London : Printed for Andrew Crooke, 1651. Pieejams arī tiešsaistē: <http://oregon-state.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-c.html#CHAPTERXVII> [skatīts 2010-02-02].
22. *Hruschka, J.* Imputation. Brigham Young University of Law Review [tiešsaiste]. Vol. 3, 1986, p. 669–709. Pieejams: <http://lawreview.byu.edu/archives/1986/3/hru.pdf> [skatīts 2010-02-02].
23. *Kant, I.* Metaphysical elements of justice : part I of The metaphysics of morals. 2. izd., tulk. J. Ladd. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1999, i-lx. P. 194. ISBN: 0-87220-419-7.
24. *Pufendorf, S.* Of the law of nature and nations : Eight books. 4. izd., tulk. B. Kenneth. New Jersey : The Lawbook Exchange, 2005. P. 1018. ISBN: 978-1-58477-394-8.
25. *Волков, Б. С.* Мотив и квалификация преступлений. Ред. Ф. Н. Фаткуллина. Казань : Издательство Казанского университета, 1968. С. 164.
26. *Волков, Б. С.* Проблема воли и уголовная ответственность. Ред. А. И. Левшина. Казань : Издательство Казанского университета, 1965. С. 136.
27. *Ворошилин, Е. В., Кризер, Т. А.* Субъективная сторона преступления : Учебное пособие. Ред. Н. А. Рябкин. Москва : Издательство Московского университета, 1987. С. 75.
28. *Дагель, П. С., Котов, Д. П.* Субъективная сторона преступления и её уставление. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1974. С. 243.
29. История Советского уголовного права. Авт. кол.: А. А. Герцензон, Ш. С. Грингауз, Н. Д. Дурманов, М. М. Исаев, Б. С. Утевский и др. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. С. 466.
30. Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. Изд. 2. Ред. Ю. Д. Северин. Москва : Юридическая литература, 1984. С. 528.
31. *Котов, Д. И.* Мотивы преступлений и их доказывание. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1975. С. 139.
32. *Козлов, А. П.* Понятие преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2004. С. 819. ISBN: 5-94201-263-6.
33. *Рарог, А. И.* Квалификация преступлений по субъективным признакам. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2003. С. 304. ISBN: 5-94201-124-9.
34. *Таганцев, Н. С.* Русское уголовное право. Часть общая. Том I. (Рёс 1902. gada izdevuma.) Тула : «АВТОГРАФ», 2001. С. 798. ISBN: 5-89201-024-4.
35. *Тарарухин, С. А.* Установление мотива и квалификация преступлений. Киев : Издательство Объединение «Вища школа», 1977. С. 152.
36. Уголовное Уложение 22 марта 1903 года : по изданиям Н. С. Таганцева. Изд. 2. Ред. П. Н. Якоби. Рига : Лета, 1922, I-XXXIV. С. 1623.

Normatīvie tiesību akti

1. Krimināllikums: LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200 (1260/1261), 1998. 8. jūlijā.
2. Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem (*Dr. iur. A. Niedre*). Rīga : Valsts SIA „TIC”, 1997.
3. KPFSR Kriminālkodekss : ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiālais teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Rīga : Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisariāts, 1940.
4. Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss. Rīga : Avots, 1984.
5. Sodū likums. Rīga : Kodifikācijas nodaļa, 1936.
6. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Neofic., 6. izd. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1932.
7. 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodū likumu piemērošanu Latvijā. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1925.
8. Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33/34, 1991, 29. augustā.
9. Уголовный кодекс РСФСР 1922 года.
Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.library.ru/help/docs/n10349/yk1922.txt> [skatīts 2010-02-02].
10. Уголовный кодекс РСФСР 1926 года.
Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.soldat.ru/files/3/22/32/605.html> [skatīts 2010-02-02].

Pielikums

Visiem turpmāk aplūkotajiem tiesību aktiem ir kopēja iezīme – neviens no tiem nesniedz vainas jēdziena skaidrojumu, bet parasti tiek skaidrotas vainas formas. Sīkāk iepazīstoties ar katras konkrētās vainas formas raksturojumu, redzams, ka sākotnēji tiek skaidrotas divas – nodoms un neuzmanība, bet ar laiku katras formas ietvaros izkristalizējas vismaz divi dažādi gadījumi. Tādējādi izveidojās mūsdienās pazīstamā sistēma, ka ar vainu saprot nodomu, kas var būt tiešs vai netiešs, un neuzmanību, kura var izpausties kā noziedzīga pašpaļāvība vai noziedzīga nevērība. Pirmsākumi šādi izpratnei meklējami jau 1903. gada Sodū likumos.

Tiesību akts	Nozieguma jēdziens	Vainas raksturojums
1903. gada 22. marta Krievijas Sodū likumi ar grozījumiem, kas izsludināti līdz 1932. gada 1. decembrim ⁵³	<i>Par noziedzīgu nodarījumu atzīstams nodarījums, kurš tā izdarīšanas laikā noliegts likumā ar soda piedraudējumu (1. pants).</i>	Vainas formas ir raksturotas piektā nodaļuma „Vainīguma veidi” 48. pantā. Pantā nav izdarīti grozījumi, un tas ir spēkā 1903. gada redakcijā. Raksturotas divas vainas formas – nodoms un neuzmanība, kur katrai paredzētas divas izpausmes, bet tās netiek atsevišķi definētas.
1933. gada Sodū likums ⁵⁴	<i>Par noziedzīgu atzīstams nodarījums, kurš tā izdarīšanas laikā noliegts ar soda piedraudējumu (1. pants).</i>	Likuma 46. pantā tiek definēti <i>vainīguma veidi</i> (piektais nodaļjums). Komentārā ir atsaucies uz dažiem spriedumiem, kas norāda uz nepieciešamību tiesai vērtēt šos vainīguma veidus, kā tie irzriet no faktiskajiem apstākļiem. Likums nenošķir nodoma veidus, bet tiek nošķirti neuzmanības veidi – nolaidība un pārgalvība.
1919. gada 12. decembra Vadošie noteikumi KPFSR krimināltiesībās ⁵⁵	<i>Krimināltiesību aizsargātās sabiedrisko attiecību kārtības pārkāpums (5. pants). Darbības vai bezdarbība, kas bīstama dotai sabiedrisko attiecību sistēmai, un tāpēc rada valsts varai nepieciešamību cīnīties pret personām, kas izdara šādu darbību vai pieļauj bezdarbību (6. pants).</i>	Vaina netiek akcentēta. Uzsvars tiek likts uz sabiedrisko bīstamību – sods <i>pienākas</i> par sabiedriski bīstamām darbībām un to izraisītajām sekām. Netiek raksturoti arī vainas veidi.

1922. gada KPFSR Kriminālkodekss ⁵⁶	<i>Par noziegumu atzīstama ikkatra sabiedriski-bīstama darbība vai bezdarbība, kas apdraud padomju iekārtas pamatus vai strādnieku un zemnieku varas noteikto tiesisko kārtību pārejas periodā uz komunistisko iekārtu (6. pants).</i>	Vaina neparādās nozieguma definīcijā, bet 11. pantā tiek uzlūkota kā sodu izslēdzošs apstāklis, jo sods piemērojams tikai pret tādām personām, kas sabiedriski bīstamus nodarījumus izdarījušas tiši vai aiz neuzmanības. Atšķirībā no iepriekšējiem kodeksiem dots ļoti skops un nepilnīgs nodoma un neuzmanības raksturojums.
1926. gada KPFSR Kriminālkodekss ⁵⁷	<i>Par sabiedriski-bīstamu nodarījumu atzīstama ikviena darbība vai bezdarbība, kas vērsta pret padomju iekārtu vai pārkāpj tiesisko kārtību, kuru Strādnieku-Zemnieku vara nodibinājusi pārejas laikam uz komunistisko iekārtu (6. pants).</i>	Vainas skaidrojums, kas ietverts likuma 10. pantā, praktiski ne ar ko neatšķiras no 1926. gada likumā ietvertā skaidrojuma.
KPFSR Kriminālkodekss 1940. gada 25. novembrī ⁵⁸	<i>Par sabiedriski-bīstamu nodarījumu atzīstama ikviena darbība vai bezdarbība, kas vērsta pret padomju iekārtu vai pārkāpj tiesisko kārtību, kuru Strādnieku-Zemnieku vara nodibinājusi pārejas laikam uz komunistisko iekārtu (6. pants).</i>	Vaina kopumā skaidrota netiek, bet tās neesamība tiek uzlūkota kā sodu izslēdzošs apstāklis, jo sods piemērojams tikai pret tādām personām, kas sabiedriski bīstamus nodarījumus izdarījušas tiši vai aiz neuzmanības. Formas līdzīgi kā divos iepriekšējos likumos skaidrota vispārīgi, skaidrojums ietverts 10. pantā.
1958. gada PSRS un savienoto republiku Kriminālās likumdošanas pamati ⁵⁹	<i>Par noziegumu atzīstams krimināllikumā paredzēts sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas apdraud padomju sabiedrisko vai valsts iekārtu, sociālistisko saimniecības sistēmu, sociālistisko īpašumu, pilsoņu personu un viņu politiskās, darba mantiskās un citas tiesības, kā arī citāds sociālistisko tiesisko kārtību apdraudošs, sabiedriski bīstams nodarījums, kas paredzēts krimināllikumā (7. pants).</i>	<i>Pie kriminālatbildības saucama un sodāma persona, kas ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi krimināllikumā paredzētu sabiedriski bīstamu nodarījumu (3. pants).</i> Vainas formu skaidrojums likumdošanas pamatos nav dots.
1961. gada Latvijas PSR Kriminālkodekss 1984. gada redakcijā ⁶⁰	<i>Noziegums tiek definēts kā sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas apdraud padomju sabiedrisko vai valsts iekārtu, sociālistisko saimniecības sistēmu, sociālistisko īpašumu, pilsoņu personu un viņu politiskās, darba, mantiskās u.c. tiesības un par ko ir paredzēta kriminālatbildība (7. pants).</i>	Noziedzīga nodarījuma definīcijā arvien uzsvars tiek likts uz sabiedrisko bīstamību, bet parādās arī tāds jēdziens kā kriminālatbildības pamats, tas noteikts 3. pantā (1982. gada redakcijā): <i>Pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai persona, kas ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi krimināllikumā paredzētu sabiedriski bīstamu nodarījumu.</i> Pakāpeniski notiek atgriešanās pie 1903. gada Sodū likumos ietvertā vainas formu skaidrojuma (8. un 9. pants), taču gan nodoma, gan neuzmanības skaidrojums ir ļoti vienkāršs.
KPFSR Kriminālkodekss 1984. gada redakcijā ⁶¹	<i>Par noziegumu tiek atzīts ar krimināllikumu aizliegts sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kas vērsts pret kopējo PSRS veidošanu, tās politisko un ekonomisko sistēmu, sociālistiskajām saimniecības, personu, politiskajām, darba, īpašuma un citām tiesībām un pilsoņu brīvību, un līdzīga cita sabiedriski bīstama rīcība, kas var ietekmēt sociālistisko tiesisko kārtību un kas paredzēta krimināllikumā (7. p 1. d).</i>	Kriminālatbildības pamats ir noteikts 3. pantā (1982. gada redakcijā): <i>Kriminālatbildība un sods draud vienīgi personai, kas vainīga izdarītajā pārkāpumā, tas ir, ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi krimināllikumā aizliegtu sabiedriski bīstamu nodarījumu.</i> Vainas formu skaidrojums ir identisks kā iepriekšējā gadījumā.

<p>Latvijas Kriminālkodekss 1995. gada redakcijā⁶²</p>	<p>Līdz ar neatkarības atjaunošanu atšķirībā no padomju tiesībām pirmo reizi vainīguma prasība tiek iekļauta arī noziedzīga nodarījuma definīcijā. <i>Par noziegumu atzīstams Latvijas Republikas krimināllikumā paredzēts sabiedriski bīstams nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš izdarīts tīši vai aiz neuzmanības, un par kura izdarīšanu draud kriminālsods (7. pants).</i></p>	<p>Likumā tiek saglabāts iepriekš noteiktais kriminālatbildības pamats (1982. gada redakcijā): <i>pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai persona, kas ar nodomu vai aiz neuzmanības izdarījusi krimināllikumā paredzētu sabiedriski bīstamu nodarījumu (3. pants). Izmaiņu vainas formu definīcijās nav.</i></p>
<p>Krimināllikums 2008. gada 27. novembra redakcijā⁶³</p>	<p>Atšķirībā no padomju tiesībām notiek atteikšanās no noziedzīga nodarījuma materiālās definīcijas likumā; sabiedrisko bīstamību kā pazīmi nomaina cita pazīme – kaitīgums. Vainīgums pilnībā tiek nostiprināts noziedzīga nodarījuma definīcijā: par noziedzīgu nodarījumu atzīstams ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarīts nodarījums (darbība vai bezdarbība), kurš paredzēts šajā likumā un par kura izdarīšanu draud kriminālsods (6. p 1. d). Kopš KL pieņemšanas, pants nav grozīts.</p>	<p>Kriminālatbildības pamats ir paredzēts 1. pantā. 1. daļa nosaka, ka <i>pie kriminālatbildības saucama un sodāma tikai tāda persona, kura ir vainīga noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tas ir, kura ar nodomu (tīši) vai aiz neuzmanības izdarījusi šajā likumā paredzētu nodarījumu, kam ir visas noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmes.</i></p> <p>Vainas formas vēlējis ir uzsvērtas KL 8. pantā. Tā 2. daļa paredz, ka, <i>nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm.</i></p> <p>Tādējādi iezīmējas atšķirība – lai gan arvien teorijā pastāv viedoklis, ka noziedzīgā nodarījumā ir viena kopēja vainas forma, tomēr tiek akcentēts, ka vaina ir jānoskaidro pret visām objektīvās puses pazīmēm.</p> <p>Vainas formas ir definētas atsevišķi KL 9. un 10. pantā, un likumā iestrādātas teorijā paustās atziņas, ka nodoms var būt tiešs vai netiešs, bet neuzmanība – noziedzīga pašpaļāvība vai nevērība.</p>

Atsauces

- ¹ Šajā rakstā autore padziļināti analizē žurnālā „Jurista Vārds” publicētajā rakstā aizsāktu tematiku. Skatīt Beļska, A. Noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse ASV un Latvijas krimināltiesībās. *Jurista Vārds*, Nr. 31/536 (19.08.2008.).
- ² Krimināltiesībās vainai, kā to norāda D. Krauss un J. K. Pastile (un šim viedoklim pievienojas arī rakstā autore), „*piemīt divkārša funkcija: vispirms tiek aprakstīta vaina, kas subjektīvi var tikt pieskaitīta likumpārkāpumiem; vienlaicīgi tas ir spriedums par vainu, kurā likumpārkāpējam tā tiek inkriminēta*”. Krauss D., Pastile, K. Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā. Rīga : Latvijas Vēstnesis, 2002, 77. lpp. Šajā rakstā vaina aplūkota kā personas psihiskā attieksme, un vainas teorijas atspoguļo krimināltiesību zinātnē sastopamos viedokļus par to, vai personas psihiskā attieksme ir jāņem vērā, personu saucot pie kriminālatbildības par noziedzīgu nodarījumu, un cik liela mērā.
- ³ Liholaja, V. Noziegums. *Latvijas Universitātes Raksti* : Juridiskā zinātne. 703. sēj, 2006, 49. lpp.
- ⁴ Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S. Latvijas tiesību avoti: teksti un komentāri : Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.–16. gs. 1. sēj, E. Melķiša red. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 1998, 23. lpp.
- ⁵ Piemēram, Mateja evaņģēlijs, kas ir „Jaunās Derības” pirmā grāmata un viens no nozīmīgākajiem kانونiskā tiesību avotiem, 5:27, 5:28 skaidro 6. bausli: „*Jūs esat dzirdējuši, ka ir sacīts: tev nebūs laulību pārkāpt. Bet Es jums saku: ikviens, kas uzskata sievu, to iekārdoms, tas ar viņu laulību jau ir pārkāpis savā sirdī.*” Mateja evaņģēlijs. Pieejams arī tiešsaistē Latvijas Bībeles biedrības mājaslapā: <http://www.biblesbiedriba.lv/latviesu-bibele/matejaevangelij/Matejaevangelija01.htm> [skatīts 2010-02-02].
- ⁶ Darboties neatļautā situācijā (latīņu val.).
- ⁷ Hobbes, T. Leviathan. London : Printed for Andrew Croke, 1651. Pieejams arī tiešsaistē: <http://oregonstate.edu/instruct/phl302/texts/hobbes/leviathan-c.html#CHAPTERXVII> [skatīts 2010-02-02].

- ⁸ Inkriminēšana, vainas piedēvēšana (latīņu val.). Vācu filozofs Imanuels Kants (*Immanuel Kant*) vēlāk šo jēdzienu skaidro: „*Imputation (imputatio) morālā izpratnē ir spriedums, caur kuru kāds tiek uzverts kā rīcības iniciators (causa libera – brīvs cēlonis), kas tiek dēvēts ‘akts’ (factum) un tiek aplūkots no tiesību viedokļa.*” Kant, I. *Metaphysical elements of justice : part I of The metaphysics of morals*. Tulk. J. Ladd. 2. izd. Indianapolis : Hackett Publishing Company, 1999. 21. lpp.
- ⁹ Ar *imputatio facti* lielākoties tiek saprastas teorijas par personas rīcību – darbību un bezdarbību, bet ar *imputatio iuris* tiek saistīta teorija par personas rīcības brīvību. Tiek izdalīts arī objektīvais *imputatio*, kas ir spriedums par faktiem tiesību normu kontekstā, proti, vērtējuma spriedums, ne vairs inkriminēšana (vainas piedēvēšana). Hruschka, J. *Imputation*. *Brigham Young University of Law Review* [tiešsaiste]. Vol. 3, 1986, p. 672–677.
Pieejams: <http://lawreview.byu.edu/archives/1986/3/hru.pdf> [skatīts 2010-02-02].
- ¹⁰ Šī raksta ietvaros *strict liability* doktrīna netiks aplūkota.
- ¹¹ Pufendorf, S. *Of the law of nature and nations*. Tulk. B. Kenneth. 4. ed. New Jersey : The Lawbook Exchange, 2005, p. 45–58.
- ¹² Beccaria, C. *An Essay on crimes and punishments*. Transl. M. D. Voltaire un E. D. Ingraham. 2. ed. Philadelphia : Philip H. Nicklin, 1819, p. 33. Kā to pamatoja Č. Bekaria, tad cilvēki ar labiem nodomiem bieži vien izdara daudz lielāku kaitējumu sabiedrībai nekā tie, kas rīkojas ar ļauniem nodomiem, un tieši tāpēc persona ir jāsoda par nodarīto objektīvo kaitējumu.
- ¹³ Krauss D., Pastile, K. Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā, 74.–76. lpp.
- ¹⁴ Turpat, 79. lpp.
- ¹⁵ Noziegumos būtiskāks ir nodoms, nevis rezultāts (latīņu val.).
- ¹⁶ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право. Часть общая. Том I. (Pēc 1902. gada izdevuma.) Тула : «АВТОГРАФ», 2001, с. 447.
- ¹⁷ Turpat.
- ¹⁸ Kā nozīmīgākais tiesību avots, uz ko atsaucas un ko sīkāk analizē arī N. Tagancevs, ir jāmin 1845. gada 15. augusta likumu kopojoums „Par kriminālsodiem un labošanas sodiem”, kas visā Krievijas impērijā stājās spēkā 1946. gada 1. maijā (*Уложение о наказаниях уголовных и исправительных*), kā arī 1964. gada 20. novembra nolikums „Par sodiem, ko piemēro miera tiesneši” (*Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями*). Atšķirībā no pirmā, šis tiesību akts vairāk attiecās uz mazāk smagiem pārkāpumiem. Таганцев, Н. С. Русское уголовное право, 5. paragrafs. Abi minētie tiesību akti bija spēkā Latvijas teritorijā līdz Pirmajam pasaules karam un daļēji arī kara laikā. Šajā pētījumā autore neveic sīkāku XIX gs Krievijas impērijas tiesību aktu un to reformas analīzi.
- ¹⁹ Turpat, 453. lpp.
- ²⁰ Уголовное Уложение 22 марта 1903 года. По изданиям Н. С. Таганцева. Изд. 2. Ред. П. Н. Якоби. Рига : Лега, 1922.
- ²¹ Sodliikumu vispārīgās daļas I nodaļas, 5. apakšnodaļas 48. pants ir veltīts *vainai*, kas pilnībā atspoguļo N. Taganceva izstrādāto teoriju, ko autors vēlreiz aplicina arī komentārā. Turpat, 165.–176. lpp.
- ²² Pirmās pasaules karš gan ieviesa korekcijas arī krimināltiesību sistēmā. Vidzemē un Latgalē krimināltiesību jomā turpināja darboties jau iepriekš minētie Krievijas impērijas tiesību akti, savukārt vācu okupētajos Latvijas teritorijas apgabalos (Kurzemē un Zemgalē) ar 1917. gada 14. maiju Sodliikumu projekts stājās spēkā pilnā apmērā. 1918. gada sākumā tas tika attiecināts arī uz okupēto Vidzemi. *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)* : Mācību grāmata juridiskajām augstskolām un fakultātēm. Autoru kol. D. A. Lībera red. Rīga : LU žurnāla „Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 30.–31., 41.–43. lpp.
- ²³ 1903. gada 22. marta Sodliikumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem par Sodliikumu piemērošanu Latvijā. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1925.
- ²⁴ Sodliikums (1936. g. izd) ar komentāriem : izvilkums no Senāta Kriminālās kāšācijas departamenta spriedumiem un ar alfabētisko un salīdzināmiem rādītājiem. P. Minca un J. Lauvas red., 2. izd. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1938.
- ²⁵ *Mincs, P.* Krimināltiesību kurss : Vispārējā daļa. Ar U. Krastiņa komentāriem. Rīga : Tiesu nama aģentūra, 2005, 106. lpp.
- ²⁶ Козлов, А. П. Понятие преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр пресс, 2004, с. 385.
- ²⁷ Уголовный кодекс РСФСР 1922 года.
Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.library.ru/help/docs/n10349/yk1922.txt> [skatīts 2010-02-02].
- ²⁸ Šajā sakarā jāmin arī fakts, ka neilgu laika periodu padomju tiesības daļā Latvijas teritorijas bija spēkā gan tā dēvētās Iskolata republikas laikā, gan Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas periodā, taču, ņemot vērā juku laikus un šiem periodiem raksturīgo tiesāšanu pēc revolucionārās apziņas, ir pamats uzskatīt, ka tas nav atstājis praktiski nekādu ietekmi uz vainas teorijas izpratni mūsdienu Latvijas krimināltiesībās. *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*, 114.–115., 136.–137. lpp.
- ²⁹ Уголовный кодекс РСФСР 1926 года.
Pieejams arī tiešsaistē: <http://www.soldat.ru/files/3/22/32/605.html> [skatīts 2010-02-02].

- ³⁰ Sīkāk salīdzinājumu starp dažādiem tiesību aktiem skatīt pielikumā.
- ³¹ KPFSR Kriminālkodekss : ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiālais teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā. Rīga : Latvijas PSR Tieslietu Tautas Komisariāts, 1940.
- ³² Šāds secinājums izdarīts, balsoties uz salīdzinājumu starp tiesību aktiem un teorijā pasustajām atziņām. Jāņem vērā, ka N. Taganceva viedoklis tiek izvērtēts arī Padomju krimināltiesību autoru darbos.
- ³³ Sīkāk skatīt Krauss, D., Pastile, K. *Krimināltiesību pamatjautājumi Latvijā un Vācijā*, 78.–85. lpp.
- ³⁴ *История Советского уголовного права*. Autoru kol.: A. A. Герцензон, Ш. С. Грингауз, Н. Д. Дурманов, М. М. Исаев, Б. С. Утевский u.c. Москва : Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948. 413. lpp.
- ³⁵ Turpat, 414.–419. lpp.
- ³⁶ Piemēram, skatīt, Волков, Б. С. Мотив и квалификация преступлений. Red. Ф. Н. Фаткуллина. Казань : Издательство Казанского университета, 1968; Волков, Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность. Red. А. И. Левшина. Казань : Издательство Казанского университета, 1965.
- ³⁷ Дагель, П. С., Котов, Д. П. Субъективная сторона преступления и её уставление. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1974; Котов, Д. И. Мотивы преступлений и их доказывание. Воронеж : Издательство Воронежского университета, 1975.
- ³⁸ Ворошилин, Е. В., Кригер, Т. А. *Субъективная сторона преступления* : Учебное пособие. Red. Н. А. Рябкин. Москва : Издательство Московского университета.
- ³⁹ Тарарухин, С. А. Установление мотива и квалификация преступлений. Киев : Издательство Объединение «Вища школа», 1977.
- ⁴⁰ PSRS 1936. gada Konstitūcijā bija paredzēta PSRS Kriminālkodeksa pieņemšana, tādējādi liedzot savienotajām republikām izdot savus krimināllikumus. Kā uz to norāda arī M. Blūma, līdz 1957. gadam attīstījās „tikai Vissavienības likumdošana”. Kā būtisks jānorāda arī tas apstākļi, ka vadošās interpretācijas tiesības bija piešķirtas PSRS Augstākās tiesas Plēnumam. Blūma, M. Mācība par Padomju krimināllikumu. Rīga : Pētera Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 84.–90. lpp.
- ⁴¹ Blūma, M., Reigase, A. Latvijas PSR kriminālkodekss un tā attīstība. Rīga : Pētera Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 3. lpp.
- ⁴² Blūma, M. Padomju krimināltiesības : vispārīgā daļa : mācību līdzeklis. Rīga : Stučkas Latvijas Valsts universitāte, 1977, 8. lpp.
- ⁴³ Turpat, 72. lpp.
- ⁴⁴ Blūma, M. Nozieguma jēdziens un tā pazīmes Padomju krimināltiesībās. Rīga : Pētera Stučkas LVU Redakcijas un izdevniecības daļa, 1972, 65. lpp.
- ⁴⁵ Turpat, 75.–76. lpp. Salīdzinājumam ar Latvijas krimināltiesībām skatīt: Judins, A. Krimināltiesību terminu skaidrojosa vārdnīca. Rīga : RaKa, 1999; Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A. Krimināltiesības : Vispārējā un Sevišķā daļa. Rīga : TNA, 1999; Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A. Krimināltiesības : Vispārējā un Sevišķā daļa. 2. izd. Rīga : TNA, 2001; Krastiņš, U., Liholaja V., Niedre, A. Krimināltiesības : Vispārējā daļa. 3. izd. Rīga : TNA, 2008. Par vainu skatīt arī Krastiņš, U. Vainas ietekme uz noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju. *Jurista Vārds*, Nr. 21(279), 2003; Krastiņš, U. Vaina kā obligāts kriminālatbildības nosacījums. *Jurista Vārds*, Nr. 45(540), 2008.
- ⁴⁶ Skatīt sīkāk Papojs, A. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Санкт-Петербург: Юридический центр пресс, 2003. 52.–62. lpp.
- ⁴⁷ Par Latvijas PSR likumdošanas aktu piemērošanu Latvijas Republikas teritorijā: Latvijas Republikas Augstākās Padomes lēmums. *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 33/34, 1991. g. 29. augustā.
- ⁴⁸ Panti, kas veltīti vainas jautājumiem (8. un 9. pants) no 1961. gada līdz 1999. gadam, kad Latvijas kriminālkodekss zaudēja spēku, grozīti netika.
- ⁴⁹ Krimināllikums : LR likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200(1260/1261), 1998. g. 8. jūlijā.
- ⁵⁰ Lai izpētītu izmaiņas un attīstību vainas teorijā, autore analizējusi gan krimināltiesību mācību grāmatas, gan atsevišķus autoru rakstus, kas skar vainas jautājumus, kā arī citu pieejamo literatūru.
- ⁵¹ Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināllikuma komentāri : 1. grāmata : Vispārīgā daļa. Rīga : Firma „AFS”, 1999.
- ⁵² No uzrādītajiem 27 izmantotajiem juridiskās literatūras avotiem, divi ir Latviešu valodā (U. Krastiņa 2000. gada „Noziedzīgs nodarījums” un A. Reigases 1973. gada „Padomju krimināltiesību Vispārējās daļas jautājumi .”), bet pārējie avoti ir Krievijas tiesību zinātnieku darbi, turklāt tikai ar tiem ir tapuši pēc 1990. gada. *Podprigora, D.* Vainas noteikšana krimināltiesībās. Tiesību zinātņu bibliotēka, 25. Rīga : Biznesa augstskola Turība, 2006.
- ⁵³ 1903. gada 22. marta Sodū likumi. Tulkojums ar paskaidrojumiem un ar motīviem par Latvijas valdības laikā izdotiem grozījumiem. Neofic., 6. izd. Rīga : Valsts tipogrāfija, 1932.
- ⁵⁴ Sodū likums. Rīga : Kodifikācijas nodaļa, 1936.

- ⁵⁵ *Blūma, M.* Nozieguma jēdziens un tā pazīmes Padomju krimināltiesībās. 29. lpp.
- ⁵⁶ Уголовный кодекс РСФСР 1922 года.
- ⁵⁷ Уголовный кодекс РСФСР 1926 года.
- ⁵⁸ KPFSR Kriminālkodekss : ar pārgrozījumiem līdz 1940. gada 15. novembrim. Oficiālais teksts ar pielikumiem un sistematizētiem materiāliem pantu kārtībā.
- ⁵⁹ *Blūma, M.* Nozieguma jēdziens un tā pazīmes Padomju krimināltiesībās. 34., 35. lpp.
- ⁶⁰ Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Kriminālkodekss. Rīga : Avots, 1984.
- ⁶¹ Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. Изд. 2. Ред. Ю. Д. Северин. Москва : Юридическая литература, 1984.
- ⁶² Latvijas Kriminālkodekss un komentāri pie atsevišķiem Latvijas Kriminālkodeksa pantiem (*Dr. jur. A. Niedre*). Rīga : Valsts SIA „TIC”, 1997.
- ⁶³ Krimināllikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, Nr. 199/200(1260/1261), 1998, 8. jūl.

Summary

This chapter is devoted to the theory of guilt, as well as its origins, development and evolution within the context of the development of criminal law in Europe. The author argues that Soviet-era criminal laws continue to have an effect on criminal law in Latvia today, and that applies to the comprehension of the theory of guilt, as well. The introduction of the theory in Latvia's Criminal Law, however, was a long process of development, going beyond the borders of Soviet-era law. This allows the author to find that the impact of Soviet-era criminal law is focused more on comprehending and interpreting the law than on the law itself. The concept of guilt has been developed continually, most often influenced by the philosophical thinking of the relevant era.